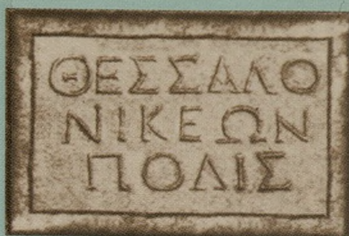

ΤΕΥΧΟΣ 20

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΙΣ **ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ** 1940-1949

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΟΝ **ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ** 1950-1960

ΤΟ **ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ** ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΑΡΧΕΣ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ: Ο «ΜΑΚΕΔΟΝΑΣ» **ΦΡΙΤΣ ΣΟΥΜΠΕΡΤ** (1944-1947)

ΠΟΙΑ ΗΤΑΝ Η **ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ «ΛΕΩΦΟΡΟΣ»** ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ;

Ο ΤΟΠΟΣ ΤΩΝ **ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ:** ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1664

ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΑ ΣΕ **«ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ»** ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΟ ΜΕΤΑΞΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΕΙΟ **«Η ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ»** ΣΤΗ ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑ

ΒΙΒΛΙΟ-ΔΙΑΛΟΓΗΤΗΡΙΟ: **ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ** ΚΑΙ **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ**

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ **ΝΙΚΟΥ ΜΕΡΤΖΟΥ**

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΦΡΑΓΚΩΝ 6-8, 54626 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 2310.551754, ΟΜΟΙΟΤΥΠΟ: 2310.551748

ΓΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ: Τ.Θ. 10756, 54110 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ: peebe2@otenet.gr
ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ: www.peebe.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ
ΤΕΥΧΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2006

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: 10 ΕΥΡΩ
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 30 ΕΥΡΩ
ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:
ΕΥΡΩΠΗ 44 ΕΥΡΩ, ΑΜΕΡΙΚΗ 50,40 ΕΥΡΩ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ
ΑΝΝΑ ΒΟΥΛΓΑΡΗ (2310.551754)

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ
ΧΑΪΔΗ ΛΑΝΑΡΑ-ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΧΑΡΑ ΠΑΣΑΛΙΔΟΥ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
TEMPUS FUGIT Ε.Π.Ε.

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Μ. ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΗ
ΠΡΟΤΥΠΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ
ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ Α.Ε.

ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΛΑΣΣΑΝΗ 3, 54622 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
(2310.237463, 2310.237515)

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το ιστορικό αστικό τοπίο -οι διαχρονικές αλλαγές μιας πόλης, όπως εκφράζονται στον χώρο- αποτελεί αντικείμενο μελέτης αλλά και φαντασίας. Η αναπόληση για τις διαδοχικές μορφές της πόλης και των τρόπων με τους οποίους ζούσαν σ' αυτήν οι άνθρωποι δημιουργεί μια ευχάριστη αίσθηση που βρίσκεται πίσω από κάθε επαφή με την ιστορία, ακόμη και με μελέτες κοινότοπες ή ανακριβείς. Η πόλη, έλεγε κάποιος μεγάλος πολεοδόμος, είναι μια κατασκευή μέσα στον χώρο, αλλά σε τεράστια κλίμακα. Αυτό δεν γίνεται αντιληπτό καθημερινά (στις οικείες διαδρομές μας οι εικόνες έχουν δύο διαστάσεις). Χρειάζεται να μεσολαβήσουν μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το ζήτημα είναι με ποιους τρόπους προσλαμβάνουμε αυτήν την κατασκευή και τις μεταβολές της. Οι τρόποι και το επίπεδο της πρόσληψης θα καθορίσουν τη μελλοντική στάση μας απέναντι στην πόλη, τη μορφή με την οποία θα παρέμβουμε ή θα δεχτούμε παρεμβάσεις (κρίνοντας αν είναι εις βάρος της ή προς όφελός της).

Η πρόσληψη της κατασκευής δεν είναι πάντοτε αντικειμενική. Όσα και αν γνωρίζουμε για κάποια αστική περιοχή σε μια συγκεκριμένη περίοδο, πάντοτε απομένουν περιθώρια για τη φαντασία μας (όχι μόνο γιατί οι γνώσεις μας είναι ατελείς, αλλά διότι έτσι λειτουργεί το ανθρώπινο μυαλό). Η ιστορία γίνεται αντικείμενο των αισθήσεων όχι μόνο της νόησης. Και πάντοτε, καμία ιστορική δράση δεν γίνεται αισθητή από μόνη της, αλλά μόνο σε συνδυασμό με τον γεωγραφικό χώρο στον οποίο συντελέσθηκε.

Η εικόνα της Θεσσαλονίκης που προσφέρει ο εικοστός (εικοστός!) τόμος της σειράς «Θεσσαλονικέων Πόλις» σχηματίζεται από εφημερίδες, δικαστικά έγγραφα και προφορικές μαρτυρίες της περιόδου 1940-1949, από ταινίες των δεκαετιών 1950 και 1960, από αρχειακά έγγραφα του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών στις αρχές του εικοστού αιώνα. Σχηματίζεται ακόμη από αναδίφηση βυζαντινών και οθωμανικών πηγών, από αυτοψία σε βιομηχανικά αρχεία και παλαιά στρατιωτικά κτίρια. Κατασκευασμένες από τόσο ανομοιογενή και ταυτοχρόνως συγγενή υλικά, οι αντανακλάσεις της βυζαντινής, οθωμανικής και ευρωπαϊκής πόλης που ονομάζεται Θεσσαλονίκη δημιουργούν ένα παράξενο αστικό τοπίο. Άλλοτε, είναι επικίνδυνο να το διαβούμε και να το καταλάβουμε. Άλλοτε, είναι μια ευχάριστη αίσθηση, κάτι σαν αναπόληση μιας ζωής που κάποιος δεν πρόλαβε να ζήσει.

16 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

ΑΥΤΗ Η ΑΜΕΙΛΙΚΤΗ καθημερινότητα και οι ιστορικές απεικονίσεις της. Από τη μια πλευρά, οι εφημερίδες της ζοφερής δεκαετίας του 1940. Από την άλλη, ο κινηματογράφος και ο τρόπος με τον οποίο είδε και περιέγραψε τη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη.

18 Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΗΣ, 1940-1949: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ

«**Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ** -ενίοτε και το απλό φυλλομέτρημα- των παλιών εφημερίδων προσφέρει ένα γοητευτικό ταξίδι και μια αναζωογονητική καταφυγή. Θα μπορούσε να είναι ένα ελκυστικό μάθημα σ' όλα τα σχολεία μας (...) αρκεί να σκεφθούμε ότι πέρα από τη γνώση του συγκεκριμένου ιστορικού παρελθόντος, πέρα από τη διαπαιδαγώγηση σε θέματα γλώσσας και ορολογίας, τα σώματα των εφημερίδων μας εφοδιάζουν με μια "συσκευή οξυγόνου", απαραίτητη για να αντέξουμε τη βαριά ατμόσφαιρα της αμείλικτης πραγματικότητας που κάθε πρωί "καταργεί τα όνειρα"», σημειώνει ο **Γιώργος Αναστασιάδης**. «Η ανίχνευση της ιστορίας της μικρής ανθρώπινης κλίμακας στη Θεσσαλονίκη του 1940-1949 μέσα από τις εφημερίδες της δεν προσφέρει μόνο την απαραίτητη γνώση για την εποχή και γόνιμα ερεθίσματα για νέα ψάξιματα», προσθέτει. «Ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας προσέγγισης αναγκαίας για να φωτισθεί και να κατανοηθεί ο τρόπος που συναρθρώνεται η συγκεκριμένη συγκυρία με την ακατάβλητη καθημερινότητα της πόλης». Διότι, όπως δείχνει και το κείμενο, «η καθημερινότητα μέσα στη δίνη του πολέμου και στον ζόφο που δημιουργήθηκε από την Κατοχή, τις εκτελέσεις, τις δολοφονίες, τις δίκες και τις εξορίες, δεν σταμάτησε το κύλισμά της στις γειτονιές και στις πλατείες, στα θέατρα, στα σινεμά, στα γήπεδα, στις ταβέρνες, στις διαφημίσεις και στις μικρές αγγελίες...».

26 Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ: ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΕ ΤΑΙΝΙΕΣ ΤΟΥ '50 ΚΑΙ ΤΟΥ '60

Ο ΠΑΛΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ δεν υπήρξε τακτικός επισκέπτης στη Θεσσαλονίκη, σε μια πόλη που κυριολεκτικά λάτρεψε το μέσο και συνέβαλε στο χτίσιμο του μύθου του. Άλλοτε την προσπέρασε σαν βιαστικός τουρίστας, μέσα από σύντομες λήψεις σε εμβληματικά σημεία της πόλης (την πλατεία Αριστοτέλους, τον Λευκό Πύργο, το λιμάνι). Άλλοτε, πάλι, ο φακός ενέδωσε στην ξεχωριστή γοητεία της, όπως συνέβη π.χ. στις ταινίες του Τάκη Κανελλόπουλου, ο οποίος πρότεινε μια ευαίσθητη και ταυτόχρονα μελαγχολική «ματιά» για τη γενέτειρά του. Η λεγόμενη «χρυσή εποχή» του ελληνικού κινηματογράφου, που ξεκίνησε στις αρχές του '50, για να σβήσει οριστικά και αμετάκλητα μια εικοσαετία αργότερα, σπάνια έστρεψε το ενδιαφέρον της στη Θεσσαλονίκη. Εξάλλου, η εγχώρια κινηματογραφία εξέφρασε από πολύ νωρίς την προτίμησή της για την πρωτεύουσα, μέσα από μια σειρά κινηματογραφικών ηθογραφιών της «Αθηναϊκής Σχολής», οι οποίες αναπαρέστησαν στην οθόνη τη μεταβαλλόμενη καθημερινότητα των λαϊκών στρωμάτων στην Αθήνα. Γράφει η **Αγγελική Μυλωνάκη**.

ΜΕΛΕΤΕΣ 36

ΔΥΟ ΓΛΑΦΥΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ για την εποχή των πατεράδων και των παππούδων μας. Πώς εκδηλώθηκε το αμερικανικό ενδιαφέρον για την πόλη στις αρχές του εικοστού αιώνα; Πώς ήταν η πραγματική δράση ενός σώματος συνεργατών των Γερμανών, που επαγγελλόμενοι την καταστολή του κομμουνισμού λυμαίνονταν την επαρχία στη διάρκεια της Κατοχής;

ΑΡΕΙΜΑΝΙΟΙ ΚΑΒΑΣΗΔΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ: ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ 38

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ των αρχών του εικοστού αιώνα ήταν ουσιαστικά άγνωστη στις ΗΠΑ. Όπως προκύπτει από επιστολές εμπόρων, πολλοί πίστευαν ότι η Θεσσαλονίκη βρισκόταν στη Συρία ή στο Μαυροβούνιο και ο αμερικανός πρόξενος παραδέχθηκε ότι είχε λάβει γράμμα που έγραφε «Θεσσαλονίκη, Ιερουσαλήμ». Το επιμελητήριο και ο πρόξενος εφιστούσαν την προσοχή των εμπορευομένων στην υπεροχή της γαλλικής και της ιταλικής γλώσσας, που αχρήστευαν τους αμερικανικούς καταλόγους. Ζητούσαν περισσότερα δείγματα -οι αμερικανοί έμποροι λέγεται ότι ήταν φειδωλοί στα δείγματα- και ο πρόξενος το επιβεβαίωνε με το εξής περιστατικό: Κάποιος εξαγωγέας τού έστειλε μέσα σε φάκελο έξι οδοντογλυφίδες για να τις δείξει σε εισαγωγείς. Γράφουν ο **Βασίλης Κ. Γούναρης** και η **Περσεφόνη Γ. Καραμπάτη**.

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ: Ο «ΜΑΚΕΔΟΝΑΣ» ΦΡΙΤΣ ΣΟΥΜΠΕΡΤ (1944-1947) 66

ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΤΗΚΕ είκοσι εφτά φορές σε θάνατο, δέκα έξι φορές για τα εγκλήματά του στη Κρήτη και εννέα φορές για εγκλήματα στη Μακεδονία. Ονομαζόταν Σούμπερτ. Υπάρχουν εγκλήματα που είναι δύσκολο να περιγραφούν, άλλα που είναι δύσκολο να γίνουν πιστευτά. «Περισσότερα από 80 γυναικόπαιδα, την ώρα που οδηγούνταν από το καφενείο στο φούρνο του Στ. Γκουραμάνη για να καούν ζωντανά, τα "ψυχαγωγούσε" ένας Σουμπερταίος παίζοντας στο βιολί του έναν εύθυμο σκοπό. Ο χαιρέκακος και σαδιστής δήμιος έπαιζε με τη δυστυχία των μελλοθανάτων. Στους οπαδούς του, όταν το πλήθος έφτασε στο φούρνο, ο Σούμπερτ ουρλιάζοντας έδινε διαταγές "Κλείστε τους και μη αφήνετε κανένα να φύγει. Θα τους κάψουμε όλους"». Η μελέτη του **Αθανάσιου Φωτίου** φωτίζει μια εγκληματική φυσιογνωμία και τη δράση της γύρω από τη Θεσσαλονίκη και μας αφήνει να υποπτευθούμε το πραγματικό βάθος των «κατοχικών συνδρόμων».

104

ΧΑΜΕΝΟΙ ΤΟΠΟΙ

ΕΙΝΑΙ ΑΣΦΑΛΩΣ ΛΑΘΟΣ ότι οι τόποι έχουν ψυχή. Οι τόποι υπάρχουν, διότι τους αναζητούν οι άνθρωποι. Ο τόπος που κανείς δεν νοιάζεται γι' αυτόν, απλώς δεν υπάρχει. Η υποψία ότι στους δρόμους κυκλοφορούν βυζαντινοί περιπατητές και βλοσυροί γενίτσαροι συντηρεί την ιστορική τοπογραφία. Το ίδιο και η μελέτη για τη βυζαντινή ονομασία της Εγνατίας και άλλη μια για το «μπεϊλίκ», το βιοτεχνικό κάτεργο του 17ου αιώνα.

106

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ «ΛΕΩΦΟΡΟ» ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ Ο ΡΟΛΟΣ της ονομασίας των δρόμων στη γεωγραφική ταύτιση των διαφόρων μνημείων. Η λανθασμένη ταύτιση του ενός μπορεί να συμπαρασύρει και την αναγνώριση όλων των άλλων. Στα βυζαντινά κείμενα που αφορούν τη Θεσσαλονίκη η λέξη **λεωφόρος** χρησιμοποιούνταν για την κεντρική οδό που σήμερα ονομάζουμε Εγνατία και για τις προεκτάσεις της έξω από την πόλη. Το ερώτημα που εξετάζει η **Έλλη Γκαλά-Γεωργιλά** είναι αν η κάθε μνεία σε «λεωφόρο» αναφερόταν αποκλειστικά στην Εγνατία. Με το μελέτημά της, η παραδοχή ότι οι Βυζαντινοί, χρησιμοποιώντας τη λέξη «λεωφόρος» στα γραπτά που αφορούσαν τη Θεσσαλονίκη, εννοούσαν αποκλειστικά και μόνο τη σημερινή Εγνατία, κλονίζεται ανεπανόρθωτα.

112

Ο ΤΟΠΟΣ ΤΩΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1664

ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ, τη μακεδονική υφαντουργική παραγωγή έπληττε ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών προϊόντων. Το 1664 η κοινωνία της Θεσσαλονίκης αντέδρασε με τον ακόλουθο τρόπο: (α) Γενίκευσε τη μισθωτή εργασία και δημιούργησε ένα κοινό εργοτάξιο παραγωγής τσόχας, το οποίο στην πράξη διηύθυναν οι γενίτσαροι. (β) Μετέβαλε τη χωρική οργάνωση της πόλης, με τον σχηματισμό μιας ακόμη βιοτεχνικής συνοικίας, που εκτεινόταν στα δυτικά της σημερινής πλατείας Ναβαρίνου. Οι κύριοι ωφελημένοι; Οι αξιωματούχοι των γενιτσάρων. Τα θύματα; Οι εργάτες που ετοίμαζαν την τσόχα. Γράφει ο **Ευάγγελος Χεκίμογλου**.

130

ΚΕΛΥΦΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ από τα κτιριακά κελύφη, μερικές φορές βρίσκουμε την ιστορία χαμένων μορφών παραγωγής, που είναι διδακτική, αφού όλες οι μορφές παραγωγής αργά ή γρήγορα πέφτουν θύματα του ανταγωνισμού. Άλλοτε πάλι, ξεκινώντας από τα κελύφη, βρίσκουμε χρήσιμους τρόπους για την αξιοποίησή τους. Τα στρατόπεδα της Θεσσαλονίκης και ένα εργοστάσιο στη Γουμένισσα εξετάζονται σε αυτόν τον τόμο.

132

ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΑ ΣΕ «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ» ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ - ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ - ΑΝΑΓΚΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

ΤΑ «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ» έχουν αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια σε βασικό αντικείμενο συζήτησης για την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Στη σκιά των δεσμεύσεων της πολιτείας για απόδοση σημαντικών τμημάτων τους στους δήμους, κυρίως του δυτικού τομέα της πόλης, έρχονται συχνά - πυκνά στο προσκήνιο απόψεις και συζητήσεις για τον τρόπο αξιοποίησης των υπό παραχώρηση εκτάσεων. Από τον όλο προβληματισμό, υπάρχει ωστόσο μια πλευρά των στρατοπέδων που φαίνεται να μην έχει ερευνηθεί σε βάθος. Τα στρατόπεδα δεν είναι κενοί χώροι. Αποτελούν λειτουργικές εγκαταστάσεις κι ως τέτοιες διαθέτουν κτίρια, συγκροτήματα και σύνολα, ενταγμένα σ' ένα φυσικό ή τεχνητό περιβάλλον. Ο επαναπροσδιορισμός του λειτουργικού τους προορισμού, έστω και σε τμήματα, απαιτεί μια τεκμηριωμένη πρόταση για τον τρόπο διαχείρισης αυτού του κτιριακού δυναμικού. Γράφει ο **Δημήτριος Ζυγομαλάς**.

152

Η ΜΕΤΑΞΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΕΙΟΥ «Η ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ»

Η ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑ, πέρα από κωμόπολη των κρασιών και των χάλκινων, είναι η μοναδική ίσως κωμόπολη του ελληνικού Βορρά, μαζί βεβαίως με το Σουφλί, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως πόλη του μεταξιού και του πολιτισμού του. Το εργοστάσιο της «Χρυσαλλίδος» στη Γουμένισσα αποτελεί σήμερα ένα από τα τρία μεγάλα διατηρούμενα συγκροτήματα μεταξοϋφαντουργιών στον βορειοελλαδικό χώρο, μαζί με αυτό του Τζιβρέ στο Σουφλί (1910) και του «Ήλιου» στη Νεάπολη Θεσσαλονίκης (1931). Γράφει ο **Δημήτριος Χρ. Γόλης**.

176

ΒΙΒΛΙΟ-ΔΙΑΛΟΓΗΤΗΡΙΟ

ΤΟ «ΒΙΒΛΙΟ-ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ» (οι σελίδες παρουσίασης βιβλίων που αφορούν τη Θεσσαλονίκη) αποκτά ένα αδελφό τμήμα, το «ΒΙΒΛΙΟ-ΔΙΑΛΟΓΗΤΗΡΙΟ», που θα εξετάζει εκδοτικές ενότητες ευρύτερου ενδιαφέροντος, με την επιμέλεια του *Γιώργου Κορδομενίδη*.

178

ΠΟΛΕΙΣ, ΑΦΗΓΗΘΕΙΤΕ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΑΣ!

ΕΛΑΧΙΣΤΕΣ ΠΟΛΕΙΣ στην ιστορία του πολιτισμένου κόσμου έχουν τη διαχρονική ακτινοβολία της Αλεξάνδρειας και της Κωνσταντινούπολης. Όχι μόνο ειδικοί ερευνητές αλλά και μυθιστοριογράφοι εμπνέονται και ασχολούνται με περισσότερο ή λιγότερο γνωστές πτυχές της ιστορίας αυτών των εμβληματικών πόλεων και των ανθρώπων που τις έζησαν κατά καιρούς. Το «ΒΙΒΛΙΟ-ΔΙΑΛΟΓΗΤΗΡΙΟ» του παρόντος τεύχους αναφέρεται σε εκδόσεις σχετικές προς τις δύο αυτές μεγάλες πόλεις της Ανατολής.

200

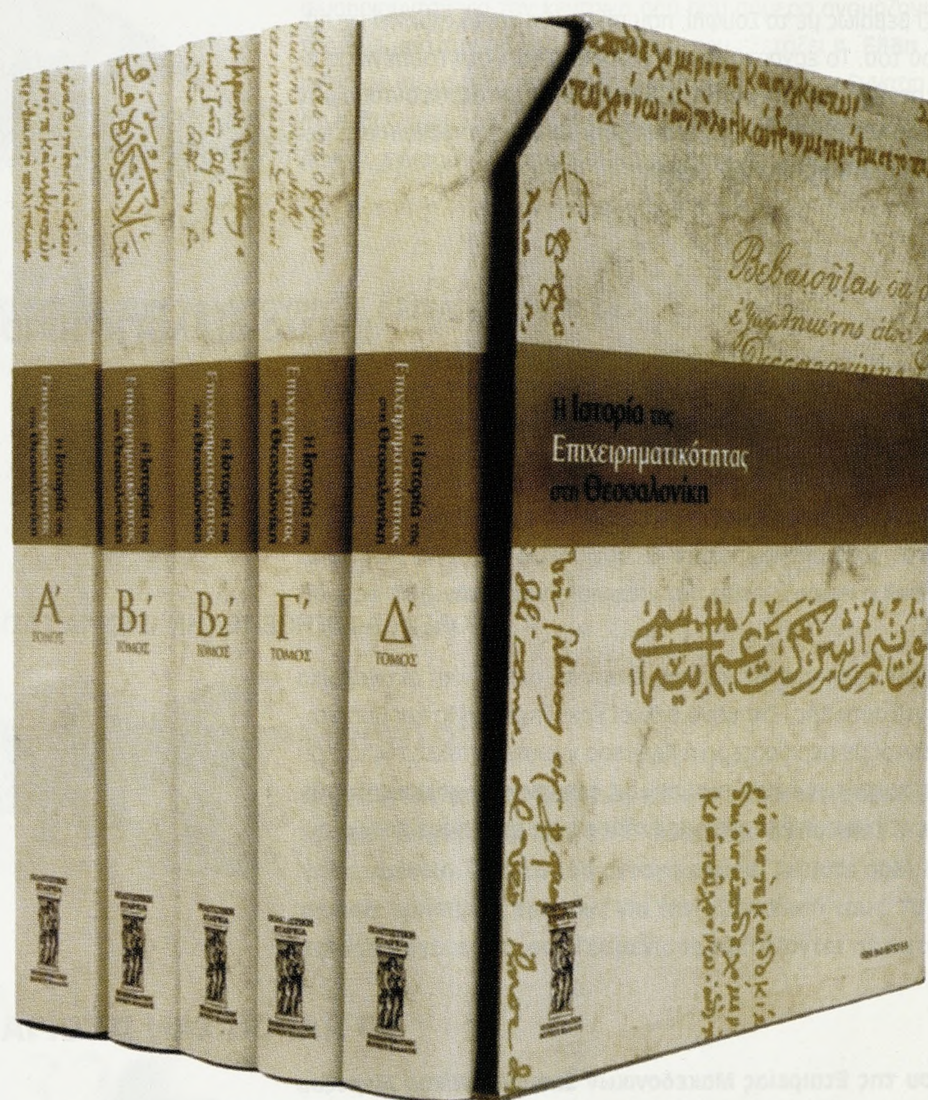
ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΣΑΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ του νέου προέδρου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών *Νίκου Μέρτζου* στη «Θεσσαλονικέων Πόλιν» με επιμέλεια του Γιάννη Κεσσόπουλου.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΤΕΤΡΑΤΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

Μία νέα συμβολή της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος στην ιστορία της Θεσσαλονίκης

Περί του έργου

Η Θεσσαλονίκη είναι μία από τις λίγες πόλεις στον κόσμο που έχει να επιδείξει συνεχή και αδιάλειπτη επιχειρηματική ζωή 23 αιώνων.

Η Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος εκπόνησε ένα μεγάλο ερευνητικό και συγγραφικό πρόγραμμα, με αντικείμενο την επιχειρηματικότητα στη Θεσσαλονίκη από την ίδρυση της πόλης μέχρι το 1940.

Ύστερα από προσπάθειες πέντε ετών, στις οποίες συμμετείχαν ως ερευνητές, σύμβουλοι και συγγραφείς 25 επιστήμονες όλων των επιστημονικών βαθμίδων, το έργο συγγραφής της ιστορίας της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη ολοκληρώθηκε.

Δεν πρόκειται απλώς για μία επιστημονική μελέτη υψηλών προδιαγραφών αλλά για κάτι εντελώς καινούργιο. Για πρώτη φορά στην ελληνική ιστοριογραφία, η επιχειρηματικότητα παύει να είναι ένας αφηρημένος συντελεστής της οικονομικής ιστορίας και αποκτά πρόσωπο, το πρόσωπο του επιχειρηματία. Γραμμένο μέσα από την οπτική της ανάδειξης των ιχνών που άφησαν πίσω τους επιχειρηματίες και επιχειρήσεις, το έργο φέρνει στο φως την ύπαρξη και τη δραστηριότητα χιλιάδων επιχειρηματιών της Θεσσαλονίκης, κατά τους είκοσι τρεις αιώνες της ύπαρξής της.

Το έργο αποτελείται από τέσσερις αυτοτελείς τόμους, συνολικού όγκου 2.200 σελίδων:

- Η επιχειρηματικότητα από τους προϊστορικούς μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους
- Η επιχειρηματικότητα κατά την Τουρκοκρατία
- Οι μεγάλες επιχειρήσεις και οι επιχειρηματικές οικογένειες, 1900-1940
- Λεξικό επιχειρηματιών της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης, 1900-1940

Τόμος Α΄

Από τους προϊστορικούς μέχρι τους βυζαντινούς χρόνους

Σελίδες 270

Στον τόμο αυτόν η Δρ Πολυξένη Αδάμ - Βελένη και η Δρ Ευτέρπη Μαρκή, έφοροι αρχαιοτήτων του υπουργείου Πολιτισμού με πολυετή ανασκαφική πείρα και πολύτομο επιστημονικό έργο, καταθέτουν τις γνώσεις τους σχετικά με τις μορφές επιχειρηματικότητας που αναπτύχθηκαν στη Θεσσαλονίκη από την ίδρυση της πόλης (315 π.Χ.) μέχρι την άλωσή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα 1430. Το χρονικό αυτό διάστημα περιλαμβάνει την προϊστορική, την αρχαϊκή, την κλασική, την ελληνιστική, τη ρωμαϊκή, την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο της Θεσσαλονίκης. Η πραγμάτευση στηρίζεται σε ποικίλες ιστορικές πηγές και στα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα.

Οι τύποι επιχειρηματικότητας που εντοπίστηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά το ανωτέρω χρονικό διάστημα καλύπτουν όλες τις μορφές παραγωγής, από τα τρόφιμα και τα ποτά μέχρι την παραγωγή υφασμάτων και ενδυμάτων, που ήταν εξαιρετικά ανεπτυγμένη. Καλύπτουν, επίσης, την παραγωγή ειδών από πηλό, γυαλί, λίθο, μέταλλο, οπλισμό, οικοδομικές κατασκευές καθώς και τις δραστηριότητες που είχαν σχέση με τη θρησκευτική ζωή των Θεσσαλονικέων.

Ταυτόχρονα, οι συγγραφείς καταγράφουν τις ποικίλες εμπορικές σχέσεις της Θεσσαλονίκης με άλλες περιοχές, όπως αυτές αποτυπώνονται στα ευρήματα των ανασκαφών που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, συνδέουν τα ευρήματα της έρευνας με τη συγκεκριμένη τοπογραφία της πόλης έτσι, ώστε το όλο έργο, εκτός από την ιστορία της επιχειρηματικότητας, να συνδέει την παράδοση με τους αστικούς μετασχηματισμούς που προσέδωσαν στη Θεσσαλονίκη τα μακροχρόνια γεωγραφικά χαρακτηριστικά της.

Πρόκειται για εγχείρημα πρωτοπόρο στην ελληνική και διεθνή αρχαιολογική έρευνα.

Τόμος Β΄ (ημίτομοι Β΄1, Β΄2)

Η Οθωμανική περίοδος

Σελίδες 808

Ο τόμος αυτός στηρίζεται σε τριετή εργασία ερευνητικής ομάδας, υπό την εποπτεία του καθηγητή Χαράλαμπου Παπαστάθη της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου. Στην έρευνα συνεργάστηκαν η αν. καθηγήτρια Θάλεια Μαντοπούλου (ΑΠΘ), η επ. καθηγήτρια Ευαγγελία Βαρέλλα (ΑΠΘ), η τουρκολόγος Κίρκη Γεωργιάδου και οκτώ ακόμη επιστήμονες από την Ελλάδα και τις βαλκανικές χώρες. Συγκεντρώθηκε έτσι πλήθος ανέκδοτων πηγών, με ευρύτερο ενδιαφέρον για το αντικείμενο του τόμου. Την έρευνα συμπλήρωσε ο συγγραφέας του έργου, Δρ Ευάγγελος Χεκίμογλου, ειδικός στην ιστορία της Θεσσαλονίκης.

Το βιβλίο επικεντρώνεται στις μορφές της επιχειρηματικότητας που αναπτύχθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την Οθωμανική περίοδο (1430-1912). Χωρίζεται σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο ασχολείται με το χρονικό διάστημα από τον 15ο μέχρι τον 18ο αιώνα και το δεύτερο με τον 19ο. Οι ευρεθείσες μορφές επιχειρηματικότητας είναι ποικίλες και περιλαμβάνουν όλους τους τομείς της παραγωγής, του εμπορίου και της πίστης. Το εμπόριο συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με τη Μασσαλία, την Τεργέστη, το Λιβόρνο, το Λονδίνο, τη Βουδαπέστη, τη Βιέννη και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις.

Οι μορφές επιχειρηματικότητας εξετάσθηκαν στη βάση ότι οι επιχειρήσεις αποτελούν όχι απρόσωπο αποτέλεσμα τυφλών συστημικών δυνάμεων, αλλά προϊόν της δραστηριότητας των επιχειρηματιών. Έτσι, καταγράφηκαν (με τη μορφή λημμάτων) τα διαθέσιμα στοιχεία για εκατοντάδες επιχειρηματίες που έζησαν στη Θεσσαλονίκη, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους και τη θρησκευτική τους ταυτότητα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στον κοινωνικό ρόλο των επιχειρηματιών, οι οποίοι όχι μόνο ίδρυσαν σχολεία, νοσοκομεία, γηροκομεία και ορφανοτροφεία αλλά και μερίμνησαν με την προσωπική τους επίβλεψη για την άρτια λειτουργία τους.

Τόμος Γ΄

Μεγάλες επιχειρήσεις και επιχειρηματικές οικογένειες, 1900-1940

Σελίδες 600

Το έργο προήλθε από τη συνεργασία του Δρος Ευάγγελου Χεκίμογλου και της Ευφροσύνης Ρούπα, M.A., ειδικής σε θέματα εφαρμοσμένων τεχνών. Στηρίχθηκε σε δεκάδες προσωπικές συνεντεύξεις με απογόνους επιχειρηματιών καθώς και σε έρευνα δημοσιευμένων αποτελεσμάτων εταιρικών χρήσεων.

Ο τόμος περιλαμβάνει: (α) την ανασκόπηση της επιχειρηματικής ζωής της Θεσσαλονίκης στην περίοδο 1900-1940 και (β) αναλυτικά λήμματα για επιχειρήσεις και επιχειρηματικές οικογένειες, από τις σημαντικότερες της συγκεκριμένης περιόδου.

Σκοπός του βιβλίου ήταν να ερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους δημιουργήθηκε επιχειρηματική δράση σε μία πόλη με σημαντικά οικονομικά εμπόδια, όπως ήταν η Θεσσαλονίκη της εποχής εκείνης. Εκτός από τις πολεμικές περιπέτειες, η Θεσσαλονίκη υπέστη εκτεταμένες πληθυσμιακές και δημογραφικές αλλαγές που ανατάραξαν τα επιχειρηματικά δεδομένα της.

Στην περίοδο αυτήν η επιτυχία στην επιχειρηματικότητα αποτελεί περισσότερο αποτέλεσμα οικογενειακών συνδυασμών και αναβίωσης τοπικών δικτύων και λιγότερο προϊόν του συνδυασμού κεφαλαίου και εργασίας. Οι επιχειρηματικές σχέσεις αρθρώνονται στη βάση της κοινής καταγωγής και των οικογενειακών δεσμών, έτσι ώστε η οικονομική πραγματικότητα αναπαράγει μάλλον συνήθειες της περιοχής προέλευσης των επιχειρηματιών, παρά την κατεστημένη νοοτροπία της οθωμανικής Θεσσαλονίκης, νοοτροπία που σταδιακά εξαλείφεται.

Η σύγκριση των περιπτώσεων που εξετάζονται αναλυτικά δείχνει ότι η αναπαραγωγή της τάξης των επιχειρηματιών είναι αποτέλεσμα στρατηγικών επιγαμίας μεταξύ οικογενειών που ελέγχουν τοπικά δίκτυα ή προέρχονται από αυτά, σε συνδυασμό με τις στρατηγικές προσπορισμού ωφελημάτων από τον δημοσιονομικό τομέα.

Τόμος Δ΄

Λεξικό επιχειρηματιών της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης

Σελίδες 500

Στον τόμο αυτόν καταγράφονται περίπου πέντε χιλιάδες επιχειρηματίες που δραστηριοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο μεταξύ του Πρώτου και του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Ο τόμος είναι διαρθρωμένος σε λήμματα κατά επιχείρηση, που παρουσιάζονται με αλφαβητική σειρά. Συχνά οι επιχειρήσεις έλαβαν διαφορετικές συνεχόμενες ή παράλληλες εταιρικές μορφές, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο ίδιο λήμμα.

Ως βάση για την κατάρτιση των λημμάτων ελήφθησαν τα αρχεία του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης και ειδικώς τα μητρώα εγγραφής των νέων επιχειρήσεων. Τα στοιχεία των αρχείων του ΕΒΕΘ συμπληρώθηκαν και με άλλες βασικές πηγές, όπως οι εμπορικοί οδηγοί της Θεσσαλονίκης καθώς και οι κτηματολογικές πηγές που αναδείχθηκαν από την έρευνα.

Το αποτέλεσμα είναι ένα πλούσιο δείγμα των επιχειρηματιών και των επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης του μεσοπολέμου με διπλή χρησιμότητα:

(α) Την προσωπογραφική καταγραφή με ποικίλες πληροφορίες για τους επιχειρηματίες της πόλης (θρήσκευμα, υπηκοότητα, γεωγραφική προέλευση, τόπο εργασίας, τόπο κατοικίας, εταιρικές μορφές λειτουργίας, συγγενικά δίκτυα, γεωγραφικές σχέσεις, επιχειρηματική τύχη).

(β) Την ανάδειξη μιας γενικής εικόνας για την επιχειρηματική δραστηριότητα σε μία περίοδο που συνέπεσε με τη διεθνή οικονομική κρίση, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την άτυχη έκβαση εκατοντάδων επιχειρήσεων.

Ενδιαφέρουσες είναι οι ειδήσεις σε ό,τι αφορά το αντικείμενο ενασχόλησης των επιχειρήσεων, οι πλείστες των οποίων ασχολήθηκαν με τους κλάδους της διατροφής και της ένδυσης. Αν και η υπεροχή των κλάδων αυτών είναι ήδη γνωστή από τις στατιστικές, η αναλογία τους στο σύνολο των εμπορικών επιχειρήσεων ξεπερνά τα αναμενόμενα.

Ο τόμος περιλαμβάνει και αναλυτικά ευρετήρια όλης της έκδοσης.

Σε όλα τα καλά βιβλιοπωλεία

Πέρα από τη συμβολή του στην ιστορία της επιχειρηματικότητας, το βιβλίο αυτό ανοίγει νέους ορίζοντες για την αξιοποίηση της διαφήμισης και της λογοτεχνίας στην τοπική ιστοριογραφία. Κυρίως, όμως, παρέχει ένα εύχρηστο μέσο για να αναπλάσει ο αναγνώστης τις εποχές και να συμμετάσχει και ο ίδιος στην αναζήτηση του παρελθόντος, των αξιών και των αντιφάσεών του.

Η ΤΖΙΟΥΒΑΝΤΙΝΗ
ΒΑΦΗ ΤΡΙΧΩΝ
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΑΙΑ

Εἰς τὸ μέγα κουρεῖον καὶ ἀρωματοπωλεῖον Ἰωάννου Τσιτσικλῆ ἐπὶ τῆς παραλιακῆς λεωφόρου καὶ παραπλεύρως τοῦ Ξενοδοχείου «Ἐμπεριάλ» εὑρίσκεται βαφὴ μαλλιῶν, μύστακος καὶ γενείων.

ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ Γρόσια 19
ΒΑΘΜΙΑΙΑ Γρόσια 15

J.T.

Ἡ βαφὴ αὕτη κατασκευαζομένη ἐπιστημονικῶς εἶ[illegible] ἀκίνδυνος, εἶνε ἀνεξάλειπτος καὶ προσδίδει εἰς τὴν [illegible] φυσικώτατον. Διάρκεια ἠγγυημένη διὰ μὲν τοὺς κυρ[illegible] μέρας διὰ τὰς κυρίας 3 μῆνας. Πωλεῖται εἰς ὅλα τὰ [illegible] ρεῖα καὶ ἀρωματοπωλεῖα. Τῇ αἰτήσει τῶν ἀγοραστ[illegible] ὁ κύριος Ἰωάννης Τσιτσικλῆς ἀναλαμβάνει τὴν κατ' οἶκον [illegible] τῆς βαφῆς ἑκάστην Δευτέραν καὶ Πέμπτην.

NAUMANNS
GERMANIA

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΙΣ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (1900 - 1940)

ΑΤΕΛΙΕ ΚΑΣΤΑΝΑΚΗ ΣΠΑΧΗ

Εἶμαι 60 χρονῶν, καπνί-
ζω 40 χρόνια, ποτέ μου δέν
κάπνισα τσιγάρο σέρτικο, χω-
ρίς νά μή μέ ταράζῃ ὁ βήχας
Μόνο τό Nº8 φαίνεται πώς
βρῆκε αὐτό τό μυστικό νά εἶ-
ναι σέρτικο καί νά μή μᾶς
γδέρνῃ τό λαρύγγι.

Nº8
ΔΡΧ. 10
½ ΚΟΥΤΙ ΔΡ. 5
ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΣ

Η ΝΕΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Θεσσαλονικέων χρονικόν

- Η καθημερινή ζωή της Θεσσαλονίκης στις εφημερίδες της, 1940-1949: Χαρακτηριστικά δείγματα
- Η Θεσσαλονίκη του ελληνικού κινηματογράφου: Εικόνες της πόλης σε ταινίες του '50 και του '60

Η καθημερινή ζωή της Θεσσαλονίκης στις εφημερίδες της, 1940-1949:
Χαρακτηριστικά δείγματα

Η ανίχνευση της ιστορίας της μικρής ανθρώπινης κλίμακας στη Θεσσαλονίκη του 1940-1949 μέσα από τις εφημερίδες της δεν προσφέρει μόνο την απαραίτητη γνώση για την εποχή και γόνιμα ερεθίσματα για νέα ψαξίματα. Ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας πολυπρισματικής προσέγγισης, που είναι αναγκαία για να φωτισθεί και να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνεται η συγκεκριμένη συγκυρία με την ακατάβλητη καθημερινότητα της πόλης, που μέσα στη δίνη του πολέμου και στον ζόφο που δημιουργήθηκε από την Κατοχή, τις εκτελέσεις, τις δολοφονίες, τις δίκες και τις εξορίες, δεν σταμάτησε το κύλισμά της στις γειτονιές και στις πλατείες, στα θέατρα, στα σινεμά, στα γήπεδα, στις ταβέρνες, στις διαφημίσεις και στις μικρές αγγελίες.

Κυρίως όμως η διερεύνηση, ενίοτε και το απλό φυλλομέτρημα των παλιών εφημερίδων προσφέρουν ένα γοητευτικό ταξίδι και μια αναζωογονητική καταφυγή. Θα μπορούσε να είναι ένα ελκυστικό μάθημα σ' όλα τα σχολεία μας που θα συνδυάζει όσο λίγα το τερπνό και το ωφέλιμο, αρκεί να σκεφθούμε ότι πέρα από τη γνώση του συγκεκριμένου ιστορικού παρελθόντος, πέρα από τη διαπαιδαγώγηση σε θέματα γλώσσας και ορολογίας, τα σώματα των εφημερίδων μάς εφοδιάζουν με μια «συσκευή οξυγόνου», απαραίτητη για να αντέξουμε τη βαριά ατμόσφαιρα της αμείλικτης πραγματικότητας που κάθε πρωί «καταργεί τα όνειρα».

Με «όχημα» τις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης:

- *Νέα Αλήθεια* (έχει ήδη κλείσει 37 χρόνια κυκλοφορίας το 1940).
- *Μακεδονία* (29 χρόνων).

Μακεδονία, 25.4.48

- *Το Φως* (26 χρόνων) κ.λπ.,

ο σύγχρονος ερευνητής μπορεί, αν αντλήσει πληροφορίες και υλικό, να συλλέξει πολύτιμα κομμάτια και αποσπάσματα από το παζλ της συλλογικής περιπέτειάς της και να εκπολιορκήσει -ως ένα σημείο βέβαια- το ανθρώπινο μυστήριό της σ' εκείνα τα ζοφερά, τα ταραγμένα αλλά και «ηρωικά» χρόνια του πολέμου, της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου.

Από τις πρώτες μέρες του Ελληνοϊταλικού Πολέμου (μετά την 28η Οκτωβρίου 1940) οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης «σαν έτοιμες από καιρό», απηχώντας τη γενικότερη εθνική έξαρση θα αναλάβουν όχι μόνο να καλύψουν τα νέα του μετώπου και να εμψυχώσουν τον πληθυσμό αλλά και να αποτυπώσουν στις στήλες τους τους κραδασμούς και τις αλλαγές στην καθημερινή ζωή των κατοίκων της πόλης. Ο σημερινός αναγνώστης βρίσκει στις σελίδες τους ένα πολύτιμο ψηφιδωτό της Θεσσαλονίκης, εν καιρώ πολέμου: Το συνθέτουν οι βομβαρδισμοί, οι συναγερμοί, τα καταφύγια, η απαγόρευση της κυκλοφορίας, οι έρανοι, οι ιταλοί αιχμάλωτοι, οι έλληνες τραυματίες, οι πανηγυρισμοί στους δρόμους ύστερα από κάθε χαρμόσυνο άγγελμα από το αλβανικό μέτωπο, οι φωτογραφίες-ντοκουμέντα από τον βομβαρδισμό της Αγίας Σοφίας (κ.λπ.). Χαρακτηριστικά είναι τα δείγματα που ακολουθούν:

- «Απαγορεύεται» -γράφει η *Μακεδονία* στις 31.10.40- «η κυκλοφορία των πολιτών μετά τις 22.30 μ.μ. Καθολική (πρέπει να είναι) η σβέσις των φώτων από 23.30 μ.μ. (...) Κάλυψη παραθύρων και λαμπτήρων όταν οι σειρήνες η-

Τετιμημένοι νεκροί

ΓΕΩΡΓ. Σ. ΧΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Θεσσαλονικεύς, λοχίας. Έπεσε μαχόμενος τὴν 13ην Φεβρουαρίου

ΔΗΜ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
Ἐκ Μαυροβουνίου Λαρίσης. Ἐφονεύθη ὑπὸ βόμβας

ΜΙΧ. ΣΑΜΑΡΑΣ
Ἐκ Λιτῆς. Ἀπέθανεν ἐκ τριῶν τραυμάτων, τὰ ὁποῖα ἔλαβε μαχόμενος

ΚΩΝ. ΛΕΝΟΥΔΗΣ
Ἐκ Στρατωνίκης Χαλκιδικῆς. Ἔπεσε μαχόμενος

ΙΩ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
Ἐξ Ὀρμύλιας Χαλκιδικῆς. Ἔπεσε μαχόμενος τὴν 3 Δεκεμβρίου

Το Φως, 25.3.41

χούν δι' ήχου διακεκομμένου ("ουρλιάσματος")».

- «Συλλαμβάνονται» -διαβάζουμε στη *Μακεδονία* της 7.11.40- «και παραπέμπονται όσοι δεν έσβησαν τα φώτα του σπιτιού τους» και δίπλα την είδηση ότι «χίλιοι ιταλοί αιχμάλωτοι βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη».
- «Από σήμερον» -γράφει η εφημερίδα στις 21.12.1940- «αρχίζουν να λειτουργούν οι κινηματογράφοι "Διονύσια", "Τιτάνια", "Ηλύσια", "Εθνικόν", "Πάνθεον", "Αττικόν" (...) Ωράριο: 2-8 μ.μ. ("Σε περίπτωση συναγερμού οι θεατές μπορούν να καταφύγουν σε ειδική αίθουσα μέχρι να τελειώσει ο βομβαρδισμός και να συνεχιστεί η προβολή").
- «Η Διαδήλωσις πανηγυρισμού διά την νίκην εις την Κλεισούραν θα διέλθει» -γράφει η *Μακεδονία* στις 11.1.1941- «διά των οδών Β. Σοφίας, Πολωνίας και Τσιμισκή».

Οι εφημερίδες της πόλης θα αναστείλουν την έκδοσή τους, όταν στις 9 Απριλίου 1941 οι Γερμανοί θα καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη. Κι αυτό το γεγονός δεν μπορούμε να το βρούμε στις στήλες των εφημερίδων, γιατί δεν βγήκαν την επομένη ούτε άλλωστε μπορούσαν να αποδώσουν με το δημοσιογραφικό βλέμμα τον συγκλονισμό και το δέος των Θεσσαλονικέων που «βλέπουν» και «ακούν» τις γερμανικές μπότες να παρελαύνουν στην Εγνατία.

Για να εξυπηρετήσει την προπαγάνδα του κατακτητή, κυκλοφόρησε από το 1942 ως το 1944 από μια ομάδα δωσίλογων η *Νέα Ευρώπη*, μια «φρικαλέα» (όπως την αποκαλεί ο Γ. Ιωάννου) εφημερίδα «που την παίρναμε» -γράφει- «κάπου κάπου γιατί θέλαμε να μάθουμε κάτι».

Εφημερίδα άλλωστε στα χρόνια της δεκαετίας του '30 αγοραζόταν μόνο την Κυριακή από τον πολύ κόσμο της φτωχολογιάς. Ο Γ. Ιωάννου διασώζει μια ενδιαφέρουσα πτυχή της απροσδόκητης και παράπλευρης παιδευτικής λειτουργίας που μπορεί να' χει ακόμη και μια κατοχική-δωσιλογική φασίζουσα εφημερίδα στην πόλη:

«Κάποια μέρα της κατοχής» -αφηγείται ο Γ.Ι.- «το '42 ή '43 διάβασα ένα άρθρο -μια επιφυλλίδα του Παπαστρατηγάκη στη "Νέα Ευρώπη" όπου μιλούσε για τον κίνδυνο που διατρέχουν οι νέοι της εποχής, να κλειστούν σε "τείχη" ωσάν εκείνα του Καβάφη. Το καλό του άρθρου ήταν πως παρέθετε και στίχους του Καβάφη κι' έτσι πρωτοδιάβασα μερικούς...».

Στη *Νέα Ευρώπη* πάντως μπορούσες τότε να διαβάσεις -

ΛΑΖ. ΚΕΜΑΝΕΤΖΙΔΗΣ
Ἐκ Κωνσταντίας Ἀλμωπίας. Ἔπεσε τὴν 13ην Φεβρουαρίου

ΧΡ. ΣΤΕΡΓΙΟΥΔΗΣ
Ἐξ Ὀρμύλιας Χαλκιδικῆς. Ἔπεσε μαχόμενος τὴν 9 Δεκεμβρίου

[illegible]
Θεσσαλον[illegible] Ἔπεσε μαχόμενος τὴν 21 Δ[illegible]

ΙΩ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ
Θεσσαλονικεύς. Ἔπεσε μαχόμενος τὴν 10 Ἰανουαρίου

ΣΩΤΗΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
Ἐκ Καστανιῶν Κιλκίς. Ἔπεσε τὴν 25 Δεκεμβρίου

και σήμερα να αλιεύσεις ως ντοκουμέντα-, ανακοινώσεις και απαγορεύσεις, όπως π.χ. η παρακάτω (στο φύλλο της 25ης Ιουνίου 1943):

«ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ ΑΥΣΤΗΡΩΣ ΚΑΤΟΠΙΝ ΕΝΤΟΛΗΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΚΑΤΟΧΗΣ: Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ "151" ΚΑΙ "ΧΙΡΣ". ΟΙ ΠΑΡΑΒΑΤΑΙ ΘΑ ΤΙΜΩΡΟΥΝΤΑΙ ΑΥΣΤΗΡΟΤΑΤΑ».

(Και γιατί αυτή η απαγόρευση; Διότι «λόγω του μεγάλου καύσωνος είναι μέγας ο κίνδυνος μολυσματικών νόσων και διότι εντός των ημερών θ' αρχίσει η κατεδάφισις και η απολύμανσις της περιοχής...»).

Στην ίδια εφημερίδα, με τις κυνικές και υποκριτικές αυτές απαγορεύσεις και ενώ ήδη έχει συντελεστεί η εξολόθρευση των Εβραίων της πόλης, καταχωρίζονται διαφημιστικά κλισέ για το «Ουζερί Τσιτσάνης» και τη «Φωληά» με τον «πασίγνωστον, δαιμόνιον» Τσιτσάνη, με μπουζούκια, μπαγλαμάδες, κιθάρες, βιολιά, ενώ σ' εποχή πείνας που ακόμη θερίζει προαναγγέλλονται: αρνιά, κοκορέτσια και κόκκινα αυγά για να γιορτασθεί η Πασχαλιά -η προτελευταία Πασχαλιά της σκλαβιάς.

Η ΠΡΩΤΗ ΔΙΑΔΗΛΩΣΙΣ

Η πρώτη διαδήλωση, *Ελληνικός Βορράς*, 26.10.46

Για να προσεγγίσω τη Θεσσαλονίκη του '45, που μόλις είχε βγει από τον ζυγό της γερμανικής Κατοχής και ήταν ήδη μπλεγμένη στα δίχτυα του Εμφύλιου Πολέμου, ιχνηλάτησα (το 1985) στις σελίδες μιας βραχύβιας εφημερίδας της, της *Δημοκρατίας* το πνεύμα, το χρώμα και το άρωμα της καθημερινότητας στην πόλη επιχειρώντας να συνθέσω μια εικόνα ή μάλλον τα κομμάτια και τα θρύψαλα του «σπασμένου καθρέφτη» (που περιέχει και την εφημεριδογραφική έκφραση, και το πολιτικό κλίμα, και τη γλώσσα του καιρού, και την τοπογραφία της πόλης με τους ανθρώπους ζυμωμένους μέσα τους στον «φωτισμό» της εποχής).

Παραθέτω ορισμένα χαρακτηριστικά μονόστηλα από την εφ. *Δημοκρατία:*

- 30.4.45: «βασιλόφρονες τοιχοκολλούν στους δρόμους της πόλης πλαστές φωτογραφίες που εικονίζουν τον βασιλιά Γεώργιο με τον Ελευθέριο Βενιζέλο -προφανώς για να εκμαιεύσουν έτσι την ευνοϊκή για τον βασιλιά ψήφο των βενιζελικών και των προσφύγων στο επικείμενο δημοψήφισμα (έγινε τελικά τον Σεπτέμβριο του '46).
- 27.3.45: «Η Θεσσαλονίκη τον Μάρτιο του '45 αριθμεί 4000 οικογένειες "βομβοπλήκτων"».
- 16.6.45: «Σε διάφορα κτίρια της πόλεως μας υπάρχουν ακόμη τεράστιαι

Μακεδονία, 25.4.48

Ελληνικός Βορράς, 26.10.46

γερμανικαί επιγραφαί που ενθυμίζουν τα απαίσια χρόνια της χιτλερικής κατοχής».

- 4.5.45: «Συνελήφθησαν και καταδικάσθηκαν στη Θεσσαλονίκη πολίτες που πανηγύριζαν την πτώση του Βερολίνου».
- 11.4.45: «Ο κινηματογράφος "Αλκαζάρ" όπου προβάλεται η ταινία "Η εποποιία του Στάλινγκραντ" δέχεται επίθεση "αγνώστων αντιφρονούντων" με αποτέλεσμα να διακοπεί η προβολή της ταινίας».

Για τη σχέση των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης με τους αναγνώστες τους και για την ιδιότυπη κοινωνική λειτουργία που είχε η ανάγνωσή τους στη συγκεκριμένη συγκυρία, εύγλωττο είναι το παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο του Λ. Ζησιάδη «Θεώνη», που αναφέρεται στα χρόνια 1945-1946:

«Ο άντρας μου ο Αρίστος θα διαβάζει την εφημερίδα του φωναχτά καθώς εγώ θα πιάσω το πλεκτό μου να μαθαίνω έτσι κι εγώ τα νέα και τα "κοινωνικά"...

Άνοιξε την εφημερίδα του -ο Αρίστος- και βυθίστηκε στην ανάγνωση, σχολιάζοντας άλλοτε με γρυλλισμούς άλλοτε με ειρωνικούς μορφασμούς τα γραφόμενα ή πετώντας κάπου-κάπου αγανακτισμένα επιφωνήματα.

Έτσι διάβαζε πάντα την εφημερίδα του και το φχαριστιόταν. Η εφημερίδα είναι γι' αυτόν το άλφα και το ωμέγα της διασκέδασης και της καλοπέρασης. Την ξεκοκαλλίζει ως την τελευταία λέξη και όταν πάει στο καφενείο είναι από τους πιο ενημερωμένους».

Από τον «θησαυρό» που υπάρχει «κρυμμένος» στις εν πολλοίς αδιερεύνητες εφημερίδες της πόλης στην περίοδο του Εμφυλίου (1946-1949) διαλέγω, δείγματος χάριν, τρία φύλλα εφημερίδων: (1) Τον *Ελληνικό Βορρά* της 26ης Οκτωβρίου 1946. (2) Τη *Μακεδονία* της 25ης Απριλίου 1948 (3) Τη *Μακεδονία* της 25ης Ιουνίου 1949.

(1) Στον *Ελληνικό Βορρά* στέκομαι στο πρωτοσέλιδο κείμενο με φωτογραφίες για την ιστορική επέτειο της 26.10.1912 και στο άρθρο του Κενάν

Μακεδονία, 25.4.48

Μεσαρέ, γιου του Τούρκου αρχιστράτηγου Ταχσίν Πασά που παρέδωσε την πόλη στον ελληνικό στρατό. Απ' αυτήν την αναφορά στην ιστορία αναδύεται η συγκεκριμένη συνείδηση της πόλης 34 χρόνια μετά την απελευθέρωσή της.

Στη δεύτερη σελίδα το μάτι μας πέφτει στις στήλες με το παραμύθι του Χότζα και σε μια από τις χιλιάδες συνέχειες του Τσακιτζή, του ιππότη των μικρασιατικών βουνών.

Στο θέατρο του Λευκού Πύργου παίζεται το έργο με τον εύγλωττο, για το κλίμα της εποχής, τίτλο: «Η Δεξιά, η Αριστερά και ο κυρ Παντελής».
Στους κινηματογράφους δεσπόζουν ο «Ταρζάν» και η «Καζαμπλάνκα».
Στην τρίτη σελίδα δημοσιεύονται χαρακτηριστικές αγγελίες (π.χ. «Πωλούνται σχολικά θρανία»), ενώ το πολιτικό σχόλιο της εφημερίδας προσφέρεται για συναγωγή νέων λέξεων: Ο σχολιογράφος αποκαλεί την *Λαϊκή Φωνή* (εφημερίδα του ΚΚΕ): «ρωσοτρώγουσα» και «ρωσοσκεπτομένη», επειδή έχει αποκαλέσει τον *Ελληνικό Βορρά* (;) «λόρδον που αγγλοτρώει και αγγλοσκέπτεται».

(2) Στη *Μακεδονία* (25.4.48) την «παράσταση» κλέβει το πρωτοσέλιδο ασπρόμαυρο εικονογραφημένο ανάγνωσμα για τον Ελευθέριο Βενιζέλο και την ιστορία του.

Στη δεύτερη σελίδα εντοπίζουμε ένα ευθυμογράφημα του Δ. Ψαθά και διαβάζουμε για τον έρανο υπέρ των παιδιών των «ανταρτοπλήκτων».

Αξίζει να σημειωθεί μια αγγελία που έρχεται από τον καιρό των προσφύγων (26 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή και τα τραύματα δεν έχουν ακόμη κλείσει...):

«Η Ε.Β., χήρα καταγομένη εκ Μ. Ασίας ζητεί πληροφορίες για τον αδελφό της του οποίου τα ίχνη απώλεσε από το 1922, περί του οποίου επληροφορήθη ότι ενεφανίσθη προσφάτως εις την πόλιν μας».

Μέσα σε λίγες γραμμές, σ' ένα ασήμαντο μονοστηλάκι, τόση ιστορία και τόση οδύνη.

Στην 4η σελίδα βρίσκεται η χαρά των κινηματογραφόφιλων (τότε τους λέγαμε «σινεματζήδες») με τα διαφημιστικά κλισέ των κινηματογράφων («Παλλάς», «Τιτάνια», «Ηλύσια» κ.λπ.) που παίζουν έργα όπως ο «Γολγοθάς», ο «Βασιλεύς των

Ο Κενάν Μπέης Μεσαρέ, Ελληνικός Βορράς, 26.10.46

Μακεδονία, 28.5.46

Μακεδονία, 28.3.48

Βασιλέων», με “ελαττωμένες τιμές διά τα σχολεία” ενώ ταυτόχρονα η «Αίγλη» προβάλλει τον «Φου Ματζού», ένα επεισοδιακό αριστούργημα. Παραδίπλα όμως τα μάτι πέφτει στις περιβόητες «δηλώσεις αποκηρύξεως» του «επάρατου Κομμουνισμού».

(3) Τέλος στη *Μακεδονία* (25.6.49) το πρωτοσέλιδο είναι αφιερωμένο στον θάνατο του πρωθυπουργού Θεμιστοκλή Σοφούλη.

Στη δεύτερη σελίδα εντοπίζουμε ανακοίνωση με φωτογραφία της Σοφίας Βέμπο για το ρεσιτάλ στο Βασιλικό Θέατρο της «τραγουδίστριας της νίκης», αλλά η είδηση που δεσπόζει είναι ότι μεθαύριο «καταπλέει εις τον λιμένα της πόλης το βρετανικό θωρηκτό “Βάγκαρντ” ένα από τα μεγαλύτερα πολεμικά πλοία του κόσμου...».

Ελληνικός Βορράς, 29.08.47

Στις στήλες των εφημερίδων της πόλης στα χρόνια του Εμφυλίου αρχίζουν να εμφανίζονται ορισμένες διαφημίσεις που αναφέρονται σε γνωστές επιχειρήσεις της Θεσσαλονίκης.

Μια πρόχειρη δειγματοληψία με χαρακτηριστικές διαφημίσεις νομίζω ότι «ανοίγει την όρεξη» για μια συστηματική έρευνα και αποδελτίωση των διαφημιστικών κλισέ στις εφημερίδες της πόλης στη δεκαετία του ’40:

- *Μακεδονία*, 28.5.1946

«Η ΓΕΦΥΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΕΜΑ. ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ 21»

- *Ελληνικός Βορράς*, 29.8.1947

«Γνωστοποίησις “κεραμοποιΐας Φιλίππου”. Η “κεραμοποιΐα Φιλίππου”, Αριστοτέλους 4 (...) γνωρίζει εις την πολυπληθή πελατείαν της ότι ανεπλήρωσε τας εκ του πολέμου καταστροφάς και ετελειοποίησε τας εγκαταστάσεις της. Τα προϊόντα της είνε ποιοτικώς ανώτερα των προ πολεμικών».

- *Ελληνικός Βορράς*, 7.9.1947

«Ανακοίνωσις των δύο Μεγάλων Καταστημάτων Βεργόπουλος Α.Ε. και Μέλκα Α.Ε. Τα δύο Μεγάλα Καταστήματα της Θεσσαλονίκης, εν τη επιθυμία των όπως εξυπηρετήσω την συμπαθή τάξιν των Δημοσίων Υπαλλήλων και γενικώς των Υπαλλήλων των διαφόρων Οργανισμών, οίτινες δεν κατώρθωσαν να επωφεληθούν της περιόδου των εκπτώσεων των Καταστημάτων των, γνωρίζουν ότι, δι’ ολίγας ακόμη ημέρας θα συνεχίσουν και χωρίς εκπτώσεις την πώλησιν όλων των ειδών εις εφθηνάς τιμάς. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε. Παλαιά Ερμού 14 και ΜΕΛΚΑ Α.Ε. Βενιζέλου 9».

Ελληνικός Βορράς, 7.9.48

- *Μακεδονία*, 28 Μαρτίου 1948.

«Απομνημονεύματα ΤΣΩΡΤΣΙΛ. Εκδόσεις Ικάρου. Προεγγραφαί. Εκδοτικός οίκος Ι. Και Π. Ζαχαρόπουλος, Τσιμισκή 23».

«Πραγματικά εκτώσεις μόνον στην “Ελβετική Αγορά”. Πωλούνται με τις φθηνότερες τιμές τα καλύτερα ελβετικά ωρολόγια, μοντέλα 1948 ΕΣΚΑ των εργοστασίων Κόρτεμπεργκ, ανώτερα όλων εις εμφάνισιν, ποιότητα, ακρίβεια, ατοχήν. Γεν. Αντ/πος Μακεδονίας - Θράκης Π. Δημητριάδης, Βενιζέλου 23».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, University Studio Press (1994).

Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ, *Η Θεσσαλονίκη στις συμπληγάδες του 20ού αιώνα*, University Studio Press (2005).

Λ. ΖΗΣΙΑΔΗΣ, *Θεώνη*, Παρατηρητής (1996).

Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Το δικό μας αίμα*, Κέδρος (1980).

Αγγελική Μυλωνάκη

Η Θεσσαλονίκη του ελληνικού κινηματογράφου:

Εικόνες της πόλης σε ταινίες του '50 και του '60

Ο παλιός ελληνικός κινηματογράφος δεν υπήρξε τακτικός επισκέπτης στη Θεσσαλονίκη, σε μια πόλη που κυριολεκτικά λάτρεψε το μέσο και συνέβαλε στο χτίσιμο του μύθου του. Άλλοτε την προσπέρασε σαν βιαστικός τουρίστας, μέσα από σύντομες λήψεις σε εμβληματικά σημεία της (την πλατεία Αριστοτέλους, τον Λευκό Πύργο, το λιμάνι). Άλλοτε, πάλι, ο φακός ενέδωσε στην ξεχωριστή γοητεία της, όπως συνέβη λ.χ. στις ταινίες του Τάκη Κανελλόπουλου, ο οποίος πρότεινε μια ευαίσθητη και ταυτόχρονα μελαγχολική «ματιά» για τη γενέτειρά του.

Η λεγόμενη «χρυσή εποχή» του ελληνικού κινηματογράφου, που ξεκίνησε στις αρχές του '50 για να σβήσει οριστικά και αμετάκλητα μία εικοσαετία αργότερα, σπάνια έστρεψε το ενδιαφέρον της στη Θεσσαλονίκη. Εξάλλου, η εγχώρια κινηματογραφία εξέφρασε από πολύ νωρίς την προτίμησή της για την πρωτεύουσα, μέσα από μια σειρά κινηματογραφικών ηθογραφιών της «Αθηναϊκής Σχολής»[1], οι οποίες αναπαρέστησαν στην οθόνη τη μεταβαλλόμενη καθημερινότητα των λαϊκών στρωμάτων στην Αθήνα.

Η Θεσσαλονίκη ήταν για τον ελληνικό κινηματογράφο ο μεγάλος «κομπάρσος» του αστικού σκηνικού, τη στιγμή που η Αθήνα, μεγαλώνοντας διαρκώς σε μέγεθος και σε ισχύ, κέρδιζε τις εντυπώσεις και επέβαλλε τον πρωταγωνιστικό της ρόλο στις μυθιστορίες της μεγάλης οθόνης. Οι περισσότεροι σκηνοθέτες της εποχής αντιμετώπισαν τη Θεσσαλονίκη ψυχρά και αδιάφορα, αποφεύγοντας να την αντικρίσουν κατά πρόσωπο. Ο κινηματογραφικός φακός στάθηκε με αμφίθυμο βλέμμα απέναντι στο πλούσιο αστικό μωσαϊκό της Θεσσαλονίκης και στον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της. Μολονότι η Θεσσαλονίκη ήταν η πόλη των πρώτων μεγάλων αστικών κινηματοθεάτρων στις αρχές του 20ού αιώνα, τόπος συνάντησης των απανταχού κινηματογραφόφιλων στο Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου, η γενέτειρα ενός αξιοπρόσεκτου θεωρητικού λόγου για το σινεμά, εντούτοις είχε πάντοτε αποσπασματική και δευτερεύουσα παρουσία στην εγχώρια κινηματογραφική παραγωγή.

Η Ζωή Λάσκαρη και ο Ντίνος Ηλιόπουλος απολαμβάνουν τη θέα της Θεσσαλονίκης από την κινηματογραφική βίλα τους στον «Ατσίδα» (1961). Η κατοικία των πρωταγωνιστών βρίσκεται στη θέση του σημερινού «Μακεδονία Παλλάς»

Περισσότερες από εξήντα ελληνικές ταινίες μεγάλου μήκους, γυρισμένες στις δεκαετίες του '50 και του '60, έστρεψαν το βλέμμα τους στη Θεσσαλονίκη: «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται» (1953), «Ξυπόλητο Τάγμα» (1954), «Καλημέρα Αθήνα» (1960), «Ο ατσίδας» (1961), «Ουρανός» (1962), «Κάτι να καίει» (1963), «Τέντυμπόυ, αγάπη μου» (1965), «Εκδρομή» (1966), «Ο ανακατωσούρας» (1967), «Παρένθεση» (1968), «Θου-Βου, φαλακρός πράκτωρ: Επιχείρηση Γης Μαδιάμ» (1969), «Η τελευταία άνοιξη» (1972) είναι μόνο μερικοί από τους γνωστότερους τίτλους ταινιών, στις οποίες εικονίζεται η Θεσσαλονίκη «είτε με ολιγόλεπτα "περάσματα" από την οθόνη είτε, σπανιότερα ως πρωταγωνίστρια»[2]. Οι παραγωγές αυτές –ετερόκλητες, ως επί το πλείστον, μεταξύ τους– δεν κατόρθωσαν να συνθέσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της Θεσσαλονίκης της εποχής ούτε να αποδώσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, αρκούμενες συνήθως σε πανοραμικές λήψεις του τουριστικού προσώπου της πόλης.

Υπάρχουν, ωστόσο, λίγες ταινίες, οι οποίες προσπέρασαν την εικόνα της πόλης ως σκηνικό, προκειμένου να ακουμπήσουν την ψυχή της και να αφουγκρα-

στούν την καθημερινή της ιστορία. Και ακόμη λιγότερες είναι οι ταινίες εκείνες που, σε πείσμα των τεχνικών δυσκολιών της εποχής και της αθηνοκεντρικής κινηματογραφικής παραγωγής, κατάφεραν να αναδείξουν το φωτογενές, κινηματογραφικό προφίλ της Θεσσαλονίκης.

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΕΤΑΙ»

Μια από τις πρώτες ολοκληρωμένες αναφορές της εγχώριας κινηματογραφικής παραγωγής στην πόλη της Θεσσαλονίκης εντοπίζεται στην ελληνική κωμωδία «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται» (1953) της εταιρείας Ανζερβός, με σκηνοθέτη τον Γιώργο Λαζαρίδη και πρωταγωνιστή τον Πέτρο Κυριακού. Ο Κυριακού υποδύεται τον ρόλο του κυρ Προκόπη, ενός απλοϊκού ταβερνιάρη που, μετά τον γάμο του γιου του με μια κοπέλα πλούσιας καταγωγής, εκπαιδεύεται από τους μεγαλοαστούς συμπεθέρους του, προκειμένου να εισέλθει στην «καλή κοινωνία».

Η εκπαίδευση του ήρωα πραγματοποιείται στην κοσμοπολίτικη Θεσσαλονίκη των αρχών της δεκαετίας του '50, όπου ο Πειραιώτης ταβερνιάρης θα αποποιηθεί τη λαϊκή του ταυτότητα και θα μεταμορφωθεί σε πλούσιο αστό. Χάρη στην κατάλληλη εκπαίδευση από τη νύφη του, ο κυρ Προκόπης γίνεται ένας κομψός κύριος, αντάξιος των μεγαλόσχημων νέων συγγενών του. Η υπόγεια αλλά σαφής αντιπαράθεση του «λαϊκού» Πειραιά –τόπου καταγωγής του ήρωα– και της «αστικής» Θεσσαλονίκης είναι φανερή, χάρη στην ανάδειξη της δεύτερης σε κεντρικό χώρο της κοινωνικής «αναβάθμισης» του πρωταγωνιστή. Οι εικόνες της Θεσσαλονίκης, από τον σιδηροδρομικό σταθμό μέχρι το λιμάνι, πλαισιώνουν τη μεταμόρφωση του ήρωα, ενώ παράλληλα ζωντανεύουν μια ξεχασμένη, νοσταλγική όψη της πόλης, λειτουργώντας ως ανεπίσημο ιστορικό ντοκουμέντο για τη Θεσσαλονίκη της δεκαετίας του '50.

Παρ' ότι πρόκειται για μυθοπλασία και όχι για ταινία τεκμηρίωσης, ο φακός του σκηνοθέτη της ταινίας, Γιώργου Λαζαρίδη, ενδιαφέρεται για την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας της πόλης, στρέφοντας το ενδιαφέρον του στα χαρακτηριστικά «τοπόσημα» της Θεσσαλονίκης, τα οποία κινηματογραφεί λίγα χρόνια πριν από την ανοικοδόμηση της πόλης και τον οριστικό αφανισμό του νεοκλασικού χαρακτήρα της. Το σπίτι όπου προσωρινά φιλοξενείται ο κυρ Προκόπης είναι μια νεοκλασική κατοικία στην παλιά παραλία, η οποία παρουσιάζεται συχνά στη δράση, δίνοντας στον σκηνοθέτη την ευκαιρία να αποκαλύψει τη θαυμάσια θέα του λιμανιού από το μπαλκόνι.

Το σπίτι στην ταινία «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται» (1953) βρίσκεται στην παλιά παραλία της Θεσσαλονίκης. Στη σκηνή της φωτογραφίας οι πρωταγωνιστές μοιράζονται με το κοινό τη θέα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, ζωντανεύοντας την πόλη της δεκαετίας του '50

Εξάλλου, ο σκηνοθέτης δεν έκρυψε ποτέ την αγάπη του για τη Θεσσαλονίκη. «Ήταν πολύ όμορφη η Θεσσαλονίκη. Την είπαν "πόλη ερωτική" και δεν μπορεί κανένας να διαφωνήσει. [...] Την πρόλαβα τότε που δεν είχε γίνει ακόμα ο παραλιακός της δρόμος, πριν οι σοφοί εγκέφαλοι της ρυμοτομίας χαράξουν τους "μπακλαβάδες" της κυκλοφορίας και πριν η επίθεση του τσιμέντου της στερήσει τετράγωνο με τετράγωνο και σοκάκι με σοκάκι τη δική της προσωπικότητα, με τα παλιά ακόμα κτίρια στη Διαγώνιο, στην παραλία του Λευκού Πύργου, στην πλατεία Αγίας Σοφίας και τα παλιά αρχοντικά στον Αϊ-Δημήτρη και να την κάνει κι αυτή μια τερατούπολη, όπως και την Αθήνα»[3], έγραψε στην αυτοβιογραφία του ο Γιώργος Λαζαρίδης.

Μολονότι η ταινία «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται» ήταν η πρώτη σκηνοθετική απόπειρα του Γιώργου Λαζαρίδη, ο σκηνοθέτης προσπάθησε να αποδώσει μια –κατά το δυνατόν– αυθεντική εικόνα της Θεσσαλονίκης του '50, όπως την είδε και την έζησε ο ίδιος στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Σήμερα, στο βάθος του χρόνου, οι σκηνές της ταινίας που αναφέρονται στη Θεσσαλονίκη φαντάζουν σαν μια νοσταλγική καρτ ποστάλ, που ενεργοποιεί την ηθογραφική καταγραφή στον δημοφιλή κινηματογράφο της δεκαετίας του '50.

Η... ΞΥΠΟΛΗΤΗ ΠΟΛΗ

Το «Ξυπόλητο Τάγμα», η ταινία του Ελληνοαμερικανού σκηνοθέτη Γκρεγκ Τάλλας (Γρηγόρη Θαλασσινού), ήταν μία από τις πρώτες ελληνικές παραγωγές που γυρίστηκε αποκλειστικά στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Γυρισμένη το 1954 για λογαριασμό της Σκούρας Φιλμ, η υπόθεση της ταινίας εκτυλίσσεται στα χρόνια της Κατοχής και παρακολουθεί την καθημερινότητα μιας μικρής ομάδας παιδιών –το «ξυπόλητο τάγμα» του τίτλου– που έκλεβαν τρόφιμα και φάρμακα από τους κατακτητές και τα μοίραζαν στους φτωχούς.

Ο Σάκης Σερέφας, γράφοντας για τις ταινίες που εμπνεύστηκαν από τη Θεσσαλονίκη, κάνει ξεχωριστή αναφορά στο «Ξυπόλητο Τάγμα» και το χαρακτηρίζει «ανεπανάληπτο δείγμα ταινίας, η οποία φτιάχτηκε με επιτόπια υλικά, που με τη σειρά τους λειτούργησαν μαγικά πάνω στο νεγκατίφ»[4]. Τα παιδιά της ταινίας περιπλανώνται στα σοκάκια της Άνω Πόλης, στους χωμάτινους ακόμη δρόμους της παλιάς Θεσσαλονίκης και παρασύρουν τον φακό σε ένα αδιάκοπο κυνηγητό στα στενά της πόλης, αναδεικνύοντας τα φωτογενή της πρόσωπα στους παραδοσιακούς οικισμούς.

Ο σκηνοθέτης της ταινίας γοητεύτηκε από την καθαρότητα του φωτός της Θεσσαλονίκης, που του επέτρεψε να το αξιοποιήσει μοναδικά και να δώσει ένα αυθεντικό δείγμα νεορεαλιστικής γραφής. «Στην Αθήνα μπορείς να κινηματογραφήσεις μονάχα από τις 8 το πρωί ως τις 2 το μεσημέρι. Την υπόλοιπη μέρα έχει μια ροζ απόχρωση η ατμόσφαιρα. Στη Θεσσαλονίκη δεν είχα κανένα πρόβλημα ούτε με το φως, ούτε με τον ήλιο, ήταν πολύ καλό το φως της, πολύ καθα-

«Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται» (1953). Σκηνή από την ταινία στην παραλία της Θεσσαλονίκης, δίπλα στον Λευκό Πύργο

ρό»[5], δήλωνε ενθουσιασμένος ο Γκρεγκ Τάλλας κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων.

Το «Ξυπόλητο Τάγμα» προσπαθεί να ανασυνθέσει το πρόσωπο της Θεσσαλονίκης την περίοδο της γερμανικής Κατοχής. Ο φακός ξεγλιστρά σε παραμελημένα κομμάτια της πόλης, όπως είναι οι κατακόμβες στον Άγιο Δημήτριο, που δίνουν στέγη στα ορφανά παιδιά και ταυτόχρονα αποτελούν ένα χώρο ασφαλή και οριοθετημένο, σε μια εποχή έντονης ανασφάλειας και κοινωνικών αναταραχών.

Η Χρυσάνθη Σωτηροπούλου, στη μελέτη της για τις κινηματογραφικές αποτυπώσεις του ελληνικού χώρου, αναφέρεται στο «Ξυπόλητο Τάγμα» και στον δυναμισμό των εικόνων του: «Το κλέψιμο των ψωμιών, το κυνηγητό στην αγορά και στα κάστρα, το κλέψιμο του λαδιού από τη βάρκα του μαυραγορίτη δίνουν την ευκαιρία στην κινηματογραφική εικόνα να αποκαλύψει μια κοινωνία που δίνει μάχη για τη διατροφή και την επιβίωσή της. Οι περισσότερες από τις φτωχογειτονιές δεν υπάρχουν πια και η σημερινή τους εικόνα είναι εντελώς διαφορετική»[6].

Το «Ξυπόλητο Τάγμα» ταυτίστηκε με την ψυχοσύνθεση και το εσωτερικό στίγμα της πόλης, αποτελώντας σήμερα σημείο αναφοράς για μια Θεσσαλονίκη που έχει χαθεί ανεπιστρεπτί. Πολλοί κριτικοί του κινηματογράφου χαρακτήρισαν την ταινία «νεορεαλιστική», διότι αναγνώρισαν σε αυτήν την αληθινή εικόνα της πόλης, απαλλαγμένη από τους συνήθεις ηθογραφικούς εξωραϊσμούς. Στο «Ξυπόλητο Τάγμα ο Τάλλας ερωτοτροπεί ανενδοίαστα με την πόλη ξεγυμνωμένη, χωρίς καλλωπισμούς, την αγκαλιάζει όπως ο Ροσελίνι την "Ρώμη, ανοχύρωτη πόλη"»[7], αναφέρει ο Περικλής Δεληολάνης, ανακαλώντας την κινηματογραφική παρουσία της Θεσσαλονίκης στον ελληνικό κινηματογράφο.

Τα νεοκλασικά κτίρια της Θεσσαλονίκης κατεδαφίζονται με ταχείς ρυθμούς για να δώσουν τη θέση τους σε πολυκατοικίες. Η σκηνή είναι από την ταινία «Τέντυ μπόυ, αγάπη μου» (1965), που σχολιάζει την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης στη δεκαετία του '60

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΦΙΝΟΣ ΦΙΛΜ

Μια διαφορετική Θεσσαλονίκη, περισσότερο αναπτυσσόμενη και λιγότερο αυθεντική, αποτύπωσε ο φακός του Γιάννη Δαλιανίδη για λογαριασμό της Φίνος Φιλμ, της μεγαλύτερης κινηματογραφικής εταιρείας στη μεταπολεμική Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της κινηματογραφικής του πρωτοκαθεδρίας, ο Θεσσαλονικιός σκηνοθέτης επιστρέφει συχνά στην πόλη του και την επιλέγει ως «φυσικό στούντιο» στις ταινίες του, είτε αυτές γυρίζονται αποκλειστικά στη Θεσσαλονίκη είτε είναι απλώς «διερχόμενες» παρακολουθώντας την επιβεβλημένη από το σενάριο κάθοδο των ηρώων στην πρωτεύουσα.

Οι γνώριμοι χώροι-σύμβολα της Θεσσαλονίκης –ο Λευκός Πύργος, η Διεθνής Έκθεση, η πλατεία Αριστοτέλους, η πλαζ της Αρετσούς, η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών– κυριαρχούν στα εξωτερικά πλάνα του

Σκηνή από τον «Ατσίδα» (1961) στην οδό Εθνικής Αμύνης, μπροστά στη Λέσχη Αξιωματικών. Στο βάθος δεσπόζει η εμβληματική εικόνα του Λευκού Πύργου

«Ατσίδα» (1961), της δημοφιλούς κωμωδίας της Φίνος Φιλμ, σε σκηνοθεσία Γιάννη Δαλιανίδη, με τον Ντίνο Ηλιόπουλο στον ομώνυμο ρόλο. Οι ήρωες της ταινίας ζουν στη Θεσσαλονίκη, η οποία ωστόσο παρουσιάζεται σχηματικά, καθώς ο σκηνοθέτης δίνει έμφαση στα πιο τουριστικά σημεία της: Τη θέα προς τον Θερμαϊκό από τον κήπο της οικογενειακής βίλας του «Ατσίδα», την προκυμαία στην παλιά παραλία, τα υπαίθρια ζαχαροπλαστεία της πλατείας Αριστοτέλους και τα εξοχικά κέντρα στο Πανόραμα (που τότε αποτελούσε κοντινό εκδρομικό προορισμό), την οδό Τσιμισκή με τους πρώτους τροχονόμους που ρυθμίζουν την κίνηση. Το μεγαλύτερο μέρος της δράσης εντοπίζεται στους κλειστούς χώρους της μεγαλοαστικής βίλας δίπλα στη θάλασσα, ενώ τα εξωτερικά πλάνα της πόλης είναι μεταβατικά, προκειμένου να διευκολύνουν το πέρασμα από τον ένα χώρο στον άλλον.

Η τουριστική αντιμετώπιση της Θεσσαλονίκης στις ελληνικές ταινίες της δεκαετίας του '60 προκύπτει ως αποτέλεσμα των μαζικών ρυθμών στην κινηματογραφική παραγωγή, η οποία στρέφει πλέον το ενδιαφέρον της στους χώρους δράσης των οικονομικά ανερχόμενων μικροαστών. Η πόλη γίνεται πλέον ένα «περιτύλιγμα», το «αστικό σκηνικό» για τους ήρωες μιας ταινίας, που αναζητούν μια καλύτερη και πιο άνετη ζωή στον μοντέρνο και καταναλωτικό κόσμο ενός διαμερίσματος.

Ο Γιάννης Δαλιανίδης επικαλείται την εντοπιότητά του, εξηγώντας τις σκηνικές επιλογές του «Ατσίδα» στη Θεσσαλονίκη: «Ενώ από το σενάριο της ταινίας δεν προέκυπτε καμιά ανάγκη να είναι παραθαλάσσιο το σπίτι όπου έμεναν ο Ηλιόπουλος και η Λάσκαρη με τους γονείς τους, ωστόσο επέλεξα αυτό το σπίτι γιατί ήμουν δεμένος συναισθηματικά μαζί του αλλά και διότι, από τη στιγμή που βρι-

σκόμουν στη Θεσσαλονίκη για γυρίσματα, έπρεπε να εκμεταλλευτώ όσο περισσότερο μπορούσα το ντεκόρ που λέγεται Θεσσαλονίκη»[8].

Τη Θεσσαλονίκη επιλέγει για το ξεκίνημά της και η πρώτη έγχρωμη ελληνική ταινία που γυρίστηκε με το σύστημα Σινεμασκόπ. Πρόκειται για το γνωστό μιούζικαλ του Γιάννη Δαλιανίδη «Κάτι να καίει» (1963), με τους Ντίνο Ηλιόπουλο, Ρένα Βλαχοπούλου, Κώστα Βουτσά και Μάρθα Καραγιάννη στους πρωταγωνιστικούς ρόλους.

Ο Δαλιανίδης, επηρεασμένος από το αμερικανικό μιούζικαλ, εισάγει στα εγχώρια ήθη τη «μουσικοχορευτική φαντασμαγορία» (όπως ο ίδιος ονοματίζει το νεογέννητο κινηματογραφικό είδος) και τοποθετεί τα χορευτικά διαλείμματα της ταινίας στα μνημεία και στους δρόμους της Θεσσαλονίκης (Λευκό Πύργο, Πλατεία ΧΑΝΘ, Κάστρα). Η αισιόδοξη ατμόσφαιρα της ταινίας, που μεταφράζει τα νεανικά όνειρα των ηρώων σε χορό και τραγούδι, αντικατοπτρίζεται στη διαρκή εναλλαγή χώρων μέσα στην πόλη. Η ταινία όμως σύντομα θα εγκαταλείψει τη Θεσσαλονίκη για να «μετακομίσει» στην πρωτεύουσα, όπου οι πρωταγωνιστές επενδύουν τις προσδοκίες τους για επαγγελματική αποκατάσταση. Η Θεσσαλονίκη αποτελεί –και συμβολικά– μια μεταβατική πόλη, μια πόλη εκκίνησης, που αδυνατεί να κρατήσει κοντά της το έμψυχο δυναμικό της, το οποίο αναγκάζεται (κινηματογραφικά και ιστορικά) να μεταναστεύσει στην Αθήνα για να βρει επαγγελματικές διεξόδους.

Η ΣΥΜΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΠΟΛΗ

Στην εκσυγχρονισμένη Θεσσαλονίκη της αντιπαροχής και της εντατικής ανοικοδόμησης, που συναγωνίζεται την Αθήνα ως συμπρωτεύουσα πόλη, αναφέρεται μία ακόμη ταινία της Φίνος Φιλμ, γυρισμένη και πάλι από τον Γιάννη Δαλιανίδη. Είναι η κωμωδία «Τέντυ μπόυ, αγάπη μου», με πρωταγωνιστές τους Κώστα Βουτσά και Ζωή Λάσκαρη (1965), που διαδραματίζεται εξ ολοκλήρου στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται στην ταινία ως ο συμπληρωματικός πόλος της Αθήνας, μια μοντέρνα μεγαλούπολη, που λαμβάνει δικαιωματικά τον τίτλο της συμπρωτεύουσας, επειδή συμβαδίζει με τους ρυθμούς της αθηναϊκής ανάπτυξης[9]. Η ταινία προβάλλει τη θέση της «συμπρωτεύουσας πόλης» και την υποστηρίζει όχι μόνο με εικόνες αλλά και μέσα από τους διαλόγους, ξεκινώντας από την εισαγωγική αφήγηση, η οποία συνοδεύει τα πανοραμικά πλάνα της Θεσσαλονίκης στην έναρξη του φιλμ: «Θεσσαλονίκη. Η νύμφη του Θερμαϊκού, η συμπρωτεύουσα. Μεγάλες πλατείες μ' ωραία σιντριβάνια, ψηλά κι επιβλητικά κτίρια όπου και να γυρίσεις να δεις. Μεγάλοι δρόμοι με κίνηση, τ' αυτοκίνητα πάνε κι έρχονται. Σωστή μεγαλούπολη. Άσφαλτο και βενζίνα, βενζίνα κι άσφαλτο. Σ' όλα συναγωνίζεται την Αθήνα η συμπρωτεύουσα, σ' όλα».

Την αλήθεια της αφήγησης οπτικοποιούν τα εισαγωγικά πλάνα της ταινίας, που παρουσιάζουν την κατεδάφιση των παλιών νεοκλασικών κτιρίων της πόλης και την αδημονία των εργολάβων για την ανέγερση πολυκατοικιών, οι οποίες α-

Η Ζωή Λάσκαρη και ο Στέφανος Στρατηγός σε καφενείο της πλατείας Αριστοτέλους, στον "Ατσίδα" (1961)

ντικατοπτρίζουν το μικροαστικό ιδανικό της εποχής. «Σε ενέργεια, λοιπόν, οι κασμάδες, φέρτε εκσκαφείς, φέρτε μπουλντόζες κι αρχίστε. Γκρεμίστε τα διώροφα, γκρεμίστε τα τριώροφα, υψώστε πολυκατοικίες και στοιβάξτε εκεί μέσα όλους αυτούς που λαχταρούν ένα μοντέρνο διαμέρισμα. Μοντέρνο κι αδιαχώρητο».

Το διαμέρισμα της ταινίας τοποθετείται στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, επί της οδού Αγγελάκη (όταν ακόμη ο δρόμος ήταν διπλής κατεύθυνσης) και μονοπωλεί το ενδιαφέρον της δράσης. Ωστόσο, κατά τα λοιπά, η Θεσσαλονίκη περιορίζεται ως δημόσιος χώρος σε μερικά μόνο «περάσματα» του φακού από τις πιο γνωστές, κεντρικές περιοχές της πόλης: Την πλατεία του Λευκού Πύργου, το πάρκο και τα αναψυκτήρια της ΧΑΝΘ, τα κέντρα διασκέδασης στη Νέα Κρήνη.

Η κινηματογραφική παρουσία της Θεσσαλονίκης είναι περισσότερο υπαινικτική και λιγότερο ορατή στους θεατές της ταινίας. Πρόκειται για μια προσοικειωμένη εικόνα της πόλης στον κινηματογράφο, που απαντά στις περισσότερες ταινίες της μαζικής παραγωγής, οι οποίες επικαλούνται γνώριμες σκηνικές μεθόδους αναπαράστασης του χώρου (επαναλαμβανόμενα σκηνικά μοτίβα, χρήση «τοποσήμων») με σκοπό να «σημειοδοτήσουν» τον αστικό χαρακτήρα της θεματολογίας, χωρίς να προβαίνουν σε περαιτέρω σχολιασμούς της πόλης.

Η ΛΥΡΙΚΗ ΟΨΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Εκτός από την εμπορική παραγωγή, κάποιοι σκηνοθέτες του παλιού ελληνικού κινηματογράφου επέλεξαν μια μοναχική πορεία, χαράσσοντας τον δρόμο του δημιουργού, μονοπάτι που θα ακολουθήσουν αργότερα οι συνεχιστές τους στον λεγόμενο Νέο Ελληνικό Κινηματογράφο.

Κλασικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελούν οι ταινίες του Τάκη Κανελλόπουλου («Εκδρομή», «Παρένθεση», «Η τελευταία άνοιξη»). Ο Κανελλόπουλος αναψηλάφησε όσο λίγοι Έλληνες σκηνοθέτες το σώμα της πόλης και χαρτογράφησε με μοναδική εκφραστικότητα και επιδέξιες φωτοσκιάσεις τον εσωτερικό ρυθμό της Θεσσαλονίκης, αρθρώνοντας τον πληρέστερο ίσως λόγο για την πόλη μέσα από τις ταινίες του.

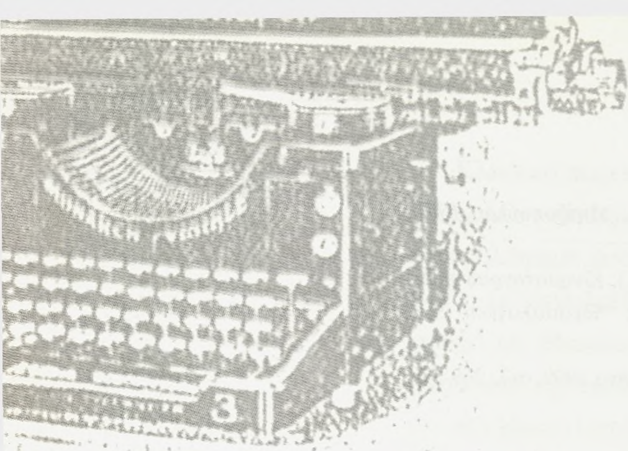
«Ο Κανελλόπουλος κουβαλάει στα πλάνα του αποσκευές δυόμισι χιλιάδων ετών. Το παράδοξο της κινηματογράφησής του: επέμεινε στα κοντινά πλάνα, χαρτογράφησε την πόλη, ενώνοντας τα σημεία των προσωπογραφιών του», υπογραμμίζει ο Κεχαγιάς. Ο Κανελλόπουλος «σεβάστηκε κάθε σπιθαμή του σώματός της, άγγιξε την περιφέρειά της, έφτασε ως τα ακροδάχτυλά της. Είναι ο μόνος σκηνοθέτης ο οποίος κινηματογράφησε την Αρετσού, την Επανομή, τη Νέα Κρήνη, τη Μηχανιώνα, την Περαία, τη Νέα Παραλία και από την άλλη πλευρά, στο άλλο της πόδι, τον Λαγκαδά, τον Αξιό, το Λουδία»[10].

Ο φακός του Κανελλόπουλου αναφέρεται στην πόλη αφαιρετικά και διατηρεί ορατά μερικά μόνο οικεία σημεία του αστικού τοπίου, τα οποία ωστόσο επαρκούν για την αναγνώρισή του από τον θεατή. Η Θεσσαλονίκη του Κανελλόπουλου είναι μια πόλη εσωτερική, που αναδεικνύει την ανθρωπογεωγραφία των κατοίκων της. «Η πόλη αναδύεται αχνά μέσα από τις λιγοστές εικόνες της, οι οποίες ανασαίνουν εντατικά για να χωρέσουν μέσα τους την πόλη που περισσεύει έξω από το κάδρο»[11], γράφει για τη Θεσσαλονίκη του Κανελλόπουλου ο Σάκης Σερέφας. «Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης αυτή η αφαιρετική, εκ των ένδον, κινηματογράφησή της αφορά κυρίως τις ταινίες στις οποίες η πόλη αποτελεί το χώρο υποδοχής παθών και ψυχικών παθημάτων ή αποτελεί τον ενδιάμεσο σταθμό ή το τέρμα μιας περιπλάνησης»[12].

Ο Κανελλόπουλος χειρίζεται το τοπίο της πόλης με ευαισθησία και ποίηση, έχοντας την επίγνωση και την αυτάρκεια μιας προσωπικής ματιάς, σε μια εποχή που ο ελληνικός κινηματογράφος κατακλύζεται από τυποποιημένες εικόνες της Θεσσαλονίκης. Αφοσιωμένος «στα τοπία της ψυχής και του Βορρά»[13], ο Κανελλόπουλος ακολουθεί ένα δικό του κινηματογραφικό μονοπάτι και αντικρίζει τη Θεσσαλονίκη «με την αίσθηση την ξεχωριστή, την ικανή να τη μεταμορφώνει», σφραγίζοντας με την εσωστρεφή του ευαισθησία ένα λυρικό είδωλο της γενέθλιας πόλης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο χαρακτηρισμός χρησιμοποιήθηκε από την Αγλαΐα Μητροπούλου. Βλ. Α. Μητροπούλου, *Ελληνικός Κινηματογράφος*, Θυμέλη, Αθήνα 1980.
2. Βλ. Σ. Σερέφας, «Η Θεσσαλονίκη ποιανού;», στο: Π. Δεληολάνης (επιμ.), *Κινηματογραφημένη Θεσσαλονίκη*, Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης "Θεσσαλονίκη '97", Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 22.
3. Βλ. Γ. Λαζαρίδης, *Φλας μπακ. Μια ζωή σινεμά*, Λιβάνης-Νέα Σύνορα, Αθήνα 1999, σελ. 269-270.
4. Βλ. Σ. Σερέφας, *ό.π.*, σελ. 26.
5. Βλ. Σ. Σερέφας, *ό.π.*, σελ. 27.
6. Βλ. Χ. Σωτηροπούλου, *Κινούμενα Τοπία. Κινηματογραφικές αποτυπώσεις του ελληνικού χώρου*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
7. Βλ. Π. Δεληολάνης, «Η τοπογραφία ενός ονείρου», στο: Π. Δεληολάνης (επιμ.), *Κινηματογραφημένη Θεσσαλονίκη*, *ό.π.*, σελ. 20.
8. Αναφέρεται από τον Σ. Σερέφα, *ό.π.*, σελ. 25.
9. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση της Θεσσαλονίκης μέσα από τις ταινίες του Δαλιανίδη, βλ. Α. Μυλωνάκη, *Αναπαραστάσεις του αστικού χώρου στον ελληνικό δημοφιλή κινηματογράφο: 1950-1970*, Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 322-330.
10. Βλ. Β. Κεχαγιάς, «Τελικά ανέραστη», στο: Π. Δεληολάνης (επιμ.), *Κινηματογραφημένη Θεσσαλονίκη*, *ό.π.*, σελ. 33.
11. Βλ. Σ. Σερέφας, *ό.π.*, σελ. 25.
12. Βλ. Σ. Σερέφας, *ό.π.*, σελ. 26.
13. Βλ. Α. Τύρος, «Κ, όπως Τάκης», Περιοδικό *Ενενήντα Επτά*, Τεύχος 6, Νοέμβριος 1996, http://www.hri.org/culture97/gr/magazine/t6.htm

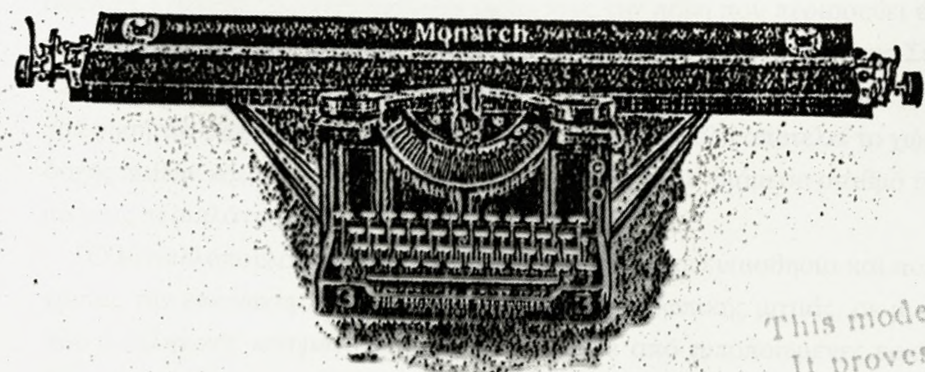
MODEL 3-C

MODEL 3-C

This machine is especially adapted to the wo[…] public accountants and auditors. It is good for office with extra wide forms and where special mac[…] are installed for special purposes. It may be used, ever, for general work without greatly increasi[…] operator's burden.

It takes paper 18.6 inches wide and writes two inches less in length.

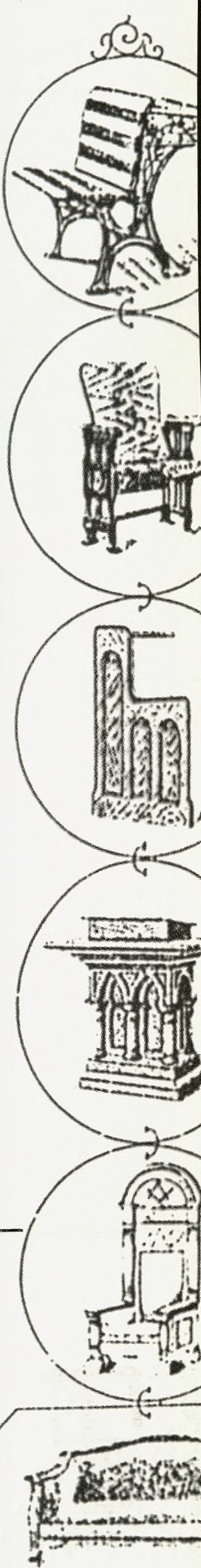
The Price is $110.00

MODEL 3-D

This machine takes paper four inches wider than the 3-C model. Its place is in banks and insurance and accounting offices where very wide forms are required. It is the lightest, yet strongest, typewriter of the kind ever made. It may be, and often is, used for narrow work.

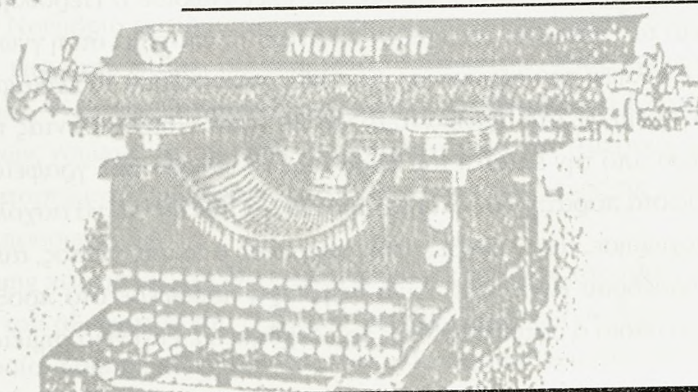
The Price is $120.00

MODEL 3-F

This model has the long[…] carriage of any typewriter made. It feeds paper 32.6 inches […] It proves the practical[…]y and soundness of the Monarch principle of shifting the […]asket rather than the c[…]age for capitals. It actually runs more lightly and is more operated than many sh[…] carriage machines of other makes.

The Price is $150.00

Μελέτες

- Αρειμάνιοι καβάσηδες και δραστήριοι επιχειρηματίες
  Το Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα
- Έγκλημα και τιμωρία: Ο "Μακεδόνας" Φριτς Σούμπερτ (1944-1947)

Βασίλης Κ. Γούναρης & Περσεφόνη Γ. Καραμπάτη

Αρειμάνιοι καβάσηδες και δραστήριοι επιχειρηματίες:

Το Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα*

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Στις 14 Μαΐου 1870 ο Εδεσσαίος στην καταγωγή Περικλής Χατζηλαζάρου, επιφανής Θεσσαλονικιός, ρώσος όμως υπήκοος, 24 ετών με νομικές σπουδές στην Αθήνα και τη Γενεύη, κοινοποίησε την έναρξη των καθηκόντων του ως *agent consulaire* στους προξένους των «ξένων δυνάμεων»[1]. Γιατί επελέγη ο Χατζηλαζάρου για τη θέση αυτή -δεν μιλούσε καν αγγλικά αλλά ούτε τουρκικά- ή μάλλον γιατί ο Χατζηλαζάρου επέλεξε να εκπροσωπήσει τις ΗΠΑ; *Cherchez la femme*! Σύζυγός του από το 1868 ήταν η Lucy Carr Upton, κόρη του γερουσιαστή Charles Horace Upton από την κομητεία Fairfax της Virginia. Ο Upton είχε διατελέσει γερουσιαστής το 1863-1867 και μετά τοποθετήθηκε από τον πρόεδρο Lincoln πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Γενεύη (1863-1877). Προφανώς εκεί γνώρισε ο Περικλής τη Lucy κατά τη διάρκεια των σπουδών του και είναι λογικό να υποτεθεί ότι η γνωριμία τον βοήθησε στην ανάληψη του αξιώματος ή τουλάχιστον αύξησε το ενδιαφέρον του για τις ΗΠΑ. Παρέμεινε στο αξίωμα αυτό για 38 χρόνια, διευθύνοντας το προξενείο περισσότερο από την έπαυλή του παρά από το υπηρεσιακό γραφείο του. Το 1885 κάποιος σωστά παρατήρησε ότι ήταν *too old too well off* για να ασχολείται συστηματικά. Αποχώρησε, αφού έλαβε, όπως σημείωσε ο τοπικός τύπος, αυτόγραφη επιστολή του προέδρου Roosevelt. Λίγο αργότερα πρόσφερε στο προξενείο το πορτρέτο του, το οποίο ο αντικαταστάτης του δέχθηκε με ευγένεια σημειώνοντας:

* Η εργασία αυτή αποτελεί, με ελάχιστες προσαρμογές, το κείμενο διάλεξης που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Συλλόγου των Φίλων του Κολεγίου «Ανατόλια» τον Ιανουάριο του 1997 και έκτοτε παρέμεινε αδημοσίευτη. Βασίστηκε σχεδόν αποκλειστικά σε ανέκδοτο αμερικανικό αρχειακό υλικό, που φυλάσσεται φωτογραφημένο στο Κέντρο Έρευνας Μακεδονικής Ιστορίας και Τεκμηρίωσης του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Θεσσαλονίκη).

Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης: Άγνωστη περίοδος και περιοχή (πιθανόν Βασιλίσσης Όλγας)

As the history of this consulate is written in the years to come your name and record will stand out pre-eminently and serve as a guide to those of us who are permitted to follow in your foot-steps[2].

Τις τελευταίες μέρες του Ιουνίου του 1908 διορίσθηκε πρώτος πρόξενος των ΗΠΑ στη Θεσσαλονίκη ο Evan E. Young, πρώην πρόξενος στο Harput της Αρμενίας, βετεράνος και ήρωας του πολέμου των Φιλιππίνων το 1899. Ανέλαβε καθήκοντα τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς με ετήσιο μισθό 3.500 δολάρια[3]. Στο μεσοδιάστημα, έως ότου φτάσει ο αμερικανός διπλωμάτης, πήρε προσωρινά τη θέση του επιτίμου Vice and Deputy Consul ο γιος του Περικλή, ο Κλέων Χατζηλαζάρου, 39 ετών, νομικός, με σπουδές στη Γερμανία και την Αμερική, συνδιευθυντής του υποκαταστήματος της Τράπεζας της Ανατολής και μέλος της ελληνικής κοινοτικής αντιπροσωπείας[4].

Ο Young παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη μέχρι το τέλος του 1909, χωρίς όμως να στερηθεί του αξιώματός του ο Κλέων Χατζηλαζάρου. Τον ταλαιπωρημένο από την ελονοσία Young διαδέχθηκε αμέσως και παρέμεινε μέχρι τον Οκτώβριο του 1911 ο George Horton, που έγινε γνωστός αργότερα, λόγω της θητείας του στη Σμύρνη[5]. Τελευταίος αμερικανός πρόξενος στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη ήταν ο John E. Kehl από το Cincinnati του Ohio, που τοποθετήθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1911[6].

Η φεμινίστρια
Dr Mary Walker

Παράλληλα σχεδόν με τον Kehl, την 1η Φεβρουαρίου του 1911, ανέλαβε Vice and Deputy Consul and Dragoman ο John L. Binda[7] από τη Massachusetts με μισθό 1.500 δολάρια. Ο διορισμός του Binda συνεπαγόταν την οριστική απομάκρυνση του Κλέωνος Χατζηλαζάρου, όπως και του διερμηνέα Vital Ojalvo. Ο Ojalvo δεν αντέδρασε, αλλά ο Χατζηλαζάρου το πήρε κατάκαρδα. Ρώτησε καταρχήν τον Horton αν ήταν εξουσιοδοτημένος για την ενέργεια αυτήν από το State Department και, όταν βεβαιώθηκε, δήλωσε ότι θα το σκεφτεί[8]. Ο Horton σημείωσε ότι δεν ήταν πλέον ζήτημα προσωπικών αποφάσεων του Κλέωνος, αλλά προσπάθησε να «γλυκάνει» την έξοδό του, ζητώντας από το υπουργείο να του σταλεί μια ευγενική επιστολή. Η επιστολή, που τελικώς εστάλη προσωπικά στον Χατζηλαζάρου στις 14 Φεβρουαρίου 1911, αποτελείτο από τρεις λιτές προτάσεις:

Cleon H. Lazzaro Esq, Former American Vice Consul.

In connection with appointment of Mr Binda to succeed you the Dept expresses to you its appreciation of your services.

It is the general policy whenever it is possible to do so, to appoint to vice and deputy consular positions persons who are actively connected with a consular office.

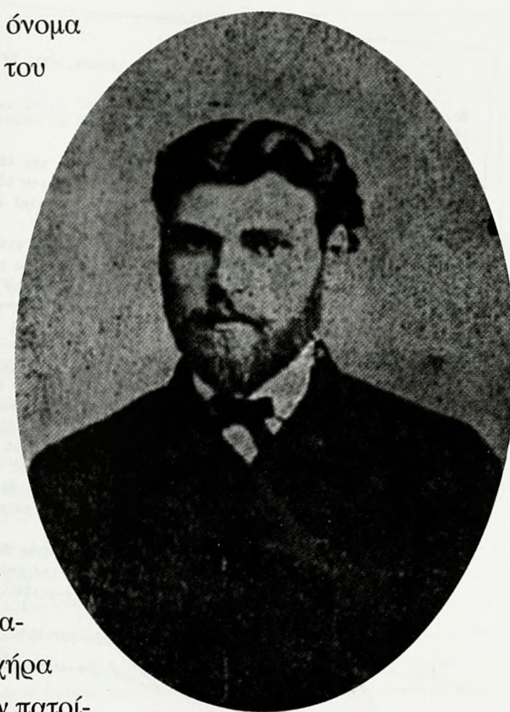
Your connection with the Consular service terminated on the date of Mr. Binda's arrival[9].

Αυτό ήταν το «ευγενικό» τηλεγράφημα. Βέβαια, ο Horton θέλοντας να μετριάσει τις εντυπώσεις έστειλε συνοδευτικά και την εξής επιστολή:

In accordance with instructions from the Department, I am taking the liberty of adding my own personal regret at the termination of our official relations, and the expression of my personal esteem[10].

Τον Binda διαδέχθηκε ως υποπρόξενος τον Αύγουστο του 1912 ο Leland Morris από την Baltimore.

Όσον αφορά το υπόλοιπο προσωπικό, αναφέρονται καταρχάς οι διερμηνείς (δραγουμάνοι), οι οποίοι βέβαια δεν είχαν μόνο καθήκοντα διερμηνείας αλλά διεκπεραίωναν κάθε είδους επαφές εντός και εκτός του προξενείου:[11]πρώτοι, το 1870, ο B.E. Abbot, βρετανός υπήκοος και ο Ιούδας Γενή, οθωμανός υπήκοος· το 1879 ο Μποχοβί Ματαλόν· το 1882 ο Γεώργιος Κώνστας· το 1891 ο Κλέων Χατζηλαζάρου· το 1910 ο Vital Ojalvo και το 1911 ο Μωυσής Λεβή, δικηγόρος από τα Δαρδανέλλια. Ο ετήσιος μισθός τους τα τελευταία αυτά χρόνια ήταν 800 δολάρια. Ίσως κάποιοι από αυτούς να ήταν επίτιμοι διερμηνείς, αξίωμα το οποίο συνήθιζαν να αγοράζουν εύποροι Θεσσαλονικείς, έναντι αδρότατης αμοιβής, προκειμένου να εξασφαλίσουν την προστασία μιας Δύναμης. Ως υπάλληλοι *(clerks)* μνημονεύονται από το 1870 ο έλληνας υπήκοος E.I. Εμίρης, Κάσιος στην καταγωγή, πράκτορας ατμοπλοΐας και, αργότερα, ο Ιωάννης Μ. Τέτος, οθωμανός υπήκοος, καβάσης που προήχθη σε υπάλληλο. Θυρωρός το 1912 ήταν ο επίσης οθωμανός υπήκοος, Αντώνιος Β. Σιάβος, ενώ δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα του κηπουρού, που περιστασιακά απασχολούνταν στον κήπο του προξενείου. Ίσως να ήταν ο ίδιος ο θυρωρός.

Ο Περικλής Χατζηλαζάρου

Το γραφικότερο μέρος του προσωπικού αποτελούσαν οι καβάσηδες, οι φρουροί του προξενείου: οι Οθωμανοί Μαχούμ Μουράτ το 1872 και Χασάν Βελή το 1876, ο Κωνσταντίνος Αναστάση το 1881, ο Αντέμ Αλή το 1882, ο Αλβανός Τζελαλεντίν το 1898, ο έλληνας υπήκοος Γεώργιος Ζίφτης το 1908 και, τα τελευταία χρόνια (1909-1912), οι Μαυροβούνιοι Ηλία Πέγιοβιτς, Γιώργη Μάρκοβιτς, Στέφο και Κόστα Μπουλάτοβιτς και, ίσως, ο Αλβανός Οσμάν Γιαχά, του οποίου η αίτηση πρόσληψης σώζεται ακόμη και μας δίνει ορισμένες πληροφορίες για το προφίλ των ανδρών αυτών[12]. Επρόκειτο πάντοτε για σχετικά νέους άνδρες· από όσους γνωρίζουμε κανείς δεν ξεπερνούσε τα 40. Ο Τζελιά Ζαδέ Οσμάν Γιαχιά ήταν ανύπαντρος 32 ετών, από τη Δίβρα της Αλβανίας, όπου και ζούσε η χήρα μητέρα του. Είχε φοιτήσει τρία χρόνια σε τουρκικό σχολείο στην πατρίδα του και μιλούσε αλβανικά, τουρκικά, βουλγαρικά, ισπανικά (προφανώς ισπανοεβραϊκά), λίγα ελληνικά και αγγλικά, δηλαδή πολύ περισσότερες γλώσσες από τον ίδιο τον πρόξενο. Παλαιότερα, από ηλικίας 14 ετών, ήταν υπάλληλος σε έμπορο ιπποσκευής και από τα 20 χρόνια του έγινε ο ίδιος περιοδεύων έμπορος. Μάλιστα, από το 1902 έως το 1907 εργάστηκε στη Θεσσαλονίκη. Τη χρονιά εκείνη προσλήφθηκε ως καβάσης στην αμερικανική ιεραποστολή στη Θεσσαλονίκη (με μηνιαίο μισθό τρεις λίρες), από όπου παραιτήθηκε το 1912 οικειοθελώς. Έτσι εξηγείται ότι στην αίτησή του παραπέμπει για συστάσεις στον ίδιο τον Henry House.

Στο Αμερικανικό Προξενείο την ίδια εποχή οι καβάσηδες έπαιρναν 5,25 λίρες Τουρκίας, δηλαδή περίπου 23 δολάρια, και διεκδικούσαν επιτυχώς, όπως ήταν η τοπική συνήθεια, δέκατο τρίτο μισθό, παρά την αντίθετη αμερικανική άποψη[13]. Τα ποσά αυτά ήταν αστρονομικά για την εποχή, όπου με μία λίρα αγόραζε κανείς 50 οκάδες αλεύρι ή δύο άμαξες καυσόξυλα. Στα έσοδα αυτά περιλαμβάνονταν τα έξοδα στολής, ένα θέμα που απασχόλησε αρκετά τους αμερικανούς διπλωμάτες[14]. Η καθημερινή στολή των καβάσηδων ήταν σκούρη μπλε (ανατολικού τύπου), με χρυσά σιρίτια, μπρούτζινες επωμίδες, σήμα «US» στο κολάρο, αμερικανικά «κουμπιά υπηρεσίας» και συνδυαζόταν με μαυροβουνιώτικο φέσι, που έφερε τον αμερικανικό αετό, και μπλε υφασματένιες γκέτες. Το 1909 η Υψηλή Πύλη παρατήρησε ενοχλημένη ότι η ενδυμασία τους έμοιαζε με τις στρατιωτικές στολές, αλλά ο πρόξενος το διέψευσε[15]. Πάντως, στις επίσημες εκδηλώσεις οι καβάσηδες φορούσαν την εθνική τους ενδυμασία (φουστανέλα κ.λπ.) με μεταξωτή ζώνη και δερμάτινο ζωνάρι. Η ενδυμασία αυτή αποτέλεσε συχνά αντικείμενο διαμαρτυριών, καθώς δεν είχε διευκρινιστεί αν το υψηλό κόστος της (4-5 μηνιάτικα) θα καλυπτόταν υπηρεσιακά ή όχι[16]. Υπήρχαν περιπτώσεις που καβάσηδες αγόραζαν αυτόβουλα

Έγγραφο της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής για τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν με τις τουρκικές αρχές ως προς τη διευθέτηση δασμών και φόρων (1907) [αριστερά]

Εορτασμός της εθνικής επετείου των ΗΠΑ στη Θεσσαλονίκη (1909) [δεξιά]

στολή και απαιτούσαν μετά την πληρωμή της από το προξενείο. Ένα άλλο συναφές θέμα ήταν η κατοχή της στολής. Όταν ο Ελία Πέγιοβιτς, το 1912, ύστερα από τρία χρόνια υπηρεσίας, αποφάσισε να εγκαταλείψει το προξενείο, ζήτησε να του αποδοθεί η στολή του. Η αρχική, ισχυρίστηκε, είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του, συγκεκριμένα ύστερα από ένα δεκάμηνο ταξίδι του με τον επιθεωρητή Gottschalk. Για τον λόγο αυτόν ο αμερικανός αξιωματούχος τού είχε αγοράσει νέα στολή αξίας 105 δολαρίων, την οποία και διεκδικούσε ο Πέγιοβιτς, ισχυριζόμενος ότι είχε αντικαταστήσει τη φθαρμένη. Έτσι, ο ασφυκτικά ελεγχόμενος για τα οικονομικά πρόξενος έγραφε απελπισμένος τον Μάρτιο του 1912:

In view of Elia leaving Saloniki about March 25th, I will thank you for a telegraphic reply, unless a letter will reach me on the 24th, as to the disposition of the new uniform. If you telegraph me «No» I will understand it to mean that the uniform is Government property and must be turned in; if you telegraph «Yes» it will mean that the new uniform is the property of the cavass to replace the one ruined in our service[17].

Φυσικά, οι καβάσηδες οπλοφορούσαν δημόσια-έφεραν σπαθί και περίστροφο. Λόγω της καταγωγής τους και της απαγόρευσης της οπλοφορίας, η κατοχή του όπλου ήταν ίσως το βασικότερο κίνητρο εργασίας στο προξενείο. Σε μία επιστολή προς την εταιρεία «Smith and Wesson» έγραφε ο πρόξενος: *«Επιθυμώ ένα περίστροφο για έναν από τους φρουρούς* [...] *μεταξύ 38 και 44, δεν θέλω κάτι ιδιαίτερο αλλά ένα εμφανίσιμο καλό όπλο* [...] *αν μπορεί χωρίς σοβαρή επιβάρυνση να προστεθούν πλακέτες νικελίου τόσο το καλύτερο*[18]. Φαίνεται ότι ο πρόξενος είχε πιάσει τον παλμό της βαλκανικής κλεφταρματολικής παράδοσης. Και για να δελεάσει την εταιρεία συμπλήρωσε: *ελπίζω σε κάποια έκπτωση. Όλοι οι φύλακες εδώ έχουν βελγικά και γερμανικά όπλα και το περίστροφο αυτό θα είναι σαν διαφήμιση. Αν και απαγορεύονται τα όπλα, οι άνθρωποι από κάπου τα προμηθεύονται εντέλει...* Ας σημειωθεί ότι το προξενείο, εκτός από τον οπλισμό των καβάσηδων, είχε μόνο ένα περίστροφο parabellum. Μόνο τον Δεκέμβριο του 1911, καθώς η προσδοκία εσωτερικών και εξωτερικών αναταραχών αυξανόταν (είχε ήδη αρχίσει ο Τουρκοϊταλικός Πόλεμος), δανείστηκαν από την πρεσβεία δύο περίστροφα και δύο όπλα. Περαιτέρω αίτημα για προμήθεια έξι καραμπινών Springfield και έξι περιστρόφων Colt απορρίφθηκε.

Αξίζει επίσης να παρατηρηθεί ότι η εντυπωσιακή εμφάνιση των όντως αρειμάνιων καβάσηδων ερχόταν σε αντίθεση με την παρουσία του ίδιου του προξένου, που δεν διέθετε προξενική στολή. Όταν μάλιστα αναγκάστηκε να παρευρεθεί το 1910 στη δεξίωση προς τιμήν του βασιλιά της Σερβίας, έγραψε στο υπουργείο Εξωτερικών ότι ανάμεσα στους επίσημα ντυμένους συναδέλφους του μόνο ένας εβραίος συνάδελφός του, εκπρόσωπος μικρής Δύναμης, βρέθηκε στην ίδια δυσχερή με αυτόν θέση, καθώς δεν είχε επίσημη στολή ούτε και βραδινή ενδυμασία και έτσι φόρεσε ρεντιγκότα, ημίψηλο και μοβ γάντια, ενδυμασία που φόρεσε

Υπηρεσιακός όρκος του υποπροξένου John L. Binda (1911) [αριστερά]

Αίτηση πρόσληψης του φύλακα Τζελιά Ζαδέ Οσμάν Γιαχιά, από τη Δίβρα της Αλβανίας (1912) [δεξιά]

και ο ίδιος ο Horton κατόπιν σύστασης:

I was asked by the Dean [εννοεί τον κοσμήτορα των προξένων] *if it would be possible in my country to appear before the President of the United States in such costume, and I replied, I think correctly, that it would be, at 7:30 A.M. more appropriate than evening dress.*

I therefore went in redingote, or, more properly speaking, Prince Albert, and I was the only Consul thus attired, as my Colleague, mentioned above, appeared in the offing, similarly dressed, but lost courage on seeing the magnificent uniforms of the others, and fled.

I took part in the ceremonies, but I felt, and I believe I looked, conspicuous. My democratic simplicity was more flamboyant than the uniforms of my Colleagues[19].

Το σαρκαστικό ύφος δεν έλειψε και από την επιστολή του Horton προς την πρεσβεία, όταν για την ίδια υπόθεση ανέφερε ότι ανάμεσα στους συναδέλφους του ο αμερικανός πρόξενος

is about the same spectacle as Dr Mary Walker[20] *in a group of women. He is as it were a flamboyant dress reformer, flouting his superior simplicity in the face of his colleagues*[21].

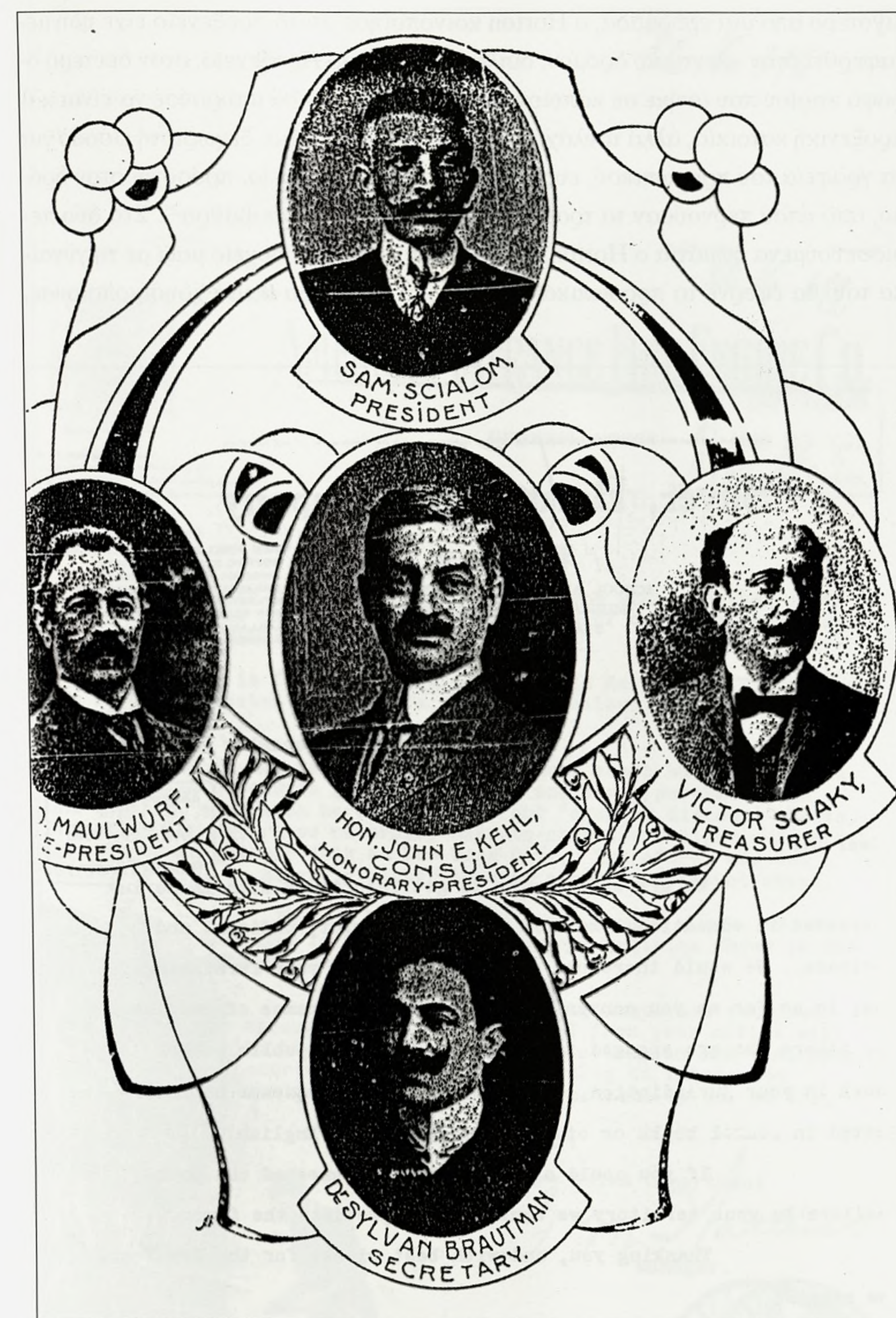
Η υπηρεσιακή απάντηση ήταν σαφής. Ο αμερικανικός νόμος προέβλεπε ότι οι πρόξενοι δεν φορούν στολή.

Ο ΧΩΡΟΣ

Σε έγγραφο του 1912 αναφέρεται ότι κατά την περίοδο 1870-1873 το προξενικό πρακτορείο λειτουργούσε σε διώροφο πλινθόκτιστο κτίριο στον δρόμο των Εξοχών κοντά στην πλατεία Ελευθερίας. Ωστόσο είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς κατηγορηματικά αν το 1873 έγινε όντως κάποια μετακόμιση. Ο Young το 1908 έθεσε ζήτημα εξεύρεσης νέου κτιρίου αναλόγου του κύρους και του επιπέδου του προξενείου, που να είναι παράλληλα και προξενική κατοικία, αλλά δεν έφερε αποτελέσματα[22]. Τον Φεβρουάριο του 1910 ο Horton με τη σειρά του σημείωνε ότι το αμερικανικό ήταν το μοναδικό προξενείο που βρισκόταν στην αγορά, ότι το κτίριο -ιδιοκτησία του Περικλή Χατζηλαζάρου νοικιασμένο στο όνομα του γιου του- ήταν *far from presentable* και αυτά που το περιέβαλλαν *more or less disruptable*. Ακόμη και τον χειμώνα επικρατούσε μια διαβολεμένη μυρωδιά (*evil smell*), που το καλοκαίρι γινόταν αφόρητη. Μάλλον οφειλόταν, ισχυρίζεται, στο γειτονικό έλος (*feverish marsh filled with refuse*) και τον παρακείμενο στάβλο των αγελάδων[23]. Όχι μόνο στερούνταν ενός χώρου υποδοχής διακεκριμένων επισκεπτών αλλά και των στοιχειωδών συνθηκών υγιεινής. Έγραφε:

Though odoriferous water-closets abound all about, the Consulate is itself without any provision of this sort, the nearest available place for a civilized person being at a considerable distance away[24].

Από την περιγραφή αυτήν μπορεί να εικάσει κανείς ότι το εν λόγω κτίριο βρισκόταν κάπου κοντά στο Παλαιό Τελωνείο, στο δυτικό άκρο της παραλίας και ατένιζε τα έλη που σχηματίζονταν στις εκβολές του χειμάρρου ο οποίος σήμερα έχει

Η ηγεσία του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα

καλυφθεί από το Δικαστικό Μέγαρο. Επειδή λοιπόν η θέση αυτή είναι κοντά και στην πλατεία Ελευθερίας και στον δρόμο των Εξοχών (των δυτικών βέβαια), ίσως το προξενείο να μην είχε εντέλει μετακινηθεί καθόλου από το 1870.

Σε κάθε περίπτωση η εξεύρεση νέου κτιρίου δεν ήταν απλή υπόθεση, καθώς η Θεσσαλονίκη πλημμύριζε από εύπορους επαρχιώτες, που καταλάμβαναν κάθε κατοικήσιμο χώρο και, βέβαια, εκτόξευαν στα ύψη τα ενοίκια. Κι όμως μετά, σε

λιγότερο από μια εβδομάδα, ο Horton κοινοποίησε ότι το προξενείο είχε ήδη μεταφερθεί στον «κεντρικό δρόμο», δίπλα στο Αγγλικό Προξενείο, στον δεύτερο όροφο κτιρίου που ανήκε σε κάποιον Κερίμ εφέντη. Δεν θα μπορούσε να είναι και προξενική κατοικία, αλλά τουλάχιστον διέθετε έξι δωμάτια, ξεχωριστή είσοδο για τα γραφεία του προσωπικού, ευρύχωρο προξενικό γραφείο, πρόσοψη στον δρόμο, από όπου περνούσαν τα τραμ, και ήταν κοντά στην αποβάθρα[25]. Στα δύο περισσευούμενα δωμάτια ο Horton, που έμενε τότε σε ξενοδοχείο μαζί με τη γυναίκα του, θα έφερνε τα προσωπικά του είδη και αργότερα θα τα χρησιμοποιούσε,

Αμερικανικός εκδοτικός οίκος αναζητά πελατεία στη Θεσσαλονίκη (1909)

INCORPORATED

Silver, Burdett & Company

Publishers

SCHOOL AND COLLEGE TEXT BOOKS
MUSICAL INSTRUCTION BOOKS
STANDARD LITERATURE

NEW YORK: 231-241 West 39th Street
BOSTON: 221 Columbus Avenue
CHICAGO: 378 Wabash Avenue
PHILADELPHIA: 1328 Arch Street
ATLANTA: 12 Trinity Avenue
SAN FRANCISCO: 565 Market Street
DALLAS: 422 Main Street
LONDON, ENGLAND: 22 Bedford Street, Strand

New York, December 20, 1909.

AMERICAN CONSULATE
JAN 3 1910
Saloniki, Turkey.

Dear Sir:

We are endeavoring to get into touch with those interested in educational matters in your district, official and private. We would therefore greatly appreciate your furnishing us, in so far as you conveniently can, with the names of Americans or others who are engaged in mission, private or public school work in your jurisdiction, and who might in consequence be interested in school books or other publications (in English).

If you could also give us the names of the booksellers in your territory we would much appreciate the favor.

Thanking you, and with best wishes for the New Year, we remain

Very truly yours,

SILVER, BURDETT & COMPANY

Έγγραφο εταιρείας κατασκευής πυροσβεστικών μηχανημάτων προς το Αμερικανικό Προξενείο στη Θεσσαλονίκη (1911)

File No. 696

Form No. 261.

Department of State.

CHICAGO. BOSTON. SAN FRANCISCO. PORTLAND. DALLAS.

File No. 692

AMERICAN FIRE ENGINES LA FRANCE
AERIAL TRUCKS WATER TOWERS
HAND FIRE EXTINGUISHERS
FOUNDED IN 1845

AMERICAN-LAFRANCE FIRE ENGINE CO.

GENERAL OFFICE

ELMIRA, N.Y. March 2, 1911.

MAR 20 1911
Saloniki, Turkey.

R. CLARKE, President.
HECKSCHER, Vice-President.
G. McINTYRE, Secretary-Treasurer.
N. SANDS, General Superintendent

Dear Sir:-

We take pleasure in enclosing to you under another cover a copy of our 1910 Catalog showing a full line of our Fire Prevention and Protection devices.

This is for your files and we would be pleased to have you show it to interested Fire Chiefs, Hardware Dealers, Mill Supply concerns, etc.

We do not issue an export discount sheet but to give you an idea of the discounts given to dealers and large purchasers in this country, we attach herewith one of our "agents" discount sheets. In quoting for export we naturally have to consider freight and cartage charges to steamer dock at New York City. Therefore, our net quotations will be sligutly higher than as shown on discount sheet.

We will gladly furnish net export f.o.b. steamer dock New York City prices on any articles shown in the catalog upon request.

Assuring you that any inquiries received through the interest created from your office will be given careful and prompt attention and that your courtesy in showing our catalog to interested parties will be highly appreciated by us, we are,

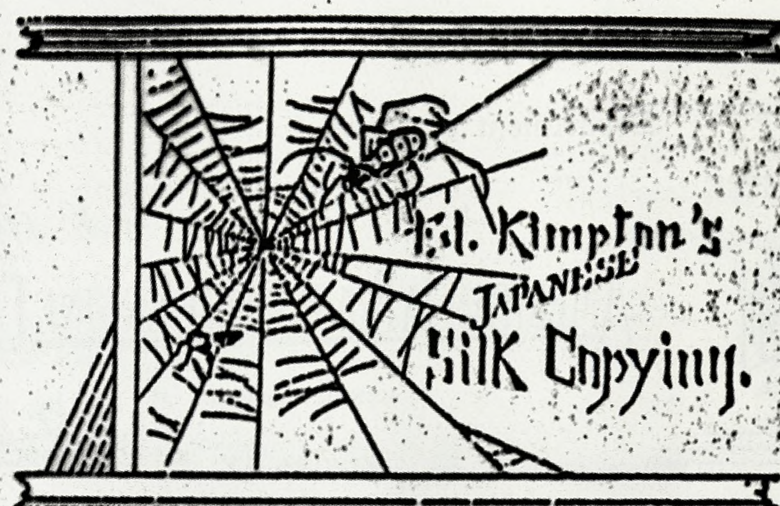
Yours very truly,

Sundry Sales Department

F. M. Watters

Manager.

Απόπειρα πώλησης χαρτιού για γραφομηχανές στην αγορά της Θεσσαλονίκης μέσω του Αμερικανικού Προξενείου

TRADE MARK.

NONE GENUINE WITHOUT THIS LABEL.

THIS BOOK IS MADE FROM OUR CELEBRATED HAND-MADE

Japanese Copying Paper

AND IS THE BEST PAPER IN THE WORLD FOR

COPYING TYPEWRITING.

IT IS STRONGER AND WILL TAKE MORE AND SHARPER COPIES THAN ANY OTHER PAPER IN THE MARKET.

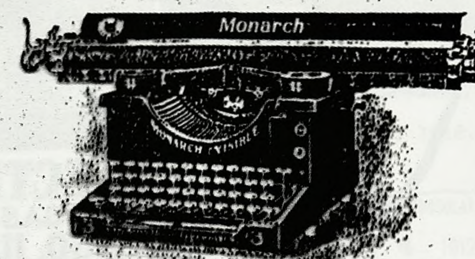
BEWARE OF IMITATIONS AND REFUSE ANY EXCEPTING THE GENUINE.

—

FOR SALE BY ALL STATIONERS.

Μοντέλα γραφομηχανών της «Monarch», που βρήκαν απήχηση στην αγορά της Θεσσαλονίκης (1909)

MODEL 3-C

This machine is especially adapted to the work of public accountants and auditors. It is good for any office with extra wide forms and where special machines are installed for special purposes. It may be used, however, for general work without greatly increasing the operator's burden.

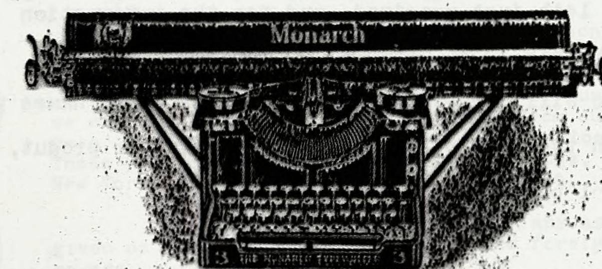
It takes paper 18.6 inches wide and writes a line two inches less in length.

The Price is $110.00

MODEL 3-D

This machine takes paper four inches wider than the 3-C model. Its place is in banks and insurance and accounting offices where very wide forms are required. It is the lightest, yet strongest, typewriter of the kind ever made. It may be, and often is, used for narrow work.

The Price is $120.00

MODEL 3-E

This model takes paper 26.6 inches wide and writes a line of 24.6 inches. Many insurance offices and a number of commercial houses have found it a very useful typewriter.

The Price is $130.00

MODEL 3-F

This model has the longest carriage of any typewriter made. It feeds paper 32.6 inches wide. It proves the practicability and soundness of the Monarch principle of shifting the type basket rather than the carriage for capitals. It actually runs more lightly and is more easily operated than many short carriage machines of other makes.

The Price is $150.00

Είναι βέβαιο ότι η Θεσσαλονίκη χρειαζόταν ποντικοφάρμακα (1912)

M 183

THE GUARANTEED EXTERMINATOR

CABLE ADDRESS "SEPCO CHICAGO"

LONG DISTANCE BELL TELEPHONE

STEARNS' ELECTRIC PASTE Co.
PEOPLES GAS BUILDING
CHICAGO, ILL., U.S.A.

March 2, 1912.

American Consul,

Saloniki, Turkey.

AMERICAN CONSULATE
MAR 13
Saloniki, Turkey.

Dear Sir,-

We wish to thank you for your courteous letter of Feburary 14th just received, and for the information contained therein.

We will correspond with the firms whose names you give us with the hope of interesting some in our produt, to our mutual benefit.

Very truly yours

STEARNS' ELECTRIC PASTE CO.

J. J. Kearney Prest.

E.B.

έγραφε, και ως κοιτώνα. Το ενοίκιο ήταν 44 δολάρια τον μήνα, 10 λίρες Τουρκίας, εξαιρετικά οικονομικό σε σύγκριση με τις δαπάνες των άλλων κρατών. Η έγκριση του State Department ζητήθηκε και ήρθε εκ των υστέρων, ένα μήνα αργότερα. Το ερώτημα βέβαια για το πού τελικά είχε μεταφερθεί το προξενείο παραμένει. Τα στοιχεία που αναφέραμε συγκλίνουν σε μια διεύθυνση επί της σημερινής οδού Εθνικής Αμύνης.

Το συμβόλαιο ήταν για επτά μόνο μήνες, αλλά ο επιτήδειος Horton, με τη βοήθεια μεσίτη, κατάφερε και πάλι να βρει νεόδμητο διώροφο κτίριο 12 δωματίων[26], εβραϊκής ιδιοκτησίας, ένα τετράγωνο από τον «κεντρικό δρόμο», με σκοπό να χρησιμοποιήσει τον επάνω όροφο ως προξενική κατοικία. Ο πρόξενος επισήμανε ότι μόνο το Ελληνικό και το Ιταλικό Προξενείο ήταν πιο κεντρικά τοποθετημένα στην πόλη και θα ήταν μάλλον ασφαλές να υποθέσουμε ότι ο «κεντρικός δρό-

E.H. STAFFORD MFG. Co.

"STAFFSEAT" CHICAGO.

CAPITAL AND SURPLUS $500.000.00

MANUFACTURERS OF
SEATING. FOR SCHOOLS, CHURCHES, OPERA HOUSES, HALLS, PARKS ETC.
UPHOLSTERED FURNITURE. COUCHES, DIVANS, DAVENPORTS ETC.
LODGE FURNITURE. BANK AND COURTHOUSE FIXTURES.
OFFICE AND LIBRARY FURNITURE. DESKS, CHAIRS, FILES ETC

Address all letters to the Firm
McCLURG BLDG 218 SO WABASH AVE.

REFERENCES:
ANY COMMERCIAL AGENCY OR ANY BANK IN AMERICA HAVING ACCESS TO COMMERCIAL REPORTS.

CHICAGO. April 18th, 1912.

The American Consul,
Saloniki,
Turkey.

AMERICAN CONSULATE
MAY 4 1912
Saloniki, Turkey.

Dear Sir:-

We take the liberty of enclosing herewith our catalogue of School and Opera House Seating, prepared especially for export trade which we trust you will keep on file for future reference.

You, no doubt, frequently receive inquiries for information as to manufacturers of these lines, and we will appreciate it if you will show our catalogue to those who may inquire, also giving them our address.

Our goods are all of high grade construction, reliable and fully guarranteed.

In order to give you an idea of our prices, we name you a general discount of 50% from our export price list copy of which you will find enclosed herewith. These prices indicate the cost of our goods, F. O. B. New York City, carefully packed for export.

Thanking you in advance, for any assistance given us in placing our product on the foreign market we are.

Respectfully,

WHL-

E.H. Stafford Mfg. Co.

Προσπάθεια πώλησης επίπλων για δημόσιους χώρους (1912)

μος» ήταν η οδός Εγνατία. Το νέο κτίριο διέθετε και κήπο. Ο Horton, που καταγόταν από τη Νότια Βιρτζίνια, έσπευσε να ζητήσει από το υπουργείο Γεωργίας σπόρους από *sweet corn, butter beans, squash, Rocky Ford Cantaloupe, blackberries, raspberries, goossberries, strawberries* αλλά και από ντομάτες για προσωπική του χρήση[27]. Παραδόξως, οι σπόροι απεστάλησαν, αλλά η άρνηση των Τούρκων να τους δεχθούν *duty free* ως προξενική περιουσία προκάλεσε την καταστροφή τους στο τελωνείο. Το νέο ενοίκιο ήταν πάνω από 62 δολάρια τον μήνα, αλλά η έγκριση του υπουργείου και πάλι δεν ζητήθηκε, διότι *τα σπίτια δεν μένουν πάνω από 2-3 μέρες χωρίς ενοικιαστή*, παρατηρούσε ο πρόξενος. Έτσι, έληξε η περιπλάνηση του προξενείου και του ίδιου του Horton που, όπως φαίνεται από κατοπινή αλληλογραφία, είχε περάσει αρκετούς μήνες ταλαιπωρούμενος σε ένα μικρό διαμέρισμα πάνω από ένα μπακάλικο.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ

Η ζωή στο νέο προξενείο κάθε άλλο παρά πολυτελής ήταν. Από τους αναλυτικούς καταλόγους των περιουσιακών στοιχείων σχηματίζουμε τη ζωντανή εικόνα ενός τυπικού γραφείου των αρχών του 20ού αιώνα, επιπλωμένου βασικά με αμερικανικά έπιπλα (*neat, solid and serviceable*), που προμήθευε το ίδιο το υπουργείο: τέσσερα παλιοκαιρίσια γραφεία, μερικές καρέκλες, δύο περιστρεφόμενες δερμάτινες (προφανώς του προξένου και του υποπροξένου), δύο πολυθρόνες, μερικά τραπεζάκια, δύο αρχειοφύλακες με συρτάρια, δύο πορσελάνινες σόμπες, δύο σιδερένιες και ένα μαγκάλι (*brazier*), μία μικρή περιστρεφόμενη βιβλιοθήκη, δύο καναπέδες, τρία χαλιά, ένα μικρό ωρολόγι, ομπρελοθήκες, μία καπελιέρα, μία γραφομηχανή Remington (το 1911 ζήτησαν και δεύτερη), ένα σιδερένιο ποδόμακτρο, στο πάτωμα μουσαμάς, κουρτίνες κρετόν και οι απαραίτητες γκαζόλαμπες. Τους τοίχους στόλιζαν ένα κορνιζωμένο χάρτινο εθνόσημο και ένα μεταλλικό (μάλλον δίπλα στην εξώπορτα) και τέσσερις κορνιζωμένες φωτογραφίες: το Καπιτώλιο, ο Washington, ο Lincoln και ο Taft, ο ρεπουμπλικάνος πρόεδρος που διαδέχθηκε τον T. Roosevelt το 1908. Διαβάζοντας τον κατάλογο είναι ευκολότατο να περιγράψει κανείς με λεπτομέρεια τι περιείχε το κάθε δωμάτιο. Σίγουρα δεν ήταν μια εικόνα χλιδής[28].

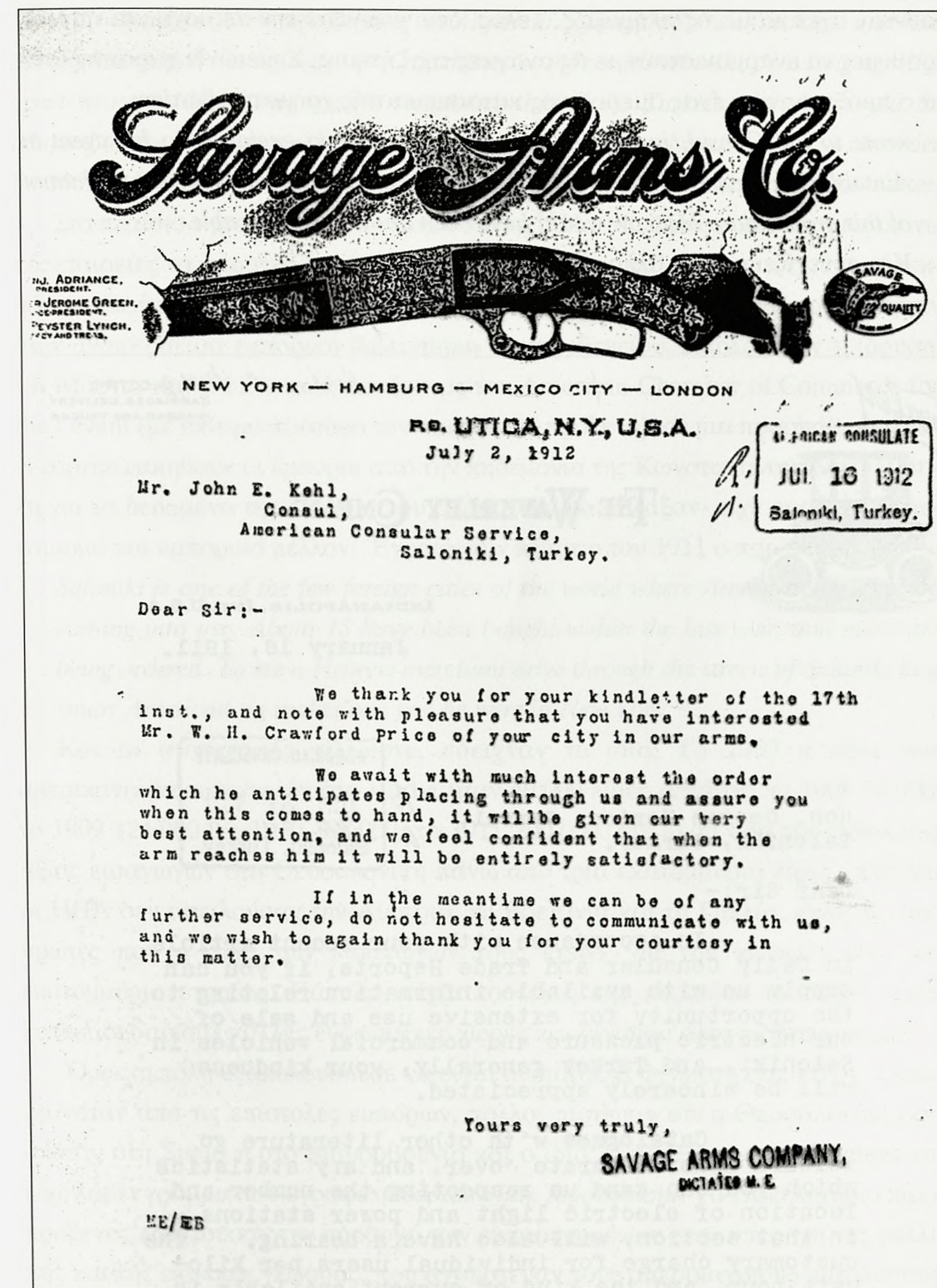
Η λιτότητα, άλλωστε, φαίνεται και από τους εορτασμούς της 4ης Ιουλίου. Φυσικά, εκ των πραγμάτων οι αξιωματούχοι και οι πρόξενοι προσκεκλημένοι ήταν περισσότεροι από τους λιγοστούς γεννημένους αμερικανούς πολίτες, που βρίσκονταν στην πόλη. Οι προσκλήσεις που σώζονται από τέτοιες εκδηλώσεις είναι χαρακτηριστικές. Το 1910, σε ανάλογη δεξίωση σερβιρίστηκε σαμπάνια. Το γνωρίζουμε, διότι τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς το λογιστήριο του υπουργείου έγραψε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί τη χρέωση:

The Department regrets that it cannot allow this charge of $ 6.07 for champagne and other refreshments served to quests of the consulate in celebration of the 4th of July, without a satisfactory explanation from you as to the necessity for incurring the expense[29].

Πάντως, όσο αναλυτικοί κι αν ήταν οι κατάλογοι και οι λογαριασμοί, δεν ήταν αλάνθαστοι. Όταν ο Kehl αντικατέστησε τον Horton βρήκε ότι έλειπαν ένα τσιμπίδι, ένα φτυαράκι, μία βούρτσα της σόμπας, ένα σφυρί και ένα κατσαβίδι και, το σημαντικότερο, αντί για δύο χαλιά, που είχαν κοστίσει στην υπηρεσία 70 δολάρια βρήκε *two strange rugs that have done yoeman service somewhere*. Ζήτησε λοιπόν εγγράφως εξηγήσεις από τη Σμύρνη, προειδοποιώντας (μάλλον απειλώντας) τον Horton ότι η απάντησή του θα εξοικονομήσει τον χρόνο που θα αφιέρωνε το State Department για να ξεκαθαρίσει το θέμα (των χαλιών)...

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ένα από τα δώδεκα δωμάτια του προξενικού κτιρίου, σίγουρα με ένα από τα καλύτερα χαλιά, χρησιμοποιήθηκε ως εμπορική βιβλιοθήκη[30]. Κάτι τέτοιο ήταν επόμενο, αφού η παρουσία του προξενείου, όπως είναι προφανές από το σύνολο

Savage Arms Co.

J. Adriance, President.
Jerome Green, Vice-President.
Peyster Lynch, Secy and Treas.

NEW YORK — HAMBURG — MEXICO CITY — LONDON

Re. UTICA, N.Y., U.S.A.

July 2, 1912

AMERICAN CONSULATE
JUL 16 1912
Saloniki, Turkey.

Mr. John E. Kehl,
Consul,
American Consular Service,
Saloniki, Turkey.

Dear Sir:-

We thank you for your kindletter of the 17th inst., and note with pleasure that you have interested Mr. W. H. Crawford Price of your city in our arms.

We await with much interest the order which he anticipates placing through us and assure you when this comes to hand, it willbe given our very best attention, and we feel confident that when the arm reaches him it will be entirely satisfactory.

If in the meantime we can be of any further service, do not hesitate to communicate with us, and we wish to again thank you for your courtesy in this matter.

Yours very truly,
SAVAGE ARMS COMPANY,
DICTATED M. E

EE/EB

Μεσολάβηση του Αμερικανικού Προξενείου για πώληση όπλου στη Θεσσαλονίκη (1912)

του αρχείου του, δεν στόχευε στην άσκηση διπλωματίας. Στον χώρο αυτόν συγκεντρώθηκαν όλοι οι οδηγοί και τα διαφημιστικά που έστελναν οι εμπορικοί οίκοι από τις ΗΠΑ προς χρήσιν των εμπόρων της Θεσσαλονίκης. Οι ενδιαφερόμενοι τα φυλλομετρούσαν, ενώ τους προσφέρονταν τσάι ή καφές, ή τα δανείζονταν. Βέβαια οι οδηγοί δεν έλυναν άμεσα το πρόβλημα του αμερικανικού εμπορίου[31].

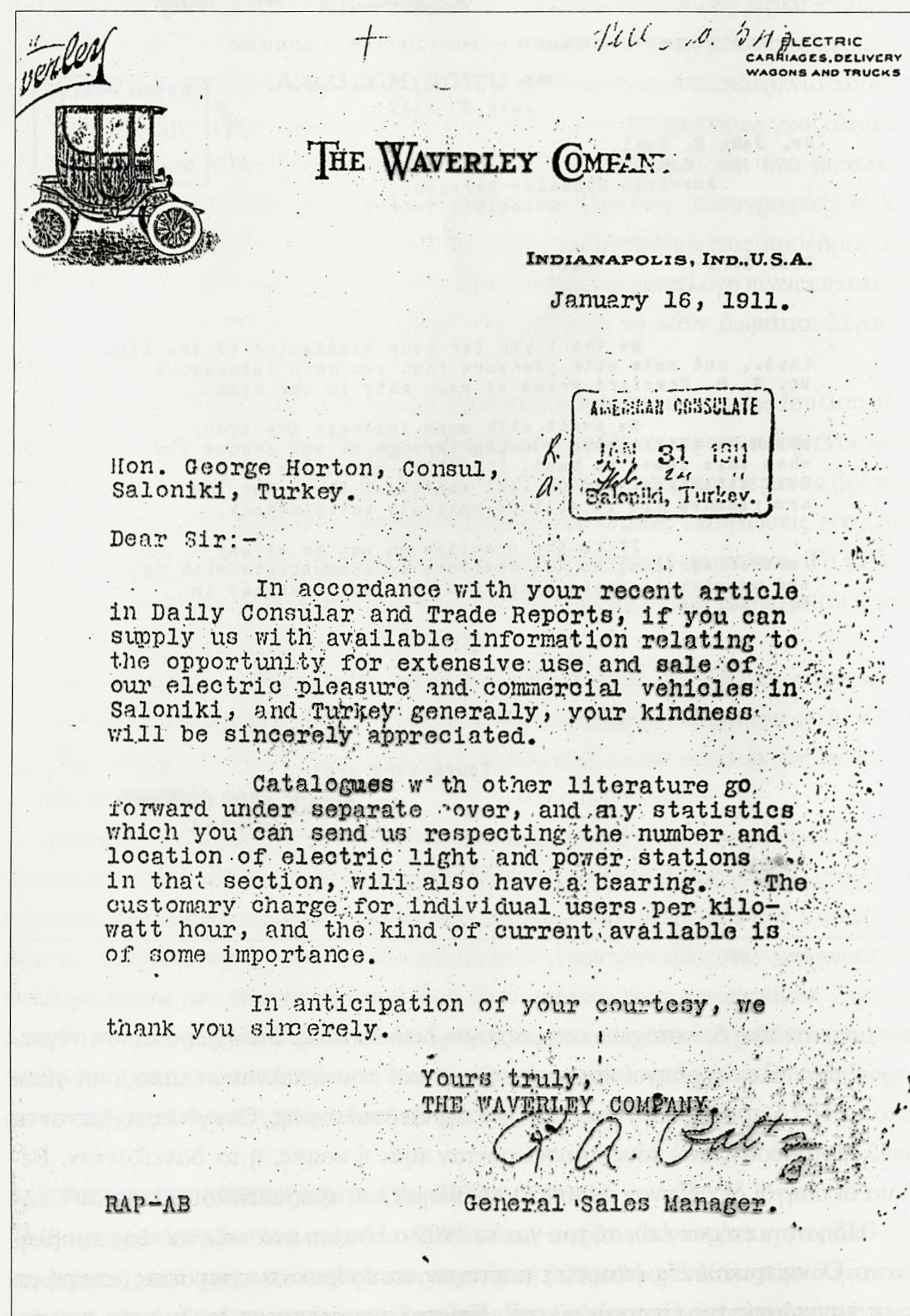
Ήδη στην ετήσια έκθεσή του για το 1909 ο Horton εντόπιζε τα εξής προβλήματα: Οι αμερικανικές εταιρείες απέτυχαν να έρθουν σε απευθείας επαφή με τους εισαγωγείς της Θεσσαλονίκης[32]. Επίσης, αγνοούσαν τη διαδικασία που τη-

ρούνταν σχετικά με τις πληρωμές. Τέλος, δεν γνώριζαν την περιοχή και ήταν απρόθυμες να εναρμονιστούν με τις ανάγκες της ζήτησης. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο πρόξενος πως ένας αμερικανός κατασκευαστής χρηματοκιβωτίων

wrote to the Consul, instructing him to refer Saloniki engineers to his agent in Aintab! [στο Δυτικό Μαρόκο] *One must look on the map to appreciate the humor of this proposition. Moscow would have been about as practicable.*

Και συνεχίζει με ένα άλλο παράδειγμα:

Αμερικανική αυτοκινητοβιομηχανία προσπαθεί να πουλήσει τα προϊόντα της σε πόλη με έξι μόνο αυτοκίνητα

Waverley

ELECTRIC CARRIAGES, DELIVERY WAGONS AND TRUCKS

THE WAVERLEY COMPANY.

INDIANAPOLIS, IND., U.S.A.

January 16, 1911.

AMERICAN CONSULATE
JAN 31 1911
Saloniki, Turkey.

Hon. George Horton, Consul,
Saloniki, Turkey.

Dear Sir:-

In accordance with your recent article in Daily Consular and Trade Reports, if you can supply us with available information relating to the opportunity for extensive use and sale of our electric pleasure and commercial vehicles in Saloniki, and Turkey generally, your kindness will be sincerely appreciated.

Catalogues with other literature go forward under separate cover, and any statistics which you can send us respecting the number and location of electric light and power stations in that section, will also have a bearing. The customary charge for individual users per kilowatt hour, and the kind of current available is of some importance.

In anticipation of your courtesy, we thank you sincerely.

Yours truly,
THE WAVERLEY COMPANY.

RAP-AB

General Sales Manager.

A firm here has been representing an American typewriter for a short time, and has already succeeded in placing twelve machines in offices in Saloniki. Not long ago the agent wrote to the manufacturer, suggesting that if the Turkish alphabet could be adapted to the machine, many sales could be made. The reply was, «Give us an order for 500, and we will give you the Turkish alphabet». That, of course, settled the matter.

Στο πλαίσιο της εκστρατείας αναβάθμισης ο Horton ζήτησε από τις αμερικανικές εταιρείες να αποστείλουν διαφημιστικά έντυπα, καταλόγους και εμπορικές εκδόσεις ιδιαίτερα στα γαλλικά, ισπανικά και ελληνικά. Όλα αυτά τοποθετήθηκαν στην αναφερθείσα εμπορική βιβλιοθήκη του προξενείου. Ακολούθησε η ίδρυση, τον Μάρτιο του 1911, υποκαταστήματος του American Chamber of Commerce for the Levant (με επίτιμο πρόεδρο τον αμερικανό πρόξενο), σε μια προσπάθεια να ανεξαρτητοποιηθούν οι έμποροι από την κηδεμονία της Κωνσταντινούπολης. Η πόλη για τα δεδομένα της εποχής -που όμως σύντομα άλλαξαν- είχε οικονομικό δυναμισμό και εμπορικό μέλλον. Έγραφε τον Μάρτιο του 1911 ο πρόξενος:

Saloniki is one of the few foreign cities of the world where American Buggies are coming into use. About 15 have been bought within the last year, and more are being ordered. To see a Hebrew merchant drive through the streets of Saloniki in a smart American rig makes one feel he were in New York [33].

Και οι στατιστικές, άλλωστε, έδειχναν το ίδιο: Το 1907 η αξία των αμερικανικών εισαγωγών στο λιμάνι ήταν 40.000 λίρες Αγγλίας, το 1908 74.000, το 1909 124.000, το 1910 187.000, το 1911 200.000. Με μέσο όρο της συνολικής αξίας εισαγωγών στη Θεσσαλονίκη πάνω από τρία εκατομμύρια λίρες, σίγουρα οι ΗΠΑ δεν απειλούσαν την Αυστρία, τη Βρετανία και τη Γαλλία, ιδίως τις δύο πρώτες που η αξία των εισαγωγών τους έτεινε για την καθεμία στο ένα εκατομμύριο ετησίως. Πάντως, μέχρι το τέλος της περιόδου οι ΗΠΑ είχαν ξεπεράσει αρκετές άλλες ευρωπαϊκές χώρες και σίγουρα όλες τις βαλκανικές[34].

Όμως η πόλη εξακολουθούσε να είναι ουσιαστικά άγνωστη στις ΗΠΑ. Όπως φαινόταν από τις επιστολές εμπόρων, πολλοί πίστευαν ότι η Θεσσαλονίκη βρισκόταν στη Συρία ή στο Μαυροβούνιο και ο ίδιος ο πρόξενος παραδέχθηκε ότι είχε λάβει γράμμα που έγραφε: *Θεσσαλονίκη, Ιερουσαλήμ*. Το επιμελητήριο και ο πρόξενος εφιστούσαν την προσοχή των εμπορευομένων στην υπεροχή της γαλλικής και της ιταλικής γλώσσας, που αχρήστευαν τους αμερικανικούς καταλόγους. Ζητούσαν περισσότερα δείγματα -οι αμερικανοί έμποροι λέγεται ότι ήταν φειδωλοί στα δείγματα- και ο πρόξενος το επιβεβαίωνε με το εξής περιστατικό: Κάποιος εξαγωγέας του έστειλε μέσα σε φάκελο έξι οδοντογλυφίδες για να τις δείξει σε εισαγωγείς. Ο πρόξενος παρατήρησε απογοητευμένος ότι: *Business might be done here in that article, but the Consul has no intention of visiting the importers of Saloniki with a tooth-pick between finger and thumb,* ...τη στιγμή που άλλες χώρες συντηρούσαν στη Θεσσαλονίκη πραγματικά εμπορικά μουσεία γεμάτα δείγματα. Φυσικά δεν ήταν μόνο τα δείγματα. Χρειαζόταν απευθείας συγκοινωνία, άξιοι γαλλομαθείς πωλητές και γνώση της αγοράς, που είχε όντως τεράστιες ανάγκες σε γεωργικά μηχανήματα, μεταλλικά κρεβάτια, βαμβακερά είδη, αλεύρι, δέρμα-

τα, χρώματα, λαστιχένιες γαλότσες για τη λάσπη, παπούτσια και γραφομηχανές. Μόνο την ανάρτηση της αμερικανικής σημαίας έξω από μαγαζί υποδημάτων δεν μπορούσε να δεχτεί ο πρόξενος, για διαφημιστικούς λόγους, όπως του ζητούσε νεοϋρκέζικος οίκος, ούτε καν έξω από τα γραφεία της «Standard Oil»[35].

Η εμπορική αλληλογραφία του προξενείου με τις ΗΠΑ αναφέρεται σε μεγάλη ποικιλία εμπορευμάτων και υπηρεσιών και είναι ενδεικτική των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που αναλάμβαναν τότε αμερικανοί έμποροι στο εξωτερικό. Η επαφή των ενδιαφερόμενων μελών μεθοδευόταν ως εξής: Οι Αμερικανοί εκδήλωναν το ενδιαφέρον τους στο Προξενείο Θεσσαλονίκης, το οποίο τους έστελνε πληροφορίες και λίστα των εισαγωγέων, ζητώντας να σταλούν δείγματα στο προξενείο, τα οποία θα μπορούσαν να επιθεωρήσουν οι ενδιαφερόμενοι. Έπειτα η εταιρεία έπρεπε να βρει κατάλληλο αντιπρόσωπο στην πόλη. Είναι επίσης χαρακτηριστική η αλληλογραφία των μεταβολών που σημειώνονταν στην τοπική αγορά της Θεσσαλονίκης, η οποία επιπλέον επιβεβαιώνει την άγνοια που επικρατούσε στις ΗΠΑ -και όχι μόνο εκεί- για την Τουρκία. Μερικά δείγματα αρκούν για να τεκμηριώσουν την απίστευτη δραστηριότητα αλλά και την άγνοια:

Η εταιρεία «The Sunny Side» ζητούσε πληροφορίες για τα τοπικά έθιμα ταφής και συνοδευτικές φωτογραφίες (!) γι' αυτό και το προξενείο τής έστειλε αναλυτικές τιμές για τα φέρετρα και την ταρίχευση[36]. Μια άλλη εταιρεία, η «Philadelphia White Bronze Monument», ήθελε να μάθει για τη ζήτηση ταφικών μνημείων[37]. Το προξενείο απήντησε ότι οι συνήθειες των Θεσσαλονικέων ήταν απλές, μια απλή πέτρα ή πλάκα ήταν αρκετή. Τις προοπτικές της εξέταζε και η «Koken Barber 's Supply», που πωλούσε επιτηδευμένες -άρα μάλλον άχρηστες στη Μακεδονία- καρέκλες κουρείων[38]. Άλλες εταιρείες ενδιαφέρονταν για την προώθηση του συστήματος εμπορικής στενογραφίας «Edison», τσιγαρόχαρτου για αντίγραφα γραφομηχανής, ερμαρίων κονιορτοστεγών (*dustproof*), μηχανημάτων ηλεκτροθεραπείας και φωτοθεραπείας, σέλας για το άλογο του προξένου, ακόμη και πατινιών και παγοπέδιλων ή και ηλεκτρισμού, όπως η «Federal Electric Company» του Chicago[39]. Για όλα αυτά οι δυνατότητες ήταν περιορισμένες. Ειδικά για τη στενογραφία σημείωνε ο υποπρόξενος ότι όλα εδώ γράφονται αναλυτικά *the merchants are only now commencing to see the value of a minute saved*.

Η «Naverly Company» το 1911 ζητούσε να μάθει για την κίνηση των αυτοκινήτων και έτσι έχουμε μια εικόνα στο θέμα αυτό. Έξι αυτοκίνητα κυκλοφορούσαν τότε στην πόλη μας (τέσσερα γαλλικής, ένα ιταλικής και ένα φορτηγό αμερικανικής κατασκευής), αλλά οι δρόμοι όπου μπορούσαν να κινηθούν ήταν λίγοι, δύο-τρεις, και οι αποστάσεις μικρές για να απολαύσει κανείς την οδήγηση. Για οδήγηση έξω από την πόλη ούτε λόγος δεν γινόταν, λόγω της λάσπης και των ληστών. Μια εταιρεία γαλλική, που έφερε λεωφορεία, τα μάζεψε και έφυγε. Το μοναδικό φορτηγό απέτυχε να ανταγωνιστεί επιτυχώς τους χαμάληδες στα στενά σοκάκια της πόλης. Παρόμοιες πληροφορίες ζητούσε και η «Waverly Company» από την Indianapolis, η «Rec Motor Car Co» από το Michigan[40], η «Cadilac» από το Detroit, ο James H. Birch από το New Jersey, οι «Stewart & Clark», από το

Chicago και οι «Harley-Davidson» από την Indiana. Οι τελευταίες δύο εταιρείες, βέβαια, ενδιαφέρονταν για μοτοσικλέτες και ποδήλατα. Ο πρόξενος υπέδειξε ότι θα άξιζε να σταλούν κατάλογοι αυτοκινήτων μόνο σε οκτώ άτομα: στον Ιακώβ Μοδιάνο, στον γνωστό ντονμέ έμπορο, τον Καπαντζή, στον Κλέωνα Χατζηλαζάρου, στους Μορπούργο, Σαΐδ και Μπενρουμπί, στον διοικητή του Γ΄ Σώματος Στρατού και στον διοικητή του βιλαετίου. Φυσικά, μαζί με τους εμπόρους αυτοκινήτων εμφανίστηκαν και οι προσφορές για μπαταρίες αυτοκινήτων και βέβαια η «Goodyear Tire & Rubber Co»[41]. Παρουσιάστηκε επίσης και η «EvinRude», που πρόσφερε μηχανές για πλωτά σκάφη. Ο πρόξενος εκτίμησε ότι βάρκες με μηχανές

Quaker City Morocco Co.
Manufacturers of Quaker City Kid
Quaker City Kid
REGISTERED
Huntingdon above 5th St.
CABLE ADDRESS "FELTON"
CODES:
WIDEBROOK — A.B.C. 4th EDITION.
— LIEBERS —
Philadelphia
AMERICAN CONSULATE
JUN 1 1912
Saloniki, Turkey.

To our Friends THE AMERICAN CONSULS.
Dear Sirs:-

Our specialty is manufacturing Black Glazed Kid. You are probably aware that our country leads all others in the superiority, texture and finish of this article, and that a vast amount of same is being shipped to all parts of the world.

We have made a specialty of foreign business for the past fifteen years, nine-tenths of our production being exported, and selling only at home what is not wanted abroad.

You undoubtedly come in contact with parties in your district, who want to know where they can buy this article, and we therefore wish to advise you as to just what our product is, so that you can speak intelligently to anyone making inquiries for same.

We sort all our skins into three sizes.
Large—from 7 feet up, averaging about 100 feet to the doz.
Medium—from 5½ to 6¾ feet, averaging about 75 feet to the doz.
Small—from 4 to 5¼ feet, averaging about 55 feet to the doz.

Our prices on the large sizes are 22, 20, 18, 16 and 14c., and on the medium and small sizes, 28, 26, 24, 22, 20, 18 and 16c. We make these different assortments for substance of each size, i.e. Heavy, Medium Plump, and Medium.

We have many inquiries from agents and commission houses asking for sample skins (cuttings are of no use), but we do not send out any samples unless the parties are willing to pay for them; but to give reliable parties the opportunity to secure a good line of leather, and at the same time to satisfy ourselves that they mean business, we will agree to refund the original invoice cost of all samples when returned to us free of charges.

We therefore kindly ask you to refer to us any parties desiring Glazed Kid, and they can write us in their own language, and we will reply in same.

Appreciating the excellent service being done by you, we remain,

Yours respectfully,

QUAKER CITY MOROCCO CO.

Προσφορά δερμάτων στην αγορά της Θεσσαλονίκης μέσω του Αμερικανικού Προξενείου (1912)

δεν θα μπορούσε να πουληθούν στη Θεσσαλονίκη, όπου όμως υπήρχε ενδιαφέρον για ελαφρές βάρκες για κυνήγι και ψάρεμα, προφανώς στα εκτεταμένα έλη της Μακεδονίας.

Πολύ πιο ρεαλιστικό για την εποχή ήταν το ενδιαφέρον για την προώθηση όπλων, εντομοκτόνων και ποντικοφαρμάκων, βαρελιών, ψεκαστικών συσκευών, μηχανημάτων για δημόσια έργα, γεωργικών μηχανημάτων (της «Chattanooga

«Καταζητείται» Αμερικανός, ακόμη και στη Θεσσαλονίκη (1907)

ICE OF THE UNITED STATES DISTRICT ATTORNEY
DISTRICT OF COLUMBIA

Washington, D. C., July 25, 1907

$200 REWARD

Wanted for Embezzlement from the United States

JAMES ARTHUR KEMP

alias J. H. HENDERSON, White, 46 years old, looks younger, 5 feet 6 or 7, 150 pounds, stocky build, yellow or sallow complexion, light-brown hair, thin on top and back of head, blue eyes; very short, croppy, light-brown mustache; cut on left thumb, affable talker, very polite. When last seen, on July 3, wore a dark suit; round-cut, single-breasted coat; stiff-brim straw hat. Quick in movements and rapid walker. An expert stenographer and telegrapher by profession, and will likely seek similar employment under an assumed name.

Kemp was formerly Chief and Property Clerk of the Metropolitan Police Department of the District of Columbia, and as such was to many members of the police departments of the United States.

disappeared from this city on the 3d instant, and is known to be short from $4,000 o in his accounts.

the evening of the **3d instant he registered at a hotel in New York City J. H. HENDERSON, Baltimore, Md.," and the following day had his mus-shaved off.**

WO HUNDRED DOLLARS will be paid for his arrest and delivery officer of the District of Columbia.

lly have inquiry made for this man, especially at race tracks, pool-rooms, vari ty and sporting resorts, and, if found, cause his arrest and immediately telegraph—

RICHARD SYLVESTER,
Major and Superintendent of Police.

DANIEL W. BAKER,
United States Attorney for the District of Columbia.

Plow Co» από το Τεννεσί)[42], φαρμάκων, πρωτοποριακών συστημάτων φωτισμού, μεταλλικών πτυσσόμενων επίπλων, βαμβακέλαιου (από την «Proctor & Gamble»)[43], παπουτσιών αλλά και γραφομηχανών (είτε από τη «Remington»[44] είτε από τη «Monarch»[45]). Σίγουρη αγορά εύρισκε ακόμη κάθε είδος σχετικό με την κατάσβεση πυρκαγιών και την πυρασφάλεια. Η «York Safe and Lock Co», π.χ., ήθελε να προωθήσει τα πυρασφαλή χρηματοκιβώτιά της, εκμεταλλευόμενη τις καταστροφές που προξένησε πυρκαγιά το 1911. Επίσης ενδιαφέρθηκε για τη Θεσσαλονίκη η «Asbestos Protected Metal Co»[46], που πωλούσε πυρασφαλή υλικά, η «General Fireproofing Company»[47] όπως και η «American Fire Engine Co. "La France"». Καμία πάντως από αυτές τις εταιρείες δεν έσωσε την πόλη το 1917.

Κλείνοντας το θέμα της εμπορικής αλληλογραφίας του προξενείου σημειώνονται τρεις επιστολές ως εξόχως ενδιαφέρουσες όχι για λόγους οικονομικούς: Η επιθυμία του εκδοτικού οίκου «Silver, Burdett & Co» να εντοπίσει αμερικανικά σχολεία και υπηκόους για να προωθήσει εκπαιδευτικά βιβλία[48]· η επιστολή του W.K. Putney (*Superintendent of Schools*), από το Needham της Massachusetts, ο οποίος ζητούσε από τον πρόξενο γραμματόσημα και πληροφορίες για την καθημερινή ζωή της χώρας, που δεν υπήρχαν σε βιβλία γεωγραφίας, για τη χρήση των παιδιών του σχολείου, ώστε να γίνει το μάθημα πιο ενδιαφέρον· τέλος η επιστολή του βιβλιοθηκονόμου της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, που αναζητούσε στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη βιβλία και χειρόγραφα από τα τζαμιά. Και μόνο τα παραδείγματα αυτά είναι αρκετά για να τονίσουν το χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στις δύο χώρες.

ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μέρος των καθηκόντων και της μέριμνας κάθε προξενείου είναι οι υπήκοοί του[49]. Για το Αμερικανικό Προξενείο το καθήκον αυτό ήταν μάλλον περιορισμένο, όπως ήδη αναφέρθηκε, αφού οι γεννημένοι Αμερικανοί της Θεσσαλονίκης ήταν μόνο δύο οικογένειες, οι House και οι Haskel. Πέρα από τα γραφειοκρατικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι δύο ιεραπόστολοι, με το τελωνείο και την εφορία[50], ο σημαντικότερος λόγος αλληλογραφίας τους με το προξενείο την περίοδο αυτήν ήταν η εξασφάλιση της οπλοφορίας των ιδίων και του καβάση τους[51]. Περισσότερα όμως προβλήματα δημιουργούσαν οι πολιτογραφημένοι Αμερικανοί[52]. Κατά τον περίφημο εμπορικό αποκλεισμό των ελληνικών πλοίων για 18 μήνες (1910-1911), με αφορμή το ζήτημα της Κρήτης και κατ' επέκταση των ελληνικών οικονομικών συμφερόντων, ο διαβόητος Κερίμ αγάς, ηγέτης των αχθοφόρων του λιμανιού, ισοπέδωσε το ταβερνάκι του Δημήτριου Γρατσάνη, που όμως ήταν αμερικανός υπήκοος πολιτογραφημένος στην Indiana. Ύστερα από διαμαρτυρία του Horton, ο γενικός διοικητής διέταξε την αποζημίωση του Γρατσάνη και την κράτηση του Κερίμ αγά. Η ενέργεια του Horton και τα αποτελέσματα συζητήθηκαν πολύ στην πόλη και ο ίδιος ο πρόξενος ενθουσιάστηκε που συνέβαλε στην καταστολή της αυθαίρετης βίας[53]. Στη Σμύρνη δεν μπόρεσε δυστυχώς να φέρει τα ίδια αποτελέσματα.

Το προξενείο επίσης απασχόλησε η περίπτωση ενός διακεκριμένου οδοντιάτρου της Θεσσαλονίκης, πολιτογραφημένου στην Pennsylvania, που ήθελε να μάθει αν, χωρίζοντας με την αιτιολογία της τρέλας, στη Ρουμανία την αγγλίδα σύζυγό του, που είχε παντρευτεί στη Βρετανία, θα ίσχυε το διαζύγιο στις ΗΠΑ. Η απάντηση ήταν ότι η τρέλα δεν αποτελούσε αιτία διαζυγίου στην Pennsylvania, και τότε μόνο ο οδοντίατρος αποκάλυψε ότι επρόκειτο μεν για μοιχεία, αλλά δεν ήθελε να εκτεθεί[54].

Φυσικά, δεν μπορούσαν να απουσιάζουν από την *agenda* ενός προξενείου τα προβλήματα της στρατολογίας. Ένας σαλονικιός Εβραίος, π.χ., ο Ιωσήφ Μπενσουσάμ, που είχε μεταναστεύσει στις ΗΠΑ, αλλά εκκρεμούσε ακόμη η τακτοποίηση της αμερικανικής υπηκοότητάς του, έγραφε από το Fort Sheridan το 1910, ρωτώντας αν θα στρατευόταν στην Τουρκία μόλις επέστρεφε για φορολογικές του υποθέσεις, αφού μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων η στράτευση ήταν υποχρεωτική για όλους τους υπηκόους[55]. Το ίδιο πρόβλημα, της στράτευσης, αντιμετώπιζε την ίδια χρονιά και ο έλληνας καβάσης και υπάλληλος του προξενείου ο Ιωάννης Τέτος, την εξαίρεση του οποίου προσπαθούσε να πετύχει ο Horton, ώστε να μην στερηθεί των υπηρεσιών του.

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ

Οι ΗΠΑ δεν είχαν διπλωματικά ενδιαφέροντα στην περιοχή της Μακεδονίας, πέραν όσων συνδέονταν άμεσα με τα οικονομικά θέματα. Εξάλλου, η δικαιοδοσία του προξενείου ήταν μόνο το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης. Στο εσωτερικό τα αμερικανικά συμφέροντα εκπροσωπούνταν για κάποιο διάστημα στο βιλαέτι Μοναστηρίου από τους Αυστριακούς και σε αυτό του Κοσσυφοπεδίου από τους βρετανούς υποπροξένους· αλλά στην ουσία κανείς από αυτούς δεν ήταν διατεθειμένος να μοιραστεί με τους Αμερικανούς τις πολιτικές και οικονομικές πληροφορίες του. Το 1911 ο Horton συζήτησε ανεπίσημα τη διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Προξενείου Θεσσαλονίκης στα βιλαέτια Μοναστηρίου, Κοσσυφοπεδίου, Ιωαννίνων, Σκούταρι και στο σαντζάκι του Νόβι Παζάρ. Η οθωμανική διοίκηση αρνήθηκε όμως, με το αιτιολογικό ότι απορρίφθηκαν στο παρελθόν παρόμοια αιτήματα των άλλων δυνάμεων[56]. Έτσι, ο Horton σημείωσε προς την πρεσβεία ότι θα έπρεπε εναλλακτικά το προξενείο να ορίσει πράκτορες στα Σκόπια και το Μοναστήρι. Όμως, λόγω της πολιτικής αστάθειας, ήταν δύσκολο, έγραφε, να βρεθούν ευφυή άτομα, που να μην κινούν την υποψία των κυρίαρχων Τούρκων. Με τα παραπάνω δεδομένα οι Αμερικανοί δεν μπορούσαν, ακόμη κι αν ήθελαν, να ασκήσουν πολιτική στη Μακεδονία. Ωστόσο, εκ των πραγμάτων δεν μπορούσαν να είναι και εντελώς αμέτοχοι. Για να εξηγηθεί αυτό, θα πρέπει να επανέλθουμε στην ανάληψη προξενικών καθηκόντων από τον Κλέωνα Χατζηλαζάρου.

Η ανάθεση αυτή προκάλεσε τα πυρά του διερμηνέα του προξενείου Vital Ojalvo, εισαγωγέα τσιμέντου, ο οποίος λέγεται ότι απέβλεπε στην ίδια θέση[57] και γι' αυτό μάλλον κατηγόρησε αργότερα[58] (1910) τον Χατζηλαζάρου, ότι δεν ασφάλιζε τους κώδικες αλληλογραφίας, ότι χρησιμοποιούσε το αξίωμά του για *duty free* προμήθειες προσωπικών ειδών, ότι δεν πατούσε στο προξενείο και, κυρίως, ότι ήταν μέλος του «Ελληνικού Επαναστατικού Κομιτάτου». Ο Ojalvo, όπως φαίνεται από τα σχετικά έγγραφα, ήταν ένας κλασικός τυχοδιώκτης της εποχής. Σαράντα ετών τότε, γεννημένος στη Marseille, έφυγε 16 ετών στις ΗΠΑ. Ισχυριζόταν ότι έζησε στην California και αλλού μέχρι το 1906, οπότε και έφυγε για τη Ρωσία, για να καταλήξει έμπορος και διερμηνέας στη Θεσσαλονίκη. Στήριξε την κατηγορία του στη μαρτυρία του αιδεσιμότατου Dr Haskell, γνωστότατου μέλους της ιεραποστολής και συνεργάτη της Γεωργικής Σχολής, ο οποίος, όταν ρωτήθηκε από τον πρόξενο, προσπάθησε να μετριάσει τις εντυπώσεις. Αυτό ήταν επόμενο, γιατί, μολονότι η Γεωργική Σχολή δεν ήταν ταυτισμένη με τα ελληνικά συμφέροντα στη Μακεδονία, είχε ποικιλοτρόπως βοηθηθεί από τους Περικλή και Κλέωνα Χατζηλαζάρου στις διαμάχες της με τις τουρκικές αρχές για ζητήματα διευθέτησης δασμών και φόρων[59].

M 163 B

MOSES & SON G. MELCHIOR, COPENHAGEN ESTABLISHED 1799 — CARLOS ARMSTRONG, PONCE, PORTO RICO ESTABLISHED 1888 — DAVID DESSAU, NEW YORK

MELCHIOR, ARMSTRONG & DESSAU
116 BROAD STREET

SOLE DISTRIBUTORS FOR EXPORT OF THE EVINRUDE MOTOR CO.
MANUFACTURERS OF
EVINRUDE
DETACHABLE ROWBOAT AND CANOE MOTORS

CABLE ADDRESS: MADSTRONG NEW YORK
CODES USED: A B C 4TH AND 5TH ED., LIEBERS
WATKINS AND WESTERN UNION

S/S La Savoie

NEW YORK, June 12th, 1912.

AMERICAN CONSULATE
JUN 20 1912
26 Juin 1912
Salonikl, Turkey.

American Consul,
Salonica, Turkey.

Gentlemen:

The firm of Crawford Price & Co. of Rue du Port, Salonica, are interested in the sale of the EVINRUDE Detachable Row Boat Motor, of which we are sending you a catalogue under separate cover, and as they have referred us to you for information about them, we should thank you to kindly tell us what you know about their integrity, business reputation and financial responsibility.

Thanking you in advance for the courtesy of an early reply, we are

Yours very truly,

MELCHIOR ARMSTRONG & DESSAU.

PLEASE ADDRESS REPLY AND ALL MATTERS REFERRING TO ABOVE TO DEPARTMENT NO. 6.

FJ/H

Έγγραφο εταιρείας που πρόσφερε μηχανές για πλωτά σκάφη. Ο πρόξενος εκτίμησε ότι βάρκες με μηχανές δεν θα μπορούσαν να πουληθούν στη Θεσσαλονίκη (1912)

Η θέση του Χατζηλαζάρου δεν ετρώθη. Απάντησε επαρκώς στις κατηγορίες και αρνήθηκε τη συμμετοχή του σε επαναστατικές επιτροπές. Αν και ήταν γνωστό από προηγούμενες επιθεωρήσεις ότι δεν ήταν πρότυπο διπλωματικής τυπικότητας -άλλωστε δεν ήταν επαγγελματίας διπλωμάτης- ο πρόξενος έκλεισε το θέμα επισημαίνοντας την εμπάθεια του διερμηνέα, προσθέτοντας ότι:

...the Lazzarou, father and son, occupy positions of great prominence and influence in this community, and that it would be a matter of wisdom, as well as personally agreeably to myself, if the Consular office could continue to avail itself of their friendly services in the future, as it has done for so many years in the past[60].

Πρόσθεσε, όμως, διακριτικά ότι και ο διερμηνέας ήταν ικανότατος και δεν θα ήθελε να στερηθεί των υπηρεσιών του. Πάντως από ένα συμπληρωματικό έγγραφο από την Τραπεζούντα προκύπτει ότι: Ojalvo, μεταξύ Ρωσίας και Θεσσαλονίκης, είχε διατελέσει υποπρόξενος στο Ερζερούμ, όπου επίσης δεν είχε δώσει καλά δείγματα γραφής. Η αμερικανική του υπηκοότητα ήταν υπό αμφισβήτηση (φαίνεται ότι τελικά δεν είχε μείνει στις ΗΠΑ πάνω από πέντε χρόνια) και η ανάμειξή του στο εμπόριο, παράλληλα με τα διπλωματικά του καθήκοντα, είχε προκαλέσει αρνητικά σχόλια, ανακρίσεις και εντέλει την παραίτησή του. Ο πρόξενος από την Τραπεζούντα σημείωνε ότι ο *Ojalvo while he is capable and agreeable in many ways he has not got the New England idea of sincerity and honesty* [61].

Το ερώτημα όμως παραμένει: ήταν ο υποπρόξενος των ΗΠΑ μέλος κάποιας επαναστατικής επιτροπής ή ήταν και αυτή η κατηγορία συκοφαντία του Μαρσαγιέζου; Ο Ε. Χεκίμογλου, που ασχολήθηκε διεξοδικά με την οικογένεια Χατζηλαζάρου, συγκέντρωσε όλες τις μαρτυρίες από τα απομνημονεύματα ελλήνων αγωνιστών της περιόδου. Από αυτές φαίνεται ότι ο Χατζηλαζάρου, αν δεν ήταν και τυπικά μέλος του κατασκοπευτικού δικτύου που συστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1906, ήταν τουλάχιστον ενεργά αναμεμειγμένος στον εξοπλισμό των ελληνικών σωμάτων[62]. Ο Περικλής Αργυρόπουλος, μέλος του Μακεδονικού Κομιτάτου των Αθηνών, αναφέρει τον Κλέωνα Χατζηλάζαρο ως στενό συνεργάτη του γενικού προξένου Λάμπρου Κορομηλά, και παραθέτει ότι του παρέδωσε ο Κλέων μια βαλίτσα με φυσίγγια για να τα παραδώσει στο Μοναστήρι[63]. Βέβαια, όταν ο Κλέων ανέλαβε τα καθήκοντά του, ο Μακεδονικός Αγώνας έληγε και τυπικά, οπωσδήποτε όμως η οικογένεια Χατζηλαζάρου, ο Περικλής και οι γιοι του Λουκής και Κλέων, λόγω της θέσης τους στην ελληνική κοινότητα εν γένει, απέχουν πολύ από το να μπορούν να χαρακτηριστούν ως πρότυπα ουδετερότητας και γνήσια δείγματα του δόγματος Monroe. Η ιδιότητα του εκπροσώπου των ΗΠΑ, άλλωστε, χρησίμευσε στην οικογένεια Χατζηλαζάρου, προκειμένου να διευκολύνει το Ελληνικό Προξενείο στην αποστολή και παραλαβή επιλήψιμης αλληλογραφίας, στην κάλυψη των Ελλήνων για την επιχειρούμενη αγορά κτημάτων στην Μακεδονία και στη μεσολάβηση (κυρίως του Κλέωνος Χατζηλαζάρου) για τη ματαίωση πωλήσεων ακίνητης περιουσίας σε εκπροσώπους της βουλγαρικής παράταξης[64].

Στις αρχές του 20ού αιώνα δεν ολοκληρώθηκε απλώς το κεφάλαιο της τουρκοκρατίας στη Μακεδονία. Παράλληλα συντελέσθηκε εντονότατος κοινωνικός

και οικονομικός εκσυγχρονισμός. Μια διαδικασία που ήταν βέβαια αλληλένδετη με την αποφασιστική εμφάνιση του εθνικού κράτους ή μάλλον τη βίαιη εισβολή του σε κάθε γωνιά της καθημερινής ζωής. Οι αμερικανοί διπλωμάτες για λόγους τρεχόντων εμπορικών συμφερόντων έγιναν ακριβώς μάρτυρες της μεταβατικής αυτής περιόδου και, επειδή το ενδιαφέρον τους δεν ήταν πολιτικό, υπήρξαν, ίσως, οι πλέον προσεκτικοί, αν όχι οι μόνοι αξιόπιστοι. Εκ των πραγμάτων βρέθηκαν να ισορροπούν ανάμεσα στους φουστανελοφόρους καβάσηδες, που υπερασπίζονταν την παράδοση, και στους εμπόρους πατινιών, που βιάζονταν να καταλάβουν την υφήλιο.

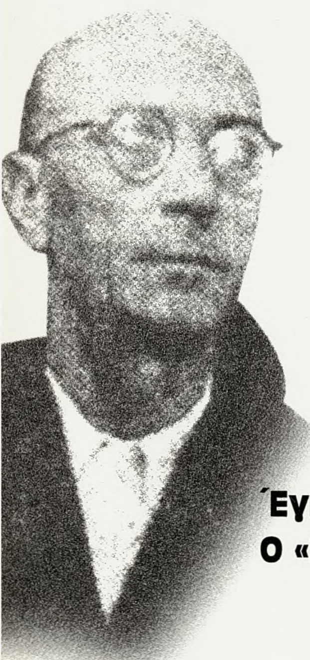
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. National Archives of the United States of America (NAUSA), Rol. 13, Εγκύκλιος Χατζηλαζάρου προς τους προξένους των ευρωπαϊκών δυνάμεων, Θεσσαλονίκη, 14 Μαΐου 1878, f. 2. Οι Χατζηλαζάρου κατάγονταν από το Γραμματικό της Έδεσσας, βλ. Ευάγγελος Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος* (Θεσσαλονίκη 1996), σ. 282-283.
2. NAUSA, Rol. 19, Horton προς Χατζηλάζαρο, 26 Οκτωβρίου 1910.
3. NAUSA, Rol. 12, Carr προς Young, Ουάσιγκτον, 13 Ιουνίου 1908, f. 3.
4. Για τον Κλέωνα και γενικότερα για την οικογένεια Χατζηλαζάρου βλ. τις πολύ καλές μελέτες του Ευάγγελου Χεκίμογλου, «Ενθύμιον Χατζηλαζάρου. Το έργο ενός λησμονημένου προκρίτου της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονική Ζωή* 293, Οκτώβριος 1990, σ. 23-25 και 42-43. Επίσης τον πρόσφατα εκδεδομένο τόμο Χαράλαμπος Παπαστάθης-Ευάγγελος Χεκίμογλου (επιμ.), *Ιστορία της επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη, Η Οθωμανική Περίοδος*, ημίτομος Α΄, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 284-287.
5. NAUSA, Rol. 11, Horton προς Department of State, Θεσσαλονίκη, 2 Φεβρουαρίου 1910, f. 134.
6. NAUSA, Rol. 16, Adu προς Kehl, Washington, 8 Σεπτεμβρίου 1911 και 9 Σεπτεμβρίου 1911, ff. 6 και 7.
7. NAUSA, Rol. 17, Binda προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 1 Φεβρουαρίου 1911, f. 133.
8. Στο μεταξύ φαίνεται ότι ο Κλέων είχε συνυπάρξει στο προξενείο και με τον Arthur H. Leavitt, που αναφέρεται ως υποπρόξενος για λίγους μήνες, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1910, κατά τη διάρκεια ταξιδιού του Horton· βλ. NAUSA, Rol. 11,Υπεύθυνη δήλωση Leavitt, Θεσσαλονίκη, 13 Αυγούστου 1910, f. 329.
9. NAUSA, Rol. 18, Carr προς Χατζηλάζαρο, Θεσσαλονίκη, 14 Φεβρουαρίου 1911, f. 31.
10. NAUSA, Rol. 18, Horton προς Χατζηλάζαρο, Θεσσαλονίκη, 14 Φεβρουαρίου 1911, f. 541.
11. Όσον αφορά το προσωπικό, βλ. τους καταλόγους των προξενικών υπαλλήλων στο NAUSA, Rol. 8, Θεσσαλονίκη, 31 Δεκεμβρίου 1870, 5 Ιανουαρίου 1878, 13 Ιουνίου 1883, 2 Ιανουαρίου 1900, ff. 10, 68 και 232 αντίστοιχα.
12. NAUSA, Rol. 16, Cooper προς Kehl, Θεσσαλονίκη, 31 Μαΐου 1912, f. 140, συνημμένο στο Kehl προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 31 Μαΐου 1912, f. 138.
13. NAUSA, Rol. 11, Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 20 Δεκεμβρίου 1910, f. 449.
14. Βλ τη σχετική αλληλογραφία στο NAUSA, Rol. 19, όπου και σημείωμα περί εξόδων καβάσηδων, Θεσσαλονίκη, 27 Οκτωβρίου 1910 ff. 265-268 καθώς και Rol. 6, Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Straus, Θεσσαλονίκη, 2 Σεπτεμβρίου 1909, f. 12.
15. NAUSA, Rol. 14, Χατζηλάζαρος προς Straus, Θεσσαλονίκη, 2 Νοεμβρίου 1909, f. 543.
16. NAUSA, Rol. 16, Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 28 Μαρτίου 1912, ff. 25-26, συνημμένο στην επιστολή προς Kehl, Θεσσαλονίκη, 19 Απριλίου 1912, f. 23.

17. NAUSA, Rol. 22, Kehl προς Ravndal, Θεσσαλονίκη, 19 Μαρτίου 1912, ff. 463-464.
18. NAUSA, Rol. 24, Horton προς Smith and Wesson, Θεσσαλονίκη, 8 Ιουλίου 1911, f. 13.
19. NAUSA, Rol. 21, Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 13 Απριλίου 1910.
20. Φεμινίστρια από τη Νέα Υόρκη, που γεννήθηκε το 1832, σπούδασε ιατρική στο Syracuse και υπηρέτησε ως στρατιωτική χειρουργός στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο. Από κορίτσι ντυνόταν με ανδρικά ρούχα. Πέθανε το 1919.
21. NAUSA, Rol. 21, Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Edward Ozmun, Θεσσαλονίκη, 22 Απριλίου 1910, ff. 328-329.
22. NAUSA, Rol. 7, αντίγραφο σημειώματος του Young σχετικά με τη μίσθωση κτιρίου Αμερικανικού Προξενείου, Θεσσαλονίκη, 22 Νοεμβρίου 1908, f. 39.
23. Στο ίδιο.
24. NAUSA, Rol. 11, Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 5 Φεβρουαρίου 1910, ff. 146-148.
25. NAUSA, Rol. 11, αντίγραφο έκθεσης Horton περί μεταφοράς προξενείου σε νέο κτίριο, Θεσσαλονίκη, 11 Φεβρουαρίου 1910, ff. 152-153˙ βλ. επίσης NAUSA, Rol. 11, Carr προς Horton, Washington, 8 Μαρτίου 1910, ff. 27-28.
26. NAUSA, Rol. 11, έκθεση Horton σχετικά με την ενοικίαση προξενικού γραφείου και κατοικίας, 13 Αυγούστου 1910, ff. 324-325.
27. NAUSA, Rol. 19, Horton προς υπουργείο Γεωργίας, Θεσσαλονίκη, 5 Νοεμβρίου 1910, ff. 293-294.
28. NAUSA, Rol. 11, πίνακας περιουσιακών στοιχείων προξενείου, συνημμένος στην επιστολή Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 11 Νοεμβρίου 1910, ff. 401-409.
29. NAUSA, Rol. 19, Morisson προς Leavitt, [Washington] 25 Νοεμβρίου 1910, f. 178.
30. NAUSA, Rol. 11 Θεσσαλονίκη, 5 Φεβρουαρίου 1910, f. 144.
31. Τους προβληματισμούς σχετικά με την εμπορική κίνηση στην πόλη και τα αμερικανικά συμφέροντα βλ. στο NAUSA, Rol. 11, στην ετήσια έκθεση του Horton για το έτος 1909, Θεσσαλονίκη, 12 Απριλίου 1910, ff. 199-227.
32. Στο ίδιο.
33. Στο ίδιο.
34. Basil C. Gounaris, *Steam over Macedonia. Socio-economic Change and the Railway Factor* (Boulder 1993), σ. 175.
35. Σχετικά με τη χρήση της σημαίας για διαφημιστικούς λόγους βλ. NAUSA, Rol. 19, Horton προς Morse & Rogers, Θεσσαλονίκη, 3 Νοεμβρίου 1910, f. 290.
36. NAUSA, Rol. 21, The Sunny Side προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, New York, 5 Μαρτίου 1910, f. 125˙ Horton προς The Sunny Side, Θεσσαλονίκη, 21 Μαρτίου 1910, f. 285. Rol. 20, Leavitt προς The Sunnyside, Θεσσαλονίκη, 27 Αυγούστου 1910, f. 69.
37. NAUSA, Rol. 20, Leavitt προς Philadelphia White Bronze Monument Co., Θεσσαλονίκη, 23 Αυγούστου 1910, f. 454.
38. NAUSA, Rol. 18, Binda προς Koken Burber 's Supply, Θεσσαλονίκη, 10 Μαρτίου 1911, f. 534.
39. NAUSA, Rol. 18, Horton προς Federal Electric Company, Θεσσαλονίκη, 18 Ιανουαρίου 1911, f. 381.
40. NAUSA, Rol. 15, Rec Motor Car προς Young, Lansing, 21 Νοεμβρίου 1908, f. 234.
41. NAUSA, Rol. 18, The GoodYear Tire & Rubber Co., Acron, 20 Φεβρουαρίου 1911, f. 261.
42. NAUSA, Rol. 21, Kehl προς Chattanooga Plow Company, Θεσσαλονίκη, 5 Μαΐου 1912, f. 408.
43. NAUSA, Rol. 12, The Proctor & Gamble Company προς υπουργείο Εξωτερικών, Cincinnati, 29 Ιανουαρίου 1909, συνημμένο στο Carr προς Young, Washington, 2 Φεβρουαρίου 1909, f. 48.
44. NAUSA, Rol. 14, Remington Typerwriter Company προς Young, New York, 4 Δεκεμβρίου 1909.
45. NAUSA, Rol. 14, Monarch προς Young, Washington, 17 Ιουνίου 1909, f. 261.
46. NAUSA, Rol. 18, Asbestos Protected Metal Co. προς Horton, New York, 5 Δεκεμβρίου 1910, f. 11.
47. NAUSA, Rol. 18, The General Fireproofing Co. προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, New York, 1 Φεβρουαρίου 1911, f. 154.
48. NAUSA, Rol. 21, Silver, Burdett & Company προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, New York, 20 Δεκεμβρίου 1909, f. 3.
49. Για τους αμερικανούς υπηκόους βλ. NAUSA, Rol. 8, Χατζηλάζαρος προς Shepard, Θεσσαλονίκη, 30 Μαΐου 1897, f. 206, και Rol. 2, πίνακας αμερικανών υπηκόων, Θεσσαλονίκη, 30 Νοεμβρίου 1905, f. 44.
50. NAUSA, Rol. 15, Haskell προς Χατζηλάζαρο, Θεσσαλονίκη, 3 Ιουλίου 1907, f. 58.

51. Περί αφοπλισμού ξένων υπηκόων βλ. NAUSA, Rol. 19, Leavitt προς Hoffman, Θεσσαλονίκη, 7 Οκτωβρίου 1910, ff. 265-268.
52. Για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το προξενείο σχετικά με κακοποιά στοιχεία που πρότασσαν ως αιτία απαλλαγής τους την αμερικανική υπηκοότητα, βλ. NAUSA, Rol. 11, Carr προς Horton, Washington, 12 Ιουλίου 1910, f. 84.
53. NAUSA, Rol. 11, αντίγραφο επιστολής Horton, Θεσσαλονίκη, 1 Ιουλίου 1910, ff. 286-288.
54. NAUSA, Rol. 20, Leavitt προς Brautman, Θεσσαλονίκη, 22 Αυγούστου και 7 Σεπτεμβρίου 1910˙ Leavitt προς Heizer, Θεσσαλονίκη, 15 και 23 Αυγούστου 1910, ff. 451 και 492 και επιστολές Leavitt προς Heizer, Θεσσαλονίκη, 15 και 23 Αυγούστου, ff. 433 και 455.
55. NAUSA, Rol. 21, Μπενσουσάν προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, Fort Sheridan, 2 Ιανουαρίου 1910, f. 15.
56. Βλ. σχετική αλληλογραφία, στο NAUSA, Rol. 19, Horton προς Hoffman, Θεσσαλονίκη, 22 Οκτωβρίου 1910, ff. 261-262˙ Carter προς Horton, Κωνσταντινούπολη, 26 Οκτωβρίου 1910, f. 97.
57. Για την παραίτηση Ojalvo βλ. NAUSA, Rol. 17, Ojalvo προς Horton, Θεσσαλονίκη, 1 Φεβρουαρίου 1911, f. 136.
58. NAUSA, Rol. 11, Ojalvo προς Heiser, Θεσσαλονίκη, 12 Νοεμβρίου 1909, ff. 6-8, αντίγραφο επιστολής συνημμένο στην επιστολή Hall προς Horton, Washington, 13 Ιανουαρίου 1910, f. 5.
59. Για τον Haskell και τη σχολή στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, βλ. Brenda L. Marder, *Stewards of the Land. The American Farm School and Modern Greece* (Boulder 1979), σσ. 48-65.
60. NAUSA, Rol. 11, Horton προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 12 Φεβρουαρίου 1910, ff. 157-159.
61. Για τη σχετική αλληλογραφία βλ NAUSA, Rol. 19, Προξενείο Τραπεζούντας προς Horton, Τραπεζούντα, 16 Δεκεμβρίου 1910, ff. 196-198 και Rol. 21 Προξενείο Τραπεζούντας προς Kehl, Τραπεζούντα, 26 Ιουνίου 1912, f. 194.
62. Βλ. Χεκίμογλου, *ό.π.*
63. Περικλής Αργυρόπουλος, *Ο Μακεδονικός Αγών-Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη 1984), σ. 44.
64. Βλ. σχετικά Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), Κεντρική Υπηρεσία (ΚΥ), 1904 ΑΑΚ/Ζ, Προξενείο Θεσσαλονίκης, Κορομηλάς προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 26 Ιουλίου 1904, αρ. πρωτ. 407, ΑΥΕ/ΚΥ/1906 Προξενείο Θεσσαλονίκης, Κοντογούρης προς Σκουζέ, Θεσσαλονίκη, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. πρωτ. 125, ΑΥΕ/ΚΥ/1907, ff. 2928-2932, Προξενείο Θεσσαλονίκης, Κοντογούρης προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 24 Φεβρουαρίου 1907, αρ. πρωτ. 52, ff. 8411-8415 και Κορομηλάς προς υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 29 Μαΐου 1907, αρ. πρωτ. 333, ff. 8812-8816.

Αθανάσιος Φωτίου

Έγκλημα και τιμωρία: Ο «Μακεδόνας» Φριτς Σούμπερτ (1944-1947)

Ο ΣΟΥΜΠΕΡΤ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Η ΔΙΚΗ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ[1]

Θεσσαλονίκη Πέμπτη 9 Οκτωβρίου 1947, 9 π.μ., η αίθουσα του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων ήταν κατάμεστη από κόσμο που εναγωνίως περίμενε να δει και ν' ακούσει έναν από τους πιο αιμοσταγείς εγκληματίες του γερμανικού κατοχικού στρατού στην Ελλάδα. Είχαν περάσει ακριβώς τρία ολόκληρα χρόνια από τότε που ο επιλοχίας Φριτς Σούμπερτ σκόρπισε στη μακεδονική γη τον θάνατο, την καταστροφή, το ξερίζωμα, τον πόνο και το κλάμα. Συγγενείς θυμάτων, μάρτυρες και διάφοροι περίεργοι την ημέρα εκείνη αδημονούσαν ν' ακούσουν ποια θα είναι η απολογία του δήμιου για τα φρικτά βασανιστήρια, τις ομαδικές εκτελέσεις και το κάψιμο ανδρών, γυναικών, παιδιών και βρεφών στον Χορτιάτη, στα Γιαννιτσά, στο Ασβεστοχώρι, στο Ελευθεροχώρι, στα Νέα Μάλγαρα, στη Νέα Γωνιά, στη Νέα Απολλωνία, στη Μαραθούσα, στην Κάρπη, στη Γοργόπη και σ' άλλα χωριά της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας τους τελευταίους οκτώ μήνες πριν από την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1944. Σε λίγο στο εδώλιο του κατηγορουμένου προσάγεται με χειροπέδες ένας ξερακιανός πενηντάρης, μελαχρινός, κοντός, λεπτός, φαλακρός, με μύτη χοντρή, μεγάλα μυωπικά γυαλιά και σκούρα γαλάζια μάτια[2]. Φαίνεται ήρεμος χωρίς να δείχνει αισθήματα ενοχής. Μαζί του οδηγούνται στο εδώλιο και εννέα «Σουμπερταίοι» (ενώ άλλοι 49 συνδικάζονται ερήμην), επτά άνδρες και δύο γυναίκες, προφυλακισμένοι στις φυλακές του «Παύλου Μελά». Προτού αρχίσει η εξέταση των μαρτύρων, το δικαστήριο κρίνει την ένσταση του συνηγόρου του και αποφαίνεται ότι είναι αναρμόδιο να δικάσει τον Σούμπερτ ως γερμανό πολίτη, γιατί μόνο το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου έχει τέτοια εξουσιοδότηση. Και πράγματι, ο Σούμπερτ, πριν μεταφερθεί την 1η Οκτωβρίου στις φυλακές του Επταπυργίου (Γιεντί Κουλέ), προκειμένου να δικαστεί για τα εγκλήματά του στη Μακεδονία, είχε ήδη καταδικασθεί σε θάνατο -στην Αθήνα στις 5 Αυγούστου 1947- για εγκλήματα που είχε διαπράξει στην Κρήτη και στη Μακεδονία[3]. Έτσι, ο Σούμπερτ, παρά την απογοήτευση και την οργή του ακροατηρίου, μεταφέρεται πίσω στο Επταπύργιο και στις 22 Οκτωβρίου εκτελείται, αφού η αίτησή του για χάρη από τον βασιλιά Παύλο είχε εντωμεταξύ απορριφθεί. Αποκαλυπτικά για τον χαρακτήρα του είναι τα τελευταία του λόγια στον άγγλο καθολικό ιερέα που τον κοινώνησε, λίγα λεπτά πριν από τον θάνατό του: «Εύχομαι να ξαναγίνει η πατρίδα μου μεγάλη, για να ξεπληρώσει όσα υποφέρει σήμερα. Δεν σκότωσα, δεν τυφέκισα, δεν έκαψα κανένα σπίτι. Εκτελούσα απλώς τις διαταγές του αξιωματικού μου Μύλερ, ο οποίος τυφεκίσθηκε ήδη στας Αθήνας». Τα λόγια του δείχνουν ένα άτομο φανατικά πιστό στον ναζιστικό επεκτατισμό και την εκδίκηση και αμετανόητα υποκριτικό για τα εγκλήματά του. Κάποιος δημοσιογράφος, αυτόπτης μάρτυρας της εκτέλεσης, εύστοχα αποδίδει την στάση του προτού πέσει από τα πυρά του αποσπάσματος:

> «Τίποτε δεν φαινόταν να τον επηρεάζη. Προφανώς την ύστατη αυτή ώρα ξύπνησε μέσα του η κτηνώδης ναζιστική αλαζονεία και ο Σούμπερτ, του οποίου η ψυχή ήταν ασφαλώς πεθαμένη, θέλησε να διατηρήση το σώμα του το γνώριμο γερμανικό κόρδωμα, ζωώδη απάθεια και όλη τη γερμανική σκληρότητα»[4].

Εντωμεταξύ, πίσω στην αίθουσα του Δικαστηρίου Δωσιλόγων οι εννέα προφυλακισμένοι Σουμπερταίοι βρέθηκαν στον ρόλο του ακροατή, αφού μέχρι τις 2 μ.μ. άκουγαν διάφορους μάρτυρες να εξιστορούν τις θηριωδίες του Σούμπερτ και του τάγματός του. Στο σημείο αυτό, όμως, το δικαστήριο ανέβαλε τη δίκη, διότι ένας μεγάλος αριθμός μαρτύρων (17) από τα Γιαννιτσά απουσίαζε. Η τελική δίκη των Σουμπερταίων, κρατουμένων και μη, θα γίνει στις 13 Ιανουαρίου 1948.

Ο ΣΟΥΜΠΕΡΤ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ. Η ΔΙΚΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ[5]

Μετά την καταδίκη των στρατηγών Μίλερ και Μπρόιερ, διοικητών της Κρήτης και προϊσταμένων του Σούμπερτ, από το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου στην Αθήνα, το ίδιο δικαστήριο ασχολήθηκε με την υπόθεση του επιλοχία «Φριτς Σούμπερτ του Σπυρίδωνος» στις 28 Ιουλίου 1947. Μέρος του κατηγορητηρίου έχει ως εξής:

> «[...] διότι ενήργησεν άνευ λόγου στρατιωτικής ανάγκης τας πράξεις ταύτας, αίτινες δεν εξυπηρέτουν πολεμικούς σκοπούς, ως είναι ειδικώτερον αι εκτελέσεις αθώων πολιτών και δη γερόντων, γυναικών και παίδων και [...] εκ προμελέτης απεφάσισε και εσκεμμένως εξετέλεσεν ανθρωποκτονίας κατά των κάτωθι αναφερομένων Ελλήνων»[6].

Αυτό που τονίζουν όλοι οι μάρτυρες κατηγορίας στο στρατιωτικό δικαστήριο

Ο Σούμπερτ (με τα γυαλιά) και άλλοι συγκατηγορούμενοι στο εδώλιο, *Το Φως*, 10.10.47

-και το επιβεβαιώνουν ακόμη και οι μάρτυρες υπεράσπισης- είναι η κτηνωδία και ο σαδισμός με τα οποία ο Σούμπερτ μεταχειριζόταν τα θύματά του, άτομα κάθε ηλικίας, άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Πρώτα τα βασάνιζε, συχνά μέχρι θανάτου, με άγριους ξυλοδαρμούς, με ρόπαλα, σίδερα, μαχαίρια, ξυράφια, κάψιμο σε φλεγόμενα σπίτια ή φούρνους, ή τα εκτελούσε πυροβολώντας τα στο κεφάλι μέσα σε ομαδικό λάκκο που τα ίδια αναγκάζονταν να σκάψουν πριν από την εκτέλεσή τους[7]. Ο Σούμπερτ και οι άνδρες της ομάδας, καταζητώντας ύποπτους αντιστασιακούς και κρυμμένα όπλα, είχαν γίνει διαβόητοι για την τρομοκρατία που εξαπέλυαν στα χωριά, ιδίως τα ορεινά. Συχνά, όταν οι άνδρες είχαν προλάβει να διαφύγουν, έκαιγε τα χωριά, αφού πρώτα εξαπέλυε τους αιμοβόρους Σουμπερταίους να κάνουν άγρια λεηλασία. Ένας μάρτυρας από τα Γιαννιτσά στην κατάθεσή του κατέληξε: «αν υπήρχαν δέκα Σούμπερτ δεν θα υπήρχαν σήμερα Έλληνες»[8]. Τις θηριωδίες του Σούμπερτ τις περιέγραψαν με ζωντανά χρώματα στο Ειδικό Στρατοδικείο οι λίγοι παρόντες μάρτυρες από την Κρήτη και τη Μακεδονία, ενισχυμένοι όμως από καταδίκους Σουμπερταίους, οι οποίοι μεταβλήθησαν από μάρτυρες υπεράσπισης σε μάρτυρες κατηγορίας, και από την ανάγνωση τριάντα περίπου καταθέσεων απόντων μαρτύρων. Τις μαρτυρικές καταθέσεις στο στρατιωτικό δικαστήριο τις επαληθεύει επιγραμματικά η επιτροπή του Νίκου Καζαντζάκη στην «έκθεσή» της το 1945: «Πρόκειται περί σαδιστού βασανίζοντος και φονεύοντος κατ' αρέσκειαν και ανεξελέγκτως. Όλη η Κρήτη τον έτρεμεν»[9].

Ο Σούμπερτ δεν παραδέχτηκε καμιά απολύτως κατηγορία εναντίον του ισχυριζόμενος επανειλημμένα ότι ήταν αθώος, διότι ως απλός διερμηνέας δεν είχε στρατιωτική εξουσιοδότηση: «οι Έλληνες διέταζαν κι αυτοί εκτελούσαν», εννοώντας τους Έλληνες του δικού του και άλλων αποσπασμάτων που συνεργάζονταν τότε με τις ναζιστικές αρχές. Αρνήθηκε να απολογηθεί και ζήτησε από το δικαστήριο να του δοθεί ο χρόνος και το δικαίωμα να καλέσει από τη Γερμανία δικούς του δικηγόρους και μάρτυρες, επειδή πίστευε ότι κάτω από τις παρούσες συνθήκες δεν υπήρχε εγγύηση για την απονομή δικαιοσύνης σ' αυτόν. Ανέφερε μάλιστα ότι του ήταν δύσκολο να συνεννοηθεί με τους έλληνες συνηγόρους του λόγω γλώσσας. Το δικαστήριο απέρριψε την αίτησή του και για δεύτερη φορά τον κάλεσε ν' απολογηθεί, αλλά αυτός παρέμεινε ανένδοτος. Με κάποια οίηση δήλωσε ότι θα υποβάλει αίτηση για να πάρει βασιλική χάρη. Στις 5 Αυγούστου με τελεσίδικη απόφαση το δικαστήριο τον κήρυξε «ένοχον όλων των φόνων, διώξεων, λεηλασιών και βιασμών»[10] και τον καταδίκασε είκοσι επτά φορές σε θάνατο, δέκα έξι φορές για τα εγκλήματά του στην Κρήτη και εννέα φορές για εγκλήματα στη Μακεδονία, αν και τα θύματα της Μακεδονίας ήταν περισσότερα από εκείνα της Κρήτης. Επιπλέον, δύο φορές ακόμη σε θάνατο για άλλα κακουργήματα. Να σημειωθεί ότι ο αριθμός των χωριών και των θυμάτων τα οποία αναφέρονται ονομαστικά στην απόφαση δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ένας σημαντικός αριθμός κρητικών και μακεδονικών χωριών που δοκίμασαν τις βαρβαρότητες του Σούμπερτ και για κάποιο λόγο δεν αντιπροσωπεύτηκαν στη δίκη του απουσιάζει από την απόφαση.

ΚΡΗΤΗ: ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΡΙΕΡΑΣ[11]

Ο Σούμπερτ, 45 ετών τότε, θα πρέπει να εγκαταστάθηκε στο Ρέθυμνο, όπου με τον βαθμό του δεκανέα εκτελούσε καθήκοντα διερμηνέα στον φρούραρχο της πόλης, τους θερινούς μήνες του 1941, οπότε είχε ολοκληρωθεί η κατάκτηση της Κρήτης από τα γερμανικά στρατεύματα. Στους κατοίκους έγινε γνωστός με το παρατσούκλι «Τούρκος», επειδή μιλούσε καλά την τουρκική και η φυσιογνωμία του τον πρόδιδε ως λεβαντίνο[12].

Τις μεγαλύτερες ωμότητες διέπραξε ο Σούμπερτ ως μέλος της Μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας και επικεφαλής ομάδας Γερμανών και Ελλήνων μετά την τοποθέτησή του στα μέσα του 1942 στο Ηράκλειο. Το χωριό Αυγενική έγινε η βάση του, από την οποία εξαπέλυε τρομοκρατία σ' όλη την περιοχή. Οι εξορμήσεις του εναντίον γειτονικών χωριών συνήθως κατέληγαν σε εκτελέσεις «υπόπτων», βασανιστήρια αθώων, λεηλασίες και πυρπολήσεις σπιτιών. Για πολλούς Κρητικούς η συμμετοχή τους στη σπείρα του Σούμπερτ απέδιδε πολλά: πρώτα ξεκαθάριζαν λογαριασμούς με τους αντιπάλους τους και έπειτα αποκόμιζαν σημαντικά κέρδη από το πλιάτσικο και τις κλεψιές. Τα εγκλήματα του Σούμπερτ και των οπαδών του προκάλεσαν αναστάτωση και διαμαρτυρίες των Κρητικών στις γερμανικές αρχές Ηρακλείου. Ο τότε φρούραρχος στρατηγός Μίλερ διέταξε τη σύλληψή του. Ύστερα από ανάκριση κλείσθηκε επί ένα μήνα (Αύγουστο 1943) στις φυλακές Αγιάς. Αποφυλακίσθηκε όμως, πιθανόν με την επέμβαση του ανώτατου στρατιωτικού διοικητή Κρήτης στρατηγού Μπρούνο Μπρόιερ (Bruno Brauer), ο οποίος όχι μόνο τον προήγαγε σε επιλοχία αλλά στις διαμαρτυρίες του πρωτοσύγκελου Ψαλιδάκη έδειξε πόσο ενθουσιασμένος ήταν με το έργο του: «Ο Σούμπερτ είναι ένας από τους αρίστους υπαξιωματικούς του γερμανικού στρατού εις τον οποίον η Γερ-

μανία και ο Χίτλερ οφείλει πολλά. Άλλωστε ο Σούμπερτ είναι απαραίτητος διά να τρομοκρατούνται οι κάτοικοι χάριν της ασφαλείας των γερμανικών δυνάμεων»[13].

Τον Σεπτέμβριο του 1943 ο Σούμπερτ πήρε εντολή από τον Μπρόιερ «όπως επί κεφαλής ειδικού στρατιωτικού τμήματος ενεργήση κατ' ιδίαν πρωτοβουλίαν και ιδίαν κρίσιν περί την χρήσιν των μέσων διά την καταδίωξιν ανταρτών και ανακάλυψιν κατεχομένων όπλων»[14]. Έτσι, συγκροτεί την «Καταδιωκτική Ομάδα Σούμπερτ» («Jagdkommando Schubert»). Το χειρότερο απ' όλα ήταν η ποιότητα των ανδρών που μάζεψε στη συμμορία του: «πήγε στις ποινικές φυλακές και μάζεψε τους κατάδικους. Όσοι ήθελαν να πάνε στο σώμα, έβγαιναν από τη φυλακή. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο Μανουσάκης, ισοβίτης για πατροκτονία»[15]. Στην ομάδα των 100 περίπου Σουμπερταίων συγκαταλέγονταν και 26 «κυνηγοί» από τον Κρουσώνα Ηρακλείου[16].

Ο ΣΟΥΜΠΕΡΤ ΑΝΑΓΚΑΖΕΤΑΙ ΝΑ ΚΑΤΑΦΥΓΕΙ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ανεξέλεγκτος και ανεξάρτητος ο Σούμπερτ με την ομάδα του σκόρπιζε τον θάνατο, τον πόνο και την καταστροφή σε χωριά του νησιού, όπως στην Καλή Συκιά, την Καλλικράτη, το Μουρί, το Γεφυράκι, τα Κριτσά. Σ' αυτά και σε διάφορα άλλα χωριά ο Σούμπερτ και οι άνδρες του εκτέλεσαν περισσότερα από διακόσια άτομα σε διάστημα τριών περίπου μηνών[17]. Η αναστάτωση και η φρίκη που προκαλούσαν οι θηριωδίες «των κυνηγών» του Σούμπερτ μπορούσαν να οδηγήσουν «εις επανάστασιν τον Λαόν». Οι Σουμπερταίοι είχαν γίνει αντιπαθείς στις γερμανικές αρχές και μισητοί στους Κρήτες. Στα Μεσκλά, χωριό κοντά στα Χανιά, μια ομάδα αντρών του ΕΛΑΣ, που γιόρταζαν την πρωτοχρονιά του 1944 με τις οικογένειές τους και συχωριανούς, δέχτηκε επίθεση από ένα απόσπασμα του Σούμπερτ το οποίο στρατωνιζόταν τότε στα Χανιά. Στη σύγκρουση που επακολούθησε οι αντάρτες στρίμωξαν τους Σουμπερταίους και σκότωσαν οκτώ. Μετά το γεγονός αυτό «οι Γερμανοί αποφάσισαν να διαλύσουν την Jagdkommando Schubert»[18]. Κατά διαταγή του Μπρόιερ, ο Σούμπερτ συνελήφθη, κρατήθηκε και χαρακτηρίστηκε ψυχοπαθής σε βαθμό τρέλας[19]. Υπάρχει και η πληροφορία ότι η απομάκρυνσή του οφειλόταν στη σύφιλη από την οποία έπασχε[20]. Στις 11 Ιανουαρίου 1944 με πλοίο αναχώρησε για τον Πειραιά και την Αθήνα, όπου μόλις έφτασε, τον έκλεισαν «εις το Φρενοκομείον, διά να τον τιμωρήσουν», όπως ο ίδιος ομολόγησε στη δίκη του αργότερα[21]. Στην πρωτεύουσα, όπου παρέμεινε έναν περίπου μήνα, είχε την ευκαιρία να στρατολογήσει στο μικρό τμήμα που έφερε μαζί του - γύρω στους 35 άνδρες - και άλλους εθελοντές. Από εκεί αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη και, ύστερα από σύντομη παραμονή στην πόλη για στρατολόγηση, ξεκίνησε να εγκαινιάσει τη σταδιοδρομία του στη Μακεδονία από τα Γιαννιτσά, στρατηγικό κόμβο ελέγχου σιδηροδρομικών συγκοινωνιών και ανταρτικών μετακινήσεων και ανεφοδιασμού.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ: ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΣ ΤΕΛΟΣ[22]

(Φεβρουάριος - 18 Απριλίου 1944)

Ο Σούμπερτ με την ομάδα του, την οποία εντωμεταξύ είχε αυξήσει σε περισσότερους από 50 άνδρες, έφτασε στα Γιαννιτσά προς το τέλος Φεβρουαρίου 1944. Στην πόλη, εκτός από τη μόνιμη γερμανική φρουρά των 100 περίπου ανδρών, ήταν στρατωνισμένη την περίοδο αυτήν και μια μικρή ένοπλη ομάδα εθελοντών Ελλήνων υπό την αρχηγία του Κύρου Γραμματικόπουλου, φανατικού ναζιστή από τη Δράμα. Ο Γραμματικόπουλος, ο οποίος είχε μακρά ναζιστική δράση, που έμοιαζε πολύ με εκείνη του Σούμπερτ, πρόθυμα εντάχθηκε στο τμήμα του γερμανού επιλοχία για μια αγαστή συνεργασία στην τρομοκράτηση των κατοίκων της περιοχής. Στα γύρω χωριά το επικρατέστερο στοιχείο των κατοίκων ήταν Πόντιοι, αρκετοί απ' αυτούς τουρκόφωνοι, που διακρίνονταν για τον φανατικό τους αντικομμουνισμό και τη σύμπραξή τους με τον κατακτητή[23]. Λίγο πριν από την άφιξη του Σούμπερτ, στα Γιαννιτσά είχαν καταφύγει και οι εξοπλισμένοι τουρκόφωνοι Πόντιοι (Μπαφραλήδες) της Αραβησσού ή Όμπαρ, ύστερα από χτύπημα που δέχτηκαν από τον ΕΛΑΣ στις 2 Φεβρουαρίου. Στον κόσμο ήταν γνωστοί ως «Όμπαρ Γκεστάπο»[24] και μερικοί κατετάγησαν στο τμήμα του Σούμπερτ από φόβο και μίσος προς τον ΕΛΑΣ. Έτσι, ο Σούμπερτ κατόρθωσε να προσθέσει γύρω στους 15 άνδρες στην ομάδα του, στρατολογώντας εκτός από Μπαφραλήδες της Αραβησσού και Ποντίους που είχαν μετοικήσει τότε στα Γιαννιτσά από διάφορες περιοχές. Ο αριθμός των ανδρών που κατατάχθηκαν στα Γιαννιτσά πρέπει να θεωρηθεί ο μεγαλύτερος στη Μακεδονία και μικρότερος μόνο από αυτόν του Κρουσώνα της Κρήτης.

Εν αντιθέσει με τις φιλογερμανικές τάσεις σε ορισμένες εθνοτικές ομάδες της υπαίθρου, οι κάτοικοι των Γιαννιτσών γενικά τάχθηκαν στο πλευρό της εθνικής Αντίστασης και αρκετοί, περισσότερα από 200 άτομα, υπηρέτησαν ως αντάρτες /αντάρτισσες κυρίως στο 30ό Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, του οποίου το πεδίο δράσης και τα λημέρια ήταν το Βέρμιο και το Πάικο και οι διαβάσεις μεταξύ των βουνών αυτών. Ο έλεγχος του χώρου αυτού με τα πολλά χωριά και τους βασικούς οδικούς και σιδηροδρομικούς άξονες έγινε το «μήλον της έριδος» μεταξύ του κατοχικού στρατού και των συνεργατών τους και των δυνάμεων του ΕΛΑΣ. Πριν από την εγκατάσταση του Σούμπερτ στην πόλη δεν μαρτυρούνται σοβαρά αντίποινα με εκτελέσεις ή βασανιστήρια εναντίον κατοίκων συμπαθούντων την Αντίσταση. Η μοναδική περίπτωση ήταν η σύλληψη ανδρών (ο αριθμός κυμαίνεται από 100 έως 200) από γερμανικά τμήματα στις 13 Νοεμβρίου 1943 και ο εγκλεισμός τους στα κρατητήρια «Παύλου Μελά», για ένα χρονικό διάστημα προτού απελευθερωθούν[25]. Από τον Νοέμβριο μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου η πολιτική και η στρατιωτική κατάσταση είχε αλλάξει και μέσα και έξω από τα Γιαννιτσά. Μέσα στην πόλη άρχισαν να εντείνονται οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και οι κοινωνικές διαφορές μεταξύ των «εντοπίων» και των μετοίκων τουρκόφωνων Ποντίων (κυρίως Μπαφραλήδων), που χαρακτήριζαν όσους συμπαθούσαν την Αντίσταση ως «κομμουνιστές» και επομένως κολάσιμους. Ο ισχυρός εθνικισμός των Μπαφραλήδων θα έχει στο εξής σοβαρές συνέπειες για τους εντοπίους, όσον αφορά τη μεταχείρισή τους από τα εθελοντικά σώματα σαν κι αυτά του Σούμπερτ και του Γραμματικόπουλου. Έξω από τα Γιαννιτσά ο ΕΛΑΣ ενέτεινε τις επιθέσεις του κατά των

ομάδων που ο εχθρός ολοένα εξόπλιζε σε διάφορα χωριά της περιοχής.

Ο Σούμπερτ, θέλοντας να δείξει στους Γιαννιτσώτες τι είδους τρομοκρατία θα αντιμετώπιζαν στο εξής, σχεδίασε την έφοδό του σαν μια λαίλαπα που σκορπάει καταστροφή και θρήνο στο πέρασμά της: «Από την πρώτη μέρα που πάτησε το πόδι του στα Γιαννιτσά, έσπειρε τον τρόμο σ' όλη την περιοχή! Αμέσως συγκέντρωσε 180 κατοίκους και τους ξυλοκόπησε», κατέθεσε ο Σ. Τριανταφυλλίδης, δημοτικός ταμίας της πόλης και αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, στη δίκη του Σούμπερτ[26]. Αφού συγκέντρωσαν τους άνδρες στην πλατεία, επέλεξε τους «υπόπτους» -πιθανώς βάσει λίστας που του προμήθευσαν οι συνεργάτες του στην πόλη- και τους έκλεισε στα λεγόμενα «τούρκικα λουτρά», που ήταν τα υπόγεια ενός μεγάλου ιδιόκτητου οικήματος στο οποίο είχε καταλύσει αυτός με το επιτελείο του. Η ανάκριση ήταν μια παρωδία-παγίδα: «Είσαι κομμουνιστής; Ξέρεις άλλους κομμουνιστές;» Ο «ύποπτος» έγκλειστος, είτε θετικά είτε αρνητικά απαντούσε, πάντοτε ενοχοποιούσε τον εαυτό του και επομένως παραδινόταν σε απάνθρωπα βασανιστήρια. Οι κρατούμενοι Γιαννιτσώτες ξυλοδάρθηκαν άγρια «επί πολλάς ημέρας» με υποκόπανους, ρόπαλα, βούρδουλες και άλλα μέσα. Οι Σουμπερταίοι με τη βοήθεια των ενόπλων του Γραμματικόπουλου γέμιζαν τα κρατητήρια του «τούρκικου λουτρού», με μπλόκα που έκαναν σε διάφορα μέρη της πόλης και στα γύρω χωριά καθ' όλη την περίοδο των δύο περίπου μηνών που στρατωνίστηκαν στη πόλη. Μετά την «περιποίηση», όπως συνήθιζαν σαρκαστικά να αποκαλούν τα βασανιστήρια, ακολουθούσε η διαλογή: «άλλους μεν απέλυεν, άλλους δε απέστειλεν εις το στρατόπεδον Παύλου Μελά και άλλους προς εργασίαν εν Γερμανία»[27].

Επιδρομές στα χωριά: Τα κακουργήματα που διέπραξαν οι Σουμπερταίοι κατά των αμάχων, κυρίως γυναικόπαιδων, σε διάφορα ορεινά χωριά της περιοχής, όπως στο Πυλορήγι, το Σανδάλι, το Ασβεσταριό και το Ελευθεροχώρι, ήταν ακόμη πιο ειδεχθή.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του μικρού χωριού Σανδάλι. Στο χωριό αυτό διάλεξε 13 άνδρες, δύο τους εκτέλεσε επιτόπου και τους υπολοίπους τους μετέφερε στα κρατητήρια των Γιαννιτσών, όπου τους υπέβαλε σε «μεσαιωνικά βασανιστήρια ...επί τινας ημέρας»[28] και τους απειλούσε με θάνατο, οπότε «τη υποκινήσει των χωρικών Σανδαλίου η εκεί διδασκάλισσα Κατίνα Αγγελίδου, δεχθείσα [να γίνει ερωμένη του Σούμπερτ] και θυσιάσασα την τιμήν της προς τον σκοπόν να σώσει την ζωήν των ανωτέρω συλληφθέντων όπως και την έσωσε»[29]. Την «κυρά Κατίνα», όπως ήταν γνωστή στον κόσμο, ο Σούμπερτ την κράτησε ως το τέλος Σεπτεμβρίου 1944, όταν ήδη είχε αρχίσει να ερωτοτροπεί με την Ντίνα Μαντζανά. Τελικά την παράτησε στο Ασβεστοχώρι με «μίαν βαλίτσαν περιέχουσαν ρούχα»[30], ενώ ο ίδιος με τη Μαντζανά και την ομάδα του έφυγε μέσω Αξιοχωρίου για τη Γερμανία. Αργότερα η Αγγελίδου συνελήφθη από τον ΕΛΑΣ και εκτελέστηκε στα Γιαννιτσά.

Στις 23 Μαρτίου άνδρες του Σούμπερτ και του Γραμματικόπουλου με εξοπλισμένα τμήματα από το Ασβεσταριό και την Αραβησσό επέδραμαν στο χωριό Ελευθεροχώρι, ορμητήριο του ΕΛΑΣ, μάζεψαν τα 14 άτομα που δεν είχαν διαφύγει στο βουνό (από τις 10 γυναίκες μία ήταν έγκυος και μία λεχώνα με το βρέφος της), τα εκτέλεσαν εν ψυχρώ και στη συνέχεια τα έριξαν στα φλεγόμενα σπίτια. Η καταστροφή του χωριού ολοκληρώθηκε δύο μέρες αργότερα, αφού πρώτα λεηλατήθηκε[31].

Αν και απλός επιλοχίας, ο Σούμπερτ ενεργούσε αυτόνομα και ανεξέλεγκτα από τις τοπικές γερμανικές φρουρές, στις οποίες οι πολίτες συχνά βασίζονταν για κάποια στοιχειώδη τάξη και προστασία από τις μισαλλοδοξίες των φανατικών στοιχείων της κοινωνίας. Έτσι, οι δημοτικές αρχές των Γιαννιτσών με πρωτοβουλία του δημάρχου Θωμά Μαγκριώτη ενήργησαν μέσω της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης της πόλης, ώστε «ανακληθείς, ως διεδόθη, υπό των εν Θεσσαλονίκη Γερμανικών Αρχών»[32] ο Σούμπερτ με τη μονάδα του να απομακρυνθεί στις 18 Απριλίου. Την επιτυχία του δημάρχου τη θεώρησε το πιο δυνατό χαστούκι που είχε ποτέ φάει ως στρατιωτικός και «διά τον λόγον αυτόν ο Σούμπερτ τον εμίσει θανασίμως»[33]. Δύο μέρες πριν αναχωρήσει για το νέο του ορμητήριο, εισέβαλε στο δημαρχείο, μάζεψε τον δήμαρχο, τον γενικό γραμματέα και τον ταμία σ' ένα δωμάτιο και τους απείλησε: «πούστηδες με διώχνετε. Είστε όλοι ένοχοι. Άμα θα ξαναγυρίσω δεν μου γλιτώνετε»[34]. Και δεν ξεχνούσε να τους υπενθυμίζει για την επερχόμενή του εκδίκηση.

Από τη Χαλκιδική έστειλε απειλητικές επιστολές στον Μαγκριώτης με τις οποίες τον διέταζε να φροντίσει για τη συντήρηση των οικογενειών Σουμπερταίων από την Αραβησσό που διέμεναν στη Θεσσαλονίκη, αλλιώς θα τιμωρούνταν με θάνατο «σύμφωνα με τον Γερμανικόν νόμον»[35]. Κατά τα μέσα Ιουνίου διερχόμενος από τα Γιαννιτσά μπήκε στο Δημαρχείο, συγκέντρωσε πάλι την τριάδα, Μαγκριώτη, Χαριτίδη και Τριανταφυλλίδη, και με αυστηρό τόνο τους προειδοποίησε ότι τα πράγματα δεν πάνε καλά στην πόλη τους. Σύμφωνα με πληροφορίες, η επιδείνωση της κατάστασης οφειλόταν στην απομάκρυνσή του:

> «Έπρεπε να σκοτώσω εσέ, Δήμαρχε, και αυτούς, εννοών εμάς, και τον παπά για να ομολογήσετε ποιοι είναι οι κομμουνισταί εδώ και για να μη γίνεται στο εξής τίποτε αλλά δεν θα μου το γλιτώσετε, εγώ θα το έκανα αυτό εδώ, αλλά εκείνοι οι ρουφιάνοι οι Γερμανοί που τους ποτίζατε ένα ούζο δεν με άφησαν να το κάνω»[36].

Και πράγματι, πιστός στον νόμο της εκδίκησης, ο Σούμπερτ στις 14 Σεπτεμβρίου διέπραξε τις θηριωδίες τις οποίες δεν πρόλαβε κατά την πρώτη του επίσκεψη στα Γιαννιτσά.

ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ: ΤΟ ΘΗΡΙΟ ΤΙΘΑΣΕΥΕΤΑΙ!
(18 Απριλίου - 11 Ιουνίου 1944) [37]

Νέα Γωνιά (18 Απριλίου μέχρι 4 Μαΐου 1944): Η Νέα Γωνιά, μικρό προσφυγικό χωριό, και η περιοχή της δεν είχαν ούτε τη στρατηγική θέση ούτε και τη σπουδαιότητα που είχαν τα Γιαννιτσά για τους Γερμανούς. Ο Σούμπερτ τοποθετήθηκε στη Ν. Γωνιά για να ελέγχει τη ΝΑ ζώνη ασφαλείας γύρω από τη Θεσσαλονίκη από

ανταρτικές επιδρομές στα χωριά που κείνται κατά μήκος της ζώνης, από τη Νέα Καλλικράτεια μέχρι τις νότιες υπώρειες του Χορτιάτη. Στη νέα έδρα του ο Σούμπερτ και η ομάδα των 65-70 περίπου ανδρών του συνεργάζονταν με κάποια γερμανική τοπογραφική υπηρεσία, από την οποία προμηθεύονταν τρόφιμα, χρήματα, είδη ρουχισμού και πυρομαχικά[38]. Η υπηρεσία, προς επιτέλεση του τοπογραφικού έργου της, συχνά καλυπτόταν στις εξόδους της από δύναμη Σουμπερταίων αλλά και άνδρες της υπηρεσίας συνόδευαν αποσπάσματα του Σούμπερτ στις επιδρομές τους εναντίον χωριών της περιοχής. Η σχέση του Σούμπερτ με την ηγεσία της τοπογραφικής υπηρεσίας παραμένει ακαθόριστη. Ο λόχος των τοπογράφων είχε εγκατασταθεί στη Ν. Καλλικράτεια τον ίδιο χρόνο που ο Σούμπερτ στρατωνίστηκε στη Ν. Γωνιά.

Ενώ στρατωνιζόταν στο δημοτικό σχολείο του χωριού, ο Σούμπερτ δέχτηκε τη νύχτα της 24ης/25ης Απριλίου επίθεση από τμήμα του ΕΛΑΣ. Αν και η ομάδα του δεν υπέστη καμιά ζημία, το πρωί μάζεψε τους κατοίκους στην πλατεία και τους απείλησε ότι θα εκτελέσει σε αντίποινα 50 άτομα, αν δεν παραδώσουν κρυμμένα όπλα και δεν υποδείξουν τους υπευθύνους για την επίθεση. Μάλιστα, όρισε τους τέσσερις πρώτους, μαζί με τον πρόεδρο και τον παπά της κοινότητας, τους οποίους κράτησε τελευταίους για εκτέλεση. Εντωμεταξύ χρονοτρίβησε, φαίνεται, με την ανάκριση και την εκτέλεση δύο «ξένων» τους οποίους οι Σουμπερταίοι είχαν συλλάβει το πρωί εκείνο έξω από το χωριό. Ο ένας ήταν πλανόδιος βοσκός με το ποίμνιό του, ενώ ο άλλος κάτοικος της γειτονικής Κρήνης, που είχε έρθει με τ' άλογό του ν' αγοράσει αλεύρι. Με την κατηγορία ότι ο πρώτος ήταν τροφοδότης και ο δεύτερος σύνδεσμος του ΕΛΑΣ, εκτελέστηκαν έξω από τη Ν. Γωνιά. «Εν τω μεταξύ κατόπιν πολλών κόπων και μεσολαβήσεων απεφεύχθησαν οι εκτελέσεις [...] Μετά επιδιώξαμεν και έφυγε το τάγμα αυτό και εγκατεστάθη εις την Ν. Καλλικράτειαν» κατά τη μαρτυρία του προέδρου Ν. Γωνιάς[39]. Τη μετάθεσή του σε χωριό μεγαλύτερο ο Σούμπερτ δεν τη θεώρησε υποτιμητική ούτε προσβλητική. Όταν τη νύχτα της 1ης/2ας Μαΐου, δύο μέρες πριν από την αποχώρησή του, οι αντάρτες τού επιτέθηκαν ξανά, ο Σούμπερτ παραδόξως δεν κακοποίησε κανένα. Στη νέα του έδρα πρόσθεσε στο σώμα του τον εθελοντή Στ. Γιάννογλου από τη Ν. Γωνιά, ο οποίος τις μέρες εκείνες είχε δραπετεύσει από τον ΕΛΑΣ και από φόβο αντιποίνων, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, ντύθηκε Σουμπερταίος[40].

Νέα Καλλικράτεια (4 Μαΐου μέχρι 11 Ιουνίου 1944): Στο νέο του ορμητήριο οι κάτοικοι γενικά ήταν συντηρητικοί και αντιεαμικοί και επομένως δεν μαρτυρούνται κακουργήματα του Σούμπερτ. Γι' αυτό οι δραστηριότητες του τάγματος στράφηκαν εναντίον των χωριών της περιοχής. Σύμφωνα με μαρτυρίες, αποσπάσματα Σουμπερταίων σχεδόν καθημερινά διενεργούσαν αιφνιδιαστικές επιδρομές σε διάφορα χωρία «με την Γερμανικήν τοπογραφικήν υπηρεσίαν και συνελάμβανον ανθρώπους και τους κακοποιούσαν και εν γένει κάνανε πολλάς εκβιάσεις και βασανισμούς»[41]. Στην Κρήνη στις 21 Μαΐου οι Σουμπερταίοι, αφού συγκέντρωσαν τους κατοίκους, κακοποίησαν πολλούς, εκτέλεσαν ένα άτομο και ανάγκασαν τέσσερα παιδιά να καταταγούν στο τάγμα «αλλιώς θα τα σκότωναν»[42]. Την ίδια τακτική τρομοκράτησης αμάχων οι Σουμπερταίοι εφάρμοσαν στους Ροδόκηπους και τα Πετράλωνα, όπου «έδειραν ανηλεώς πολλούς εκ των κατοίκων μέχρι αιματώσεως»[43]. Στα Πετράλωνα άρχισαν τις κακοποιήσεις από τον πρόεδρο του χωριού. Εν συνεχεία συνέλαβαν άτομα τα οποία απείλησαν με εκτέλεση. «Από φόβο και για να γλυτώσωμε το χωριό μας καταταγήκαμε, πέντε παιδιά, και μας έφεραν εις Ν. Καλλικράτειαν, όπου και μας έντυσαν και μας όπλισαν», μαρτυρεί ο 20ετής Π. Κατιρτζίδης, ο μόνος από τους πέντε που έμεινε στο τάγμα και δεν λιποτάκτησε[44]. Δύο άτομα που συνέλαβαν πλανόδιο μικροπωλητή στον δρόμο έξω από την Κρήνη, αφού τον ξυλοφόρτωσαν τον «πήγαν περίπατο» σ' ένα ήδη ανοιγμένο λάκκο, όπου και τον εκτέλεσαν με την κατηγορία ότι ήταν σύνδεσμος και τροφοδότης των ανταρτών[45]. Το δεύτερο άτομο ήταν ο ιερέας της Κρήνης, παπα-Γρηγόρης Καρυωτάκης, τον οποίο -ύστερα από ξυλοκόπημα- ο Σούμπερτ τον κατέταξε λοχία του αποσπάσματος[46]. Την παρουσία ιερέων στο τάγμα του ο Σούμπερτ τη θεωρούσε απαραίτητη, γιατί ήθελε να προβάλλει τον εαυτό του όχι μόνο ως εχθρό του κομμουνισμού αλλά και ως υπερασπιστή της θρησκείας. Πρώτοι οι ιερείς απηύθυναν τους συνήθεις αντικομμουνιστικούς λόγους στους τρομαγμένους κατοίκους των χωριών. Παρότρυναν τον κόσμο να «μαρτυρήσουν τους κομμουνιστές και τους υποθάλποντας τους αντάρτες»[47].

Συμμορία ληστών: Γενικά μαρτυρείται ότι, όπου πατούσε το πόδι του, το τάγμα του Σούμπερτ επιδιδόταν σε άγριες λεηλασίες των κωμοπόλεων και των χωριών που τρομοκρατούσε. Ίσως συμπτωματικά, οι μαρτυρίες από τη Μακεδονία στο θέμα αυτό γίνονται πιο συγκεκριμένες και λεπτομερείς. Από τα Γιαννιτσά μετέφερε μαζί του «πλήθος λεηλατηθέντων ειδών, ήτοι κρεβάτια, στρώματα, ραπτομηχανές, είδη ρουχισμού κ.τ.λ.»[48]. Κατά τη μαρτυρία του Ν. Φαναριώτη, «από τα διάφορα χωριά λαφυραγωγούσαν και έφερναν τυριά, προίκες κοριτσιών, κατσίκια, πρόβατα, γουρούνια, και χρυσαφικά»[49]. Μάλιστα, ο Γερμανάκης και ο Καπετανάκης διατηρούσαν στο σπίτι τους από δύο μεγάλα μπαούλα γεμάτα πλιάτσικο, το αναλογούν μερίδιό τους από τις μοιρασιές με τον Σούμπερτ. Ύστερα από επιδρομή που έκανε το τάγμα στο χωριό Περιστερά, ο Γερμανάκης έφερε μερικά χρυσαφικά δεμένα σ' ένα μαντίλι και το εμπιστεύτηκε στη γυναίκα του Φαναριώτη. Έπειτα από δύο μέρες τα ζήτησε και τα παρέδωσε στον Σούμπερτ. Πιθανότατα ο φόβος τον ανάγκασε να τα φανερώσει στον αρχηγό του για τη συνηθισμένη μοιρασιά. Το πούλημα των λαφύρων ήταν μια προσοδοφόρα πηγή χρηματισμού για τους Σουμπερταίους.

Εκτελεστές και αρχιεκτελεστές: Μετά τις πρόσφατες κατατάξεις από τα Πετράλωνα, την Κρήνη και τη Ν. Γωνιά, πιθανόν και από τη Γαλάτιστα, το τάγμα Σούμπερτ θα αριθμούσε γύρω στους 80 άνδρες, αν και ο αριθμός ποτέ δεν έμενε σταθερός επί πολύ, λόγω των συνεχών λιποταξιών, εκτελέσεων και κατατάξεων. Περισσότεροι από 30 ήταν Κρητικοί, οι οποίοι αποτελούσαν την πιο πειθήνια, έμπιστη και σκληρή ομάδα του σώματος. Χωρίς τον άκρατο ενθουσιασμό για τρομοκρατία και εγκληματικότητα πολλών μελών της ομάδας αυτής, ο Σούμπερτ ίσως δεν θα μπορούσε να διαπράξει το καταστροφικό έργο που η έρευνα ολοένα απο-

καλύπτει. Οι μαρτυρίες συμφωνούν ότι το στενό επιτελείο του Σούμπερτ το συνιστούσαν οι Κρητικοί Γ. Καπετανάκης και Γ. Γερμανάκης, λοχίες/υπαρχηγοί, ο Κ. Οικονομάκης ή Οικονόμου (Γρης) και ο Ι. Μανουσάκης, συγγενής του Γερμανάκη. Στη χορεία των Κρητών προστέθηκε και ο Πόντιος από την Αραβησσό Λάζαρος Κομματόπουλος[50]. Τις αποφάσεις για εκτελέσεις τις έπαιρναν, εκτός από τον διοικητή Σούμπερτ, και οι υπαρχηγοί Καπετανάκης και Γερμανάκης, σε περίπτωση απουσίας του διοικητή τους: «από αυτούς εξεδίδοντο όλαι αι αποφάσεις [...] αυτοί ερύθμιζον τα πάντα»[51]. Χρέη εκτελεστών εκπλήρωναν εκτός από τους παραπάνω έξι και πολλοί άλλοι Σουμπερταίοι, εφόσον ελάμβαναν διαταγή από τους υπευθύνους. Ειδικοί όμως εκτελεστές ή αρχιεκτελεστές, κατ' επιλογή του Σούμπερτ, ήταν οι διαβόητοι Ι. Καμπάς ή «Τούρκος» και ο Γ. Γερμανάκης «ο τρομερότερος των εκτελεστών»[52]. Σημαντικές θέσεις κατείχαν και οι Γ. Τζουλιάς, Ν. Χαλιανάκης, Γ. Καπετανάκης, Γ. Μαραβελάκης, Μ. Μούκουρος και άλλοι Κρητικοί. Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Θεσσαλονίκης το 1948 επέβαλε τις πιο βαριές ποινές του θανάτου και των ισοβίων δεσμών στους είκοσι περίπου Κρητικούς, γνωστούς για τα φοβερά τους εγκλήματα.

ΝΕΑ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑΣ
(11 Ιουνίου μέχρι μέσα Αυγούστου 1944)

Η Νέα Απολλωνία, το τουρκικό Εγρί Μπουτζάκ, 57 χιλιόμετρα ανατολικά της Θεσσαλονίκης, είναι προσφυγικό μεγαλοχώρι (1.390 κάτοικοι στην απογραφή του 1940) στο οποίο εγκαταστάθηκαν Μικρασιάτες της Προποντίδας και λίγοι Θρακιώτες. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ενώ οι οργανώσεις ΕΑΜ και ΕΠΟΝ περιλάμβαναν αξιόλογο αριθμό μελών, οι καταταγέντες στον ΕΛΑΣ μόλις ξεπερνούσαν τους δέκα. Μια μικρή μερίδα μεταξικών και φιλοβασιλικών συσπειρώθηκε γύρω από την εθνικιστική οργάνωση ΠΑΟ (Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωσις)[53]. Όσον αφορά τη γεωγραφική της θέση, η Ν. Απολλωνία είναι κτισμένη δίπλα στην οδική αρτηρία που συνδέει τη Θεσσαλονίκη με την Καβάλα και σε σημείο ελέγχου των «διαβάσεων» Ρεντίνας και Μπεσικιών. Οι διαβάσεις αυτές, εκατέρωθεν της λίμνης Βόλβης, χρησιμοποιούνταν συχνά από σώματα του ΕΛΑΣ για να διέλθουν από τις βόρειες περιοχές της Μακεδονίας προς τη Χαλκιδική και -ενισχυμένα από τον τοπικό ΕΛΑΣ- να απειλήσουν την ασφάλεια της προστατευτικής ζώνης από τη νοτιοανατολική μεριά της Θεσσαλονίκης. Λίγες μέρες πριν από την άφιξη του Σούμπερτ στη Ν. Απολλωνία, κατέφθασε από τη Ν. Καλλικράτεια η μηχανοκίνητη γερμανική τοπογραφική υπηρεσία, η οποία και οχύρωσε την περιοχή του δημοτικού σχολείου, όπου στρατοπέδευσε. Γνωρίζοντας την επικείμενη άφιξη του τάγματος Σούμπερτ, σχεδόν όλοι οι οργανωμένοι στο ΕΑΜ με τις οικογένειές τους κατέφυγαν στις δασώδεις και απόκρημνες πλαγιές του όρους Μπεσίκια, δίπλα στις βόρειες όχθες της λίμνης Βόλβης. Εκεί ζούσαν σε σπηλιές και εγκαταλειμμένες ψαροκαλύβες προσποιούμενοι ότι ήταν ψαράδες. Αργότερα, τμήματα Σουμπερταίων διενήργησαν αιφνιδιασμούς, αλλά απέτυχαν να τους συλλάβουν, λόγω της καλά οργανωμένης κατασκοπείας που λειτουργούσε για λογαριασμό των καταζητούμενων εαμιτών[54].

Στον Σούμπερτ και στο τμήμα του που έφτασε την Κυριακή 11 Ιουνίου, ο τότε πρόεδρος της κοινότητας Π. Πασχαλίδης, 50ετής Μπιγαλιώτης, γνώστης της τουρκικής, ετοίμασε υποδοχή με φαγητά και ποτά[55]. Το πρωί της άλλης μέρας ειδοποιήθηκαν οι κάτοικοι να συγκεντρωθούν στο προαύλιο του σχολείου υπό την απειλή εκτέλεσης σ' όποιον βρεθεί κρυμμένος. Με βάση το δημοτολόγιο που προμηθεύτηκε από την κοινότητα, ζητούσε να βρει ποιος απουσίαζε και γιατί. Δίπλα του ο Πασχαλίδης δικαιολογούσε και κάλυπτε αυτούς που έλειπαν, στην πλειονότητα μέλη του τοπικού ΕΑΜ. Οι διπλωματικές του ικανότητες και η χρήση της τουρκικής φαίνεται ότι τον βοήθησαν να δικαιολογήσει την απουσία ιδίως 18 ενεργών εαμιτών, τους οποίους ο Σούμπερτ αποκαλούσε «αυτούς με τα λερωμένα πουκάμισα»[56]. Ό,τι και να του είπε εκείνη την ημέρα, ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο Σούμπερτ παραδόξως δεν αντέδρασε βίαια απειλώντας τον με βασανιστήρια ή εκτέλεση, αντίποινα τα οποία επέβαλε στους προέδρους Γιαννιτσών, Ν. Γωνιάς, Πετραλώνων, Ν. Μαλγάρων και άλλων χωριών, γιατί δεν «μαρτυρούσαν τους κομμουνιστές». Ορισμένοι μάρτυρες αποδίδουν τον χαμηλό συγκριτικά αριθμό εγκλημάτων τα οποία διέπραξε το τάγμα εναντίον των κατοίκων στην επιδέξια πολιτική και ουδετερότητα που ο Πασχαλίδης τήρησε σ' όλο το δίμηνο παραμονής του Σούμπερτ[57].

Κατά τα μέσα Ιουλίου η Ν. Απολλωνία είχε τα πρώτα της θύματα. Ύστερα από την εκτέλεση δύο Σουμπερταίων από τους αντάρτες, ο Σούμπερτ διέταξε τη σύλληψη 60 ατόμων από τους τρεις γειτονικούς οικισμούς, Μεσοπόταμο (Άλτσαλι), Ξηρόρρευμα (Ντάρμιμις) και Ασπρόχωμα. Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στα κρατητήρια της Ν. Απολλωνίας, όπου και ξυλοκοπήθηκαν άγρια επί αρκετές μέρες για να μαρτυρήσουν τους «υπαιτίους» για τη σύλληψη του Κουμπογιάννη, Σουμπερταίου από το Ξηρόρρευμα, και του συντρόφου του. Εντέλει τρεις άνδρες του Ασπροχώματος θεωρήθηκαν ένοχοι και εκτελέστηκαν κάτω από τον πελώριο πλάτανο, κρανίου τόπο του χωριού[58]. Το επεισόδιο ενέσπειρε φόβο σε πολλούς, μήπως ο Σούμπερτ επεκτείνει τα αντίποινα και σ' άλλα άτομα, για τα οποία -γνωστοί πια- καταδότες προμήθευαν πληροφορίες. Ο εαμίτης Κ. Κόκοτας από τη Ν. Απολλωνία δεν είχε φύγει στα Μπεσίκια μαζί με τους άλλους ομοϊδεάτες, αλλά μετά τη σύλληψη των 60, από φόβο κατέφυγε στα γύρω βουνά. Στις 23 Ιουλίου οι ταγματασφαλίτες τον παραμόνεψαν στο μποστάνι του, τον συνέλαβαν και τον παρέδωσαν στον Σούμπερτ. Την ώρα της ανάκρισης ο αρχιεκτελεστής Καμπάς τον μαχαίρωσε στον σβέρκο, οπότε αιμόφυρτο τον μετέφεραν στον πλάτανο για εκτέλεση[59].

Ο Σούμπερτ στην ενέδρα του ΕΛΑΣ: Μερικές μέρες πριν από τις 26 Ιουλίου ο Σούμπερτ θα πρέπει να είχε λάβει ειδοποίηση από την Ομάδα Στρατού Ε΄ Θεσσαλονίκης να συμμετάσχει με γερμανικές και βουλγαρικές δυνάμεις σε εκκαθαριστική επιχείρηση εναντίον «συμμοριών» στην περιοχή Ασβεστοχωρίου-Χορτιάτη. Το Ασβεστοχώρι καθορίστηκε ως αρχικός στόχος αιφνιδιασμού τις πρώτες μεταμεσονύκτιες ώρες της 26ης Ιουλίου. Η πληροφορία ότι ο Σούμπερτ, μ' ένα μέ-

ρος του τάγματός του, θα ξεκινούσε την προηγούμενη μέρα να πάει στη Θεσσαλονίκη με τρία φορτηγά έφτασε στον ΕΛΑΣ, οπότε ο καπετάν Κίτσος (ψευδώνυμο) με 50 περίπου αντάρτες έστησε ενέδρα στη «Δεκατεσσάρα», σε μικρή απόσταση ανατολικά από το σημερινό χωριό Περιστερώνας και σε σημείο όπου τα υψώματα φτάνουν μέχρι τον δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης-Καβάλας. Άνδρες του εφεδρικού ΕΛΑΣ Ν. Απολλωνίας συγκρότησαν φυλάκια σε καίρια σημεία, απ' όπου θα μετέδιδαν το σύνθημα της εκκίνησής του με φωτιές, που θα άναβαν από λόφο σε λόφο. Μόλις ξεκίνησαν τα φορτηγά με τους ταγματασφαλίτες, αμέσως άναψαν οι φωτιές, η μία μετά την άλλη, αλλά ένας σύνδεσμος του χωριού κατέφτασε στον καπετάν Κίτσο και τον ειδοποίησε ότι η ενέδρα είχε προδοθεί και ένα απόσπασμα της γερμανικής τοπογραφικής υπηρεσίας τους είχε ήδη περικυκλώσει από τα υψώματα. Τελικά το τμήμα του Κίτσου κατόρθωσε, ύστερα από σύγκρουση με τους Γερμανούς και τους Σουμπερταίους, ν' απαγκιστρωθεί μ' έναν τραυματία, δίνοντας έτσι στον Σούμπερτ ελευθερία διέλευσης[60].

Ο Σούμπερτ, όταν επέστρεψε από το Ασβεστοχώρι στην έδρα του, την επομένη, αμέσως εφάρμοσε την τακτική των αντιποίνων: Πρώτα εναντίον ανδρών του σώματός του «γιατί πρόδιδαν μυστικά των κινήσεων του τάγματος σε γυναίκες»[61]. Έτσι, κατά διαταγή του, ο Γερμανάκης εκτέλεσε τον Ι. Μανουσάκη, συγγενή του, και κάποιο Δαρδανό, άτομα που ανήκαν στον στενό κύκλο του Σούμπερτ. Σύμφωνα με μαρτυρία, «υπήρχαν γυναίκες που έπαιρναν μυστικά. Προσπαθούσαν να κάνουν το καλύτερο»[62]. Ο Σούμπερτ με το στενό του επιτελείο, Καπετανάκη, Γερμανάκη και Κομματόπουλο, συνέλαβε πέντε γυναίκες, τις οποίες υποπτεύθηκε ότι είχαν συμμετοχή στην προδοσία των κινήσεων του τάγματός του. Μαζί με τις γυναίκες είχαν συλλάβει και δέκα περίπου άνδρες, τους οποίους υπέβαλαν σε βασανιστήρια επί τρεις ημέρες για να μαρτυρήσουν τροφοδότες και συνδέσμους των ανταρτών. Μεταξύ των εγκλείστων ήταν και ο Θ. Γκλαβάς, 22 ετών, υπεύθυνος για μια από τις φωτιές, ο οποίος έφαγε τέτοιο ξύλο από την τριάδα Γερμανάκη, Καπετανάκη και Λάζαρου [Κομματόπουλου] «με το χρυσό δόντι», ώστε: «έκανα είκοσι μέρες άρρωστος για να συνέλθω. Όταν πια έφυγαν οι Γερμανοί τότε σηκώθηκα»[63]. Από τις πέντε γυναίκες, τις νεαρές αδελφές Δέβρελη ο Σούμπερτ τις πήρε μαζί του στη νέα του έδρα, το Ασβεστοχώρι, «για να μας πλύνουν τα ρούχα» κατά τη μαρτυρία Σουμπερταίου[64].

Λιποταξίες και εκτελέσεις Σουμπερταίων: Ο Σούμπερτ πάντα αντιμετώπιζε πρόβλημα λιποταξιών, όταν ακόμη βρισκόταν στην Κρήτη. Ο Σουμπερταίος Χ. Δελημπασάκης μαρτυρεί στο δικαστήριο: «Ο Σούμπερτ μας είπε ότι όποιος προσπαθήσει να δραπετεύσει, θα εκτελεσθεί»[65]. Παρά τη ρητή απειλή, κρούσματα λιποταξίας και επομένως εκτελέσεις υπόπτων συνέβαιναν συνεχώς όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και στη Μακεδονία. Ίσως πουθενά αλλού δεν αντιμετώπισε τέτοιο κύμα λιποταξιών όσο στη Ν. Απολλωνία. Μετά την εγκατάστασή του στη νέα του έδρα, ο ίδιος διέταξε: «όσοι επιθυμούν ν' απολυθούν και να μεταβούν εις τα σπήτια τους να βγουν από την γραμμήν»[66]. Από τους τέσσερις Σουμπερταίους οι οποίοι έπεσαν στην παγίδα και βγήκαν από τη γραμμή, οι δύο εκτελέστηκαν, ενώ οι άλλοι πρόλαβαν και λιποτάκτησαν ύστερα από προειδοποίηση συναδέλφων τους. Δύο λιποτάκτες από την Κρήνη, με την προτροπή των συχωριανών τους, επέστρεψαν στο τάγμα στη Ν. Απολλωνία για να σώσουν το χωριό τους, που ο Σούμπερτ το είχε απειλήσει με κάψιμο. Δεν γλίτωσαν όμως από την εκδίκηση του Σούμπερτ τρεις άλλοι νεοσύλλεκτοι (από τους έξι εν συνόλω) από την Κρήνη, ενώ τέσσερις (από τους πέντε), που εντάχθηκαν στα Πετράλωνα, βρήκαν ευκαιρία να λιποτακτήσουν στη Ν. Απολλωνία[67]. Δύο απ' αυτούς μπόρεσαν και ήρθαν σε επαφή με κάποια Αμαλία, οργανωμένη στο ΕΑΜ, η οποία τους φυγάδευσε σε τμήματα του ΕΛΑΣ[68]. Τα σκληρά μέτρα του Σούμπερτ εναντίον ανδρών του σώματός του υποδεικνύουν κάποια χαλάρωση πειθαρχίας, η οποία οφείλεται ιδιαίτερα στο γεγονός ότι οι νεοσύλλεκτοι, τους οποίους στρατολόγησε στα χωριά της ΝΔ Χαλκιδικής, δεν είχαν την αφοσίωση των Κρητικών ούτε και τον φανατικό αντικομμουνισμό των τουρκόφωνων Ποντίων της περιοχής Γιαννιτσών. Έπειτα, ο ρόλος που ένας μικρός αριθμός γυναικών έπαιξε στο να διευκολύνει τη δραπέτευσή τους, αν και αρκετά ενδιαφέρων, παραμένει επί του παρόντος αδιευκρίνιστος. Τις λιποταξίες αυτές συχνά τις πλήρωναν ακριβά οι χωρικοί με πολυήμερα βασανιστήρια για να μαρτυρήσουν αυτούς που τους υποβοήθησαν.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΜΑΡΑΘΟΥΣΑΣ
(19 Ιουνίου 1944)

Την τακτική της τρομοκράτησης με επιδρομές στα γειτονικά χωριά ο Σούμπερτ την εφάρμοσε ευθύς ως εγκαταστάθηκε στη νέα του έδρα, τη Ν. Απολλωνία. Νωρίς ακόμη φρόντισε να δημιουργήσει δίκτυο πληροφοριοδοτών στα διάφορα χωριά, στα οποία μπορούσε να εκμεταλλευτεί διαφορές κυρίως εθνοτικές, κοινωνικές και ιδεολογικές. Τα χωριά που βρίσκονται στα «περάσματα» Μπεσικιών και Ρεντίνας, σε ακτίνα είκοσι περίπου χιλιομέτρων ΝΔ και ΝΑ της Ν. Απολλωνίας, από Καλαμωτό έως Νέα Μάδυτο, έγιναν στόχος των εξορμήσεών του, από τις οποίες συχνά επέστρεφε είτε μόνο με τα κεφάλια των θυμάτων του σε σάκους είτε με «υπόπτους» που εκτελούσε κάτω από τον πελώριο πλάτανο του χωριού.

Η Μαραθούσα (το πρώην τουρκοχώρι Ράβνα), ένα από τα Ζερβοχώρια της βόρειας Χαλκιδικής, μόλις 8 χιλιόμετρα νότια από τη Ν. Απολλωνία, είναι κτισμένη σε οροπέδιο (σε υψόμετρο 180 μ.) στους πρόποδες του Χολομώντα. Ο πληθυσμός του χωριού, περίπου 450 κάτοικοι (απογραφή του 1940), ήταν μεικτός αποτελούμενος κυρίως από πρόσφυγες Μικρασιάτες και Θρακιώτες (περίπου δύο τρίτα των κατοίκων), ντόπιους μετοίκους από τα κοντινά χωριά και λιγοστούς Σαρακατσάνους (6 νοικοκυριά). Σημαντικός αριθμός χωρικών ήταν οργανωμένος στο ΕΑΜ και την ΕΠΟΝ, ενώ 18 άνδρες σταδιακά είχαν καταταγεί στον ΕΛΑΣ. Επιπλέον στο χωριό λειτουργούσε αξιόλογο περιφερειακό κέντρο της ΕΤΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη)[69], το οποίο ανταποκρινόταν στις ανάγκες του αρχηγείου Χαλκιδικής, που είχε τις εγκαταστάσεις του στις βόρειες υπώρειες του Χολομώντα και σε απόσταση δέκα περίπου χιλιόμετρων νότια από τη Μαραθούσα. Περιοδικά η τοπική οργάνωση λάμβανε εντολή να «φιλέψει» διερχόμενα τμήματα

του ΕΛΑΣ (συνήθως αντάρτες από την περιοχή Σοχού-Νιγρίτας υπό τον Γ. Ραφτούδη αλλά και του Κιλκίς υπό τον καπετάν Στράτο, «nom de guerre» του Γιάννη Χαριτίδη) τα οποία καλούνταν να ενισχύσουν τις συγκριτικά μικρές δυνάμεις της Χαλκιδικής[70]. Η Μαραθούσα, παρόλο που δεν είναι καθαυτό ορεινό χωριό, χρησίμευε ως σπουδαίος κόμβος τροφοδότησης και επικοινωνίας ανταρτικών ομάδων. «Ήταν το υπ' αριθμόν ένα στέκι μας. Ό,τι θέλαμε το βρίσκαμε εκεί. [...]. Ο Σούμπερτ την είχε στο στόχαστρό του και κοίταζε πώς να την καταστρέψει», όπως χαρακτηριστικά μαρτυρεί μια επονίτισσα[71].

«Θα περάσουμε την Κυριακή να μας φιλέψετε»[72]: Την Παρασκευή 16 Ιουνίου, μόλις πέντε μέρες μετά την εγκατάσταση του τάγματος Σούμπερτ στη Ν. Απολλωνία, στη Μαραθούσα καταφθάνουν δύο ιππείς ντυμένοι αντάρτες και ζητούν να δουν τον πρόεδρο και τον παπά της κοινότητας για να τους ειδοποιήσουν: Ο λόχος τους την Κυριακή, 18 Ιουνίου, θα περάσει από το χωριό και, προτού συνεχίσει την πορεία του προς το βουνό για να συναντήσει άλλα ανταρτικά σώματα, θα σταματήσει να γευματίσει. Γι' αυτό καλούσαν τις κοινοτικές αρχές να ετοιμάσουν φαγητό για να συμφάγουν με τους «συναγωνιστές» του χωριού. Ο πρόεδρος μετέφερε την ειδοποίηση στην τοπική οργάνωση, η οποία εν συνεχεία τη γνωστοποίησε στον Βούρο (ψευδώνυμο του μόνιμου αξιωματικού μεταφορών Θωμά Τσελέπη), διοικητή του ΕΛΑΣ Χαλκιδικής. Ο Βούρος αμέσως υποψιάστηκε ότι η «φιλοξενία» ήταν σχέδιο του Σούμπερτ, πιθανόν για να παγιδέψει τους άνδρες σε περίπτωση που οι αρμόδιες αρχές και οργανώσεις δεν θα αμφισβητούσαν την ειδοποίηση για φιλοξενία. Αν πράγματι ο ίδιος ο Σούμπερτ επινόησε τον δόλο αυτό για τους Μαραθιώτες, διέπραξε γκάφα πρώτου μεγέθους: Πρώτον, ελάττωσε τον παράγοντα του αιφνιδιασμού από την επιδρομή του και οι άνδρες του χωριού μπόρεσαν να διαφύγουν και να κρυφτούν στο παραπλήσιο δασύλλιο και δεύτερον, παρέσχε στον Βούρο την ευκαιρία, υπό την προϋπόθεση ότι ο Σούμπερτ θα τηρούσε το λόγο του για την Κυριακή, να στήσει ενέδρα στην τοποθεσία «Πλατάνα», δυόμισι περίπου χιλιόμετρα βόρεια από το χωριό, πάνω στον κύριο δρόμο που συνδέει τη Μαραθούσα με τη Ν. Απολλωνία. Επιπλέον, για περισσότερη ασφάλεια, τοποθέτησε 50 περίπου αντάρτες τρία χιλιόμετρα ανατολικά του χωριού στην τοποθεσία «Μύλος» ως ομάδα κρούσης για αιφνιδιασμό.

Τρομοκρατία, σωτηρία και φυγή: Ξημέρωσε η Κυριακή 18 Ιουνίου και οι περισσότεροι κάτοικοι, επειδή βρίσκονταν στη φούρια του θερισμού, έφυγαν έξω από το χωριό στα χωράφια τους για να θερίσουν. Τις πρώτες απογευματινές ώρες, έπειτα από ψιχάλα, οι Μαραθιώτες άρχισαν να επιστρέφουν στα σπίτια τους, κάπως ξεθαρρεμένοι με την ιδέα ότι ίσως οι ταγματασφαλίτες ανέβαλαν το «φίλεμα» για κάποια άλλη μέρα. Γύρω στις τρεις το απόγευμα οι κάτοικοι ξαφνιάστηκαν από τους σφοδρούς και συχνούς πυροβολισμούς και τις εκρήξεις χειροβομβίδων και φωτοβολίδων στον αέρα. Σε λίγο καμπάνες και κράχτες μετέδιδαν διαταγή: Όλοι, μικροί και μεγάλοι, άνδρες και γυναίκες, να συγκεντρωθούν στην κεντρική πλατεία του χωριού, αλλιώς όσοι βρεθούν να κρύβονται θα εκτελούνται επιτόπου. Ο μισός πληθυσμός, τρομαγμένος και χωρίς να γνωρίζει τι σήμαινε η κωδωνοκρουσία κρύφτηκε, όπου και όπως μπορούσε. Όσοι έφτασαν στην πλατεία, κυρίως γυναικόπαιδα και γεροντάκια (οι άνδρες πρόλαβαν και διέφυγαν στην κοντινή ρεματιά), λιγότερα από 200 άτομα, έκλαιγαν τη μαύρη τους μοίρα όταν παρατήρησαν τα πολυβόλα που είχαν στηθεί γύρω τους. Κανείς δεν ξέρει αν οι Σουμπερταίοι θα τηρούσαν τον λόγο τους και θα εκτελούσαν όσους ανακάλυπταν κρυμμένους στην κατ' οίκον έρευνά τους. Ευτυχώς δεν πρόλαβαν να πραγματοποιήσουν τέτοιες έρευνες. Το ανταρτικό σώμα με επικεφαλής τον καπετάν Βούρο, το οποίο παραφύλαγε στον «Μύλο», μόλις άκουσε τους πυροβολισμούς αναπτύχθηκε για να κάνει αιφνιδιασμό (εντωμεταξύ είχε λάβει και είδηση από σύνδεσμο ότι οι Σουμπερταίοι, περίπου 50, είχαν παρακάμψει την ενέδρα στην «Πλατάνα» και είχαν έρθει από ανατολικά μέσω Μελισσουργού).

Σκοπός των ανταρτών ήταν να προκαλέσουν τέτοιο πανικό στον εχθρό, ώστε να φροντίσει μόνο πώς να σώσει το τομάρι του αφήνοντας τους Μαραθιώτες αβλαβείς. Ο αιφνιδιασμός όμως δεν πραγματοποιήθηκε όπως σχεδιάσθηκε. Ένας ταγματασφαλίτης που φύλαγε στις ΝΑ παρυφές του χωριού, όταν είδε αντάρτες στο ξέφωτο απέναντι, άρχισε να πυροβολεί εναντίον τους και έτσι, πριν ο ίδιος τραυματισθεί από αντάρτη ακροβολιστή, είχε δώσει το σήμα του επερχόμενου κινδύνου στους συντρόφους του. Μόλις οι Σουμπερταίοι διαπίστωσαν ότι ο τραυματισμός του συναδέλφου τους οφειλόταν σε επίθεση ανταρτών, πανικοβλημένοι το έβαλαν στα πόδια, παρατώντας τον τραυματία στα αίματα και το συγκεντρωμένο πλήθος σε πλήρη σύγχυση. Ένας άλλος Σουμπερταίος συνελήφθη, καθώς έτρεχε να διαφύγει, αφού πρώτα εκτέλεσε εν ψυχρώ τον υδρονομέα, τον οποίο η ταυτότητα τον πρόδωσε ως ύποπτο «ξένο». Μερικοί μάλιστα ταγματασφαλίτες από τον τρόμο τους βρήκαν πρόχειρους κρυψώνες μέσα στο χωριό, όπου λούφαξαν μέχρι την επομένη. Σε μια συκιά, μέσα απ' όπου παρακολουθούσε τα διαδραματιζόμενα, χώθηκε ο αρχιεκτελεστής «Τούρκος» Καμπάς. Η τρομοκράτηση του χωριού θα πρέπει να διήρκεσε λιγότερο από μία ώρα.

Όλοι οι μαραθιώτες μάρτυρες πιστεύουν ότι οι ταγματασφαλίτες του Σούμπερτ (ο ίδιος δεν ήταν παρών) είχαν σχέδιο να «καθαρίσουν όλους» εκείνη την ημέρα. Ισχυρίζονται ότι το σχέδιό τους το ομολόγησαν οι ίδιοι οι αιχμάλωτοι και οι Σουμπερταίοι αργότερα στη Ν. Απολλωνία. Η μοναδική γραπτή μαρτυρία για το επεισόδιο της Μαραθούσας προέρχεται από τον Σουμπερταίο Στ. Γιάννογλου από τη Ν. Γωνιά, ο οποίος στην απολογία του τον Αύγουστο 1946 κατέθεσε τα εξής:

«Από την Ν. Απολλωνίαν μέρος του τάγματος με επικεφαλής τον Γ. Γερμανάκην μετέβη εις Μαραθούσα και εκεί συνεκέντρωσε τους κατοίκους και ζητούσαν όπλα. Τους επετέθησαν οι αντάρται και από τους άνδρας του τάγματος εσκότωσαν 4 παιδιά και την επομένην μετέβη εις το χωρίον εκτός από άνδρας του τάγματος και Βουλγαρικό Ιππικό διά να γλυτώσουν δύο άνδρας από το τάγμα που είχαν αποκρυβεί εκεί, τον Τούρκον Καμπάν και κάποιον άλλον και επειδή οι αντάρτες σκότωσαν έναν Βούλγαρον Αξιωματικόν και οι κάτοικοι είχον φύγη από το χωριό διέταξαν και έβαλαν φωτιά στο χωριό και το έκαψαν»[73].

Ολοκαύτωμα σαν εκείνο του Χορτιάτη στις 2 Σεπτεμβρίου πρέπει ν' αποκλει-

σθεί, γιατί δεν προηγήθηκε ανταρτική επίθεση με θύματα Γερμανούς ή Σουμπερταίους. Κατά πάσα πιθανότητα, θα επέλεγαν ορισμένα άτομα, γυναίκες και άνδρες, συγγενείς ανταρτών, θα τα κακοποιούσαν, θα εκτελούσαν μερικά και ίσως να έκαιγαν και κάποιο αριθμό σπιτιών για να δώσουν στους κατοίκους ένα πρώτο μάθημα: Αν δεν έπαυαν να υποστηρίζουν τους αντάρτες, θα τους περίμεναν πολύ μεγαλύτερα αντίποινα.

Ύστερα από τη μεγάλη σύγχυση που επικράτησε και το δίλημμα, να μείνουν στο χωριό ή να το εγκαταλείψουν, τελικά οι Μαραθιώτες πήραν όλοι σοβαρά τη συμβουλή του καπετάν Βούρου να φύγουν στο βουνό όσο πιο μακριά μπορούσαν. Η έξοδος άρχισε αμέσως εκείνο το απόγευμα. Σχηματίσθηκε μακρά φάλαγγα από 400 και πλέον ανθρώπους, με μόνη σκέψη να φτάσουν στους «Μπαχτσέδες», τη μεγάλη ρεματιά μεσοδρομίς προς την Αρναία, προτού πέσει το πυκνό σκοτάδι. Χαράματα την άλλη μέρα πολλοί αψηφώντας τον κίνδυνο, γύρισαν στα σπίτια τους, φόρτωσαν στα υποζύγια ρούχα και τρόφιμα και έσπευσαν πίσω στο βουνό. Όσοι καθυστέρησαν και οι εχθροί τους πρόλαβαν στο χωριό βρήκαν τραγικό θάνατο.

Φωτιά και τσεκούρι: Τις πρωινές ώρες της Δευτέρας 19 Ιουνίου, ο Σούμπερτ επικεφαλής του τάγματός του (ενισχυμένος φαίνεται και με στρατιώτες της γερμανικής τοπογραφικής υπηρεσίας) συναντήθηκε στη Μαραθούσα με δύναμη βουλγαρικού ιππικού, το οποίο έφτασε από τα δυτικά μέσω Ζαγκλιβερίου. Το ιππικό αυτό, το οποίο είχε συνολική δύναμη 300 ανδρών[74], στάθμευε στο τσιφλίκι του Σλαβομακεδόνα Μπόρις Τσολάντσεβιτς στην τοποθεσία «Γιόλμπας», κοντά στα Λαγκαδίκια. Οι βούλγαροι ιππείς περικύκλωσαν τη Μαραθούσα και έτσι έδωσαν στον Σούμπερτ την ελευθερία και τον χρόνο να δράσει όπως αυτός ήθελε.

Έξω από τη Μαραθούσα δύο τμήματα του ΕΛΑΣ έλαβαν θέση να κτυπήσουν τον εχθρό, όταν θα έφτανε. Ένας λόχος τοποθετήθηκε ενάμισι χιλιόμετρο ΒΔ του χωριού στη θέση «Γρέκι», απ' όπου ως παθητικοί θεατές παρακολούθησαν την πυρπόληση του χωριού μέχρι το τέλος. Ένας μαραθιώτης αντάρτης με τα κιάλια παρατήρησε το σπίτι του να καίγεται τελευταίο: «"Να", τους είπα. "Αυτό είναι το δικό μου σπίτι. Το βλέπετε τώρα που καίγεται;"»[75]. Μόλις διαπίστωσαν ότι το χωριό μεταβλήθηκε σε στάχτη και ερείπια, άπρακτοι πήραν τον δρόμο μέσα από ένα λαγκάδι για τα λημέρια τους στον Χολομώντα. Ένας δεύτερος λόχος καιροφυλακτούσε στα ΝΑ του χωριού, μέσα σε μια ρεματιά. Μια ομάδα του λόχου, στην προσπάθειά της να εκτιμήσει την κατάσταση, εξετέθη στο βουλγαρικό ιππικό, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πέντε κι άλλοι τόσοι να αιχμαλωτισθούν ύστερα από ηρωική αντίσταση.

Στον δρόμο του από τη Ν. Απολλωνία προς τη Μαραθούσα, στην τοποθεσία «Πλατάνα», ο Σούμπερτ συνέλαβε όσους Σαρακατσάνους βρήκε στις παρακείμενες καλύβες και τους έφερε μαζί του στη Μαραθούσα, όπου έγιναν αυτόπτες μάρτυρες του δράματος. Η Όλγα Χαϊδευτού, λεχώνα τότε με μωρό 40 ημερών, θυμάται καλά την αντίδραση του Σούμπερτ, όταν άκουσε την αναφορά σχετικά με τον θάνατο ανδρών του σώματός του την προηγούμενη μέρα: «Έξω από το χωριό πετάχτηκαν τρία παιδιά κρυμμένα μέσα στα σιτάρια και λένε: "κυρ διοικητά, τα παιδιά παρμένα, τα μαξιλάρια μες τα αίματα". Τότε έβγαλε λόγο ο διοικητής "φωτιά, παιδιά, και τα μικρά παιδιά στη κούνια σκότωμα. Κανένα μην αφήστε"»[76]. Σε λίγο τα σπίτια, περισσότερα από 100, παραδόθηκαν στη λεηλασία και τη φωτιά. Όσοι έμειναν στο χωριό, στην πλειονότητα ηλικιωμένοι, είτε εκτελέστηκαν επιτόπου είτε ρίχτηκαν σε φλεγόμενα σπίτια. Τον Κ. Τσακαλέρο, γέρο κατάκοιτο, αφού του έσχισαν πρώτα την κοιλιά, εν συνεχεία τον έκαψαν. Την Ε. Τερζόγλου, ογδοντάρα, οι συγγενείς της τη βρήκαν σφαγιασμένη και κρεμασμένη από μια συκιά. Δύο γέρους και δύο γριές τους έφεραν στην πλατεία, οπότε ο Σούμπερτ ρώτησε ποιος ήθελε να τους «περιποιηθεί». «"Εγώ", λέει ένας. Τους παίρνει από το χέρι και τους πήγε στου Φουντούκη το σπίτι. Μόλις έφτασαν στην πόρτα, μπαμ μια τουφεκιά και τους έσπρωχνε μέσα. Τους σκότωσε έτσι όλους και τους άφησε μες τις φλόγες». Συνολικά οι νεκροί Μαραθιώτες την ημέρα αυτήν ήταν γύρω στους έντεκα. Το ολοκαύτωμα της Μαραθούσας περατώθηκε αργά εκείνο το απόγευμα. Από τα δέκα περίπου κάρα στα οποία φόρτωσαν το πλιάτσικο, στα δύο - αντί για ζώα- έζεψαν στο ένα τον Παύλο (ψευδώνυμο του πολύ γνωστού εαμίτη διαφωτιστή Δ. Χριστοφόρου από την Επανομή) με τον θεσσαλονικιό δάσκαλο Ι. Ορφανίδη, και στο άλλο τον Κρημνιώτη Γρ. Κοντό με τον Στ. Πήτα, τοπικά μέλη του ΕΑΜ. Ο Κ. Βοσνάκης, πρώην Μαραθιώτης και νεοσύλλεκτος στο τάγμα του Σούμπερτ από την Επανομή, μαζί με άλλους ξυλοκοπούσε τους ζεμένους, μέχρι που λιποθύμησαν και γονάτισαν έξω από το χωριό[77].

Στην επιστροφή του στη Ν. Απολλωνία, εκτός από το πλήθος των λαφύρων, ο Σούμπερτ έφερνε μαζί του και σημαντική εξιλαστήρια ανθρώπινη άγρα. Το βουλγαρικό ιππικό διερχόμενο από τα χωριά Πλατανοχώρι (Ντερέ Μαχαλά) και Κρήμνη είχε συλλάβει κατόπιν προδοσίας πέντε πολιτικά στελέχη (τα τέσσερα αναγκάστηκαν να γίνουν υποζύγια) και πέντε με έξι αντάρτες, που αιχμαλωτίστηκαν μετά την αψιμαχία έξω από τη Μαραθούσα στην τοποθεσία «Πηγάδια», ενώ το τάγμα του Σούμπερτ -εκτός από τους Σαρακατσάνους- περιμάζεψε κατά την πορεία του προς τη Μαραθούσα άλλα έξι άτομα. Την επομένη ο Σούμπερτ αποφάσισε να εκτελέσει τους συλληφθέντες, πλην των Σαρακατσάνων, αλλά, σύμφωνα με μαρτυρίες, ο πρόεδρος Πασχαλίδης επέμενε «να τους πάτε στο μέρος απ' όπου τους φέρατε και όχι να τους σκοτώσετε στο δικό μου χωριό»[78]. Έτσι, τα 17 ή 18 άτομα μεταφέρθηκαν στην τοποθεσία «Πλατάνα» της Μαραθούσας, όπου, ύστερα από βασανιστήρια, σφαγιάστηκαν σαν πρόβατα σε διάφορα σημεία της περιοχής. Η εποντίτισσα Σόνια (ψευδώνυμο της Νίκης Ρούτση από τον Πολύγυρο) περνώντας την επόμενη μέρα από την «Πλατάνα», στη θέα των αποσυντιθέμενων σωμάτων ένιωσε φρίκη και ανατριχίλα. «Όλα τα πτώματα έφεραν σημάδια που πρόδιδαν πληγές και ενδείξεις σφαγιασμού. Ο Παύλος με τον δάσκαλο [Ι. Ορφανίδη] είχαν βασανιστεί με τον πιο χειρότερο τρόπο. Τα σώματα τους ήταν γυμνά (φορούσαν μόνο το σορτσάκι) και στις πατούσες τους είχαν περάσει πέταλα»[79].

Οι Σουμπερταίοι πανηγυρίζουν στη βάφτιση της Ειρήνης: Αμέσως μετά την καταστροφή της Μαραθούσας, ο Σούμπερτ σκέφθηκε πώς να πανηγυρίσει τη μεγά-

λη του επιτυχία. Το μωρό της Όλγας Χαϊδευτού ήταν ακόμη αβάφτιστο. Τον Κίτσο Χαϊδευτό, κουνιάδο της Όλγας, τον έστειλε να φέρει αρνιά στη Ν. Απολλωνία. Εκείνο το βράδυ ο Σούμπερτ με την ερωμένη του Κατίνα Αγγελίδου ειδοποίησαν την Όλγα ότι το μωρό της θα το βαφτίσουν Ελευθερία. Αλλά, επειδή ήδη είχε κόρη Ελευθερία, πρότειναν Ειρήνη. Ο Σούμπερτ, ο οποίος σχεδίαζε να διασκεδάσει ολόκληρο το ασκέρι του, παρήγγειλε στους Σαρακατσάνους να φέρουν κι άλλα αρνιά, περίπου 30, σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους. Η εκκλησία γέμισε από Σουμπερταίους και τρεις ιερείς συμμετείχαν στη βάφτιση της Ειρήνης με ανάδοχο την Αγγελίδου. Επακολούθησε μεγάλο γλέντι με ψητό αρνί, πιοτό και χορό. Στην ερήμωση και το ξερίζωμα που προκάλεσε στους δυστυχείς Μαραθιώτες, ο χαιρέκακος Σούμπερτ σκέφτηκε να προσθέσει την ειρωνεία και τον εμπαιγμό, δίνοντας στο μωρό το όνομα Ειρήνη. Τους Σαρακατσάνους τους άφησε να επιστρέψουν στα καλύβια τους στην «Πλατάνα», που πριν από δύο μέρες είχε μεταβληθεί σε κρανίου τόπο. Ο ελβετός εκπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού Εμίλ Βένγκερ, όταν αντίκρισε το ολοκαύτωμα της Μαραθούσας και έμαθε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των διεσπαρμένων κατοίκων της, κατελήφθη από τέτοια φρίκη, που ζήτησε να συναντηθεί με τον Σούμπερτ. Στην έκθεσή του γράφει «Αυτά είναι φοβερά κακουργήματα, προκαλούντα φρίκην εν πλήρει 20ώ αιώνι»[80].

ΑΣΒΕΣΤΟΧΩΡΙ
(Μέσα Αυγούστου μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου 1944)

26 Ιουλίου 1944: Την ημέρα αυτήν, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, ο Σούμπερτ από τη Ν. Απολλωνία συμμετέσχε σε εκκαθαριστική επιχείρηση στην περιοχή Ασβεστοχωρίου - Χορτιάτη, γιατί «εκεί σταθμεύουν δυνάμεις των συμμοριών, οι οποίες στην πορεία ενισχύθηκαν και προχώρησαν στη δημιουργία οχυρών θέσεων»[81]. Στην πραγματικότητα, τη νύχτα της 12ης Ιουλίου μια ομάδα ανταρτών κατέβηκε στο Ασβεστοχώρι από τα λημέρια της στον Χορτιάτη, αιχμαλώτισε σχεδόν όλους τους χωροφύλακες και σκότωσε δύο στρατιώτες (επίσης τραυμάτισε δύο) της γερμανικής φρουράς που στάθμευε στο Ασβεστοχώρι. Ως πρώτα αντίποινα, οι Γερμανοί στις 22 Ιουλίου συνέλαβαν και εκτέλεσαν στο δάσος «Κουρί» τρεις ασβεστοχωρίτες συνδέσμους του ΕΛΑΣ.

Η δεύτερη σειρά αντιποίνων σχεδιάστηκε να γίνει στις 26 Ιουλίου. Πριν από τα ξημερώματα το χωριό περικυκλώθηκε και οι κάτοικοι ξύπνησαν από το πανδαιμόνιο των πυροβολισμών, τις καμπάνες και τα χωνιά που ειδοποιούσαν τον κόσμο να συγκεντρωθεί στο «πάρκο». Εν συνεχεία οι άνδρες του Σούμπερτ χαράματα ξεχύθηκαν σ' όλο το χωριό και βιαίως έβγαζαν τον κόσμο από τα σπίτια και τον έστελναν στην πλατεία. Οι πλιατσικολόγοι Σουμπερταίοι ερευνούσαν τα σπίτια για να βρούνε κρυμμένα όπλα και στρατιωτικά είδη[82]. Εντωμεταξύ, στο «πάρκο» το συγκεντρωθέν πλήθος -εντόπιοι, παραθεριστές, νοσηλευόμενοι και υπάλληλοι του Σανατορίου- διαχωρίστηκε σε τρεις ομάδες, στην ομάδα των γυναικόπαιδων (γυναίκες με παιδιά μέχρι 10 ετών), στην ομάδα των εφήβων, και στην ομάδα των ανδρών που είχε τοποθετηθεί στο ψηλότερο διάζωμα του επικλινούς πάρκου. Υπολογίζεται ότι οι συγκεντρωμένοι άνδρες ανέρχονταν γύρω στους 300.

Στον κενό χώρο, απέναντι από τους άνδρες, είχαν στηθεί τρία με τέσσερα πολυβόλα με τους χειριστές τους. Κατά διαστήματα, ο υπεύθυνος για τη φρούρηση αξιωματικός έδινε παράγγελμα στους πολυβολητές να πέσουν πρηνηδόν και να στοχεύσουν κατά των ανδρών. Οι γυναίκες πιο πέρα εκδήλωναν τη φρίκη τους με δυνατά ουρλιαχτά. Η προσποίηση επαναλήφθηκε τρεις ή τέσσερις φορές, προς εκφοβισμό, για να μαρτυρήσουν ποιοι ήταν οι υπεύθυνοι για το επεισόδιο της 12ης Ιουλίου. Κατά διαστήματα, ο Σούμπερτ επέλεγε τους «υπόπτους» (σύμφωνα με μαρτυρία, ο Κατεριvιώτης Δ. Μπατάλας έκανε τις υποδείξεις)[83] και τους έστελνε στο απέναντι κτίριο, όπου οι Σουμπερταίοι τους ξυλοφόρτωναν άγρια για να ομολογήσουν. «Το ουρλιαχτό τους ακουγόταν μέχρι το πάρκο»[84]. Ο Σούμπερτ με τους υπαρχηγούς του απειλούσαν με θάνατο όσους έκρυβαν όπλα και δεν μαρτυρούσαν τους κομμουνιστές.

«Τότε επενέβη ο Εισαγγελεύς Θεσσαλονίκης κ. Ευγενικός, όστις και εμεσολάβησε διά την ζωήν των 300, δεχθείς όμως καπηλικάς ύβρεις από τον Σούμπερτ. Εκ των 300 και τη επιμονή του Γερμανού Διοικητού, παρέλαβαν προς εκτέλεσιν 5 διά να συμπληρωθεί ο αριθμός 16, οίτινες έπρεπε να εκτελεσθούν»[85]. Τελικά, από τους 16 άνδρες (9 υπάλληλοι Σανατορίου, 3 νοσηλευόμενοι και 4 Ασβεστοχωρίτες) στον τόπο εκτέλεσης έφτασαν 15, καθότι ένας ασθενής έπεσε αναίσθητος από το φορτηγό κατά τη μεταφορά τους έξω από το χωριό. Οι μελλοθάνατοι παρατάχθηκαν μπροστά σ' ένα λάκκο που είχε ανοιχθεί εκ των προτέρων παρουσία των Σουμπερταίων και αρκετού κόσμου, που υποχρεώθηκε να παρακολουθήσει το όλο δράμα. Ο αρχιεκτελεστής Γ. Γερμανάκης τους διέταξε να κατεβαίνουν στον λάκκο ανά πέντε. Εκεί έναν-έναν τους εκτελούσε, πυροβολώντας τους στο κεφάλι.. Όταν τελείωσε η εκτέλεση, ο Σούμπερτ διέταξε έναν από τους παρισταμένους «να πάει στο λάκκο για να μετρήσει δήθεν τα πτώματα [...] αλλά μια σφαίρα του Γερμανάκη τον έστειλε κι αυτόν στον άλλο κόσμο»[86]. Το 16ο θύμα ήταν ο ατυχής Κ. Μάλαμας, φοιτητής, 22 ετών, στο πρόσωπο του οποίου ο Σούμπερτ παρατήρησε αποτροπιασμό στην ανατριχιαστική επίδειξη βαρβαρότητας[87]. Η οδυνηρή αυτή δοκιμασία των κατοίκων κράτησε από τις πρώτες πρωινές ώρες μέχρι αργά το απόγευμα.

Το Ασβεστοχώρι έδρα του τάγματος: Από τα μέσα περίπου Αυγούστου μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου 1944 το Ασβεστοχώρι έγινε μόνιμη έδρα του τάγματος. Ο ίδιος ο Σούμπερτ με την Κατίνα Αγγελίδου και το ζεύγος Λάζαρου και Ευδοξίας Κομματοπούλου στεγάστηκαν στο αρχοντικό του Λήτα[88]. Χρέη ιπποκόμου εκτελούσε τότε ο 17ετής ράφτης από τον Κρουσώνα Ι. Γκριδάκης. Κατά την περίοδο αυτήν, την πιο κρίσιμη για τα γερμανικά στρατεύματα, λόγω της επικείμενης αποχώρησής τους, ο Σούμπερτ χρησιμοποίησε το Ασβεστοχώρι απλώς ως ορμητήριο για εξορμήσεις. Στις 19 Αυγούστου το τάγμα του συγκέντρωσε τους άνδρες των Ν. Μαλγάρων και τους υπέβαλε σε απάνθρωπα βασανιστήρια για να παραδώσουν όπλα. Ο πρόεδρος του χωριού Α. Κατσαρέλιας υπέκυψε στον άγριο ξυλοδαρμό

ενώ την ώρα που πέντε επιλεγέντες «ξένοι» εκτελούνταν σε λάκκο, ο Σούμπερτ «έτρωγε καρπούζι γελώντας»[89]. Πριν αφεθούν οι συγκεντρωθέντες κάτοικοι αναγκάστηκαν να παραδώσουν ό,τι πολύτιμο έφεραν μαζί τους.

Στη Κεντρική Μακεδονία, για να προστατευθούν οι οδικοί άξονες της περιοχής και να περιορισθούν οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ, ο Σούμπερτ συνεργάσθηκε πιο στενά με άλλα παραστρατιωτικά σώματα στη δημιουργία σκληρότερου κλίματος τρόμου εναντίον του άμαχου πληθυσμού. Έτσι, ο ίδιος πήρε την πρωτοβουλία του συντονιστή των δραστηριοτήτων των διαφόρων εθελοντικών σωμάτων. Με εντολή του όλες οι αναγνωρισμένες εθνικιστικές ομάδες συγκεντρώθηκαν στην Αξιούπολη της Παιονίας προς το τέλος Αυγούστου «εκεί μας ομίλησεν ο Σούμπερτ και καθώρισεν τας θέσεις ας έδει να καταλάβωσιν τα τάγματα ασφαλείας»[90]. Η Αξιούπολη αποτελούσε στρατηγικής σημασίας κόμβο ελέγχου του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, το οποίο ήδη είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούν οι γερμανικές δυνάμεις για την αποχώρησή τους. Σε μικρή απόσταση από την Αξιούπολη, το 30ό Σύνταγμα του ΕΛΑΣ -από τα λημέρια του στις ανατολικές πλαγιές του Πάικου- κλιμάκωνε τις επιθέσεις του «για να ματώσει ακόμα περισσότερο τον εχθρό σε κείνη την περιοχή»[91].

Ο Σούμπερτ, σε συνεργασία με γερμανικά τμήματα, στις 30 Αυγούστου, έφτασε στην Κάρπη προς καταδίωξη ανταρτών «οι οποίοι προ ολίγων ημερών είχον απαγάγει τον Γερμανόν έπαρχον Παιωνίας [...] και τον Γερμανόν φρούραρχον Αξιουπόλεως»[92]. Στην Κάρπη οι Σουμπερταίοι συγκέντρωσαν στην πλατεία τα παιδιά και τις γυναίκες που είχαν μείνει (όλοι οι άνδρες είχαν διαφύγει στο βουνό) και αφού πρώτα λεηλάτησαν όλα τα σπίτια, περίπου 130, τα έκαψαν[93]. Στον δρόμο προς τη Γοργόπη ο Σούμπερτ συνέλαβε δύο χωρικούς, τους οποίους εκτέλεσε επιτόπου. Έξω από τη Γοργόπη δέχτηκε επίθεση από τον ΕΛΑΣ, χωρίς απώλειες. Σε αντίποινα, περικύκλωσε τη Γοργόπη και συγκέντρωσε τους κατοίκους στην πλατεία. Με τις πληροφορίες που απέσπασε από τον πρόεδρο και τον ιερέα της κοινότητας σχετικά με «κομμουνιστές», συνέλαβε 14 κατοίκους γιατί «είχον συγγενείς υπηρετούντας εις την Εθνικήν αντίστασιν»[94], τους οποίους μετέφερε για εκτέλεση στο ποτάμι έξω από το χωριό. Η Μαντζανά παρακάλεσε τον Σούμπερτ να εξαιρέσει δύο νεαρούς 16 και 18 ετών. Ο Σούμπερτ της έκανε το χατίρι, αλλά τους κατέταξε στο τάγμα του. Τότε και οι υπόλοιποι μελλοθάνατοι κραυγάζοντας την εκλιπαρούσαν να μεσολαβήσει για να τους σώσει από τη θηριωδία του Γερμανάκη. Εις μάτην. Η ίδια περιγράφει την ανατριχιαστική σκηνή: «Ένας από τους εκτελεσθέντας διά να γλυτώσει ερρίφθη εις τον ποταμόν, πλην όμως ο Γερμανάκης διά του οπλοπολυβόλου του τον εξετέλεσεν εντός του ποταμού. Η εκτέλεσις ήτο πραγματικώς φρικιαστική»[95].

Στην Αξιούπολη ανυπόμονος περίμενε να παραλάβει την κόρη του ο γιατρός Χρήστος Μαντζανάς, ο οποίος, στη συγκέντρωση της Αξιούπολης, εξαναγκάστηκε ύστερα από επιμονή του Σούμπερτ να αποχωρισθεί απ' αυτήν, υπό τον όρο ότι ο Σούμπερτ θα την παρέδιδε στο τέλος των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Ο Σούμπερτ όμως δεν ήθελε να τηρήσει το λόγο του και επέμενε να την κρατήσει στο τάγμα του, με τη δικαιολογία ότι ήταν απαραίτητη για τις ιατρικές της γνώσεις (η Μαντζανά ήταν πρωτοετής φοιτήτρια της ιατρικής). Τελικά, αν και απρόθυμα, την άφησε να επιστρέψει με τον πατέρα της στο τάγμα του Σκαπέρδα, στο οποίο υπηρετούσαν, με έδρα την Κρύα Βρύση. Ήταν προφανές ότι ο Μαντζανάς είχε σοβαρούς ενδοιασμούς, όσον αφορούσε τις προθέσεις του Σούμπερτ για την κόρη του.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΧΟΡΤΙΑΤΗ
(2 Σεπτεμβρίου 1944)

Ο Σούμπερτ επέστρεψε στο Ασβεστοχώρι στις 31 Αυγούστου, και στις 2 Σεπτεμβρίου θα πρέπει να έλαβε εντολή από τις γερμανικές αρχές της Θεσσαλονίκης να συμμετάσχει στα αντίποινα εναντίον του Χορτιάτη. Όπως είναι γνωστό, την ημέρα εκείνη, περίπου 150 κάτοικοι, στην πλειονότητα γυναικόπαιδα ηλικίας από δυόμισι μηνών μέχρι 81 ετών, κάηκαν ζωντανοί (80%), πυροβολήθηκαν, σφαγιάστηκαν ή διαμελίστηκαν (2 μωρά). Τριακόσια σπίτια λεηλατήθηκαν και μετά πυρπολήθηκαν[96]. Ας σημειωθεί ότι το δραματικό επεισόδιο του Χορτιάτη δεν έχει καταγραφεί στα γερμανικά στρατιωτικά έγγραφα και αποσιωπήθηκε σαν μην είχε συμβεί. Γι' αυτό και δεν είναι γνωστό ποιος ή ποιοι αποφάσισαν εκείνο το Σάββατο ότι ο Χορτιάτης έπρεπε να πληρώσει το τίμημα για τον τραυματισμό δύο Γερμανών του υγειονομικού και τη σύλληψη τρίτου, μαζί με δύο έλληνες υπαλλήλους του Οργανισμού Υδρεύσεως, από μια ομάδα του ΕΛΑΣ το πρωί της ίδιας ημέρας. Ο Σούμπερτ είχε συμπράξει πολλές φορές με γερμανικά τμήματα σε εγκλήματα εναντίον αμάχων σε χωριά της Κρήτης και της Μακεδονίας. Στις περιπτώσεις αυτές η απόφαση και η έγκριση αντιποίνων εναντίον αμάχων προέρχονταν από τους γερμανούς υπευθύνους, δηλαδή τους διοικητές μονάδων που συμμετείχαν στην επιχείρηση. Την πρωτοβουλία όμως ως προς τη μορφή και την έκταση που θα έπαιρναν τα αντίποινα, οι Γερμανοί υπεύθυνοι την άφηναν στον ίδιο τον Σούμπερτ, ο οποίος, σύμφωνα με μαρτυρίες, «ενεργούσε κατά βούλησιν και [...] χωρίς να έχη ευθύνας»[97]. Το γενικό πρόσταγμα στο επεισόδιο αυτό το είχε ο Σούμπερτ, επομένως το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη θα πρέπει να αποδοθεί μάλλον σε δική του πρωτοβουλία.

Στην ολοκληρωτική καταστροφή, εκτός από 80 περίπου έλληνες εθελοντές στο απόσπασμα του Σούμπερτ, συμμετείχαν περισσότεροι από 300 Γερμανοί από τις δυνάμεις που στρατωνίζονταν στο Ασβεστοχώρι και τη Θεσσαλονίκη, υπό τις διαταγές του ανθυπολοχαγού της Στρατιωτικής Χωροφυλακής Willi Pohlmann. Σύμφωνα με τη μαρτυρία Σουμπερταίου, «όταν φτάσαμε εις Χορτιάτην ευρίσκοντο εκεί περί τους 500 και πλέον Γερμανούς στρατιώται»[98]. Το χωριό περικυκλώθηκε και εφαρμόστηκαν τα συνηθισμένα μέτρα τρομοκρατίας. Όλοι οι κάτοικοι διατάχθηκαν να συγκεντρωθούν στην κεντρική πλατεία και στο καφενείο του προέδρου Χ. Μπαμπάτσιου, ο οποίος μαχαιρώθηκε στο χέρι από τον Σούμπερτ, καθώς προσπαθούσε να εξηγήσει στους Γερμανούς ότι το χωριό του είχε προσφέρει βοήθεια στο παρελθόν και στους Γερμανούς και στα ελληνικά τάγματα. Οι Σουμπερταίοι

που φρουρούσαν το πλήθος εξαγριωμένοι τον έβριζαν, ώστε να τον αναγκάσουν να παραιτηθεί. Περισσότερα από 80 γυναικόπαιδα, την ώρα που οδηγούνταν από το καφενείο στον φούρνο του Στ. Γκουραμάνη για να καούν ζωντανά, τα «ψυχαγωγούσε» ένας Σουμπερταίος παίζοντας στο βιολί του έναν εύθυμο σκοπό. Ο χαιρέκακος και σαδιστής δήμιος έπαιζε με τη δυστυχία των μελλοθανάτων. Στους οπαδούς του, όταν το πλήθος έφτασε στον φούρνο, ο Σούμπερτ ουρλιάζοντας έδινε διαταγές: «Κλείστε τους και μη αφήνετε κανένα να φύγη. Θα τους κάψουμε όλους»[99]. Τοποθέτησε φρουρούς απ' έξω, με την εντολή να πυροβολούν όποιον τολμούσε να ξεμυτίσει από τον φλεγόμενο φούρνο. Από φόβο μήπως οι έγκλειστοι που συνωστίζονταν πίσω από την πόρτα τη σπάσουν και βγούνε, οι Σουμπερταίοι από το μικρό παράθυρο της πόρτας πυροβολούσαν εναντίον των γυναικόπαιδων. Έξω οι φύλακες του Σούμπερτ έσφαζαν όσες τολμούσαν να βγουν από τις φλόγες. Και τι τραγική ειρωνεία! Ο φούρνος που χρησίμευε για να ψήνει τα ψωμιά των χωρικών, χρησιμοποιήθηκε για να κάψει -εκτός των άλλων- και την εξαμελή οικογένεια του ιδιοκτήτη Στ. Γκουραμάνη. Ο ίδιος σώθηκε διαφεύγοντας στο βουνό, αλλά τα παιδιά του -από 5 έως 18 ετών- μαζί με τη μάνα τους Ιφιγένεια, 39 ετών, έγιναν παρανάλωμα του πυρός[100].

Περίπου 40 γυναικόπαιδα από την κεντρική πλατεία οδηγήθηκαν από τους άνδρες του Σούμπερτ στο αρχοντικό του Ε. Νταμπούδη για να καούν. Συνολικά κάηκαν στο σπίτι αυτό 34 άτομα. Μια από τις μελλοθάνατες, η Ελένη Κουκαρούδη, στη μαρτυρία της αναφέρει τι αυτοσχεδίασε για να σώσει τον εαυτό της και μερικές άλλες: «Τότε είχα μια ιδέα και μαζί με τέσσερις-πέντε άλλες γυναίκες πέσαμε στην αγκαλιά των Ελλήνων λέγοντας ότι είχαμε αδελφούς και γονείς στα Τάγματα και ότι έπρεπε να μας σώσουν. Έτσι κατορθώσαμε να ξεφύγουμε»[101].

Κάηκαν, πυροβολήθηκαν, σφαγιάστηκαν ή διαμελίστηκαν άλλα 34 άτομα μέσα ή έξω από το χωριό. Οι Σουμπερταίοι καταδίωξαν και σκότωσαν 11 άνδρες, γυναίκες και παιδιά στα κοντινά υψώματα, όπου είχαν κρυφτεί. Ένας ταγματασφαλίτης άρπαξε το μωρό της Δ. Γιαννούδη από την αγκαλιά της και το κομμάτιασε χτυπώντας το πάνω στον βράχο[102]. Μετά έσφαξε τη μάνα του, που ξέφρενη από πόνο έβαλε τις φωνές. Στη δίκη του το 1947 ο Σούμπερτ -εκτός των άλλων εγκλημάτων- κατηγορήθηκε ότι βίασε στον Χορτιάτη πέντε γυναίκες. Τελικά το δικαστήριο έκανε αποδεκτά τα πειστήρια για τον βιασμό μόνο μιας «ηνάγκασε εις ασέλγειαν την Μαρίαν Γιαννακούδην, μεταχειριζόμενος σωματικήν βίαν κατ' αυτής» και μετά την εφόνευσε[103]. Βιασμούς φαίνεται να διέπραξαν και άλλοι εθελοντές στο σώμα του Σούμπερτ, διότι ο ίδιος, μετά την επιστροφή του στο Ασβεστοχώρι, εκτέλεσε τον αρχιεκτελεστή του «Τούρκο» Καμπά γιατί «εις το Χορτιάτι [...] εξεβίασε ένα κορίτσι και μετά το εσκότωσε»[104]. Συμπερασματικά, ο Χορτιάτης πλήρωσε την ενέδρα του καπετάν Βάιου Ρικούδη στις 2 Σεπτεμβρίου με 146 θύματα, από τα οποία 109 ήταν γυναίκες και παιδιά. Ο επικεφαλής των γερμανικών τμημάτων Βίλι Πόλμαν στη τηλεφωνική του αναφορά προς τους ανωτέρους του έδειχνε ότι ήταν πολύ ευχαριστημένος από το αποτέλεσμα: «Καταδιώξαμε τους κατοίκους του Χορτιάτη μέχρι θανάτου»[105].

ΤΟ ΜΑΚΕΛΕΙΟ ΤΩΝ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΘΗΡΙΩΔΙΑ ΤΟΥ ΣΟΥΜΠΕΡΤ

(14 Σεπτεμβρίου 1944)

Ο Σούμπερτ ποτέ δεν ξέχασε τα Γιαννιτσά, το κέντρο των αντιστασιακών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Το μίσος του εναντίον του δημάρχου Θ. Μαγκριώτη, ο οποίος είχε γίνει η αιτία να απομακρυνθεί τον Απρίλιο, υπέβοσκε άσβεστο μέσα του. Από τον Αύγουστο του 1944 εξοπλισμένες εθνικιστικές ομάδες εγκατέστησαν το γενικό αρχηγείο τους στην πόλη και -σε συνεργασία με την τοπική γερμανική φρουρά- έφεραν το βάρος των συχνών επιθέσεων των ανταρτικών τμημάτων[106]. Τις πρωινές ώρες της 9ης Σεπτεμβρίου οι αντάρτες χτύπησαν και διέλυσαν το γερμανικό φυλάκιο, με νεκρούς και αιχμαλώτους, κοντά στο χωριό Ειδομένη, και ανατίναξαν μέρος της σιδηροδρομικής γραμμής[107]. Δεν πρέπει να θεωρηθεί απλή σύμπτωση ότι την ίδια μέρα στο γραφείο του ανθυπολοχαγού Μαξ Ρέσκο, διοικητή της Φρουράς Γιαννιτσών, συγκεντρώθηκαν σε συνεδρίαση όλοι οι αρχηγοί των ταγμάτων ασφαλείας της περιοχής: ο Σούμπερτ με τους υπαρχηγούς του τον Καπετανάκη και τον Γερμανάκη, ο Γραμματικόπουλος, ο Πούλος με τον γραμματέα του τον Τριανταφύλλου, ο Σκαπέρδας, ο Χασερής, ο Τσαρουχίδης (Αρκαδίου), ο Ιωάννου και άλλοι. Το θέμα της συζήτησης θα αφορούσε, υποθέτουμε, τα μέτρα τα οποία έπρεπε να ληφθούν για να τρομοκρατηθούν οι κάτοικοι, ώστε να παύσουν την οποιαδήποτε υποστήριξή τους προς την Αντίσταση[108].

Την πραγματοποίηση του σχεδίου, που αποφασίστηκε στο γραφείο του, ξεκίνησε ο ίδιος ο διοικητής Ρέσκο: Με πυροβολισμούς και τηλεβόες απαγόρευσε την κυκλοφορία στους πάντες, από το μεσημέρι της 13ης μέχρι την έκτη πρωινή της 14ης Σεπτεμβρίου, οπότε τη δράση ανέλαβαν τα τάγματα του Σούμπερτ και του Πούλου, τα οποία -αφού περικύκλωσαν την πόλη- συγκέντρωσαν τους άνδρες και τα παιδιά άνω των δέκα ετών στην πλατεία του Α΄ Δημοτικού Σχολείου -στο σχολείο μέσα στρατωνιζόταν η μονάδα του Ρέσκο- ενώ τις γυναίκες και τα μικρά παιδιά στην πλατεία Ωρολογίου. Όσοι από τους άνδρες αργοπορούσαν «εδέροντο ανηλεώς»[109] με σίδερα και με μαγκούρες, μόλις έμπαιναν στον περίβολο. Εντωμεταξύ, κατέφταναν και οι άλλοι αρχηγοί με τα τάγματά τους -ο συνολικός αριθμός υπερέβαινε τους 500 άνδρες- για να συμμετάσχουν στο μακάβριο θέαμα που σε λίγο θα εξελισσόταν μπροστά στα μάτια του συγκεντρωμένου πλήθους. Ο Σούμπερτ, που είχε, φαίνεται, το γενικό πρόσταγμα την ημέρα εκείνη, παράλλαξε τις μεθόδους μεταχείρισης των εξιλαστήριων θυμάτων του. Στα Γιαννιτσά τα βασανιστήρια με ρόπαλα και ειδικά σίδερα που προκαλούσαν τον θάνατο αργά και οδυνηρά ενορχηστρώθηκαν ως ένα μάθημα τρομοκρατίας για τους κατοίκους μπροστά στα μάτια τους.

Πρώτος μίλησε στους συγκεντρωμένους άνδρες, περισσότερους από 1.000, ο παπα-Γρηγόρης Καρυωτάκης, ιερέας του τάγματος από την Κρήνη, ο οποίος παρότρυνε τους Γιαννιτσώτες να μαρτυρήσουν τους κομμουνιστές και να μην υποθάλπουν τους αντάρτες. Στο διάστημα αυτό, ο Π. Τριανταφύλλου, το δεξί χέρι του Πούλου, μοίραζε τσιγάρα στους συγκεντρωθέντες λέγοντας: «Ο Καίσαρ προς

τους μελλοθανάτους»[110]. Εν συνεχεία, ο Σούμπερτ εκσφενδόνισε τέτοιες βωμολοχίες εναντίον τους, που φανέρωναν πόσο η φλόγα της εκδίκησης έκαιγε μέσα του: «Πούστηδες, ρουφιάνοι, που πουλάτε τις γυναίκες σας, κωλογαμημένοι, κατορθώσατε να με τυλίξετε πριν από έξι μήνες που βρισκόμουν στα Γιαννιτσά και μου βάλατε το δάχτυλο στον κώλο. Αυτή τη φορά όμως θα μου το πληρώσετε. Θα σας ξεκάνω όλους»[111]. Τέλος, ο Σκαπέρδας κατέληξε στον λόγο του με την προτροπή: «να είσθε εθνικισταί και να σκοτώνετε τους κομμουνιστάς»[112]. Εν συνεχεία, κατά διαταγή του Σούμπερτ άρχισε η επιλογή 200 (300 σε άλλη μαρτυρία) «κομμουνιστών». Ο Γερμανάκης και άλλοι εθελοντές του Σούμπερτ και του Σκαπέρδα προς εκφοβισμό «έβαλλον εναντίον των κομμουνιστών [...] τους οποίους υπεδείκνυον οι εθνικισταί εκ των συγκεντρωθέντων»[113].

Καταρχάς ο Σούμπερτ για να βεβαιωθεί ζήτησε να προσαχθεί μπροστά του η μισητή σ' αυτόν ομάδα του δήμου, Θ. Μαγκριώτης, Π. Χαριτίδης και Σ. Τριανταφυλλίδης, τους οποίους κράτησε στην άκρη, κάτι που συνήθιζε να κάνει σε «εκλεκτούς» εχθρούς του. Το μακελειό άρχισε από την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας, τους ανώτερους υπαλλήλους του δήμου, της αγρονομίας, της τράπεζας και του Κέντρου Επισιτισμού του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Υπακούοντας στο «εμπρός τι κάθεστε;» ο Καπετανάκης και ο Γερμανάκης έβγαλαν τον Γ. Παπαϊωάννου, δημοτικό υπάλληλο, και χτυπώντας τον με σιδερένιες ράβδους και μαγκούρες μπροστά στα μάτια του κόσμου τον άφησαν νεκρό μέσα σε λίγα λεπτά[114]. Στους συγκεντρωμένους κουνώντας απειλητικά τα χέρια ο Σούμπερτ έκανε μια ανατριχιαστική προειδοποίηση: «Σε πέντε λεπτά έτσι θα γίνετε όλοι»[115]. Επί τη βάσει καταλόγου προγεγραμμένων, που κάθε φορά ο Σούμπερτ εγχείριζε στους αρχιεκτελεστές του, στους οποίους εντωμεταξύ είχαν προστεθεί ο Χαλιανάκης, ο Οικονομάκης, ο Τζουλιάς και άλλοι, άρχισε η διαλογή των «κομμουνιστών» και αυτών με αμφίβολα φρονήματα. Στη δεύτερη φουρνιά έβγαλαν άλλα άτομα, κατά το πλείστον υπαλλήλους του δήμου και άλλων υπηρεσιών, και με τα ίδια μέσα άρχισαν έναν-έναν να τους ξυλοκοπούν άγρια. Με παρέμβαση του Σκαπέρδα σταμάτησαν τον ξυλοδαρμό του Δ. Παπαϊωάννου και τον περιήγαγαν στο πλήθος για να υποδείξει τους κομμουνιστές. Μετά, ο ίδιος ο Σούμπερτ έδωσε τη χαριστική βολή. Ο Μ. Παπαδόπουλος, ενώ οδηγούνταν για εκτέλεση, έβαλε τις φωνές δίνοντας την εντύπωση ότι θέλει να υποδείξει κομμουνιστές. Όταν τον έφεραν μπροστά στους κρατουμένους «εν εξάλλω καταστάσει απετάνθη προς τον Διοικητήν [...] Ρέσκο λέγων εις αυτόν να τον σώση επειδή συνεδέετο μαζί του. Ούτος όμως δεν έδωκε καμμίαν σημασίαν»[116]. Η εκτέλεσή του προκάλεσε τη φρίκη του κόσμου. Έπειτα ήρθε η σειρά του δημάρχου Μαγκριώτη. Μετά την περιαγωγή του στο πλήθος για να υποδείξει τους κομμουνιστές, ο Σούμπερτ τον απείλησε λέγοντας: «Δήμαρχε, θα σε σκοτώσω πρώτα εσένα και μετά τους ρουφιάνους τους παπάδες»[117]. Εν συνεχεία απευθυνόμενος σ' έναν από τους υπαρχηγούς του ούρλιαξε σαν αιμοβόρο θηρίο: «Πάρε τον δήμαρχο και άλλους 7 [...] να τους περιποιηθείς». «Μάλιστα, θα τους περιποιηθώ»[118], ήταν η απάντηση του αρχιεκτελεστή Γερμανάκη. Για κάποιο λόγο τον Μαγκριώτη και άλλους οκτώ τους εκτέλεσε ο

Γερμανάκης με οπλοπολυβόλο, σε μια ερειπωμένη καπναποθήκη στο κέντρο των Γιαννιτσών. Η απάντηση του Σκαπέρδα σ' έναν από τους μελλοθανάτους που τον εκλιπαρούσε να τον σώσει ήταν σκληρή: «Εσένα σε γνωρίζω ότι είσαι κομμουνιστής, μαρτύρα άλλους κομμουνιστάς διότι εσκοτώσαμεν άλλους που ήσαν αθώοι»[119]. Η εκτέλεση ήταν «κτηνώδης» σύμφωνα με μαρτυρία της Μαντζανά, που ήταν αυτόπτης μάρτυρας. Από τα πτώματα αφαίρεσαν παπούτσια, κάλτσες, ρούχα και ό,τι πολύτιμο είχαν επάνω τους[120]. Ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος για την απομάκρυνσή τους από το πλήθος. Μεταξύ των μέχρι στιγμής επιλεγέντων, περίπου 40, βρισκόταν και ο Σ. Τριανταφυλλίδης, ταμίας του δήμου. Ο Σούμπερτ ρώτησε, ειρωνευόμενος, τον Κ. Οικονομάκη, ο οποίος παρουσίασε τον Τριανταφυλλίδη μαζί με δύο άλλους δημοτικούς υπαλλήλους, ποια ήταν η κατηγορία τους και αυτός απάντησε: «Η ίδια με τον Δήμαρχο». Τότε εξύβρισε τον Τριανταφυλλίδη λέγοντας «Βρε πούστη, εγώ δεν σας είπα ότι θα σας φάω, τον Δήμαρχό σου τον σκότωσα, τώρα είναι η σειρά σου»[121].

Η εκτέλεσή του όμως αναβλήθηκε, λόγω της απροσδόκητης εμφάνισης του Γ. Πούλου, ο οποίος έκανε ομιλία στους συγκεντρωθέντες εξυμνώντας τον Χίτλερ και τη Γερμανία. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του Πούλου, ένας στρατιώτης του Φρουραρχείου ονόματι Ρούντι έβγαλε τον Τριανταφυλλίδη από τους επιλεγέντες και τον οδήγησε στον διοικητή Ρέσκο. Αγνοώντας τον λόγο της απομάκρυνσής του από τους άλλους μελλοθανάτους, ο Τριανταφυλλίδης από φόβο ρώτησε τον Ρέσκο: «Κύριε Διοικητά, θα σκοτώσετε εμένα για κομμουνιστή;» και πήρε την απάντηση: «Μείνε ήσυχος»[122]. Ο Ρούντι, ο οποίος φαίνεται ενεργούσε κατ' εντολή του διοικητή του, για λόγους ασφαλείας, έφερε τον Τριανταφυλλίδη στα γραφεία της διοίκησης, στο δημοτικό σχολείο, όπου σε λίγο κατέφτασε και ο Ρέσκο. Ο Τριανταφυλλίδης παρακάλεσε τον Ρέσκο να σώσει δύο συναδέλφους του δήμου «διότι είναι αθώοι». Αυτός όμως αρνήθηκε λέγοντας: «Δεν μπορώ να επέμβω». Επειδή στα ατομικά βασανιστήρια καταναλώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, ο Σούμπερτ αποφάσισε οι υπόλοιποι επιλεγέντες ως κομμουνιστές να εκτελεστούν ομαδικά στον λάκκο που είχε εκσκαφεί από το πρωί σε γειτονικό οικόπεδο. Μέσα από τον διάδρομο που σχημάτισαν οι παρατεταγμένοι άνδρες του Πούλου και του Σούμπερτ, καθώς περνούσαν οι κρατούμενοι «τους εκτύπησαν διά σιδηροσωλήνος φέροντος κυρτωμένον το εν άκρον, με αποτέλεσμα να πεταχθούν έξω τα μυαλά των, να θραυσθούν τα μέλη των, τα νεφρά ή τα πλευρά των»[123]. Οι εκτελεστές που περίμεναν στο χείλος του λάκκου τούς αποτελείωναν με χαριστική βολή. Οι παριστάμενοι γερμανοί αξιωματικοί ως απλοί θεατές των βασανιστηρίων και των εκτελέσεων, φαινόταν να το διασκεδάζουν, καθότι χαμογελαστοί απαθανάτιζαν τις φρικιαστικές σκηνές με τις κάμερές τους. Από τη συγκέντρωση των γυναικών οι δήμιοι επέλεξαν τις αδελφές Σοφία και Ελένη Παπαϊωάννου και την Άννα Κωνσταντινίδου, διερμηνέα του γερμανικού Φρουραρχείου, και τις εκτέλεσαν στον δημοτικό κήπο «αφού προηγουμένως τις εκακοποίησαν»[1245]. Όσοι κάτοικοι έτυχε να βρεθούν στους δρόμους ή έξω στα χωράφια εκτελέστηκαν επιτόπου. Ο συνολικός αριθμός των νεκρών εκείνη την ημέρα υπο-

λογίζεται ότι ξεπερνούσε τους 70 και σύμφωνα με άλλους υπολογισμούς πλησίαζε ή υπερέβαινε τους 100[125].

Ο Σούμπερτ κάποια στιγμή πρέπει να είχε πληροφορηθεί ότι ο Τριανταφυλλίδης και ο Χαριτίδης είχαν διασωθεί από τον γερμανό φρούραρχο. Απαίτησε τότε από τον γερμανό ανθυπολοχαγό που εκτελούσε χρέη συνδέσμου να πάει να τους φέρει για να εκτελεστούν. Ο Ρέσκο όμως δεν ενέδωσε στην επιμονή του Σούμπερτ, αλλά διαβεβαίωσε τους κρατουμένους ότι «εις όλας τας περιπτώσεις και ο,τιδήποτε κι αν συμβή, από την στιγμήν αυτήν είσθε υπό την προστασίαν μου»[126]. Ας σημειωθεί ότι ο Χαριτίδης, λίγο πριν από την επιλογή του δημάρχου για εκτέλεση, εστάλη, πιθανόν από τον ίδιο τον γερμανό διοικητή, να εξοικονομήσει «περί τους 400 άρτους διά τους άνδρας του Πούλου και του Σούμπερτ»[127]. Δεν επέστρεψε όμως στους επιλεγέντες, αλλά με τη φροντίδα του γερμανού μάγειρα κρύφτηκε στο μαγειρείο και αργότερα οδηγήθηκε σε αποθήκη όπου είχαν κρύψει τον Τριανταφυλλίδη. Το πρωί της επόμενης ημέρας, ο Ρέσκο κάλεσε τους Τριανταφυλλίδη και Χαριτίδη από τον κρυψώνα τους και τους ανέθεσε τη διοίκηση του δήμου και την ευθύνη να πουν στους άνδρες που ακόμη κάθονταν στο προαύλιο του σχολείου πως «ό,τι έγινε έγινε, να πηγαίνουν στα σπήτια τους και να καθήσουν ήσυχα. [...] αλλά αν τυχόν γίνουν αντίποινα εκ μέρους των ανταρτών τα Γιαννιτσά θα καούν όλα»[128]. Πριν ακόμη βραδιάσει, τα Γιαννιτσά είχαν εγκαταλειφθεί από τους 15.000 περίπου κατοίκους. «Είναι ήδη νεκρά πόλις» έγραψε στην έκθεσή του ο Ε. Βένγκερ, διευθυντής του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα.

Ο Σούμπερτ αναχώρησε το πρωί της επομένης, αφού φόρτωσε σε αυτοκίνητο «χοίρους και διάφορα άλλα λεηλατηθέντα [...] είδη»[129] από σπίτια αλλά και τρόφιμα από την αποθήκη του Ερυθρού Σταυρού που προορίζονταν για τους τραυματίες και τα θύματα πολέμου. Στις 18 Σεπτεμβρίου, ύστερα από επίθεση του ΕΛΑΣ, τμήματα των Σούμπερτ και Πούλου σκότωσαν όσους ηλικιωμένους δεν μπόρεσαν να φύγουν και έβαλαν φωτιά στην πόλη. Τα 2/3 των κατοικιών καταστράφηκαν, αφού πρώτα λεηλατήθηκαν. «Ο Σούμπερτ ως άλλος Νέρων παρηκολούθη το φρικιαστικόν θέαμα της φλεγομένης πόλεως»[130].

Την Ντίνα Μαντζανά, που τότε υπέφερε από αμυγδαλίτιδα, την εμπιστεύθηκε ο πατέρας της στον Σούμπερτ, ο οποίος υποσχέθηκε ότι θα φρόντιζε να κάνει εγχείριση στη Θεσσαλονίκη και θα την παρέδιδε στην οικογένειά της στην Κρύα Βρύση. Προς το τέλος Σεπτεμβρίου ο Σούμπερτ, συνοδευόμενος από τη Μαντζανά, μετέφερε το τάγμα του από το Ασβεστοχώρι στο Αξιοχώρι, όπου έμεινε περισσότερες από είκοσι μέρες[131]. Αμέσως μετά την άφιξή της στο Αξιοχώρι, η Μαντζανά ζήτησε να επιστρέψει στην οικογένειά της. Στη Ν. Χαλκηδόνα έμαθε από Πουλικούς ότι ο πατέρας της σκοτώθηκε από αντάρτες κατά την επίθεσή τους στην Κρύα Βρύση. Διαδόθηκε όμως πάλι από εθελοντές των Πούλου και Σκαρπέτα ότι ο Μαντζανάς δεν σκοτώθηκε από αντάρτες, αλλά «βρέθηκε σκοτωμένος» κατά διαταγή του Σούμπερτ για ν' απαλλαγεί από τις πείσμονες πιέσεις να επιστρέψει την κόρη του αμέσως μετά την εγχείρισή της[132]. Η δεύτερη εκδοχή ενισχύεται από την απόφασή του να αντικαταστήσει την Αγγελίδου με τη Μαντζανά, πριν αναχωρήσει από το Ασβεστοχώρι. Τότε πρέπει να είχε στείλει την εντολή στον Σκαρπέτα να φροντίσει για τον φόνο του Μαντζανά.

Από το Αξιοχώρι στη Βιέννη[133]: Για τη μεταφορά των 70 περίπου Σουμπερταίων έως τα γιουγκοσλαβικά σύνορα, ο Σούμπερτ επίταξε από το Αξιοχώρι και το γειτονικό χωριό Άσπρο βοϊδάμαξες, ενώ ο ίδιος με τη Μαντζανά και την Ευδοξία Κομματοπούλου ταξίδευαν με ένα μικρό αυτοκίνητο (κούρσα), που οδηγούσε ο Κ. Οικονομάκης. Από εδώ, κατά τις 20 Οκτωβρίου, πρώτα με φορτηγό και ύστερα με τραίνο, πήγαν μέχρι ένα ορισμένο σημείο της Σερβίας, οπότε οι Σουμπερταίοι άρχισαν μακρά πεζοπορία, ενώ ο Σούμπερτ με την εκλεκτή του παρέα ταξίδευε με αυτοκίνητο. Περίπου 30 Σουμπερταίοι με τον οπλισμό τους λιποτάκτησαν από το τάγμα και επί εννέα περίπου μήνες υπηρέτησαν στα βουνά της Σερβίας υπό τον εθνικιστή Μιχαήλοβιτς, πριν αιχμαλωτισθούν από τους αντάρτες του Τίτο στη Σλοβενία. Ντυμένοι με εργατικές φόρμες προσποιήθηκαν ότι ήταν εργάτες φυγάδες από γερμανικό στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας και ότι επέστρεφαν στην Ελλάδα. Το τέχνασμα έπιασε και μέσω του Ερυθρού Σταυρού οι Σουμπερταίοι το καλοκαίρι του 1945 μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα[134].

Ο Σούμπερτ με τη Μαντζανά, τον Λάζαρο Κομματόπουλο και τη γυναίκα του Ευδοξία, τον Κ. Ντόμνα, ιπποκόμο του, και τον Κ. Οικονομάκη, προσωπικό του σοφέρ, ταξίδεψαν μέσω Σεράγεβου και Ζάγκρεμπ έως τη Βιέννη, όπου και έφτασαν τον Φεβρουάριο του 1945. Τους 30 και άνω Σουμπερταίους τους τοποθέτησε σε γερμανικό στρατόπεδο. Η Μαντζανά, σύμφωνα με τη μαρτυρία της, καθ' οδόν από Αξιοχώρι μέχρι Βιέννη, αναγκάστηκε να υπομένει τις απειλές και τη χυδαιολογία του Σούμπερτ για να την πιέσει να υποκύψει στις σεξουαλικές του ορέξεις. «Πουτάνα, γαμίστρα και κουνίστρα. Ο πατέρας σου ο παληάνθρωπος, ο κερατάς, να χέσω τους ζωντανούς και τους πεθαμένους σου, εάν δε με πάρης, εγώ θα σε σκοτώσω με τα χέρια μου». Στη Βιέννη, όπου παρέμειναν περισσότερο από ένα μήνα, η Μαντζανά, νομίζοντας ότι ο Σούμπερτ θα έπαυε να την καταπιέζει, του δήλωσε ότι αγαπάει τον Οικονομάκη και θέλει να τον παντρευτεί. Τότε αυτός έξω φρενών έστρεψε το περίστροφό του να σκοτώσει και τους δύο αλλά, όπως η ίδια ισχυρίζεται, όρμησε και τον αφόπλισε. Τον Οικονομάκη όπως και τον Ντόμνα τους απομάκρυνε αμέσως σκοπεύοντας να καταδώσει τον πρώτο στα SS ως κομμουνιστή.

Στο στόμα του λύκου: Πριν από την είσοδο των ρωσικών δυνάμεων στη Βιέννη, στις 13 Απριλίου 1945, ο Σούμπερτ με τη Μαντζανά και το ζευγάρι Κομματοπούλου κατέφυγαν στο Σβατς (Schwaz) της δυτικής Αυστρίας, όπου παρέμειναν μέχρι την παράδοση της πόλης στους Αμερικανούς στις 4 Μαΐου. Προσποιούμενοι ότι είναι «εκτοπισμένα άτομα» από την Ελλάδα, παρουσιάστηκαν στους Αμερικανούς με πολιτική περιβολή και μάλιστα ο Σούμπερτ φόρεσε «πολιτικά ρούχα τα οποία έφερε μαζί του από την Αφρικήν». Ο ίδιος δήλωσε ότι ονομάζεται Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης και ότι η Μαντζανά είναι μνηστή του, μια σχέση που η ίδια απεχθανόταν, αλλά αναγκαστικά δεχόταν. Στο Σβατς την εξανάγκασε «υπό

την απειλήν του περιστρόφου» για πρώτη φορά, σύμφωνα με μαρτυρία της, να ικανοποιήσει τις σεξουαλικές του ορέξεις. Ο Σούμπερτ και η Μαντζανά χαρακτηρισμένοι ως «εκτοπισμένοι» τοποθετήθηκαν με άλλους Έλληνες σε στρατόπεδο και μεταφέρθηκαν στην πόλη Ίνσμπρουκ (Innsbruck), όπου κρατήθηκαν μέχρι τον Αύγουστο. Κατά την τετράμηνη παραμονή τους στην πόλη αυτήν ο Σούμπερτ συχνά έδερνε τη Μαντζανά για να υποκύψει στον ερωτισμό του. Ύστερα από ολιγοήμερη παραμονή στο Μόναχο, στις 5 Σεπτεμβρίου, με βρετανικό αεροπλάνο επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα. Η Μαντζανά συνέστησε στον Σούμπερτ να μην επιστρέψει στην Ελλάδα, αλλά αυτός έλεγε ότι ήταν τρελά ερωτευμένος μαζί της και δεν μπορούσε να την αποχωρισθεί. Σε περίπτωση που θα τον εγκατέλειπε ή θα τον κατέδιδε, η εκδίκησή του θα ήταν σκληρή: «Εάν πρόκειται να με προδώσης θα σε σκοτώσω με τα ίδια μου τα χέρια».

Στις αστυνομικές αρχές του αεροδρομίου Ελευσίνας ο Σούμπερτ δήλωσε ότι ονομάζεται Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος και ότι είναι «Έλληνος». Η παραφθορά του εθνικού ονόματος και ενδεχομένως ορισμένα χαρακτηριστικά του προσώπου του προκάλεσαν κάποια υπόνοια στον εξεταστή, ώστε να τον ρωτήσει: «μήπως έχεις καταγωγήν Εβραϊκήν;» Παρά την αρνητική απάντηση του Σούμπερτ, ο αστυνομικός -προσκολλημένος στην αρχική εντύπωση που του δημιούργησε ο εξεταζόμενος- τον ρώτησε από πού κατάγεται και έλαβε την απάντηση «από την Σμύρνην». Ζητώντας να εξηγήσει την παρεφθαρμένη του προφορά, τον ρώτησε πότε ήρθε στην Ελλάδα και αυτός του απάντησε το 1924 ή 1923. Δημιούργησε όμως πρόβλημα για τον εαυτό του, όταν δεν μπορούσε να δώσει συγκεκριμένη διεύθυνση κατοικίας στη Θεσσαλονίκη και επέμενε ότι ο Βαρδάρης ήταν η μόνιμη κατοικία του. Για να βγει από το αδιέξοδο, στράφηκε προς τη Μαντζανά που καθόταν δίπλα του λέγοντας «η δεσποινίς Ντίνα Μαντζανά είναι μνηστή μου». Η Μαντζανά δήλωσε ότι γνώρισε τον Κωνσταντινίδη μέσω του πατέρα της στη Θεσσαλονίκη, αλλά τον διέψευσε ότι ήταν μνηστή του. Τήρησε όμως εχεμύθεια για την πραγματική ταυτότητα του Σούμπερτ από φόβο μήπως την εκδικηθεί αργότερα, όπως ισχυρίσθηκε στην κατάθεσή της. Αν ο Σούμπερτ δεν πάθαινε στιγμιαίο θόλωμα του μυαλού του και έδινε στον αστυνομικό μια οποιαδήποτε διεύθυνση της Θεσσαλονίκης, κατά πάσα πιθανότητα θα ξεγλιστρούσε, όπως πράγματι παραδέχθηκε αργότερα ο εξεταστής της Μαντζανά: «Απέκρυψας τούτον ώστε μικρού δειν να διαφύγει την δικαιοσύνην». Η Μαντζανά αμύνθηκε λέγοντας ότι διατελούσε «υπό το κράτος ισχυράς συγκινήσεως λόγω των αλλεπαλλήλων απειλών του ας ετόξευεν διηνεκώς εναντίον μου».

Ο Σούμπερτ θα πρέπει να έπνεε μένεα κατά της Μαντζανά, η οποία όχι μόνο δεν τον βοήθησε στην εξεύρεση διεύθυνσης μόνιμης κατοικίας αλλά και τον διέψευσε ότι ήταν μνηστή του. Οι αστυνομικές αρχές τον κράτησαν στο Κέντρο Αλλοδαπών Πειραιά για περαιτέρω ανάκριση, ενώ τη Μαντζανά την άφησαν ελεύθερη να επιστρέψει στο σπίτι της στη Θεσσαλονίκη. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1945 υποβλήθηκε σε ένορκη εξέταση, κατά την οποία εξιστόρησε με λεπτομέρειες τη δράση και την περιπέτειά της με τον Σούμπερτ από τότε που τον γνώρισε (Αύγουστος 1944) μέχρι την επιστροφή της στην Ελλάδα. Ακόμη έμαθε από τον ίδιο «τα φρικωδέστερα εγκλήματα του κόσμου» που είχε διαπράξει στη Κρήτη και ότι είχε «δικαίωμα ζωής και θανάτου». Γιατί όμως δεν κλήθηκε να καταθέσει ως μάρτυρας κατηγορίας στη δίκη του Σούμπερτ τον Ιούλιο του 1947 παραμένει μυστήριο. Στην ερώτηση αν ο Σούμπερτ επέστρεψε στην Ελλάδα για να αποκομίσει κρυμμένο θησαυρό, η Μαντζανά αποκρίθηκε ότι δεν γνώριζε «αν είχε χρυσά νομίσματα». Ο ίδιος της είπε ότι από την Ελλάδα θα ταξίδευε στην Αίγυπτο για να εργασθεί ως «ιντζινέρος», διότι εκτός από την ελληνική γλώσσα μιλούσε την αραβική, την τουρκική και την ιταλική.

Ο Σούμπερτ από τον Πειραιά μεταφέρθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, όπου παρέμεινε μέχρι τη δίκη του από το Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου στην Αθήνα, από τις 28 Ιουλίου έως τις 5 Αυγούστου 1947.

ΠΟΙΟΣ ΗΤΑΝ Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΣΟΥΜΠΕΡΤ

Αναμφισβήτητα ο Σούμπερτ για τον ιστορικό παραμένει μια τρομερά πολύπλοκη και προβληματική προσωπικότητα. Ήταν Γερμανός ή πολιτογραφημένος έλληνας μετανάστης με αλλαγμένο όνομα; Πού μεγάλωσε και κάτω από ποιες συνθήκες; Θα μπορούσαμε ίσως να εξηγήσουμε τη βάναυση συμπεριφορά του απέναντι στους Έλληνες, αν γνωρίζαμε στοιχεία από την παιδική και την εφηβική του ζωή. Ακόμη και η ταυτότητά του ήταν ένα μεγάλο μυστήριο.

Στις 17 Οκτωβρίου 1945 οι δικαστικές αρχές Θεσσαλονίκης εξέδωσαν την «έκθεση εξαγομένου» στην οποία πρότειναν «όπως ο Γερμανός επιλοχίας Σούμπερτ Φριτς του Άντωνι ή Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος [...] δικασθή ως εγκληματίας πολέμου». Κάποια προσπάθεια να διευκρινισθεί το ζήτημα της καταγωγής του έγινε στην αρχή της δίκης από το Ειδικό Στρατοδικείο στις 28 Ιουλίου 1947. Τελικά όμως ο Σούμπερτ παρέμεινε «ο Φραγκολεβαντίνος δήμιος - το δικαστήριο πιστεύει ότι γεννήθηκε στη Σμύρνη από Ελληνίδα μητέρα, όσο κι αν υποστηρίζει αυτός πως είδε το φως σε κάποια πόλι της δυτικής Γερμανίας [...]. Είχε τέκνα και σύζυγον που εφονεύθησαν σε αεροπορικούς βομβαρδισμούς»[135]. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στην απόφαση του δικαστηρίου φέρεται ως «Φριτς Σούμπερτ του Σπυρίδωνος» ενώ το «Κωνσταντινίδης» αποσιωπάται εντελώς. Τι στοιχεία λοιπόν ώθησαν το δικαστήριο να πιστεύει στην ελληνική καταγωγή του Σούμπερτ;

Όλες οι πληροφορίες που υπάρχουν στη διάθεση του ερευνητή ως προς το θέμα αυτό έχουν την αφετηρία τους στο Ρέθυμνο, τον πρώτο σταθμό του Σούμπερτ ύστερα από την κατάληψη της Κρήτης τον Μάιο του 1941. Εδώ ήταν γνωστός με το όνομα «Τούρκος», επειδή προτιμούσε να μιλάει τουρκικά με ηλικιωμένους Μικρασιάτες εγκατεστημένους στην πόλη. Σ' αυτούς εξιστόρησε τα της ελληνικής καταγωγής του, την οποία επινόησε για να δικαιολογήσει ίσως την γλωσσομάθειά του. Εκμυστηρεύτηκε ότι το πραγματικό του όνομα ήταν Πέτρος Κωνσταντινίδης, το οποίο άλλαξε όταν νέος ακόμη εστάλη στη Γερμανία υπό την προστασία του γερμανού προξένου Σμύρνης για να σπουδάσει. Μετά τις σπουδές του (δηλαδή μετά το 1918) επιστρέφει στη «γενέτειρά» του Σμύρνη «και για αρκετά χρόνια συ-

νεργάζεται με τις Τουρκικές αρχές. Υπηρετεί μάλιστα στον Τουρκικό στρατό και τότε παρασημοφορείται από την Τουρκική κυβέρνηση»[136]. Το παράσημο αυτό σε σχήμα μισοφέγγαρου λέγεται ότι το φορούσε με υπερηφάνεια. Προτού μάλιστα εγκατασταθεί οριστικά στη Γερμανία, για μερικά χρόνια εργάστηκε στην Αλεξάνδρεια. Ας σημειωθεί ότι η Βρετανική Υπηρεσία Πληροφοριών ISLD συγκέντρωσε όλα τα στοιχεία σχετικά με τη «ελληνικότητα» του Σούμπερτ, γιατί αρχικά πίστευε ότι ζητούσε να αυτομολήσει. Εδώ παραλείπονται πολλές λεπτομέρειες του μύθου περί της ελληνικής καταγωγής, που ο Σούμπερτ πρώτος κατασκεύασε και οι κρητικές πηγές αργότερα διάνθισαν με καταπληκτική φαντασία.

Για να εξηγηθούν οι ιδιαίτερες σχέσεις του Σούμπερτ με τη Μέση Ανατολή και η γνώση των γλωσσών της περιοχής, προς το παρόν μόνο υποθέσεις μπορεί να γίνουν. Τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η Γερμανία μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ανάγκασαν, φαίνεται, τον Σούμπερτ, μόλις 21 ετών, να μεταναστεύσει στη Μέση Ανατολή, πιθανόν στη Σμύρνη, σε αναζήτηση εργασίας. Αν το παράσημο ήταν πραγματικό, τότε θα πρέπει να εντάχθηκε ως μισθοφόρος στον τουρκικό στρατό του Κεμάλ Ατατούρκ, πιστού συμμάχου της Γερμανίας. Είναι τεκμηριωμένο ότι για ένα διάστημα, μέχρι το 1940, πράγματι έζησε στην Αλεξάνδρεια, όπου ενδεχομένως να εργάστηκε ως μηχανικός (Maschinen-Monteur)[137]. Στο κοσμοπολίτικο περιβάλλον της πόλης, ο Σούμπερτ φαίνεται πρόσθεσε στη γλωσσομάθειά του την αραβική και πιθανόν και την ιταλική.

Το ότι ο Φριτς Σούμπερτ ήταν γνήσιος Γερμανός και νομικά και φυλετικά είναι ένα ιστορικό γεγονός που δεν μπορεί πια να αμφισβητηθεί. Γεννήθηκε στην πόλη Dortmund της Γερμανίας στις 21 Φεβρουαρίου 1897 και το πλήρες όνομά του ήταν Friedrich Anton Schubert. Οι γονείς του ονομάζονταν August και Wilhelmina. Ήταν παντρεμένος με τη Johanna, η οποία το 1950 ζήτησε να μάθει από τις γερμανικές αρχές τι απέγινε ο άνδρας της. Παιδιά δεν αναφέρεται να είχαν. Και μια αδελφή του, η Ida Reimann, το 1980 ζούσε ακόμη στο Dortmund-Mengende[138]. Τον Ιανουάριο του 1934 εγγράφηκε μέλος του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος (NSDAP) με αριθμό κάρτας 3.397.778. Στα γερμανικά αρχεία της Βέρμαχτ διατηρείται πλήρες και το στρατιωτικό του μητρώο σχετικά με την υπηρεσία του στην Ελλάδα[139]. Στην Κρήτη υπηρέτησε σε σώματα πεζικού (γρεναδιέρων) και τεθωρακισμένων, στην αρχή ως απλός δεκανέας και αργότερα ως επιλοχίας. Πουθενά δεν αναφέρεται ότι ήταν μέλος της διαβόητης Γκεστάπο. Στη Μακεδονία φέρεται ότι υπηρέτησε στη Στρατιωτική Χωροφυλακή, μηχανοκίνητη Ομάδα c 985, μόνο από το Μάιο του 1944. Τα λείψανα του Σούμπερτ βρίσκονται σήμερα στο γερμανικό νεκροταφείο Διονύσου-Ραπεντόζα στον τάφο 1, ταφόπετρα 17, στα βόρεια της Αθήνας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Το Φως*, 8 -10 και 21 - 23 Οκτ. 1947.
2. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. 1947.
3. Ειδικόν Στρατοδικείον Εγκληματιών Πολέμου, Αριθ. Αποφ. 1, Αθήνα 5 Αυγ. 1947 [εφεξής ΕΣΕΠ]. Ευχαριστώ τον συνεργάτη Κ. Ε. Μαμαλάκη, ακούραστο συλλέκτη ιστορικών μνημείων της Κρήτης, και τον κ. Θεόδωρο Σ. Ζέρβα, δικηγόρο Θεσσαλονίκης, για την παραχώρηση της σχετικής Απόφασης.
4. *Το Φως*, 23 Οκτ. 1947.
5. Νίκος Κ. Καρκάνης, *Οι δοσίλογοι της κατοχής. Δίκες- παρωδίες,* Αθήνα 1981. Ε. Δορδανάς, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία 1941-1944*, διδακτορική διατριβή, ιστορικό τμήμα ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2002 (ηλεκτρονική μορφή) [εφεξής Δορδανάς, *Αντίποινα*]. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. - 6 Αυγ. 1947. *Το Φως*, 29 Ιουλ. - 6 Αυγ. 1947.
6. ΕΣΕΠ, σ. 15.
7. Ν. Α. Κοκονάς, *Κρήτη 1941-1944. Αντίσταση. Συμμαχικές Αποστολές*, Ρέθυμνο 1989, 183-184.
8. Καρκάνης, 386.
9. Δήμος Ηρακλείου, *Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη*, Ηράκλειο 1983, 97-98.
10. ΕΣΕΠ, σ. 21.
11. Ιωάννης Μανολικάκης, *Ο Γολγοθάς της Κρήτης*, Αθήνα 1951. *Οι Σταυραετοί του Ψηλορείτη*. Απομνημονεύματα του οπλαρχηγού Γεωργίου Φαραγκουλιτάκη (Σκουτελογιώργη) 1941-1945, Ηράκλειο 1991. Antony Beevor, *Κρήτη. Η μάχη και η αντίσταση*, μετάφρ. Γ. Καλλίνης, Ηράκλειο 1999.
12. Μανολικάκης, 111. Ο ακριβής χρόνος άφιξης του Σούμπερτ στο Ρέθυμνο δεν καθορίζεται από τις υπάρχουσες πηγές. Το πρώτο έγκλημά του στο Όρος Ρεθύμνης χρονολογείται στις 27 Αυγούστου 1941 (ΕΣΕΠ, σ. 7). Ακόμη Ι. Αναστασάκης, *Κρητικό Μαρτυρολόγιο. Ημερολόγιο θανάτου-εκτελέσεις κατά τη γερμανική κατοχή 1941-1945,* Χανιά 1966, 68-69.
13. Μανολικάκης, 115.
14. Καρκάνης, 362.
15. Καρκάνης, 381. *Σταυραετοί*, 81.
16. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 713.
17. Δορδανάς, *Αντίποινα*.
18. Beevor, 338.
19. *Το Βήμα*, 30 Ιουλ. 1947.
20. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 714.
21. *Το Βήμα*, 5 Αυγ. 1947. Επίσης *Έκθεσις Εθνικής Οργανώσεως Αξιωματικών Ηρακλείου* (1944) στην έκδοση Μανολικάκη, 114.
22. Δικογραφίες Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Θεσσαλονίκης (αταξινόμητο υλικό) [εφεξής Δικογραφίες]. Το υλικό προέρχεται από το αρχείο του Στράτου Δορδανά, ο οποίος κατόπιν σχετικής αδείας ερεύνησε το αρχείο που βρίσκεται στο Εφετείο Θεσσαλονίκης. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Δορδανά για την πρόσβαση στο υλικό αυτό. Πολλαπλές αναφορές στο ίδιο δικόγραφο δηλώνονται με τον αρχικό αριθμό σημείωσης του δικογράφου.
23. Τάσος Χατζηαναστασίου, «Η εθνική αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής», στην έκδοση *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941*-1944, επιμ. Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, Θεσσαλονίκη 2002, 211.
24. Θανάσης Μητσόπουλος, *Στα Μακεδονικά Βουνά. Το 30º Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1988, 378.
25. Δορδανάς, *Αντίποινα,* 435-436.
26. Καρκάνης, 379.
27. Δικογραφίες, Σταύρος Κ., Γιαννιτσά 29 Ιουν. 1946. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
28. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 2 Ιουλ. 1946.
29. Δικογραφίες, Παναγιώτης Χ., Γιαννιτσά 1 Οκτ. 1945. Επίσης Σταύρος Κ., σημ. 27.
30. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
31. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 537. Καρκάνης, 379. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
32. Δικογραφίες, Διοίκησις Χωροφυλακής Γιαννιτσών, Γιαννιτσά 25 Ιουν. 1946.
33. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 2 Ιουλ. 1946.
34. Δικογραφίες, Σταύρος Κ., Γιαννιτσά 29 Ιουν. 1946. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
35. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 2 Ιουλ. 1946.
36. *Αυτόθι*.
37. Δικογραφίες, Εθνική Ασφάλεια Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 4 Αυγ. 1945. Ημερομηνίες μετακινήσεων του σώματος Σούμπερτ παρέχονται στο έγγραφο αυτό.
38. Δικογραφίες, Διοίκησις Χωροφυλακής Χαλκιδικής, Πολύγυρος 8 Ιαν. 1946.

39. Δικογραφίες, Αθανάσιος Κ., Νέα Καλλικράτεια 9 Αυγ. 1946.
40. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
41. Δικογραφίες, Αθανάσιος Κ., Νέα Καλλικράτεια 9 Αυγ. 1946.
42. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
43. Δικογραφίες, Εθνική Ασφάλεια Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 4 Αυγ. 1945. Ημερομηνίες μετακινήσεων του σώματος Σούμπερτ παρέχονται στο έγγραφο αυτό.
44. Δικογραφίες, Παναγιώτης Κατιρτζίδης, Νέα Καλλικράτεια 9 Αυγ. 1946.
45. Δικογραφίες, Νικόλαος Φ., Νέα Καλλικράτεια 9 Ιουν. [1946].
46. Δικογραφίες, Νικόλαος Φ., Νέα Καλλικράτεια 3 Αυγ. 1946. Επίσης σημ. 35.
47. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 2 Ιουλ. 1946.
48. Δικογραφίες, Διοίκησις Χωροφυλακής Γιαννιτσών, Γιαννιτσά 25 Ιουν. 1946.
49. Δικογραφίες, Νικόλαος Φ., Νέα Καλλικράτεια 3 Αυγ. 1946. Επίσης σημ. 35.
50. Δικογραφίες, Σταθμός Χωροφυλακής Ν. Καλλικρατείας, Νέα Καλλικράτεια 17 Δεκ. 1945. Επίσης σημ. 38 και 39.
51. Δικογραφίες, Νικόλαος Φ., Νέα Καλλικράτεια 3 Αυγ. 1946. Επίσης σημ. 35.
52. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
53. Παρμενίων Ι. Παπαθανασίου, *Για τον Ελληνικό Βορρά. Μακεδονία 1941-1944. Αντίσταση και Τραγωδία*, τόμ. Ι, έκδ. 2α, Αθήνα 1997, 460.
54. Ιωάννης Τσολάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 14 Αυγ. 1979.
55. Ευδοκία Γαλανού-Τσεκούρα, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 1 Απρ. 2004.
56. Ιωάννης Τσολάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 14 Αυγ. 1979.
57. Θεόδωρος Γκλαβάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 8 Οκτ. 2004.
58. Δικογραφίες, Σταύρος Α., Θεσσαλονίκη 19 Ιουλ. 1945.
59. Θεόφιλος Τσολάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 18 Ιουν. 1999.
60. Θεόφιλος Κόκοτας, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 8 Οκτ. 2004. Επίσης σημ. 46.
61. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
62. Θεόδωρος Γκλαβάς, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 8 Οκτ. 2004.
63. *Αυτόθι*.
64. Δικογραφίες, Αντώνιος Τ., Αριδαία 31 Ιαν. 1945.
65. *Το Βήμα*, 30 Ιουλ. 1947.
66. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
67. Δικογραφίες, Παναγιώτης Κατιρτζίδης, Νέα Καλλικράτεια 9 Αυγ. 1946.
68. Θεόφιλος Τσολάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Νέα Απολλωνία 18 Ιουν. 1999.
69. Γρηγόριος Βαρβέρης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μαραθούσα 16 Οκτ. 2004.
70. Δημήτριος Φωτεινάκης, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 22 Σεπτ. 2004.
71. Νίκη Ρούτση, μαγνητοφωνημένη τηλεφωνική συνδιάλεξη, Πολύγυρος 13 Οκτ. 2004.
72. Μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις στη Μαραθούσα με τους: Νικόλαο Φωτίου 14 Αυγ. 1979, Σπύρο Φωτίου 15 Αυγ. 1979, Δημήτριο Τσολάκη 15 Ιουν. 1999 και Νικόλαο Σαμαρά 8 Οκτ. 2004.
73. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
74. Αθαν. Ι. Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Η Δράσις της Βουλγαρικής Προπαγάνδας,1943-1944*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1950, 397.
75. Σπύρος Φωτίου, σημ. 55.
76. Όλγα Χαϊδευτού, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Μαραθούσα 8 Οκτ. 2004.
77. Νικόλαος Σαμαράς, σημ. 55.
78. Δημήτριος Τσολάκης, σημ. 55.
79. Νίκη Ρούτση, μαγνητοφωνημένη τηλεφωνική συνδιάλεξη, Πολύγυρος 13 Οκτ. 2004.
80. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 734.
81. *Αυτόθι*.
82. Δικογραφίες, Κωνσταντίνος Κ., Θεσσαλονίκη 18 Δεκ. 1945. Ως αυτόπτης μάρτυρας και εν συνεχεία μέλος του τάγματος, παρέχει την πιο λεπτομερή περιγραφή του συμβάντος.
83. Δικογραφίες, Κυριάκος Κ., Θεσσαλονίκη 27 Σεπτ. 1945.
84. Ροδόλφος Σαχίνης, μαγνητοφωνημένη τηλεφωνική συνέντευξη, Θεσσαλονίκη 11 Οκτ. 2004.
85. *Το Φως*, 10 Οκτ. 1947.
86. *Το Βήμα*, 30 Ιουλ. 1947. Μαρτυρία του Συυμπερταίου Γ. Δεληµπασάκη (Μπελιβασάκη).
87. *Το Φως*, 10 Οκτ. 1947.
88. Σταύρος Τσιώτσης, μαγνητοφωνημένη τηλεφωνική συνέντευξη, Ασβεστοχώρι 18 Δεκ. 2004.
89. Καρκάνης, 382-383.
90. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.

91. Μητσόπουλος, 349.
92. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
93. Δικογραφίες, Χρήστος Μ., Γουμένισσα 1 Ιουν. 1946. Ευάγγελος Σ., Γουμένισσα 1 Ιουν. 1946. Οι μάρτυρες περιγράφουν την εντύπωση που τους προξένησε η ένοπλη Ντίνα Μαντζανά.
94. ΕΣΕΠ, σ. 11.
95. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
96. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 727-729.
97. Καρκάνης, 362.
98. Δικογραφίες, Κωνσταντίνος Κ., Θεσσαλονίκη 18 Δεκ. 1945. Παναγιώτης Σ., Θεσσαλονίκη 1 Οκτ. 1945.
99. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. 1947.
100. *Το Φως*, 10 Οκτ. 1947.
101. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 726.
102. Καρκάνης, 373.
103. ΕΣΕΠ, σ. 21.
104. Δικογραφίες, Σταύρος Γιάννογλου, Νέα Καλλικράτεια 4 Αυγ. 1946.
105. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 728.
106. Δ. Χατζηβρέττας, *Γιαννιτσά: 14 Σεπτεμβρίου 1944*, αδημοσίευτη ανακοίνωση, Γιαννιτσά 17 Οκτ. 2004.
107. Μητσόπουλος, 357-358.
108. Δικογραφίες, Γεωργιάδης, Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 735.
109. Δικογραφίες, Σταύρος Κ., Γιαννιτσά 29 Ιουν. 1946. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
110. *Αυτόθι*.
111. Δικογραφίες, Γεωργιάδης, Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 735.
112. Δικογραφίες, Σταύρος Κ., Γιαννιτσά 29 Ιουν. 1946. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
113. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
114. Δικογραφίες, Διοίκησις Χωροφυλακής Γιαννιτσών, Γιαννιτσά 25 Ιουν. 1946.
115. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. 1947.
116. Δικογραφίες, Σταύρος Κ., Γιαννιτσά 29 Ιουν. 1946. Επίσης Στέφανος Τ., σημ. 33.
117. *Αυτόθι*.
118. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. 1947.
119. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
120. Δικογραφίες, Γεωργιάδης, Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 735.
121. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 1 Οκτ. 1945.
122. *Αυτόθι*.
123. Τ.Α.Μ.Μ., Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ. 262, φάκ. 5: «Έκθεσις των ταξειδίων μας εις τας Επαρχίας», Θεσσαλονίκη 23 Σεπτ. 1944.
124. Δικογραφίες, Γεωργιάδης, Ασβεσταριό 17 Σεπτ. 1944. Δορδανάς, *Αντίποινα*, 735.
125. *Αυτόθι*.
126. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 1 Οκτ. 1945.
127. Δικογραφίες, Παναγιώτης Χ., Γιαννιτσά 1 Οκτ. 1945. Επίσης Σταύρος Κ., σημ. 27.
128. Δικογραφίες, Στέφανος Τ., Γιαννιτσά 1 Οκτ. 1945.
129. Δικογραφίες, Διοίκησις Χωροφυλακής Γιαννιτσών, Γιαννιτσά 25 Ιουν. 1946.
130. Δικογραφίες, Ντίνα (Κωνσταντίνα) Μαντζανά, Θεσσαλονίκη 28 Σεπτ. 1945.
131. Δικογραφίες, Γεώργιος Ξ., Θεσσαλονίκη 15 Απρ. 1946. Επίσης σημ. 76.
132. Δικογραφίες, Ιωάννης Γ., Θεσσαλονίκη 29 Σεπτ. 1945.
133. Κύρια πηγή για την εξιστόρηση των συμβάντων από την αναχώρηση μέχρι τη σύλληψη του Σούμπερτ παραμένει η «Έκθεσις εξετάσεως μάρτυρος» δηλ. της Ντίνας Μαντζανά, συνταγμένη στη Θεσσαλονίκη.
134. Δικογραφίες, Ιωάννης Γκ., Θεσσαλονίκη 25 Ιουλ. 1945. Επίσης σημ. 38.
135. *Το Βήμα*, 29 Ιουλ. 1947.
136. Μανολικάκης, 111. Επίσης Στήβενς Σμιθ, «Φριτς Σούμπερτ» στα *Χανιώτικα Νέα*, 2 Αυγ. 1988 και το βιβλίο του *Η Ιστορία της Αιχμαλωσίας μου*, Μόντρεαλ 1997, 47-51. Για περισσότερες λεπτομέρειες του μύθου βλέπε τη μυθιστορία του G. C. Kiriakopoulos, *The Nazi Occupation of Crete 1941-1945*, Westport and London 1995.
137. Bundesarchive, Βερολίνο 13 Οκτ. 2005.
138. Deutsche Dienstelle (WASt), Βερολίνο 16 Ιουν. 2005.
139. *Αυτόθι*.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
Ο Σούμπερτ γονυπετής στο γραφείο της φυλακής δέχεται τη θεία Μετάληψη από το στρατιωτικό ιερέα, *Το Φως*, 23.10.47

ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
Ο Σούμπερτ απέναντι από το απόσπασμα και εν μέσω δύο στρατιωτών ακούει την ανάγνωση της καταδικαστικής του αποφάσης, *Το Φως*, 23.10.47

ΤΕΤΕΛΕΣΤΑΙ
Το παράγγελμα εδώθει:
«επί σκοπόν!» και αναμένεται
το «πυρ!» και η τιμωρία,
Το Φως, 23.10.47

Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ
Βαθμοφόρος του Ελληνικού Στρατού
δίνει τη χαριστική βολή
κατά της κεφαλής του κακούργου,
Το Φως, 23.10.47

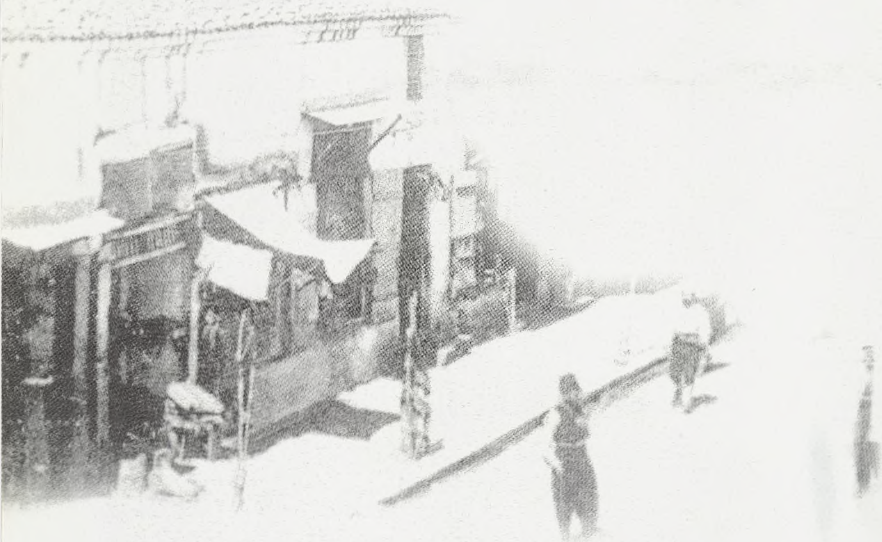

Χαμένοι τόποι

• Ένα μικρό σημείωμα για τη βυζαντινή «λεωφόρο» της Θεσσαλονίκης

• Ο τόπος των υφαντουργών: Θεσσαλονίκη 1664

Έλλη Γκαλά-Γεωργιλά

Ένα μικρό σημείωμα για τη βυζαντινή «λεωφόρο» της Θεσσαλονίκης

Η έκταση της Θεσσαλονίκης και το σχήμα του οχυρωματικού της περιβόλου[1] δεν άλλαξαν σημαντικά στο διάστημα που μεσολάβησε από τα όψιμα ρωμαϊκά χρόνια έως την ύστερη βυζαντινή περίοδο[2]. Κάτι ανάλογο συνέβη και με τη μορφή του πολεοδομικού της ιστού. Την πόλη διέσχιζε ένα σύνολο από δρόμους, με διευθύνσεις παράλληλες και κάθετες προς τη θάλασσα. Η συνεχής κατοίκηση και η επάλληλη δόμηση δεν άλλαξαν σημαντικά τη μορφή αυτού του οδικού δικτύου, που επιβίωσε παρά τους μετασχηματισμούς και τις μετατροπές που υπέστη στη διάρκεια των αιώνων[3].

Η κεντρική και σημαντικότερη οδική αρτηρία, που διέσχιζε την πόλη από τα δυτικά προς τα ανατολικά, ήταν η σημερινή οδός Εγνατία. Ο δρόμος αυτός ξεκινούσε δυτικά από τη Χρυσή Πύλη (στο Βαρδάρη) και απέληγε ανατολικά στην πύλη που αποκαλούνταν Κασσανδρεωτική ή αργότερα πύλη της Καλαμαριάς. Η θέση και η χάραξη του δρόμου βοηθούσαν σημαντικά στην ομαλή διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων. Ο σημαντικός ρόλος της Εγνατίας στη ζωή της πόλης περιγράφεται με ανάγλυφο τρόπο ήδη τον δέκατο αιώνα από τον Ιωάννη Καμενιάτη. Ο Καμενιάτης θεωρούσε τη *λεωφόρο* ως έναν από τους παράγοντες της ανάπτυξης και του πλούτου της Θεσσαλονίκης, καθώς αποτελούσε συνέχεια, μέσα στα τείχη, των δρόμων που διέσχιζαν τη μακεδονική ενδοχώρα. ***Λεωφόρου γαρ δημοσίας της προς ανατολήν αγούσης από της δύσεως*** *διά μέσου τήσδε χωρούσης της πόλεως και αναγκαίως πειθούσης τους περιοδεύοντας προς ημάς ενδιατρίβειν και τα προς χρείαν πορίζεσθαι, παν οτιούν αν είποι τις των καλών εξ αυτών*

Οδός Εγνατία, αρχές 20ού αιώνα

εκαρπούμεθά τε και προσεκτώμεθα. ένθεν και παμμιγής τις όχλος αεί περιεστοίχει τας αγυιάς[4]... Δίκαια λοιπόν η Εγνατία πήρε τον τίτλο της *λεωφόρου* και έτσι αναφέρεται από τους περισσότερους συγγραφείς.

Μάλιστα το όνομα αυτό φαίνεται ότι το διατηρούσε και στην προέκτασή της έξω από τα τείχη[5]. Χαρακτηριστικά είναι δύο αποσπάσματα από κείμενα που αναδημοσίευσε ο Θ. Γιάγκος[6] το 1982. ΄Ετσι, σε απόσπασμα του Συμεών Μεταφραστή, στο οποίο περιγράφεται το μαρτύριο της Αγίας Ανυσίας, αναφέρεται: *Το σεμνόν δε και άγιον της οσίας λείψανον οι περί ταύτα σπουδαίοι άνδρες* (...) *άραντες, και αξίως κηδεύσαντες* (...) *απέθεντο έξω της κασσανδριωτικής πύλης, ως από σταδίων δύο, εξ **αριστερών της Λεωφόρου**, ευκτήριον οίκον επιδομησάμενοι.*

Ανάλογη αναφορά συναντούμε και σε κείμενο διήγησης ενός ηγουμένου της μονής Ακαπνίου[7]. Η διήγηση περιγράφει μια σύντομη εκδρομή της κόρης του Μαξιμιανού, Θεοδώρας, έξω από την πόλη: *Ως ουν την παράλιον ώδευε* (...) *εγγίζει τω τόπω εν ω τότε χριστιανοί τας οικήσεις εποιούντο διωκόμενοι. ΄Εξω γαρ των πόλεων υπό των τυραννούντων οικείν εποιούντο διωκόμενοι.* (...) *και δη εν μέσω των οικημάτων διά της **λεωφόρου** την πομπήν ποιουμένη, τω Ιερώ προσεπέλασεν.*

Συνεπώς, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η λέξη *λεωφόρος* χρησιμοποιούνταν για τη σημερινή Εγνατία και τις προεκτάσεις της έξω από την πόλη. Το ερώτημα όμως που τίθεται είναι αν η κάθε μνεία σε *λεωφόρο* στα βυζαντινά κείμενα που αφορούν τη Θεσσαλονίκη σήμαινε αποκλειστικά αναφορά στην Εγνατία και απέκλειε κάθε άλλο μεγάλο δρόμο. Αυτό πιστεύουν στην πλειονότητα τους οι σύγχρονοι ερευνητές[8], ξεκινώντας από τον Μιχαήλ Χατζηϊωάννου.

Μια πιο προσεκτική ανάγνωση των κειμένων μάς δημιουργεί πολλούς ενδοιασμούς. Για παράδειγμα, σε αγιολογικό κείμενο που αναφέρεται στη ζωή της αγίας Θεοδώρας συναντούμε την παρακάτω διατύπωση: (...) *και το του αγίου πανευφήμου αποστόλου και ευαγγελιστού Λουκά καταλαβόντες τέμενος, το προς **τη λεωφόρω τη επί την Κασσανδρεωτικήν ιούση πύλην** διακείμενον* (...)[9]. Στο απόσπασμα αυτό η απλή αναφορά στη *λεωφόρο* δεν θεωρείται αρκετή, αλλά κρίνεται σκόπιμο να προσδιορισθεί και συγκεκριμένα: είναι αυτή που κατευθύνεται προς την Κασσανδρεωτική πύλη. Αν είναι αυτονόητο ότι *λεωφόρος* είναι πάντα και απαραίτητα η Εγνατία, σε τι εξυπηρετεί ο προσδιορισμός; Πρόκειται άραγε μόνο για σχολαστικότητα του συγγραφέα ή μήπως η λέξη *λεωφόρος* χρησιμοποιείται και για άλλους δρόμους της Θεσσαλονίκης και κατά συνέπεια ο συγγραφέας αισθάνεται την ανάγκη να γίνει σαφέστερος;

Περισσότερες όμως αμφιβολίες σχετικά με τη χρήση της λέξης *λεωφόρος* μόνο για την Εγνατία, μας δημιουργεί ένα κείμενο του Γρηγορίου του Παλαμά. Πρόκειται για έναν εγκωμιαστικό λόγο προς τον άγιο Δημήτριο, που εκφωνήθηκε, σύμφωνα με τους σχολιαστές του, μέσα στον ναό του αγίου την επομένη της γιορτής του[10]. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς στον λόγο αυτόν αναφέρεται δύο φορές στη *λεωφόρο*. Ειδικότερα, σε κάποια αποστροφή, περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ήταν *έθος παλαιόν* να γιορτάζεται η μνήμη του αγίου. Την παραμονή της γιορτής γινόταν μεγάλη λιτανεία, που ξεκινούσε από την εκκλησία της Καταφυγής, η οποία ήταν αφιερωμένη στην Παναγία. Εκεί υπήρχε και υπόγεια στοά όπου, κατά την παράδοση, είχε διδάξει ο μεγαλομάρτυρας[11]. *Όθεν έθος εστί παλαιόν της του μεγαλομάρτυρος πανηγύρεως την αρχήν δι' έτους ποιείσθαι κακείθεν **διά της λεωφόρου** μεθ' ύμνων των προς αυτόν **ανιόντας** ενθάδε ταύτην ανύειν και εις τέλος άγειν την εορτήν...*[12] Οι πιστοί, λοιπόν, ξεκινούσαν από την εκκλησία της Καταφυγής και από εκεί ανέβαιναν (*ανιόντας*) προς τον ναό του Αγίου Δημητρίου, διά της *λεωφόρου*. Το απόσπασμα μπορεί να γίνει κατανοητό με δύο τρόπους: Είτε η εκκλησία της Καταφυγής βρισκόταν σε σημείο κοντά στην Εγνατία

Οδός Εγνατία,
αρχές 20ού αιώνα

και η λιτανεία έπρεπε να τη διασχίσει πριν ανέλθει προς τον Άγιο Δημήτριο, είτε η *λεωφόρος* του κειμένου ήταν κάποιος άλλος μεγάλος και φαρδύς δρόμος που ανηφόριζε προς τον ναό του Αγίου Δημητρίου, κάθετος δηλαδή προς την Εγνατία, και η λιτανεία πραγματοποιούνταν μέσω του δρόμου αυτού. Λίγο αργότερα όμως, περιγράφοντας τη σύλληψη του αγίου από τους διώκτες του, ο Παλαμάς επανέρχεται στη *λεωφόρο* και μας στρέφει προς τη δεύτερη εκδοχή. Οι άνθρωποι του Μαξιμιανού μαθαίνουν ότι ο Δημήτριος διδάσκει στην Καταφυγή και σπεύδουν να τον συλλάβουν. *Κρατήσαντες δε **διά της λεωφόρου** άγουσι **ταύτης**, και τω Μαξιμιανώ παριστάσιν **ενταύθα ποι διατρίβοντι** και ταις του Αυαίου ανθρωποκτονίαις μεθ' ηδονής ότι πλείστης προσέχοντι*[13].

Ο Παλαμάς είναι πολύ παραστατικός. Θέλοντας να ζωντανέψει, για χάρη των ακροατών του, το δράμα που παίχτηκε, το συνδέει και με τον τόπο όπου βρίσκονται εκείνη τη στιγμή, τον ναό του Αγίου Δημητρίου. Έτσι, δείχνοντας το δρόμο που περνά από μπροστά λέει: *οδηγούν τον άγιο από αυτήν εδώ τη **λεωφόρο**, και παρουσιάζονται στον Μαξιμιανό, που βρισκόταν κάπου εδώ.* Η Εγνατία όμως δεν έχει καμία σχέση με τον ναό του Αγίου Δημητρίου και, έτσι, άθελά του ο ομιλητής μάς δίνει μία πολύ σημαντική και ενδιαφέρουσα πληροφορία: Η λέξη *λεωφόρος*, ακόμη και όταν μιλούμε για τη Θεσσαλονίκη, δεν είναι απαραίτητο να αναφέρεται αποκλειστικά στην Εγνατία. Στο κείμενο του Γρηγορίου του Παλαμά φαίνεται να αποκτά την αρχική της έννοια, να σημαίνει δηλαδή ένα μεγάλο και πλατύ δρόμο της πόλης[14]. Ποιος είναι αυτός ο δρόμος; Μπροστά από τον Άγιο Δημήτριο διέρχεται αναμφίβολα μία σημαντική λεωφόρος, η οδός Αγίου Δημητρίου. Ωστόσο, το απόσπασμα που προαναφέρθηκε, για τους ***ανιόντας*** πιστούς της λιτανείας της πανήγυρης του αγίου, οδηγεί στην υπόθεση ότι ο ομιλητής εννοεί ένα δρόμο ανηφορικό, συνεπώς κάθετο προς τη θάλασσα.

Έτσι, η παραδοχή, ότι οι Βυζαντινοί, χρησιμοποιώντας τη λέξη *λεωφόρος* στα γραπτά που αφορούσαν τη Θεσσαλονίκη, εννοούσαν αποκλειστικά και μόνο τη σημερινή Εγνατία, κλονίζεται. Η προσπάθεια όμως για την ανασύσταση της μορφής της βυζαντινής πόλης στηρίζεται, εκτός από τα αρχαιολογικά ευρήματα, και στην ερμηνεία των πληροφοριών που μας παρέχουν τα κείμενα. Είναι προφανές πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της ονομασίας των δρόμων στην ταύτιση των διαφόρων μνημείων και πόσο η λανθασμένη ταύτιση του ενός μπορεί να συμπαρασύρει και την ταύτιση όλων των άλλων.

Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα, αυτό που προκάλεσε την προσοχή και του Β. Δημητριάδη[15], είναι η θέση της βυζαντινής γειτονίας του Ομφαλού και η σχέση της με την Εγνατία. Σε έγγραφο του 1420 του αρχείου της μονής Διονυσίου[16], η γειτονία του Ομφαλού συνδέεται με τη *λεωφόρο*. Πιο συγκεκριμένα, μια ηλικιωμένη γυναίκα, η Μαρία Αγιορείτισσα, παραχωρεί στη μονή Διονυσίου *κελλύδριον των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων εν τη γειτονία του Ομφαλού **διακείμενον**, προς δύσιν και μεσημβρίαν κείμενον της παλαιάς πυρικαύστου Εβραΐδος (...) **κείμενον** αρτίως, ως οράται, εν ευσήμω τόπω και **οιονεί της λεωφόρου μέσον**.* Ο Δημητριάδης, ωστόσο, με βάση τα τεμένη που ανήκαν στη γειτονία και καταγράφηκαν σε απογραφή του 1478, κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι η συνοικία του Ομφαλού καταλάμβανε την περιοχή δυτικά από το σημερινό Διοικητήριο ως το βόρειο τείχος, άρα βρισκόταν πολύ βορειότερα από την Εγνατία. Είναι προφανές ότι η ταύτιση της *λεωφόρου* συνδέεται στενά στην περίπτωση αυτή με τη θέση της γειτονίας του Ομφαλού αλλά και με τη θέση της εβραϊκής γειτονιάς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Βελένης, *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης από τον Κάσσανδρο ως τον Ηράκλειο*, Θεσσαλονίκη 1998.
2. Ch. Bakirtzis, «The Urban Continuity and Size of Late Byzantine Thessalonike», *Dumbarton Oaks Papers* 57 (2004), Symposium on Late Byzantine Thessalonike, 40.
3. M. Vitti, *Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης από την ίδρυσή της έως τον Γαλέριο*, Αθήνα 1996, 22. Ch. Bakirtzis, *ό.π.*, 42.
4. Ιωάννου κληρικού και κουβουκλεισίου του Καμινιάτου, *Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης*, Berlin 1973, 11.
5. J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle, contribution a l' étude d' une ville paléochrétienne*, Paris 1984, 28.
6. Θ. Γιάγκος, «Περί της Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής της οδού Γ΄ Σεπτεμβρίου Θεσσαλονίκης», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 66 (1983), 247.
7. Ο ίδιος, *ό.π.*, 247.
8. Αμφιβολίες ως προς αυτό διατύπωσε πρώτος ο Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1983, 31 και στη συνέχεια οι Γ. Αναστασιάδης - Ε. Χεκίμογλου, *Η «χαμένη» Εγνατία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2001, 17-19.
9. *Ο βίος της Οσιομυροβλύτιδος Θεοδώρας της εν Θεσσαλονίκη*, εισαγωγή-κριτικό κείμενο-μετάφραση-σχόλια Σ. Πασχαλίδης, Θεσσαλονίκη 1991, 82.
10. *Άγιος Δημήτριος, Εγκωμιαστικοί λόγοι επιφανών βυζαντινών λογίων (Συμεών, Νεόφυτος, Γρηγοράς, Παλαμάς, Αρμενόπουλος)*, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Π. Βλαχάκος, Θεσσαλονίκη 2004, 309.
11. «Στοά τις εστίν υπόγειος εν τω ναώ της Αειπαρθένου και Θεομήτορος, ου Καταφυγή το επώνυμον».
12. *Άγιος Δημήτριος, ό.π.*, 332-334.
13. *Άγιος Δημήτριος, ό.π.*, 334.
14. Ε. Κριαράς, *Λεξικό μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας*, τ. 9, 157.
15. Β. Δημητριάδης, *ό.π.*, 31.
16. Archives de l' Athos IV, Actes de Dionysiou, ed. N. Oikonomidès, αρ. 19 (1420).

Ευάγγελος Χεκίμογλου

Ο τόπος των υφαντουργών:
Θεσσαλονίκη 1664

Το έτος 1664, με διαταγή του αρχηγού των γενιτσάρων, του μεγάλου βεζίρη και του ίδιου του σουλτάνου, όλοι οι υφαντουργοί και τα υφαντουργικά εργαστήρια της Θεσσαλονίκης συγκεντρώθηκαν υποχρεωτικώς σε κοινό εργοτάξιο, που βρισκόταν στην «περιοχή της Αγίας Σοφίας». Την πληροφορία διασώζει ο ιστορικός Ismail Hakki Uzuncarsili[1], μαζί με μια άλλη εξίσου ενδιαφέρουσα είδηση για την ιστορική τοπογραφία της Θεσσαλονίκης: Ότι οι Εβραίοι που κατασκεύαζαν ύφασμα για τις στολές των γενιτσάρων υποχρεώθηκαν να κατοικούν στην «ακρόπολη» («citadel»). Δεν υπάγονταν πλέον στις τοπικές πολιτικές αρχές, αλλά στον αγά των γενιτσάρων (Braude: 232). Από τότε χρονολογείται η «προστασία» των εβραίων υφαντουργών από τον κάτοχο αυτού του αξιώματος, για την οποία κάνει λόγο ο γάλλος ιεραπόστολος Jean Baptiste Souciet εβδομήντα ολόκληρα χρόνια μετά την έκδοση της διαταγής που προαναφέρθηκε[2].

Αν εκτελέστηκε αυτή η διαταγή, θα πρέπει να προκάλεσε δραματική αλλαγή στη χωρική οργάνωση της πόλης, η οποία διέλαθε της προσοχής της τοπικής ιστοριογραφίας. Στο κείμενο που ακολουθεί επιχειρείται (α) να επιβεβαιωθεί ότι η διαταγή εν μέρει εκτελέσθηκε και (β) να προσδιοριστεί γεωγραφικώς το κοινό υφαντουργικό εργαστήριο.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΓΗΣ

Η ιστορία της παραγωγής τσόχας από τους Εβραίους της οθωμανικής Θεσσαλονίκης πέρασε διάφορα στάδια, με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, οι οποίες δεν γίνονται πάντοτε κατανοητές[3].

Η πώληση υφασμάτων εκ μέρους της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης προς το οθωμανικό κράτος δεν ήταν συνήθης αγοραπωλησία, αλλά υποχρεωτική υπηρεσία της κοινότητας (hizmet) έναντι αμοιβής που καθοριζόταν αυθαιρέτως από το κράτος. Ο τρόπος αυτός συναλλαγής μεταξύ κράτους και παραγωγών αποτελούσε τον κανόνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 16ο μέχρι και τον 18ο αιώνα. Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της αγοραπωλησίας, σε συνδυασμό με τον ταμιακό συμψηφισμό της αξίας της τσόχας προς την αξία του χαρατσιού που όφειλε η κοινότητα (από τον 17ο αιώνα) (Rozen, 1994: 256), δημιούργησε παρερμηνείες για τη φύση των συναλλαγών μεταξύ της κοινότητας και του κράτους, μέχρι του σημείου να πιστεύεται ότι επρόκειτο για πληρωμή του χαρατσιού σε είδος[4].

Η σύγχρονη έρευνα έδειξε ότι στη διάρκεια του 16ου αιώνα -με σημείο αιχμής το 1568- η εβραϊκή κοινότητα επιδίωξε να εφοδιάζει τα σώματα των γενιτσάρων με τσόχες εξασφαλίζοντας μια σταθερή αγορά. Σταδιακά, όμως, η σχέση αποδείχθηκε καταστροφική, στον βαθμό που οι τιμές με τις οποίες οι οθωμανικές αρχές αγόραζαν τα εμπορεύματα καθορίζονταν αυθαίρετα. Από όσο οι πηγές μάς επιτρέπουν να αντιληφθούμε, από τον 17ο αιώνα οι τιμές σημείωσαν σοβαρή υστέρηση σε σχέση με το κόστος. Έτσι, η κοινότητα έπρεπε να χρηματοδοτεί το διαρκώς διευρυνόμενο άνοιγμα (Rozen, 1997: 458). Για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα προσπάθησε, με τη συνδρομή των οθωμανικών αρχών: (α) Να προμηθεύεται φτηνή πρώτη ύλη, εξασφαλίζοντας με νόμο μονοπωλιακή πρόσβαση στις αγορές. (β) Να περιορίσει έως εκμηδενισμού την εξαγωγή μαλλιού. Οι συναφείς ει-

δήσεις αφθονούν για τον 17ο αιώνα[5]. Επιπλέον έθεσε υπό τον έλεγχό της την παραγωγή και την εμπορία υφασμάτων (Νεχαμά: 648 και 690). Συνολικά, δηλαδή, η εβραϊκή κοινότητα -ακολουθώντας αναπόφευκτα τον δρόμο της δωροδοκίας των αξιωματούχων- έτεινε να μονοπωλήσει το όλο κύκλωμα παραγωγής και εμπορίας του προϊόντος, με στόχο να μειώσει τη ζημία από την πώλησή του στο δημόσιο, με τιμές που καθορίζονταν διοικητικά. Όμως η κακοπληρωμένη εργασία, σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες που απαιτούνταν, προκάλεσε επιδείνωση της ποιότητας του προϊόντος. Έτσι, δημιουργήθηκε η κρίση του 1637, όταν οι αρχές απαγχόνισαν στην Κωνσταντινούπολη τον επικεφαλής της αντιπροσωπείας της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, τον ραβίνο Ιούδα Κόβο, με την κατηγορία ότι ήταν υπεύθυνος για την κακή ποιότητα του υφάσματος. Φαίνεται ότι μετά τη θανάτωση του Κόβο η κοινότητα πέτυχε για ένα χρονικό διάστημα τον μονοπωλιακό έλεγχο ολόκληρης της διαδικασίας παραγωγής και εμπορίας (Νεχαμά: 648).

Όμως αυτό δεν επαρκούσε. Η μη αναπροσαρμογή των τιμών που κατέβαλλε το οθωμανικό κράτος για την τσόχα συσσώρευε ολοένα και υψηλότερες υποχρεώσεις στην κοινότητα, με αποτέλεσμα τη φυγή εύπορων Εβραίων στους οποίους αναλογούσε μεγαλύτερο βάρος (Νεχαμά: 651-652). Ταυτόχρονα συνεχίστηκαν τα κρούσματα παραγωγής προϊόντων χαμηλής ποιότητας, όπως τεκμαίρεται από την απόφαση που έλαβε η κοινότητα το 1650, να προβαίνει σε σήμανση του προϊόντος ανά παραγωγό (Νεχαμά: 650). Η είδηση αυτή δείχνει ότι, αν η κοινότητα παρήγε τσόχα με δικά της εργαστήρια, η παραγωγή της δεν επαρκούσε και ήταν υποχρεωμένη να αγοράζει προϊόντα τρίτων. Δείχνει, επίσης, ότι ο κοινοτικός έλεγχος στην παραγωγή δεν είχε μέχρι τότε τυποποιηθεί.

Με τη σειρά της, η διαταγή του 1664 (για την υποχρεωτική συγκέντρωση των υφαντουργών) δείχνει ότι η υποχρέωση της εβραϊκής κοινότητας, να παράσχει καλής ποιότητας τσόχα στα σώματα των γενιτσάρων, εξακολουθούσε να μην τηρείται και ότι ο κοινοτικός έλεγχος ήταν ανεπαρκής. Οι γενίτσαροι πολλές φορές πουλούσαν[6] τα κομμάτια υφάσματος που αναλογούσαν στον καθένα και είχαν κάθε συμφέρον να απαιτούν να είναι καλή η ποιότητά τους. Ασφαλώς, αποδέκτες αυτής της απαίτησης θα ήταν η εβραϊκή κοινότητα και ο αγάς των γενιτσάρων. Η θανάτωση του Κόβο δεν πρέπει να είχε λησμονηθεί στα 1664, ενώ οι διαδοχικές

απόπειρες της κοινότητας να ελέγξει το προϊόν όχι μόνο θα ήταν σε γνώση των γενιτσάρων αλλά θα πρέπει να είχαν και την αποδοχή τους. Τα βήματα που μπορούμε να ανιχνεύσουμε στην οργάνωση της παραγωγής ήταν τρία (Χεκίμογλου, 2004: 40-43): (α) Μέχρι τη θανάτωση του Κόβο παρήγαν ταυτόχρονα βιοτεχνίες και οικογένειες (οι τελευταίες ίσως πλήρωναν σε είδος το μερίδιό τους στους φόρους). (β) Μετά τη θανάτωση του Κόβο η οικιακή παραγωγή καταρχήν αποκλείστηκε ή τουλάχιστον θα ελεγχόταν προσεκτικά πριν παραδοθεί. Αυτό σήμαινε ότι η κοινότητα διαδραμάτιζε ρόλο συντονιστή και ελεγκτή. (γ) Το επόμενο βήμα (Jacobsohn: 132-133) ήταν η οργάνωση της παραγωγής μέσω του συστήματος των διαδοχικών αναθέσεων («putting out»), όπου την πρωτοβουλία είχαν πλέον οι «μπατανέρος», δηλαδή οι διαχειριστές των «μπατάν» (των υδάτινων ροών). Δεδομένου ότι πολλά «μπατάν» ανήκαν σε βακούφια ή στο κράτος[7], η ανάληψη της πρωτοβουλίας από τους «μπατανέρος» αποτελεί ένδειξη ότι ο έλεγχος της παραγωγής είχε φύγει από τα χέρια της εβραϊκής κοινότητας και είχε περάσει στα χέρια οθωμανών αξιωματούχων. Αντί, δηλαδή, να σταθεροποιηθεί μέσα από τον μονοπωλιακό έλεγχο της παραγωγής, είχε περάσει σε νέα φάση αστάθειας.

Ένδειξη για την αστάθεια και την αναποτελεσματικότητα όλων των μέτρων που εφαρμόστηκαν ήταν ο εκτοπισμός των υφασμάτων της Θεσσαλονίκης από το βεστιάριο των ανώτερων αξιωματούχων της Αδριανούπολης, ήδη από τη δεκαετία του 1620, και η αντικατάστασή τους με βρετανικά υφάσματα (Braude: 233-234). Η ερμηνεία αυτής της μεταβολής πρέπει να λάβει υπόψη της ότι τα υφάσματα της Θεσσαλονίκης αποτελούσαν ένα είδος υποκατάστατου των αγγλικών υφασμάτων Suffolk[8] (από τα οποία προφανώς ήταν φτηνότερα, διαφορετικά δεν θα επικρατούσαν). Ωστόσο, και η ποιότητα των υφασμάτων Suffolk δεν ήταν πάντοτε καλή: «They found that the greatest reason for the not venting of their cloths was, in regard that in fourteen or fifteen thousand cloths that they made yearly, nine or ten thousand of them were false made», αναφέρει πρακτικό της Βουλής των Κοινοτήτων του έτους 1642 για την παραγωγή της περιοχής[9]. Το γεγονός ότι στη δεκαετία του 1660 πανωφόρια από αγγλικό μάλλινο φορούσαν ακόμη και οι Θεσσαλονικείς της μεσαίας τάξης (Μοσχόπουλος: 355-356) δείχνει ότι το βασικό πρό-

βλημα της τοπικής παραγωγής δεν ήταν μόνο η ποιότητα αλλά και το κόστος. Αν, λοιπόν, στην εποχή του Κόβο το ζήτημα εντοπιζόταν στην ανομοιογένεια του προϊόντος (προερχόμενη από την προσπάθεια μείωσης του κόστους και τον ελλιπή έλεγχο), στη δεκαετία του 1660 το πρόβλημα ήταν πολύ πιο σύνθετο: Χαμηλή ποιότητα, υψηλό κόστος και άναρχη διαχείριση.

Φαίνεται ότι στα 1664 οι οθωμανοί αξιωματούχοι έκριναν ότι δεν ήταν δυνατή η επίτευξη καλής ποιότητας, παρά μόνο αν η παραγωγή γινόταν όπως και σε όλες τις συντεχνίες, με βασική αρχή τη γεωγραφική συγκέντρωση των εργατών στον ίδιο τόπο, ώστε να τελεί υπό άμεσο έλεγχο. Με άλλα λόγια, ότι η ρίζα του κακού βρισκόταν στον τρόπο παραγωγής. Είναι πράγματι περίεργο ότι το κυριότερο προϊόν της Θεσσαλονίκης δεν φαίνεται μέχρι τότε να παραγόταν μέσα από συντεχνιακές δομές, έστω και αν τα προνόμια στην αγορά της πρώτης ύλης και στη διάθεση του προϊόντος παραπέμπουν σε συντεχνιακά χαρακτηριστικά.

ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ

Η διαταγή του 1664 αφορούσε το βασικό τυπικό χαρακτηριστικό της συντεχνιακής οργάνωσης, δηλαδή τη συγκέντρωση όλων των τεχνιτών σε ένα κοινό εργοτάξιο, κοντά στην Αγία Σοφία. Την πληροφορία επιβεβαιώνει ο Γ. Νεχαμά. Χωρίς να προσδιορίζει επακριβώς τον χρόνο ίδρυσης του εργαστηρίου, σημειώνει ότι καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου οι τσόχες κατασκευάζονταν σε ένα μεγάλο εργαστήρι, το λεγόμενο «μπεϊλίκι», το οποίο βρισκόταν κοντά στο θαλάσσιο τείχος (Νεχαμά: 1031). Σαφή διαβεβαίωση για την ύπαρξή του έχουμε, όμως, σε κείμενο που συντάχθηκε μεταξύ των ετών 1768 και 1778. Σ' αυτό ο αβάς Belley επισημαίνει ότι από «πολύ καιρό» είχε δημιουργηθεί στη Θεσσαλονίκη εργοστάσιο κατασκευής μάλλινου υφάσματος (Μέρτζιος: 207). Ίσως κάποια σχέση με το εργοστάσιο είχε και η ύπαρξη αποθήκης για το μαλλί που είχε υποστεί τη διαδικασία των γναφέων. Την ύπαρξη αποθήκης μαρτυρούν οθωμανικές πηγές για τα έτη 1696 και 1707 (Βασδραβέλλης: 27 και 75). Σ' αυτήν παρέδιδαν το πλυμένο ύφασμα[10] οι χωρικοί στους οποίους είχε ανατεθεί η σχετική εργασία.

Είναι επίσης βέβαιο ότι κάποια εγκατάσταση υφαντουργών πράγματι δημιουργήθηκε στην περιοχή της Αγίας Σοφίας. Ανάμεσα στα ακίνητα που έπαιρ-

ναν νερό από το υδραγωγείο του Λεμπέτ στα 1826 ήταν και εκείνο του çuka vekili, που βρισκόταν στη συγκεκριμένη περιοχή της Αγίας Σοφίας. Ο Β. Δημητριάδης, που μας δίνει την πληροφορία (Δημητριάδης, 1983: 430), ερμηνεύει την έκφραση «çuka vekili» ως «αντιπρόσωπο των κατασκευαστών τσόχας». Πιθανώς η λέξη «Vekil» επιδέχεται και άλλη ερμηνεία, υποδηλώνοντας τον αξιωματούχο, τον αρμόδιο[11]. Αυτήν την ερμηνεία δίνει και ο Νεχαμά, που υποστηρίζει ότι ο «çuka vekili» ήταν «επιθεωρητής» που οριζόταν από τους γενιτσάρους και πρόσωπο με εξαιρετική ισχύ (Νεχαμά: 1036). Άρα, το ακίνητο που εντοπίζουμε στα 1825 ήταν το κτίριο του εντεταλμένου για την τσόχα αξιωματούχου. Δεν γνωρίζουμε, όμως, αν ήταν το κοινό εργοτάξιο της διαταγής του 1664.

Σαφέστερη μαρτυρία είναι εκείνη που περιλαμβάνεται στο γνωστό χοτζέτι του

έτους 1823 με αντικείμενο την πώληση του ελληνικού νοσοκομείου. Το κτίριο του νοσοκομείου βρισκόταν στη συνοικία Dabbağ Hayreddin και συνόρευε με το beylik çukaci konaği, δηλαδή με το δημόσιο κτίριο των κατασκευαστών της τσόχας[12] (Δημητριάδης, 1983: 458, Βασδραβέλλης: 476). Βρίσκουμε εδώ ακριβώς την ονομασία που διέσωσε ο Νεχαμά στηριζόμενος στην τοπική παράδοση (Νεχαμά: 1031). Η θέση του νοσοκομείου ήταν ελαφρώς βόρεια και δυτικά από το σημερινό μητροπολιτικό μέγαρο[13]. Οι χριστιανοί ονόμαζαν την περιοχή αυτή «συνοικία της Μητροπόλεως», ενώ οι μουσουλμάνοι με το όνομα της παρακείμενης ισλαμικής συνοικίας «Dabbağ Hayreddin», η οποία είχε ως βόρειο και ανατολικό όριο το λουτρό πίσω από το ιερό της Αγίας Σοφίας, στο τέλος της σημερινής οδού Παύλου Μελά και επεκτεινόταν προς τα νότια[14].

Οπωσδήποτε, τόσο το κτίριο του çuka vekili όσο και το μπεϊλίκι βρίσκονταν στην περιοχή της Αγίας Σοφίας. Δεν γνωρίζουμε αν έχουμε να κάνουμε με ένα ή δύο κτίρια, αν δηλαδή το κτίριο του βεκίλη της τσόχας και το δημόσιο κτίριο του κατασκευαστή της τσόχας ήταν ένα και το αυτό. Η τελευταία εκδοχή είναι και η πιθανότερη, αφού μόνο ένα κτίριο που είχε σχέση με την τσόχα έπαιρνε νερό, τουλάχιστον στην περιοχή της Αγίας Σοφίας. Μπορούμε συνεπώς να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι το κοινό εργαστήριο των υφαντουργών βρισκόταν λίγο βορειότερα και δυτικά του νέου μητροπολιτικού μεγάρου, ίσως στο νοτιοανατολικό άκρο του πολεοδομικού τετραγώνου που σχηματίζουν οι σημερινοί οδοί Κούσκουρα, Μητροπόλεως, Τσιμισκή και Μητροπολίτου Ιωσήφ. Το γεγονός ότι το κτίριο υπήρχε ακόμη στα 1823 δεν σημαίνει ότι λειτουργούσε ως υφαντουργείο. Οπωσδήποτε, τα κτίρια της περιοχής καταστράφηκαν σε πυρκαγιά το 1840[15] και κατά πάσα πιθανότητα τότε καταστράφηκε το δημόσιο κτίριο των κατασκευαστών της τσόχας.

Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο Νεχαμά διαβεβαιώνει ότι στο μπεϊλίκι ίσχυε για τους υφαντουργούς το σύστημα της μισθωτής εργασίας (Νεχαμά: 1043). Ρόλο εργοδότη διαδραμάτιζε ο λεγόμενος «μπεϊλικτζής», ο οποίος έπαιρνε προκαταβολές από την εβραϊκή κοινότητα και τις χρησιμοποιούσε ως κεφάλαιο κίνησης, για να αγοράζει την πρώτη ύλη[16]. Η όλη παραγωγή γινόταν με το σύστημα της ανάθεσης («putting out») για κάθε στάδιο της επεξεργασίας του προϊόντος (Jacobsohn: 132-133). Οι μισθοί ήταν χα-

μηλοί και καταβάλλονταν με μεγάλη καθυστέρηση από τον μπεϊλικτζή (Νεχαμά: 1043). Είναι ίσως η πρώτη φορά στην οθωμανική ιστορία που συναντούμε εφαρμογή του συστήματος της μισθωτής εργασίας σε μεγάλη κλίμακα από τα μέσα του 17ου αιώνα. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι σχέσεις παραγωγής καθορίσθηκαν εξωγενώς με την άσκηση εξωοικονομικής βίας εκ μέρους των γενιτσάρων, οι οποίοι κατάφεραν να διατηρήσουν το σύστημα πάνω από έναν αιώνα. Είναι άραγε σύμπτωση ότι τρία χρόνια μετά την έκδοση της διαταγής εκδηλώθηκε κύμα μαζικών εξισλαμισμών στην εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης, με αφορμή την αποστασία του Σαμπετάι Σεβί; (Νεχαμά: 722-723). Στις συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, η αλλαξοπιστία είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την απομάκρυνση από τους χαλεπούς όρους της μισθωτής εργασίας στο μπεϊλίκι. Ανάμεσα στους εξωμότες (ντονμέδες) δεν αναφέρονται υφαντουργοί (Νεχαμά: 919).

Jean-Leon Gerome, *The Day of Last Judgement*

Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ

Όποια και αν ήταν η μορφή του κοινού εργοταξίου των υφαντουργών, ο τόπος του απαντά στις πηγές ως «συνοικία της Μητροπόλεως», αλλά και με τις ονομασίες «Dabbağ Hayreddin» και «Kaldirgöç». Υπάρχει σχέση αλληλεπικάλυψης μεταξύ των δύο τελευταίων συνοικιών, των οποίων τα όρια μεταβλήθηκαν (η πρώτη συρρικνώθηκε υπέρ της δεύτερης). Δεν γνωρίζουμε, όμως, πότε και πώς πραγματοποιήθηκε η μεταβολή. Η Kaldirgöç δεν αναφέρεται στην απογραφή του έτους 1567-1568. Απαντά, όμως, σε πωλητήριο έγγραφο του Σεπτεμβρίου του 1696 (Delilbaşı: 69-71). Έχει ενδιαφέρον, εν προκειμένω, η ετυμολογία της ονομασίας «Kaldirgöç». Το ρήμα «Kaldirmak» σημαίνει «ανυψώνω», ενώ το ουσιαστικό «göç» σημαίνει τη μετοίκηση, την αλλαγή κατοικίας. Ίσως, λοιπόν, η ονομασία «Kaldirgöç» απηχεί την αναγκαστική μετεγκατάσταση εργαστηρίων και υφαντουργών που πραγματοποιήθηκε με τη διαταγή του 1664.

Στην περιοχή Kaldirgöç δεν σημειώνονται συναγωγές στους χάρτες που εκτυπώθηκαν στην τελευταία εικοσαετία της τουρκοκρατίας. Αντίστοιχα, υπάρχουν συναγωγές των οποίων η θέση δεν έχει εντοπιστεί. Μία από αυτές είναι η συναγωγή Lisbon, η οποία περιλάμβανε μια μεγάλη ομάδα υφαντουργών της τσόχας που θεωρούνταν φτωχοί (Rozen, 1994: 244) και που μάλλον βρισκόταν κοντά στο Akce Mescid[17], δηλαδή στη συνοικία Kaldirgöç. Μια άλλη ήταν η Yahya (Δημητριάδης, 1983: 371 και 373), δίπλα στην οποία βρισκόταν μια αυλή, όπου στρατοπέδευαν άποροι, συνήθως ξένοι, προσωρινά άστεγοι (Νεχαμά: 940), το είδος δηλαδή των ανθρώπων που θα εργάζονταν με χαμηλές αμοιβές σε ένα δημόσιο υφαντουργείο.

Η γειτονική προς το εργαστήριο συνοικία Dabbağ Hayreddin έφερε και την ονομασία «Odalar Mahalesı» [=Συνοικία των Δωματίων] (Δημητριάδης, 1983: 144). Στην Κωνσταντινούπολη «Odalar» ονομάζονταν τα καταλύματα των γενιτσάρων. Κάθε orta (λόχος) στρατοπέδευε σε έναν oda (Bayerle: 121). Κατά πάσα πιθανότητα, η ίδια ορολογία ίσχυε και στη Θεσσαλονίκη. Η ονομασία «Odalar Mahalesı» προδίδει ότι επρόκειτο για την περιοχή των γενιτσαρικών κα-

ταλυμάτων. Στις αρχές του εικοστού αιώνα η συνοικία Dabbağ Hayreddin είχε συρρικνωθεί[18] σε ένα οικοδομικό τετράγωνο, ενώ στα 1828 (οπότε απαντά για πρώτη φορά στα αρχειακά έγγραφα) ήταν μεγαλύτερη, αν κρίνουμε από τον φόρο που πλήρωσε (Δημητριάδης, 1983: 144)[19]. Περίπου το 50% της έκτασής της ανήκε σε ισλαμικό βακούφι που είχε συσταθεί κατά τον 16ο αιώνα, ο ιδρυτής του οποίου έφερε τίτλο γενιτσάρου (Μαντοπούλου & Χεκίμογλου: 324-325)[20]. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, η συγκέντρωση όλων των υφαντουργών σε κοινό εργοτάξιο να μην έγινε απλώς στην περιοχή της Αγίας Σοφίας αλλά δίπλα στους στρατώνες των γενιτσάρων. Για τη θέση αυτή συνηγορεί και η μεταγενέστερη (κατά τον 18ο αιώνα) παρουσία αγοράς υφασμάτων και λουτρικών στη συνοικία του Akce Mescid (πλατεία Ναβαρίνου)[21].

ΠΟΙΟ ΦΡΟΥΡΙΟ;

Ερχόμαστε, τώρα, στο δεύτερο σκέλος της διαταγής, ότι οι Εβραίοι που κατασκεύαζαν ύφασμα για τις στολές των γενιτσάρων υποχρεώθηκαν να κατοικούν στην «ακρόπολη». Δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο που να δικαιολογεί την υπόνοια ότι υπήρξε ποτέ εβραϊκή συνοικία στην ακρόπολη της Θεσσαλονίκης (δηλαδή στο Επταπύργιο). Ο Εβλιγιά Τσελεμπή, που επισκέφθηκε την πόλη τρία χρόνια μετά την έκδοση της διαταγής, διαβεβαιώνει ότι οι Εβραίοι κατοικούσαν εντός της πόλεως, κοντά στην πύλη του λιμένος[22]. Είτε λοιπόν πρόκειται για κάποια διαταγή που δεν εκτελέσθηκε ποτέ είτε ο όρος «ακρόπολη» αφορούσε κάποιο άλλο φρούριο μέσα στην πόλη[23].

Ο Εβλιγιά Τσελεμπή μνημονεύει τέσσερις ανώτερες διοικήσεις φρουρίων (Μοσχόπουλος: 328): Το Ιτς Καλέ [=εσωτερικό φρούριο], το φρούριο της Καλαμαριάς, το Orta Hisar [= μεσαίο φρούριο] και ένα ακόμη που ο Ν. Μοσχόπουλος, εκδότης του κειμένου του Εβλιγιά, δεν μπόρεσε να το διαβάσει[24]. Τόσο ο τελευταίος όσο και ο Β. Δημητριάδης (1983: 465-466) συμφωνούν ότι το Ιτς Καλέ είναι το Επταπύργιο, ενώ το φρούριο της Καλαμαριάς είναι δίχως αμφιβολία ο Λευκός Πύργος (Μοσχόπουλος: 330). Απομένει το Orta Hisar. Εκτός από την κατά λέξη μετάφραση της ονομασίας αυτής [=μεσαίο ή κεντρικό φρούριο] υπάρχει και άλλη εκδοχή, που θεωρούμε πιθανότερη. Ο όρος «Orta» [= κέντρο] σήμαινε ομάδα γενιτσάρων αποτελούμενη από 50-200 στρατιώτες με επικεφαλής «γιαγιά μπασί» ή «τσορμπατζή» (Bayerle: 122). Ήταν, δηλαδή, όρος ταυτόσημος προς τον «λόχο».

Συνεπώς, το Orta Hisar μπορεί να ήταν των γενιτσάρων. Αφού συνεπώς αναζητούμε ένα κάστρο, κοντά στο οποίο υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν οι υφαντουργοί, όταν τέθηκαν υπό την εποπτεία των γενιτσάρων, αυτό θα ταίριαζε να είναι το Orta Hisar[25]. Δεν γνωρίζουμε πού βρισκόταν το συγκεκριμένο κάστρο. Ωστόσο, σε κατάλογο ισλαμικών ευκτήριων οίκων του 1835 (Δημητριάδης, 1983: 285) αναφέρεται το Orta Mescid [= ευκτήριος οίκος του Orta], το οποίο βρισκόταν στην ακρόπολη (Kal'a i- Balâ). Αφού λοιπόν το Orta Mescid βρισκόταν στην ακρόπολη, εκεί θα πρέπει να ήταν και το Orta Hisar. Αν αυτό ισχύει, τότε η διαταγή να μεταφερθούν οι κατοικίες των υφαντουργών στην ακρόπολη θα πρέπει να αφορούσε το Επταπύργιο και μπορεί να είμαστε βέβαιοι ότι δεν εκτελέσθηκε ποτέ. Αλλά προς τι η εντολή να κατοικούν στην ακρόπολη οι υφαντουργοί, όταν τα εργαστήριά τους ήταν κοντά στην Αγία Σοφία; Άλλωστε δεν είναι βέβαιο ότι υπήρχε μόνο ένας Orta μέσα στην πόλη. Μάλλον, λοιπόν, κάποιο άλλο φρούριο εννοεί η σχετική πηγή, που θα πρέπει να αναζητηθεί κοντά στον τόπο όπου εργάζονταν ο υφαντουργοί. Πιθανώς το στρατόπεδο των γενιτσάρων κοντά στην Αγία Σοφία ήταν ένα είδος φρουρίου και εκείνο εννοούσε η διαταγή του 1664. Δεν αποκλείεται επίσης το υπό αναζήτηση φρούριο να ήταν κάποιος από τους παραλιακούς πύργους, προς τον οποίο οδηγούσε δρομίσκος που αναφέρεται στο πωλητήριο έγγραφο του 1823 («ο δρόμος που οδηγεί προς το κάστρο»)[26].

1. Μητρόπολη
2. Νταμπάγ Χαϊρεντίν
3. Πλατεία Ναβαρίνου (Ακτσέ Μεστζίντ)
4. Εργοστάσιο τσόχας

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Με εισήγηση του αγά των γενιτσάρων, την οποία ενέκρινε ο σουλτάνος, επήλθαν το 1664 στη Θεσσαλονίκη: (α) μεταβολή στην παραγωγή της τσόχας, με τη γενίκευση της μισθωτής εργασίας σε ένα κοινό εργοτάξιο παραγωγής τσόχας, το οποίο πρακτικά διηύθυναν οι γενίτσαροι, (β) μεταβολή στη χωρική οργάνωση της πόλης, με τον σχηματισμό μιας ακόμη βιοτεχνικής συνοικίας, που πρέπει να εκτεινόταν στα δυτικά του βιοτεχνικού κέντρου της σημερινής πλατείας Ναβαρίνου. Η τοπική παραγωγή αντιμετώπιζε τον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών προϊόντων και η τοπική κοινωνία αντέδρασε με τον τρόπο αυτό. Οι κύριοι ωφελημένοι θα ήταν οι αξιωματούχοι των γενιτσάρων, τα θύματα οι εργάτες που ετοίμαζαν την τσόχα. Η καταιγίδα της αλλαξοπιστίας του Σαμπετάι Σεβί, τρία χρόνια αργότερα, ίσως δεν ήταν συμπτωματική, αλλά η αντίδραση ενός τμήματος της εργατικής τάξης που αναζητούσε διέξοδο, είτε σε ιδεολογικές ακροβασίες είτε στη σχετική ασφάλεια των οθωμανικών συντεχνιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- S. Avisur, «The Woolen Textile Industry in Saloniki», *The Book of Greek Jewry*, [στην εβραϊκή], τόμος 2, Jerusalem 1971-1978.
- B. Braude, «The Rise and Fall of Salonica Woollens, 1500-1650», στον τόμο: Alisa Meyuhas Ginio (ed.), *Technology Transfer and Western Competition, Jews, Christians, and Muslims in the Mediterranean World After 1492*, London 1992, 216-236.
- G. Bayerle, *Pashas, Begs and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997 (Issis Press).
- Melek Delilbaşı, «The Via Egnatia and Selanik (Thessalonica) in the 16th Century», στον τόμο Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, Ρέθυμνο 1996, 67-84.
- Hanna Jacobsohn, «Οι Πορτογάλοι Μαράνο και η συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης του 16ου αιώνα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 4 (Φεβρουάριος 2001), 125-136.
- Minna Rosen (1988), «Contest and Rivalry in Mediterranean Maritime Commerce in the First Half of the 18th Century: The Jews of Salonica and the European Presence», *Revue des études juives*, CXLVII (3-4) 1988, 309-352.
- Minna Rozen (1994), «Individual and Community in the Jewish Society of the Ottoman Empire: Salonica in the Sixteenth Century», στον τόμο *The Jews of the Ottoman Empire*, Washington D.C., 1994, 215-273.
- Minna Rozen (1997), «The Corvée to Operate the Mines in Siderokapisi and its Effects on the Jewish Community of Thessaloniki in the 16th Century», *The Jewish Communities of South-Eastern Europe*, Thessaloniki 1997, 453-471.
- G. Veinstein, «La Draperie Juive de Salonique. Une relecture critique de Joseph Nehama», *The Jewish Communities of South-Eastern Europe*, Thessaloniki 1997, 579-589.
- Κ. Βακαλόπουλος, «Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, 1796-1840», *Μακεδονικά* 16 (1976), 73-173.
- Ι.Κ. Βασδραβέλλης (επιμ.), *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας Α΄, Αρχείον Θεσσαλονίκης (1695-1912)*, Θεσσαλονίκη 1952.
- Κίρκη Γεωργιάδου-Τσιμίνο (μετάφραση και σχολιασμός), «Οθωμανικές πηγές: Έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας. Τέλη 17ου αιώνα», στον τόμο Χ. Παπαστάθης & Ε. Χεκίμογλου (επιμ.), *Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη: Η Οθωμανική Περίοδος*, ημίτομος Α΄, Θεσσαλονίκη 2004, 305-391.
- Έλλη Γκαλά Γεωργιλά & Ε. Χεκίμογλου, «Τοπογραφικά της μητροπολιτικής συνοικίας της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 17 (Απρίλιος 2005), 92-99.
- Β. Δημητριάδης (1979), «Ο Κανουναμέ και οι χριστιανοί κάτοικοι της Θεσσαλονίκης γύρω στα 1525», *Μακεδονικά* 19 (1979), 328-395.
- Β. Δημητριάδης (1983), *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού, «Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον Pere Jean-Baptiste Souciet», *Μακεδονικά* 8 (1968), 185-210.
- Θάλεια Μαντοπούλου & Ε. Χεκίμογλου, «Κτηματολογικές πηγές, Θεσσαλονίκη - Τέλη 19ου, αρχές 20ού αιώνα», στο *Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη: Η Οθωμανική Περίοδος*, ημίτομος Β΄, Θεσσαλονίκη 2004.
- Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- Γ. Νεχαμά, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, Βιβλίο Δεύτερο, Θεσσαλονίκη 2000.
- Σαπφώ Ταμπάκη, *Η Θεσσαλονίκη στις περιγραφές των περιηγητών 12ος - 19ος αι. μ. Χ.- Λατρευτικά μνημεία*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Ν. Μοσχόπουλος, «Η Ελλάς κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή», *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 321-363.
- Μ. Χατζηϊωάννου, *Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, ήτοι τοπογραφική περιγραφή της Θεσσαλονίκης*, Αθήναι 1880.
- Ε. Χεκίμογλου (1992), «Τα ελληνικά νοσοκομεία της Θεσσαλονίκης επί Τουρκοκρατίας», *Μακεδονικά* 28 (1992), 56-81.
- Ε. Χεκίμογλου (1994), «Το μητροπολιτικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης κατά τον 19ο αιώνα», στα *Πρακτικά του ΙΔ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, 445-468. αναδημοσιευμένο στου ιδίου, *Τα μυστήρια της Θεσσαλονίκης. Κείμενα για τους χαμένους τόπους της πόλης*, Θεσσαλονίκη 2001, 189-222.
- Ε. Χεκίμογλου (2004), «Η Οθωμανική Περίοδος», στον τόμο Χ. Παπαστάθης & Ε. Χεκίμογλου (επιμ.) *Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη: Η Οθωμανική Περίοδος*, ημίτομος Α΄, Θεσσαλονίκη 2004, 13-304.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ismail Hakki Uzuncarsili, *Osmanli Devleti Teskilβtindan Kapukulu Ocaklari*, τ. Α΄, *Acemi Ocagi ve Yeniceri Ocagi*, Ankara, 1943, 273. Παρατίθεται από τον Benjamin Braude, «The Rise and Fall of Salonica Woollens, 1500-1650», στον τόμο: Alisa Meyuhas Ginio (ed.), *Technology Transfer and Western Competition, Jews, Christians, and Muslims in the Mediterranean World After 1492*, Λονδίνο 1992, 232.
2. Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού, «Περιγραφή της Θεσσαλονίκης στα 1734 από τον Pere Jean-Baptiste Souciet», *Μακεδονικά* 8 (1968), 188. Βλ. προχείρως το γαλλικό κείμενο στη Σαπφώ Ταμπάκη, *Η Θεσσαλονίκη στις περιγραφές των περιηγητών 12ος - 19ος αι. μ. Χ.- Λατρευτικά μνημεία*, Θεσσαλονίκη 1998, Παράρτημα, καρτέλα 23 (χ.σ.).
3. Για τις παρεξηγήσεις βλ. κυρίως Minna Rozen, «Individual and Community in the Jewish Society of the Ottoman Empire: Salonica in the Sixteenth Century», *The Jews of the Ottoman Empire*, Washington D. C., 1994. Της ιδίας, «The Corvée to Operate the Mines in Siderokapisi and its Effects on the Jewish Community of Thessaloniki in the 16th Century», *The Jewish Communities of South-Eastern Europe*, Thessaloniki 1997. Επίσης, Gilles Veinstein, «La draperie Juive de Salonique. Une relecture critique de Joseph Nehama», *The Jewish Communities of South-eastern Europe*, Thessaloniki 1997.
4. Βλ. επί παραδείγματι Γ. Νεχαμά, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, Βιβλίο Δεύτερο, Θεσσαλονίκη 2000, 648. S. Avisur, «Ο κλάδος της υφαντουργίας στη Θεσσαλονίκη», Sefunot, τόμος 12, Ιερουσαλήμ 1971-1978, 145-168 (στην εβραϊκή).
5. Νεχαμά, *ό.π.*, 962. Avisur, *ό.π.* Σ. Μάξιμος, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, Αθήνα 1945, 78 κ.ε. Minna Rosen, «Individual and Community», 247, της ιδίας, «Contest and Rivalry in Mediterranean Maritime Commerce in the First Half of the 18th Century: The Jews of Salonica and the European Presence», *Revue des ėtudes juives*, CXLVII (3-4) 1988, 318. Επίσης, Ι.Κ. Βασδραβέλλης (επιμ.), *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας Α΄, Αρχείον Θεσσαλονίκης (1695-1912)*, Θεσσαλονίκη 1952, 44.
6. Παμπί Ασσέρ Κόβο, Σάαρ Ασσέρ, Γιορέντ Ντεά, τόμος 13, σελ. 26, α-β. Παρατίθεται από τον Avisur με τη σημείωση: «Μπορεί και να το πουλούσαν από ανάγκη και πείνα».
7. Όπως στην περίπτωση των γναφείων της Γουμένισσας, όπου η εργασία είναι υποχρεωτική υπηρεσία. Βλ. Ι.Κ. Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 27-28 και Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την Τουρκοκρατία», *Μακεδονικά* 20 (1980), 413.
8. B. Braude, *ό.π.*, 233-234, όπου η μαρτυρία Βρετανού της εποχής, καλού γνώστη του μάλλινου υφάσματος και της εμπορίας του στην Ανατολή.
9. «House of Commons Journal Volume 2: 15 April 1642», Journal of the House of Commons: volume 2: 1640-1643 (1802), pp. 528-30. URL: http://www.british-history.ac.uk/report.asp?compid=9995.
10. Η διαδικασία ήταν: ύφανση, γναφή, ξέσιμο, κόψιμο, καθάρισμα σε διάλυμα νατρίου, νέο ξέσιμο, στέγνωμα.
11. Bayerle, *ό.π.*, 155: «Vekil: A «minister», head of one of the ministries established by Mahmud II». «Vekiharc: The treasurer of a Janissary oda».
12. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 468 και Βασδραβέλλης, *ό.π.*, 476.
13. Ε. Χεκίμογλου, «Τα ελληνικά νοσοκομεία της Θεσσαλονίκης επί Τουρκοκρατίας», *Μακεδονικά* 28 (1992), 56-81 και ακριβέστερα του ιδίου, «Το μητροπολιτικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης κατά τον 19ο αιώνα», στα *Πρακτικά του ΙΔ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, αναδημοσιευμένο στου ιδίου, *Τα μυστήρια της Θεσσαλονίκης. Κείμενα για τους χαμένους τόπους της πόλης*, Θεσσαλονίκη 2001, 189-222, ειδ. 193-197. Βλ. πρόσφατα, Έλλη Γκαλά Γεωργιλά & Ε. Χεκίμογλου, «Τοπογραφικά της μητροπολιτικής συνοικίας της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 17 (Απρίλιος 2005), 92-99.
14. Για τη θέση της συνοικίας βλ. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 144, Ε. Χεκίμογλου «Το μητροπολιτικό συγκρότημα..», 69-74.
15. Το κτίριο του νοσοκομείου γειτόνευε με το κτίριο της τσόχας και την οικία κάποιου Φαρασή (βλ. υποσημείωση 14). Ο βρετανός πρόξενος της Θεσσαλονίκης γράφει σε αναφορά του της 13ης Μαΐου 1840: «*The French Consulate with all the surrounding houses, was burned to the ground in the fire of September last*, a *Jew Banker*, a *Rajjah named Farassi, whose house before the fire was joined to the Consulate...*». [Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, «Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, 1796-1840», *Μακεδονικά* 16 (1976), 163]. Άρα, η περιοχή αποτεφρώθηκε.

16. Νεχαμά, *ό.π.*, 1036. Αναλυτικά για τις λειτουργίες που ασκούσε ο μπεϊλικτζής αναφέρεται ο Avisur, *ό.π.*
17. Βλ. Δημητριάδης, 156-157 (όπου θεωρεί άγνωστη τη θέση της Lisbon) και 373, όπου σημειώνει ότι η Evora, που αποτελούσε εναλλακτική ονομασία της Lisbon, βρισκόταν κοντά στο Akce Mescid.
18. Παλαιότερα διατύπωσα την υπόθεση ότι «η συρρίκνωση αυτή αφορούσε το νότιο τμήμα της συνοικίας, το οποίο σταδιακά, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, κατοικήθηκε από εβραϊκό πληθυσμό και πήρε την ονομασία "Kaldirgöç" (Καλντιργκιούτς)» (Χεκίμογλου 1992: 69-71). Είχα στηρίξει την υπόθεσή μου στα ρυμοτομικά χαρακτηριστικά που είχε η συνοικία στα 1880, πριν δηλαδή από τις πολεοδομικές επεμβάσεις που ακολούθησαν την πυρκαγιά του 1890 και άλλαξαν εντελώς τη φυσιογνωμία της. Στην περιοχή δέσποζε ένα οικοδομικό πολύγωνο, μεγαλύτερο από το οικόπεδο του ναού της Αγίας Σοφίας, στο βόρειο τμήμα του οποίου βρίσκουμε στα 1906 τη συνοικία Dabbağ Hayreddin (Νταμπάγ Χαϊρεντίν). Τα νότια όρια αυτού του πολυγώνου έφταναν ως την παλαιά οδό Βασιλέως Ηρακλείου, σχεδόν στο ύψος της σημερινής Τσιμισκή, και τα δυτικά όρια στη σημερινή οδό Παλαιών Πατρών Γερμανού. Στα 1906 το μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιοχής ονομαζόταν πλέον «Kaldirgöç». Όμως η προαναφερθείσα άποψη έχει το μειονέκτημα ότι η ονομασία «Kaldirgöç» είναι πιθανώς παλαιότερη από την ονομασία «Dabbağ Hayreddin» / «Odalar Mahalesı», η οποία δεν απαντά προ του 1828. Ας σημειωθεί ότι δεν γνω-ρίζουμε πόσο παλαιά ήταν η συνοικία, δεδομένου ότι δεν συνδέεται με συγκεκριμένο τέμενος. Είναι ίσως η μοναδική συνοικία που δεν γνωρίζουμε αν είχε τέμενος και ποιο. Το αναφερόμενο από τον Δημητριάδη τέμενος Hayreddincik (σ. 284) βρισκόταν σε άλλο σημείο της πόλης (πρβλ. *στο ίδιο*, σ. 341). Επίσης η συνοικία Dabbağ Hayreddin δεν είχε καμία σχέση με το τέμενος που υπήρχε στην περιοχή των βυρσοδεψείων (*στο ίδιο*, σ. 337), αφού τα βυρσοδεψεία βρίσκονταν εκτός των τειχών, δίπλα στη θάλασσα, προς το κάστρο του Βαρδάρη. Το μοναδικό μικρό τέμενος που θα μπορούσε να βρισκόταν στην συνοικία Dabbağ Hayreddin ήταν το mescid του αμπατζή Μεχμέντ, το οποίο καταγράφεται στα 1478 στη συνοικία της Αγίας Πελαγίας (*στο ίδιο*, σ. 343). Η συνοικία αυτή πρέπει να βρισκόταν στο νότιο παραθαλάσσιο τμήμα της πόλης (βλ. πιο κάτω). Αλλά ο ευκτήριος οίκος του αμπατζή Μεχμέντ δεν αναφέρεται σε μεταγενέστερες πηγές, πλην μιας μνείας εν έτει 1835 περί ενός mescid του Μεχμέντ (χωρίς το επαγγελματικό προσωνύμιο «αμπατζής»), το οποίο ήταν μάλλον κατεστραμμένο. Στα 1906 δεν υπήρχε πλέον (*στο ίδιο*, σ. 343).
19. Το τετράγωνο αυτό βρισκόταν νοτιοανατολικά του λουτρού της Αγίας Σοφίας, κάλυπτε δηλαδή το τέλος της σημερινής οδού Παύλου Μελά και τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου Παύλου Μελά - Ζεύξιδος - Ικτίνου (βλ. *στο ίδιο*, χάρτη σ. 145).
20. Πρόκειται για το βακούφι του Καπουτζή Μεχμέντ αγά, στο οικοδομικό τετράγωνο 106.
21. Ε. Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος*, Θεσσαλονίκη 1996, 86-117.
22. «Αυτοί [οι Εβραίοι] κατοικούν έσωθεν της Πύλης της Σκάλας [Ισκελέ Καπουσού] κάτωθεν ακριβώς του τοίχου του κάστρου». Ν. Μοσχόπουλος, «Η Ελλάς κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή», *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 352. Ανάλογη, αν και όχι τόσο σαφής, είναι η μαρτυρία του σύγχρονού του Χατζή Κάλφα. Βλ. τη σχετική περικοπή μεταφρασμένη στου Μ. Χατζηϊωάννου, *Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, ήτοι τοπογραφική περιγραφή της Θεσσαλονίκης*, Αθήναι 1880, 9-10.
23. Αποκλείουμε την περίπτωση με τον όρο «ακρόπολη» να εννοείται η ίδια η περιτείχιστη πόλη, δεδομένου ότι δεν υπήρχαν την εποχή εκείνη συνοικίες εκτός των τειχών, εκτός από τα εμπορικά καταστήματα, τις βιοτεχνίες και τις αποθήκες του λιμανιού, όπου όμως δεν υπήρχαν κατοικίες. Μοσχόπουλος, *αυτόθι*, 338. Άρα, δεν θα είχε νόημα μια διαταγή που θα υποχρέωνε τους κατοίκους να εγκατασταθούν εντός της πόλεως.
24. Ίσως να είναι το Γκαρμπ Χισάρ (δυτικό φρούριο) το οποίο αναφέρεται σε άλλο σημείο. Βλ. Μοσχόπουλος, *αυτόθι*, 328. Πρβλ. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία*, 465-466.
25. Ας σημειωθεί ότι το τέμενος των γενιτσάρων στην Κωνσταντινούπολη ονομαζόταν «Ορτά Τζαμί». *Αυτόθι*.
26. Βλ. Έλλη Γκαλά Γεωργιλά & Ε. Χεκίμογλου, «Τοπογραφικά της μητροπολιτικής συνοικίας της Θεσσαλονίκης κατά την τουρκοκρατία», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 17 (Απρίλιος 2005), 92-99.

Κελύφη του παρελθόντος

- Αξιόλογα κτίρια και σύνολα σε «στρατόπεδα» της Θεσσαλονίκης
  Καταγραφή - τεκμηρίωση - ανάγκες προστασίας
- Η μεταξοβιομηχανία στην περιοχή της Γουμένισσας κατά τον εικοστό αιώνα
  Η περίπτωση του μεταξοϋφαντουργείου «Χρυσαλλίς»

Δημήτριος Ζυγομαλάς

Αξιόλογα κτίρια και σύνολα σε «στρατόπεδα» της Θεσσαλονίκης

Καταγραφή - τεκμηρίωση - ανάγκες προστασίας*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα «στρατόπεδα» έχουν αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια σε βασικό αντικείμενο συζήτησης για την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Στη σκιά των δεσμεύσεων της πολιτείας για απόδοση σημαντικών τμημάτων τους στους δήμους, κυρίως του δυτικού τομέα της πόλης, απόψεις και συζητήσεις για τον τρόπο αξιοποίησης των υπό παραχώρηση εκτάσεων έρχονται συχνά - πυκνά στο προσκήνιο.

Από τον όλο προβληματισμό, υπάρχει ωστόσο μια πλευρά των στρατοπέδων που φαίνεται να μην έχει ερευνηθεί σε βάθος. Τα στρατόπεδα δεν είναι κενοί χώροι. Αποτελούν λειτουργικές εγκαταστάσεις κι ως τέτοιες διαθέτουν κτίρια, συγκροτήματα και σύνολα, ενταγμένα σ' ένα φυσικό ή τεχνητό περιβάλλον. Ο επαναπροσδιορισμός του λειτουργικού τους προορισμού, έστω και σε τμήματα, απαιτεί μια τεκμηριωμένη πρόταση για τον τρόπο διαχείρισης αυτού του κτιριακού δυναμικού. Και η τεκμηριωμένη πρόταση προϋποθέτει με τη σειρά της την ολοκληρωμένη αξιολόγηση των κτιριακών υποδομών.

* Το παρόν κείμενο αποτελεί εμπλουτισμένη μορφή εισήγησης του συγγραφέα, σε ημερίδα που οργάνωσαν από κοινού το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας και ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε την 1η Απριλίου 2006 στο Πολεμικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και είχε τίτλο: «Στρατόπεδα στην πόλη: Ανάδειξη και αξιοποίηση». Η εισήγηση του συγγραφέα με τίτλο: «Αξιόλογα κτήρια και σύνολα σε στρατόπεδα της Θεσσαλονίκης: Καταγραφή, τεκμηρίωση, προοπτικές αξιοποίησης μέσα από τη διεθνή εμπειρία» αφορούσε τα αποτελέσματα έρευνας για το παραπάνω θέμα από ομάδα εργασίας του ΤΕΕ/ΤΚΜ. Εκτός από τον ίδιο, την ομάδα στελέχωσαν οι συνάδελφοι Κ. Παπαϊωάννου και Γ. Χαλιάζη. Το πλήρες τεύχος με τα αποτελέσματα της έρευνας της ομάδας είναι διαθέσιμο στη βιβλιοθήκη, καθώς και στην ιστοσελίδα του ΤΕΕ/ΤΚΜ.

Στρατόπεδο «Παύλου Μελά», πανοραμική άποψη (εικ. 1)

Στρατόπεδο «Κόδρα», πανοραμική άποψη (εικ. 2)

Στο ζήτημα της αξιολόγησης των στρατιωτικών εγκαταστάσεων του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος, έχουμε ήδη το παράδειγμα των στρατοπέδων «Παύλου Μελά» στη Σταυρούπολη (**εικ. 1**) και «Κόδρα» στην Καλαμαριά (**εικ. 2**). Το κτιριακό τους απόθεμα προστατεύεται πλέον από το υπουργείο Πολιτισμού (βλ. ΦΕΚ 1786/Β/02-12-2003, 986/Β/14-07-2005), γεγονός που επιβεβαιώνει την ικανότητα των στρατιωτικών κτιρίων και συνόλων να δρουν ως σημεία αναφοράς για την ιστορική μνήμη. Πέρα, όμως, από τις δύο αυτές περιπτώσεις, το ερώτημα παραμένει: τι ισχύει για το κτιριακό δυναμικό των υπόλοιπων στρατοπέδων της Θεσσαλονίκης;

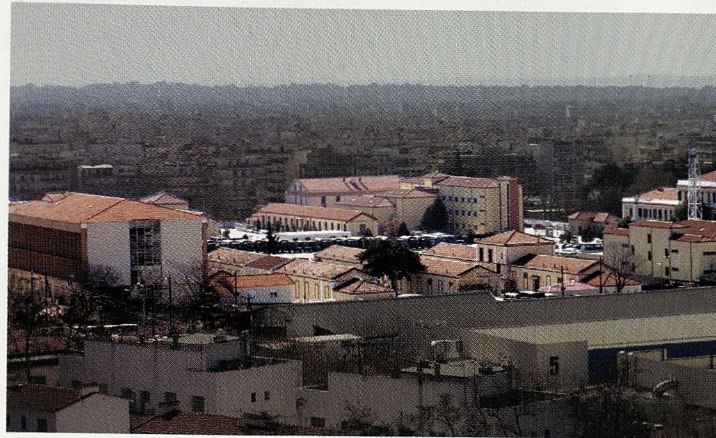
ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΕ ΕΝΑ ΚΡΙΣΙΜΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

Προσβλέποντας σε μια πρώτη απάντηση, η Μόνιμη Επιτροπή Αρχιτεκτονικών Θεμάτων του Τμήματος Κεντρικής Μακεδονίας του Τεχνικού Επιμελητηρίου συγκρότησε τον Απρίλιο του 2005 ομάδα εργασίας, με αντικείμενο την καταγραφή τυχόν αξιόλογων κτιρίων και συνόλων σε έξι ανεξερεύνητα στρατόπεδα. Από τα δυτικά προς τα ανατολικά, πρόκειται για τα στρατόπεδα «Ζιάκα», «Κακιούση», «Παπακυριαζή», «Μεγάλου Αλεξάνδρου», «Καρατάσιου» και «Πεδίου Άρεως». Η ομάδα στελεχώθηκε από τον συγγραφέα, καθώς και από τις συναδέλφους Κ. Παπαϊωάννου και Π. Χαλιάζη. Ύστερα από ειδική άδεια του ΓΕΣ, για την οποία και οφείλονται θερμές ευχαριστίες, η εν λόγω ομάδα περιηγήθηκε τα έξι στρατόπεδα και απομόνωσε ως άξια προσοχής 99 κτίσματα, 3 κτιριακά συγκροτήματα και 7 κτιριακά σύνολα. Σημειώνεται ότι, καθώς αρκετά κτίρια επαναλαμβάνονται σε πανομοιότυπα αντίγραφα μέσα στο ίδιο στρατόπεδο, τα 99 κτίσματα αντιστοιχούν ουσιαστικά σε 61 διαφορετικές μονάδες.

Ας δούμε εν συντομία τι εντοπίστηκε κατά στρατόπεδο.

α. Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως»

Στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», αναγνωρίστηκε ένα ξεχωριστό αρχιτεκτονικό σύνολο, που αποτελείται από το πρωταρχικό κτιριακό δυναμικό, καθώς και από νεότερα, πλην αξιόλογα κτίρια, τα οποία πήραν τη θέση αρχικών (**εικ. 3**). Όλα τα κτίσματα παρατάσσονται γύρω από τον εξαρχής αδόμητο κεντρικό χώρο. Από τα πρωταρχικά, που χρονολογικά ανάγονται στην τελευταία φάση της οθωμανικής κατοχής της Θεσσαλονίκης, διατηρούνται το Στρατηγείο, το μοναδικό χαρακτηρισμένο μνημείο στα έξι στρατόπεδα, ο περίκεντρος ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, το κτίριο του Πολεμικού Μουσείου και από δύο πεντάδες όμοιων στρατώνων, με χαρακτηριστική συμμετρική παράταξη και εναλλαγή εκατέρωθεν του κεντρικού χώρου. Στις αξιόλογες νεότερες κατασκευές περιλαμβάνονται δύο συγκροτήματα, καθώς και δύο πανομοιότυπα κτίρια διαμονής οπλιτών, όλα και πάλι σε συμμετρική διάταξη εκατέρωθεν της κεντρικής έκτασης. Περιλαμβάνεται ακόμη το τετραώροφο διοικητήριο, όπου στεγάζονται τα στρατολογικά γραφεία, και το τριώροφο κτίριο των ξενώνων.

Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως», πανοραμική άποψη (εικ. 3)

β. Στρατόπεδο «Παπακυριαζή»

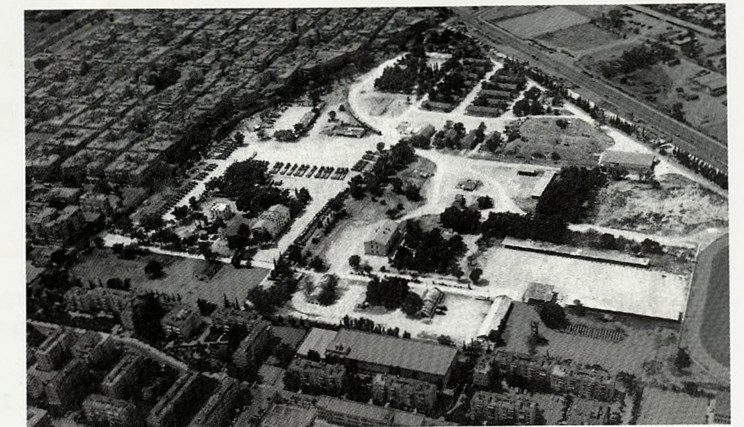
Στο στρατόπεδο «Παπακυριαζή», πρώτο σημείο αναφοράς αποτέλεσε το εργοστάσιο του ανατολικού τομέα, ένας από τους μεγαλύτερους στεγασμένους και εσωτερικά ενιαίους χώρους σε ολόκληρη τη Θεσσαλονίκη (**εικ. 4**). Δίπλα του, καταγράφηκε μικρότερο κτίσμα επισκευών με ιδιότυπη επεξεργασία όψεων, ενώ στην άλλη άκρη του στρατοπέδου, στον δυτικό τομέα, εντοπίστηκε ένα ιδιαίτερα αξιόλογο σύνολο μεσοπολεμικών αποθηκών. Πρόκειται για επτά κτίρια, που συγκροτούν τρεις παραλλαγές κοινού κτιριακού τύπου. Διατάσσονται κάθετα στη σιδηροδρομική γραμμή, μέσω της οποίας άλλοτε ανεφοδιάζονταν.

Στρατόπεδο «Παπακυριαζή», πανοραμική άποψη (εικ. 4)

γ. Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου»

Στο στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», αναδεικνύονται δύο αξιόλογα κτιριακά σύνολα, καθώς και ένα χαρακτηριστικό διώροφο κτίριο διαμονής οπλιτών, το οποίο επαναλαμβάνεται πανομοιότυπο σε στρατόπεδα ανά ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο (**εικ. 5**). Αναφορικά με τα σύνολα, στον νότιο τομέα του στρατοπέδου, δίπλα στην κεντρική πύλη, εντοπίστηκε μια ενδιαφέρουσα σύνθεση δομημένων και αδόμητων χώρων. Τα δομημένα τμήματα συνίστανται στο μεσοπολεμικό διοικητήριο, το επίσης μεσοπολεμικό κτίριο διαμονής οπλιτών και τέλος τον μεταπολεμικό ναό του στρατοπέδου. Ανάμεσά τους παρεμβάλλονται εκτάσεις, είτε με τεχνητή διαμόρφωση είτε με χαμηλό και ψηλό πράσινο. Από την άλλη πλευρά, στο βορειοδυτικό άκρο του στρατοπέδου επισημάνθηκε μια ομάδα δώδεκα αποθηκών της δεκαετίας του 1960. Είναι όλες όμοιες και διατάσσονται συμμετρικά εκατέρωθεν ενός κεντρικού δρόμου.

Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου», πανοραμική άποψη (εικ. 5)

δ. Στρατόπεδο «Καρατάσιου»

Στο στρατόπεδο «Καρατάσιου», ολόκληρος ο δυτικός τομέας αποδείχθηκε κατάσπαρτος από μια εξαιρετική ποικιλία κτισμάτων, που συνοψίζουν με μοναδικό τρόπο την πρόσφατη αρχιτεκτονική των στρατιωτικών κτιρίων, και μάλιστα σε εξελικτική βάση. Πιο συγκεκριμένα, μέσα σ' ένα κατάφυτο περιβάλλον με αυτοφυείς φυτεύσεις και μεγάλη ποικιλία ψηλού πρασίνου, αναγνωρίστηκαν τέσσερις κτιριακές ενότητες: στο δυτικό όριο του στρατοπέδου το διοικητήριο, λίγο ανατολικότερα τρία κάθετα τοποθετημένα στην κλίση του εδάφους κτίρια διαμονής οπλιτών και ακόμη ανατολικότερα δύο μεγάλες ομάδες κτιρίων. Η βορειοδυτική, με δεκατρία αξιόλογα κτίρια (**εικ. 6**), όλα σε αυστηρή παράταξη γύρω από κεντρικό αδόμητο χώρο, και η νότια, με δεκαπέντε αξιόλογα κτίσματα (**εικ. 7**).

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Κτίριο διαμονής οπλιτών στη βορειοδυτική ομάδα κτιρίων (εικ. 6)

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Όρχος οχημάτων στη νότια ομάδα κτιρίων (εικ. 7)

Αριστερά: Στρατόπεδο «Ζιάκα». Κτιριακό συγκρότημα κεντρικής πύλης (εικ. 8)

Δεξιά: Στρατόπεδο «Ζιάκα». Ξυλουργείο (εικ. 9)

ε. Στρατόπεδο «Ζιάκα»

Στο στρατόπεδο «Ζιάκα», σε βασικό σημείο εστίασης αναδείχθηκε ο κεντρικός δρόμος. Πλαισιώνεται από δέντρα μεγάλης ηλικίας, χαρακτηριστικά του κλίματος της Θεσσαλονίκης, καθώς και από οκτώ αξιόλογα κτίρια. Στο δυτικό άκρο του, βρίσκεται το μονώροφο διοικητήριο, χαρακτηριστικό δείγμα κατοικίας του μεταπολεμικού εποικισμού. Στο ανατολικό άκρο, παρατάσσεται συγκρότημα τριών κτιρίων (**εικ. 8**). Το μεσαίο απ' αυτά παρουσιάζει ομοιότητες με τις αστικές κατοικίες της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20ού αιώνα. Στο μέσον, τέλος, υπάρχει ομάδα τεσσάρων λιτών κτιριακών όγκων, που ανάγονται στην περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Μαζί μ' αυτήν την ενδιαφέρουσα γραμμική ανάπτυξη κτισμάτων και συγκροτημάτων από ένα ευρύ χρονικό φάσμα, καταγράφηκαν δύο ακόμη κτίρια. Πρόκειται για το ξυλουργείο (**εικ. 9**), το μοναδικό κτίσμα στα έξι στρατόπεδα με τη χαρακτηριστική «οδοντωτή» στέγη των βιομηχανικών κτιρίων, και το ορθογωνικό κτίριο των αποθηκών, κοντά στην κεντρική πύλη.

Στρατόπεδο «Κακιούση». Κτιριακές μονάδες προς το ρέμα Δενδροποτάμου (εικ. 10)

στ. Στρατόπεδο «Κακιούση»

Στο κεντρικό τμήμα του στρατοπέδου «Κακιούση», εντοπίστηκε ένα εξαιρετικά συνεκτικό από μορφολογική και κατασκευαστική άποψη σύνολο, χωρίς ανάλογο στα υπόλοιπα πέντε στρατόπεδα. Ως μέρη του συνόλου αναγνωρίστηκαν δέκα συνολικά κτίρια, κατασκευασμένα στα τέλη της δεκαετίας του 1950, με εξαίρεση δύο κτίσματα τα οποία κατασκευάστηκαν μεταγενέστερα και πάντως πριν από τη δεκαετία του 1980. Όλα διατάσσονται κατά μήκος ενός ενιαίου συστήματος παράλληλων και κάθετα τεμνόμενων δρόμων, οι οποίοι στα ανατολικά οριοθετούν κεντρική αδόμητη έκταση. Βασικό συνδετικό τους στοιχείο αποτελεί η κατασκευαστική δομή και η διαμόρφωση των όψεων, καθώς όλα είναι κτισμένα με φέρουσες πλινθοδομές και κεραμοσκεπές σκυροδέματος. Επιπλέον, οι πλινθοδομές μένουν εξωτερικά ανεπίχριστες και κοσμούνται με περιμετρικές ταινίες από πλίνθους (**εικ. 10**).

Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου». Κτίριο διαμονής οπλιτών, σε καλή κατάσταση (εικ. 11)

Στρατόπεδο «Παπακυριαζή». Αποθήκη δυτικού τομέα, σε μέτρια κατάσταση (εικ. 12)

Στρατόπεδο «Ζιάκα». Δυτικό κτίριο συγκροτήματος πύλης, σε κακή κατάσταση (εικ. 13)

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε συνέχεια της παραπάνω σύντομης επισκόπησης, καταθέτουμε τρεις γενικές διαπιστώσεις για όσα «αξιόλογα» απαριθμήθηκαν, διαπιστώσεις αναμφίβολα σημαντικές για τον προγραμματισμό της νέας πραγματικότητας στα τμήματα των στρατοπέδων που τελούν υπό παραχώρηση.

Διαπίστωση πρώτη: Σε γενικές γραμμές, τα αξιόλογα κτίρια, συγκροτήματα και σύνολα που εντοπίστηκαν βρέθηκαν σε καλή έως πολύ καλή κατάσταση. Η αξιοποίησή τους για τη στέγαση νέων χρήσεων δεν θέτει κατά συνέπεια ζήτημα εκτεταμένων και πολύ περισσότερο ιδιαίτερα δαπανηρών επισκευών.

Αρκεί να σημειωθεί ότι, στη συντριπτική πλειονότητα των κτιρίων, οι φθορές περιορίζονταν σε μικρής κλίμακας βλάβες, καθαρά επιφανειακού χαρακτήρα (**εικ. 11**), με αξιοπρόσεκτο παράδειγμα τα κτίρια του εδώ και τρία χρόνια εγκαταλειμμένου και επανειλημμένα παραβιασμένου στρατοπέδου «Καρατάσιου». Αρκετά ήταν και τα κτίρια με καμία ή σχεδόν καμία φθορά, ενώ μόλις σε πέντε από τα συνολικά ενενήντα εννέα καταγράφηκαν μεγάλης έκτασης επιφανειακές βλάβες ή προβλήματα στη φέρουσα κατασκευή. Πρόκειται για τρεις αποθήκες του δυτικού τομέα του στρατοπέδου «Παπακυριαζή» (**εικ. 12**) και για το ενδιάμεσο και το δυτικό κτίσμα της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα» (**εικ. 13**). Το τελευ-

Πάνω αριστερά: Στρατόπεδο «Ζιάκα». Ενδιάμεσο κτίριο συγκροτήματος πύλης (εικ. 14)

Δεξιά: Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου». Διοικητήριο κοντά στη νότια πύλη (εικ. 15)

Στρατόπεδο «Ζιάκα». Δυτικό διοικητήριο (εικ. 16)

ταίο αντανακλά και τη χειρότερη κατάσταση διατήρησης, λόγω καταστροφής της στέγης του.

Διαπίστωση δεύτερη: Ακόμη κι αν τα περισσότερα στερούνται πλούσια διακοσμημένων όψεων και περίτεχνα κοσμημένων εσωτερικών χώρων, η δε ηλικία τους αγγίζει το πολύ τα πενήντα χρόνια, τα κτίρια, τα συγκροτήματα και τα σύνολα που καταγράφηκαν δεν παύουν να συγκροτούν μια ενότητα με ιδιαίτερες αξίες· αξίες σημαντικές για την ιστορική μνήμη και τη μορφή του δομημένου περιβάλλοντος, που καθιστούν βάσιμο το αίτημα της διατήρησης. Ποιες είναι οι αξίες αυτές;

α) Μεγάλο μέρος των κτιρίων και των συνόλων διεκδικεί αναμφίβολα την ιστορική αξία, καθώς χρονολογείται στις αρχές του 20ού αιώνα, στην περίοδο του μεσοπολέμου ή ακόμη και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αρχιτεκτονικά έργα των οποίων αναγνωρίζονται τελευταία όλο και συχνότερα ως άξιοι προστασίας μάρτυρες της ιστορικής μνήμης.

Στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα ανάγονται τα περισσότερα από τα κτίρια που παρατάσσονται γύρω από τον κεντρικό χώρο του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και πιθανότατα το ενδιάμεσο κτίριο της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα» **(εικ. 14)**. Στον μεσοπόλεμο ανάγονται το διοικητήριο και το κτίριο διαμονής οπλιτών δίπλα στη νότια πύλη του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου» **(εικ. 15)**, καθώς και οι επτά αποθήκες στον δυτικό τομέα του στρατοπέδου «Παπακυριαζή». Κατά προφορική μαρτυρία, στην περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου κτίστηκαν τα τέσσερα κτίρια στο μέσον του κεντρικού δρόμου του στρατοπέδου «Ζιάκα», ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1950 - αρχές της δεκαετίας του 1960 ανεγέρθηκαν το δυτικό διοικητήριο του παραπάνω στρατοπέδου **(εικ. 16)**, το κεντρικό κτιριακό δυναμικό του στρατοπέδου «Κακιούση» και οι δώδεκα αποθήκες στον βορειοδυτικό τομέα του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου».

Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου». Κτιριακό σύνολο βορειοδυτικών αποθηκών (εικ. 17)

Εκτός από τα παραπάνω μεμονωμένα κτίρια και τα σύνολα ομόχρονων κτιρίων, η ιστορική αξία επιβεβαιώνεται, πάντως, και σε μια τρίτη κλίμακα. Πρόκειται για τα σύνολα εκείνα που, καθώς αποτελούνται από κτίσματα και συγκροτήματα διαφορετικών εποχών, συγκεντρώνουν σε ενιαίο χώρο κατασκευές από ένα αξιοθαύμαστα ευρύ χρονικό φάσμα. Τέτοια σύνολα αναγνωρίζονται, αφενός γύρω από τον κεντρικό χώρο του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και αφετέρου κατά μήκος του κεντρικού δρόμου του στρατοπέδου «Ζιάκα».

β) Δεύτερη αξία στην οποία θα σταθούμε είναι η τυπολογική. Η αξία αυτή θα μπορούσε, βέβαια, να θεωρηθεί εγγενές κομμάτι των κτιρίων και των συνόλων στα οποία αναφερόμαστε, καθώς πρόκειται για χαρακτηριστικά δείγματα τόσο της αρχιτεκτονικής των στρατιωτικών κτιρίων όσο και της συγκρότησης στον χώρο των στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Η συγκρότηση βασίζεται, αλλού στην ομοιογένεια των επιμέρους μονάδων (κεντρικό τμήμα στρατοπέδου «Κακιούση», βορειοδυτικές αποθήκες στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου» - **εικ. 17**) κι αλλού στην ομοιογένεια με μικρές παραλλαγές (αποθήκες δυτικού τομέα στρατοπέδου «Παπακυριαζή»). Αλλού πάλι βασίζεται στην πολλαπλότητα (στρατόπεδο «Καρατάσιου», με διάσπαρτες μονάδες, στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως» και νότιο κτιριακό σύνολο στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου», με μονάδες συγκεντρωμένες γύρω από ελεύθερο χώρο, στρατόπεδο «Ζιάκα», με μονάδες τοποθετημένες εκατέρωθεν κεντρικού δρόμου).

Κτίρια διαμονής οπλιτών στα στρατόπεδα «Μεγάλου Αλεξάνδρου» (επάνω) και «Καρατάσιου» (κάτω) **(εικ. 18)**

Υποχωρώντας στην κλίμακα του κτιρίου, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ισχύει μια κατηγοριοποίηση με βάση τη λειτουργία. Διοικητήρια, κτίρια επισκευών και κτίρια διαμονής οπλιτών είναι μερικές μόνο από τις κατηγορίες των στεγασμένων χώρων των στρατιωτικών εγκαταστάσεων, κατηγορίες οι οποίες στην περίπτωσή μας χαρακτηρίζονται από μια αξιοπρόσεκτη ποικιλία αρχιτεκτονικών μορφών. Μεταξύ των ενενήντα εννέα κτιρίων που καταγράφηκαν, αναγνωρίζονται δέκα διαφορετικά διοικητήρια, εννέα διαφορετικά κτίρια διαμονής οπλιτών **(εικ. 18)**, οκτώ διαφορετικά κτίρια επισκευών και επτά διαφορετικά κτίρια αποθήκευσης.

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Όρχος οχημάτων, με σκελετό από οπλισμένο σκυρόδεμα και ενδιάμεσες τοιχοποιίες από τούβλα **(εικ. 19)**

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Λιθόκτιστη αποθήκη, με στέγη σκυροδέματος **(εικ. 20)**

γ) Η τρίτη αξία που έρχεται στο προσκήνιο είναι η κατασκευαστική. Εκτός από ένα συγκριτικά μικρό αριθμό κτισμάτων στα στρατόπεδα «Καρατάσιου», «Πεδίου Άρεως» και «Παπακυριαζή», τα οποία ακολουθούν την τρέχουσα πρακτική του σκελετού από οπλισμένο σκυρόδεμα με ενδιάμεσες τοιχοποιίες από τούβλα **(εικ. 19)**, τα υπόλοιπα κτίρια έχουν κατασκευαστεί με τρόπο χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής και πρώιμης μεταπολεμικής περιόδου. Θα μπορούσε να γίνει λόγος για ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στην τρέχουσα πρακτική κι εκείνη των αρχών του 20ού αιώνα, που ήθελε το κτίσμα να αποτελείται από φέρουσες λιθοδομές ή πλινθοδομές, με δάπεδα από ξύλινες ή μεταλλικές δοκούς και στέγες επίσης από ξύλινα στοιχεία.

Η ενδιάμεση αυτή πρακτική, της οποίας χαρακτηριστικά δείγματα αποτελούν τα περισσότερα από τα καταγεγραμμένα κτίρια, θέλει τις τοιχοποιίες φέρουσες, είτε λιθόκτιστες είτε πλινθόκτιστες, με το σκυρόδεμα να περιορίζεται στα δάπεδα και ενίοτε στη στέγη **(εικ. 20)**, όπου συχνά επιβιώνουν εναλλακτικά οι ξύλινοι σκελετοί **(εικ. 21)**.

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Λιθόκτιστο κέντρο ψυχαγωγίας μονάδας (ΚΨΜ), με ξύλινη στέγη **(εικ. 21)**

Η χρήση ξύλου αντί σκυροδέματος στον σκελετό των δαπέδων δεν μπόρεσε να επιβεβαιωθεί, ώστε να γίνει λόγος για επιβίωση δειγμάτων της οικοδομικής πρακτικής των αρχών του 20ού αιώνα. Ακόμη, όμως, κι αν φαντάζει αναμενόμενη στα κτίρια της συγκεκριμένης περιόδου (αρχικός πυρήνας στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως», ενδιάμεσο κτίριο πύλης στρατοπέδου «Ζιάκα»), θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι πολλά από αυτά τα κτίρια έχουν επισκευαστεί. Κατά συνέπεια, τα ξύλινα πατώματα ενδέχεται να έχουν αντικατασταθεί.

Σε αντίθετη περίπτωση, θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει κατασκευαστική αξία και στο κτιριακό δυναμικό του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» ως σύνολο, λόγω συγκέντρωσης σε ενιαίο χώρο κτισμάτων με κατασκευαστική δομή χαρακτηριστική διαφορετικών εποχών. Μια τέτοια συγκέντρωση απαντάται ήδη στο στρατόπεδο «Καρατάσιου», όπου έχει διαπιστωθεί συνύπαρξη της ενδιάμεσης και της σύγχρονης οικοδομικής πρακτικής.

δ) Τέταρτη και τελευταία αξία που μπορούμε να αναγνωρίσουμε είναι η μορφολογική. Αναφέραμε ήδη ότι η αρχιτεκτονική των στρατιωτικών κτιρίων δεν χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη εκλέπτυνση. Πράγματι, η αυστηρή γεωμετρία και η διάχυτη λιτότητα ορίζουν το βασικό πλαίσιο για το πλάσιμο των κτιριακών όγκων που καταγράφηκαν. Επιπλέον, ελάχιστα κτίρια αποκλίνουν από την αρχή της απόλυτα συμμετρικής ογκοπλασίας, καθώς και της διαμόρφωσης των επιμέρους όψεων με βάση κεντρικό άξονα. Ωστόσο, τόσο στο επίπεδο της ογκοπλασίας όσο και της διαμόρφωσης των όψεων, επιμέρους διαφοροποιήσεις και ενίοτε αξιοπρόσεκτες εξαιρέσεις οδηγούν σε ενδιαφέρουσες μορφές και, αθροιστικά, σε ενδιαφέροντα σύνολα μορφών, πάντα για τα δεδομένα της αρχιτεκτονικής των στρατιωτικών κτιρίων.

Στρατόπεδο «Ζιάκα». Κτίριο διαμονής οπλιτών, με ορθογώνιο περίγραμμα και έκκεντρες εσοχές **(εικ. 22)**

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Περίκεντρο κτίριο μαγειρείων **(εικ. 23)**

Οι διαφοροποιήσεις ξεκινούν από το σχήμα της κάτοψης. Εδώ, διαπιστώνεται μεν μια κυριαρχία του ορθογωνίου, όμως σε αρκετές περιπτώσεις το κυρίαρχο σχήμα τροποποιείται σημειακά. Πιο συγκεκριμένα, σε έντεκα κτιριακές μονάδες των στρατοπέδων «Πεδίου Άρεως», «Κακιούση», «Καρατάσιου» και «Ζιάκα», η ορθογώνια κάτοψη εμπλουτίζεται με κεντρικές ή έκκεντρες εσοχές και κεντρικές, γωνιακές ή έκκεντρες προεξοχές (**εικ. 22**). Ακόμη παραπέρα, στις πέντε από τις έντεκα μονάδες, οι κεντρικές και γωνιακές προεξοχές συνδυάζονται με καθ' ύψος ανάπτυξη του κτίσματος υπό μορφή κεντρικού πυρήνα με πλευρικές πτέρυγες. Όμοια καθ' ύψος ανάπτυξη απαντάται πάντως και σε κτίριο με καθαρά ορθογώνιο περίγραμμα, συγκεκριμένα στο νότιο κτίριο διαμονής οπλιτών του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου».

Σε άλλες περιπτώσεις, το ορθογώνιο δίνει τη θέση του σε κατόψεις σχήματος Τ (τρία δείγματα στα στρατόπεδα «Καρατάσιου» και «Κακιούση»), διπλού Τ (δύο δείγματα στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Παπακυριαζή») και Γ (δύο δείγματα στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Κακιούση»). Αντικαθίσταται ακόμη από περίκεντρες συνθέσεις (δύο δείγματα, με οκταγωνική και σταυροειδή κάτοψη στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Καρατάσιου», αντίστοιχα - **εικ. 23**), καθώς και από έναν ιδιαίτερα σύνθετο κτιριακό όγκο στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Πρόκειται για κτίριο το οποίο συνδυάζει πυρήνα με κάτοψη σχήματος διπλού Τ και ορθογώνια υπόστεγα ανάμεσα στις κεραίες του Τ.

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Διοικητήριο - κτίριο αποθηκών (εικ. 24)

Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Στρατηγείο, όψη προς τη Λεωφόρο Στρατού (εικ. 25)

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Αναρρωτήριο (εικ. 26)

Σημειώνεται ότι το παραπάνω κτίριο, τα τρία ασύμμετρα διοικητήρια (**εικ. 24**) και το γειτονικό περίκεντρο κτίριο των μαγειρείων, στον βόρειο τομέα του στρατοπέδου «Καρατάσιου», αποτελούν τα πιο ιδιότυπα δείγματα καθ' ύψος ανάπτυξης. Στα υπόλοιπα κτίρια που καταγράφηκαν και με την εξαίρεση όσων ακολουθούν το μοντέλο κεντρικός πυρήνας - πλευρικές πτέρυγες, δεν επιχειρείται κλιμάκωση, με αποτέλεσμα να προσδίδεται αυστηρά γεωμετρική μορφή.

Σε επίπεδο διαμόρφωσης όψεων, τα κτίσματα των αρχών του 20ού αιώνα στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως» και το ενδιάμεσο κτίριο στην πύλη του στρατοπέδου «Ζιάκα» ορίζουν το ανώτερο όριο της μορφολογικής εκλέπτυνσης (**εικ. 25**). Στην περίπτωσή τους, μάλιστα, η εκλέπτυνση χαρακτηρίζει και τον εσωτερικό χώρο, χάρη σε αξιόλογα κουφώματα, κιγκλιδώματα, δάπεδα και οροφές.

Στα υπόλοιπα κτίρια, ο εσωτερικός χώρος δεν παρουσιάζει ανάλογο ενδιαφέρον. Εξωτερικά, οι όψεις αποδεικνύονται κατά βάση επίπεδες αλλά όχι απαραίτητα ουδέτερες. Γενικό κανόνα αποτελεί η υποδιαίρεση σε βάση (ζώνη χωρίς επίχρισμα στο χαμηλότερο τμήμα), κορμό (ζώνη με επίχρισμα και σειρές ανοιγμάτων) και στέψη (στέγη σε μικρή προεξοχή, με γείσο ορθογωνικής διατομής). Αβαθείς παραστάδες, γραμμές στο επίχρισμα και ανάγλυφες ταινίες εμπλουτίζουν κατά περίπτωση τα επιμέρους μέτωπα (**εικ. 26**), ενώ δεν λείπουν και οι διάτρητες όψεις από σειρές υποστυλωμάτων, καθώς και οι προσκολλημένες κατασκευές. Πρόκειται κυρίως για κλιμακοστάσια με συμμετρικούς βραχίονες, που τονίζουν τον κεντρικό άξονα της όψης.

Διακρίνονται ωστόσο και δύο χαρακτηριστικές εξαιρέσεις από το παραπάνω γενικό πλαίσιο. Πρόκειται για το βορειοανατολικό διοικητήριο του στρατοπέδου «Πεδίου Άρεως» και για το κεντρικό κτιριακό δυναμικό του στρατοπέδου «Κακιούση» (**εικ. 27**). Το πρώτο δίνει το μέτρο μιας προσέγγισης με τις αρχές του μεταπολεμικού μοντερνισμού, ενώ το δεύτερο επιδεικνύει, κατ' εξαίρεση, όψεις χωρίς επίχρισμα.

Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Βορειοανατολικό διοικητήριο (εικ. 27)

Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Στρατώνας αρχών 20ού αιώνα, με ανάγκη συνολικής προστασίας (εικ. 28)

Διαπίστωση τρίτη: Από τη συνεκτίμηση των ιδιαίτερων αξιών που σκιαγραφήσαμε παραπάνω, προκύπτει ότι η διατήρηση μπορεί να υλοποιηθεί με σημαντικό βαθμό ελευθερίας, απέχοντας από την πλήρη οικοδομική ακινητοποίηση των επιμέρους κτισμάτων.

Η συνολική προστασία, με άλλα λόγια η ακέραιη διατήρηση του κτίσματος με σύγχρονες παρεμβάσεις μικρής κλίμακας και καθαρά χρηστικού χαρακτήρα, είναι βέβαια απαραίτητη στα δεκατρία κτίρια των αρχών του 20ού αιώνα στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως» (**εικ. 28**), καθώς και στο ενδιάμεσο κτίσμα της πύλης του στρατοπέδου «Ζιάκα». Για προφανείς λόγους, είναι επίσης απαραίτητη στους χώρους λατρείας των έξι στρατοπέδων (**εικ. 29**). Συνολικά, λοιπόν, θα θεωρούσαμε ότι δικαιολογείται για 17 από τα 99 κτίρια που καταγράφηκαν.

Ναός στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου», με ανάγκη συνολικής προστασίας (εικ. 29)

Στα υπόλοιπα, η διαφύλαξη των ιδιαίτερων αξιών μπορεί να εξασφαλιστεί με ηπιότερες μορφές προστασίας, γεγονός που συνεπάγεται σημαντική άνεση για τον εκσυγχρονισμό τους και τη στέγαση νέων χρήσεων.

Δύο είναι οι ηπιότερες μορφές προστασίας που θα θεωρούσαμε απαραίτητες: Καταρχάς, η προστασία κελύφους και εσωτερικής διαρρύθμισης, δηλαδή η διατήρηση χωρίς αλλοιώσεις του συνόλου των κατασκευών που συγκροτούν την εξωτερική μορφή του κτίσματος, με ελευθερία στη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου, πλην ενός περιορισμού: τυχόν αναδιάταξη να επιχειρηθεί αποκλειστικά σε επιμέρους ενότητες της κάτοψης, αφήνοντας ανέπαφη τη βασική της υποδιαίρεση. Σημειώνεται ότι ο περιορισμός αυτός δεν αποκλείει σημειακές τροποποιήσεις ή ακόμη και τμηματικές καθαιρέσεις των κατακόρυφων επιπέδων που οριοθετούν τις επιμέρους ενότητες. Αρκεί να μην τίθεται θέμα στατικής βλάβης, η κλίμακα της παρέμβασης να μη συνεπάγεται υπολογίσιμη απώλεια για την κατασκευαστική αξία του κτίσματος και, τέλος, η ίδια η παρέμβαση να περιλαμβάνει μέριμνα για την ανάδειξη του αρχικού ορίου.

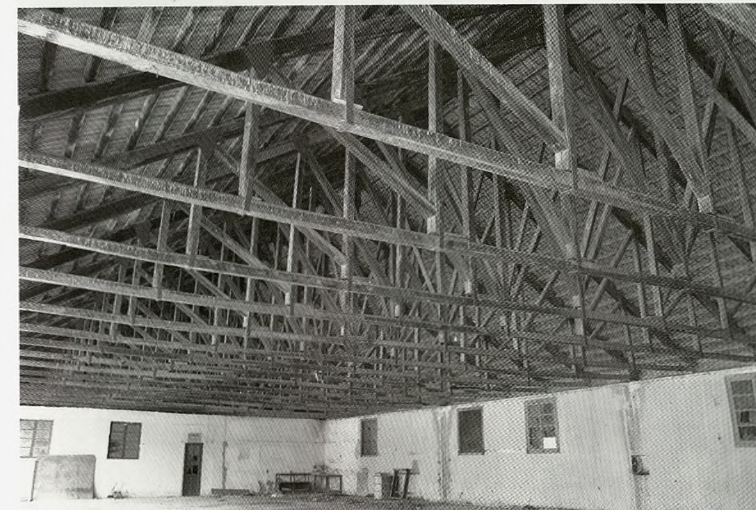
Τέτοιας μορφής προστασία κρίνεται σκόπιμη για τα κτίρια των οποίων η βασική εσωτερική υποδιαίρεση προβάλλεται στην όψη, προσδίδοντας με τον τρόπο αυτόν τυπολογική αξία. Πρόκειται για 36 από τα 99 κτίρια, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουμε ενδεικτικά εκείνα που βρίσκονται στο στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως»: το βορειοανατολικό διοικητήριο **(εικ. 30)**, τα δύο συμμετρικά κτίρια διαμονής οπλιτών, το κτίριο των ξενώνων και τα δύο συγκροτήματα εκατέρωθεν του Στρατηγείου.

Στρατόπεδο «Πεδίου Άρεως». Βορειοανατολικό διοικητήριο, βόρεια όψη, με υαλοστάσιο στην προέκταση του κεντρικού διαδρόμου. Ανάγκη προστασίας κελύφους και εσωτερικής διαρρύθμισης **(εικ. 30)**

Στρατόπεδο «Ζιάκα». Κεντρικό διοικητήριο, με ανάγκη προστασίας κελύφους **(εικ. 31)**

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Όρχος οχημάτων, εσωτερική άποψη **(εικ. 32)**

Εναλλακτικά, θα θεωρούσαμε απαραίτητη την απλή προστασία κελύφους, δηλαδή τη διατήρηση ανέπαφων των κατασκευών που συγκροτούν την εξωτερική μορφή του κτίσματος, με δυνατότητα αναμόρφωσης του εσωτερικού χώρου σ' όλη του την έκταση. Η οδός αυτή ενδείκνυται για τα υπόλοιπα 46 κτίρια, οι ιδιαίτερες αξίες των οποίων πηγάζουν κατά κύριο λόγο από τη μορφή και τον τρόπο κατασκευής των εξωτερικών μερών τους **(εικ. 31)**. Εσωτερικά, δεν παρουσιάζουν άξια προσοχής μορφολογικά στοιχεία ή χαρακτηριστική διάταξη χώρων, εκτός ίσως από μια ενδιαφέρουσα, από κατασκευαστική άποψη, ορατή εσωτερικά στέγη.

Δεν κρύβουμε ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η πλήρης εσωτερική αναμόρφωση θα πρέπει να υλοποιηθεί υπό προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, σε κτίρια με ενιαίο εσωτερικό χώρο, ο οποίος συνδυάζεται με ενδιαφέρουσες κατασκευαστικές και μορφολογικές λύσεις (σύνθετες ξύλινες στέγες μεγάλου ανοίγματος, ομάδες φεγγιτών σε γραμμική παράταξη), θα θεωρούσαμε απαραίτητη την ανάδειξη του ενιαίου χαρακτήρα του χώρου. Τέτοια μέριμνα αρμόζει στο εργοστάσιο και στις δυτικές αποθήκες του στρατοπέδου «Παπακυριαζή», καθώς και στα δύο κτίρια ψυχαγωγίας οπλιτών και στους όρχους οχημάτων του στρατοπέδου «Καρατάσιου» **(εικ. 32)**.

Στρατόπεδο «Καρατάσιου». Όρχος οχημάτων, εξωτερική άποψη (εικ. 33)

Στρατόπεδο «Μεγάλου Αλεξάνδρου». Φυσικό περιβάλλον νότιου κτιριακού συνόλου (εικ. 34)

Και πάλι στους όρχους οχημάτων του στρατοπέδου «Καρατάσιου», η διαφύλαξη του ρυθμού της χαρακτηριστικής συστοιχίας υποστυλωμάτων στη δυτική όψη επιβάλλει την ευθυγράμμιση τυχόν νέων εγκάρσιων χωρισμάτων με τα υποστυλώματα (**εικ. 33**). Αντίστοιχα, στο ξυλουργείο του στρατοπέδου «Ζιάκα», η ανάδειξη της οδοντωτής οροφής υπαγορεύει ευθυγράμμιση των νέων εγκάρσιων

χωρισμάτων με τις βάσεις των στεγών. Τέλος, στα τρία ασύμμετρα κτίρια του βόρειου τομέα του στρατοπέδου «Καρατάσιου», η χαρακτηριστική πυργοειδής προεξοχή δηλώνει ξεκάθαρα τη θέση του πυρήνα κατακόρυφης επικοινωνίας και αυτήν την ιδιότητα θα ήταν σκόπιμο να διατηρήσει.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε, τέλος, ότι στην κλίμακα του συνόλου, η προστασία αφορά και τον αδόμητο χώρο. Για τον λόγο αυτόν, σε κτιριακές ενότητες με αξιόλογο φυσικό περιβάλλον (στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως», «Ζιάκα», «Μεγάλου Αλεξάνδρου» (**εικ. 34**), «Καρατάσιου»), θα θεωρούσαμε αναγκαία τη συντήρηση και τη διαχείριση του υφιστάμενου πρασίνου.

Αναφορικά με τη δόμηση, στα κτιριακά σύνολα του στρατοπέδου «Μεγάλου Αλεξάνδρου», η περαιτέρω οικοδομική δραστηριότητα θα πρέπει να αποκλειστεί. Εντός των ορίων των αξιόλογων ενοτήτων των υπόλοιπων στρατοπέδων, θα μπορούσε να γίνει δεκτή, ωστόσο μόνο σε εξαιρετικά περιορισμένη έκταση, υπό αυστηρούς όρους και, ειδικά στα στρατόπεδα «Πεδίου Άρεως» και «Κακιούση», καθώς και στη βόρεια ομάδα κτιρίων του στρατοπέδου «Καρατάσιου», υπό την προϋπόθεση διατήρησης αδόμητων των ελεύθερων κεντρικών χώρων τους. Τέλος, στις δυτικές αποθήκες του στρατοπέδου «Παπακυριαζή», η σιδηροδρομική γραμμή, μέσω της οποίας τα μεσοπολεμικά κτίσματα ανεφοδιάζονταν και κατά μήκος της οποίας παρατάσσονται, θα θεωρούσαμε απαραίτητο να αναδειχθεί.

Βίλα Χιρς, όψη προς την οδό Βασ. Όλγας (εικ. 35)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κλείνοντας, προτάσσουμε ένα ερώτημα σε μια διαπίστωση. Εφόσον βρισκόμαστε σε μια χώρα που ακόμη δεν διαθέτει αποτελεσματικούς μηχανισμούς για τη συντήρηση και τη βιώσιμη διαχείριση κτιρίων, όπως η βίλα Χιρς, στην οδό Βασ. Όλγας 144 (**εικ. 35**), και συγκροτημάτων, όπως το Ζυθοποιείο ΦΙΞ, στη δυτική είσοδο της πόλης (**εικ. 36**), μπορεί κανείς να ελπίζει για το αξιόλογο κτιριακό απόθεμα των στρατοπέδων; Η απάντηση απομένει να δοθεί στο άμεσο μέλλον από τους εμπλεκόμενους φορείς. Όποια κι αν είναι, όμως, θα πρέπει να συμφωνήσουμε εκ των προτέρων ότι η διαχείριση του αξιόλογου κτιριακού δυναμικού των στρατοπέδων θέτει το ζήτημα της διατήρησης σε μια ευρύτερη και ενδεχομένως λιγότερο σύνθετη διάσταση από αυτήν των διατηρητέων. Θέτει το ζήτημα της διαφύλαξης ενός λιτού, πλην χαρακτηριστικού υφιστάμενου αποθέματος για τη στέγαση των λειτουργιών που έχει ανάγκη η πόλη, αντί της υποβάθμισής του και της στέγασης σε εξ ολοκλήρου νέες κατασκευές. Μια τέτοιου είδους διατήρηση αριθμεί λίγα παραδείγματα στη χώρα μας. Ο καιρός, όμως, είναι αναμφίβολα ώριμος για να αποκτήσει περισσότερα.

Ζυθοποιείο ΦΙΞ, όψη προς την οδό 26ης Οκτωβρίου (εικ. 36)

ΠΗΓΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το παρόν κείμενο προέρχονται από το αρχείο που συγκρότησε η ομάδα εργασίας του ΤΕΕ/ΤΚΜ. Εξαιρούνται οι παρακάτω, για τις οποίες και δίνεται η αντίστοιχη πηγή προέλευσης:

Εικ. 1: Δημότης, 25, Μάρτιος 2004, σ. 22.

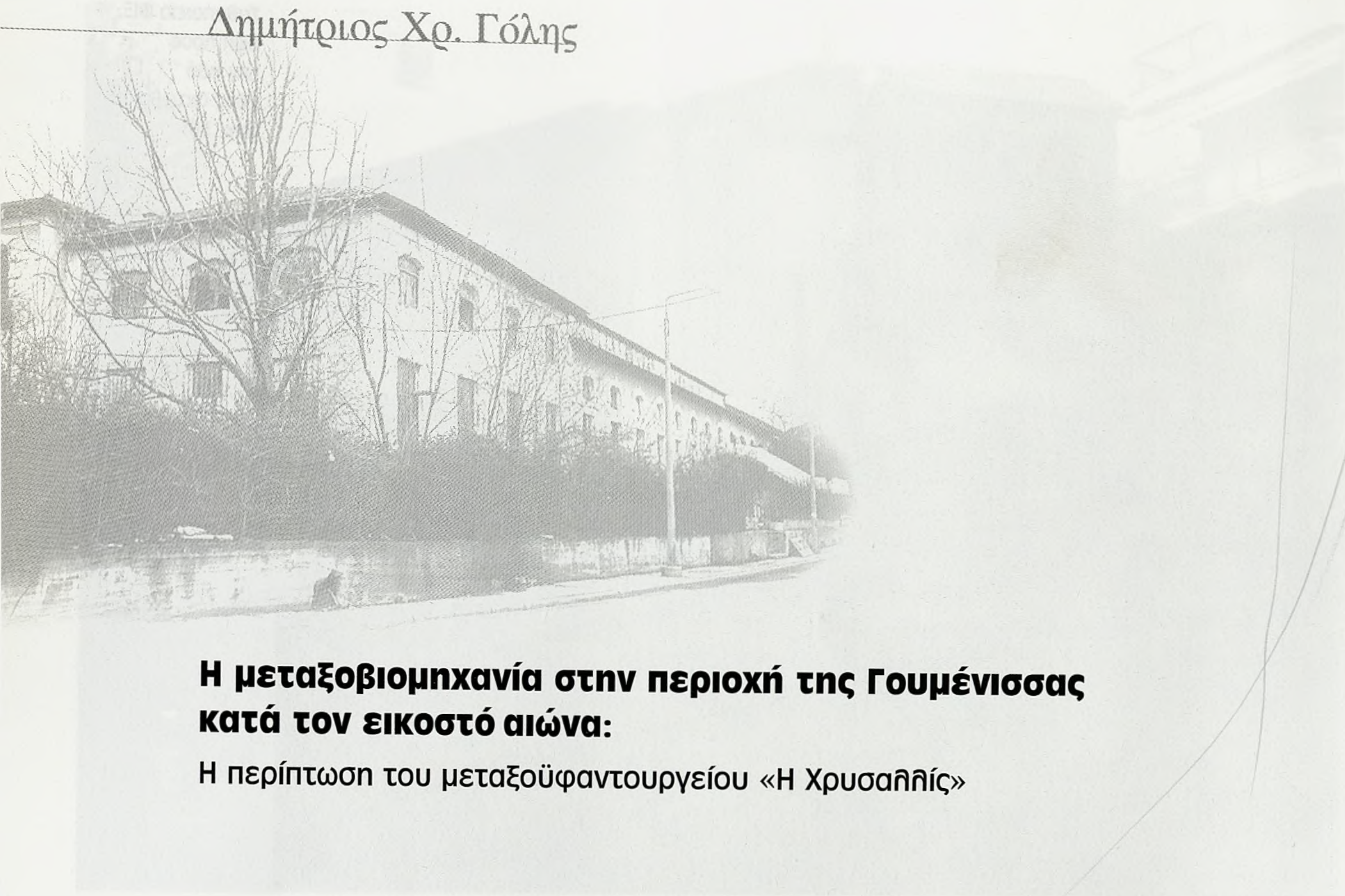
Εικ. 2: 200 έργα πολιτισμού για τη Θεσσαλονίκη του 21ου αιώνα, Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΧΩΔΕ, ΟΠΠΕΘ ’97, 1996, σ. 5.

Εικ. 4: Ο διαγωνισμός του Δυτικού Τόξου, Φάκελος διαγωνισμού, Θεσσαλονίκη: ΟΠΠΕΘ ’97, European, 1997, σ. 74.

Εικ. 5: Ο διαγωνισμός του Δυτικού Τόξου, σ. 132.

Εικ. 36: Η βιομηχανική κληρονομιά της Θεσσαλονίκης, Ημερολόγιο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης για το έτος 2004, Θεσσαλονίκη 2004.

Δημήτριος Χρ. Γόλης

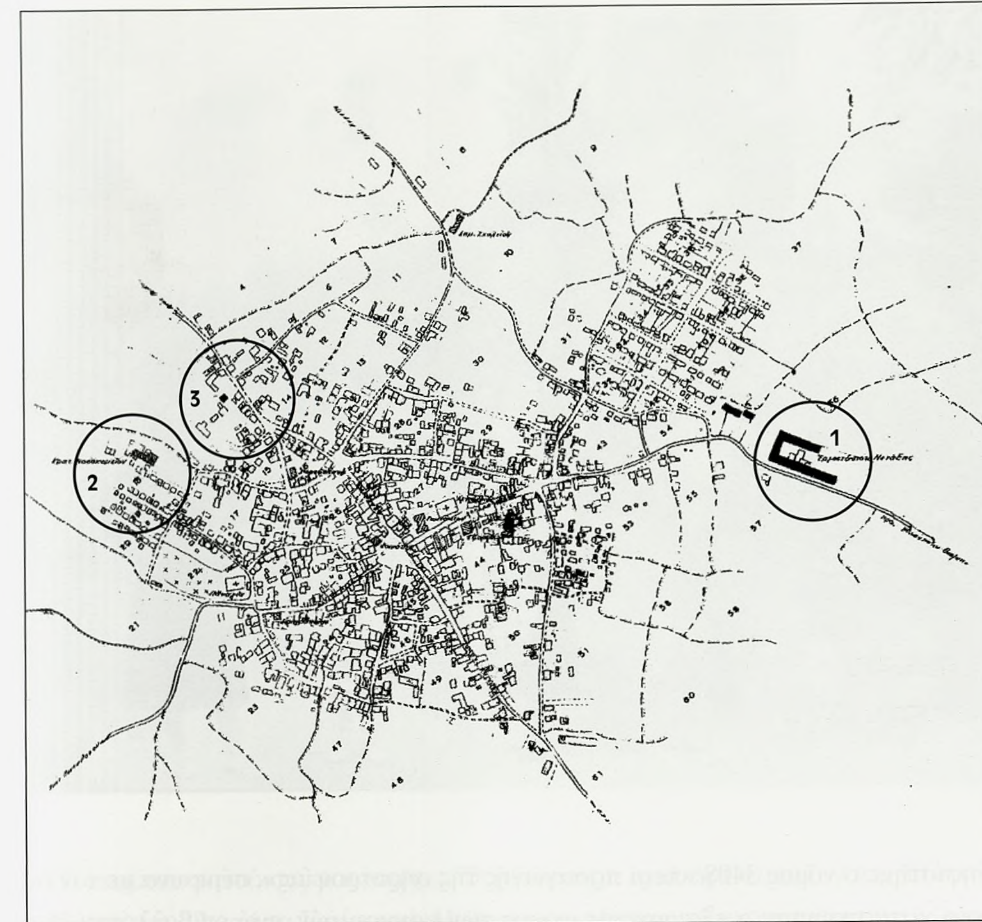
Η μεταξοβιομηχανία στην περιοχή της Γουμένισσας κατά τον εικοστό αιώνα:

Η περίπτωση του μεταξοϋφαντουργείου «Η Χρυσαλλίς»

Η ΜΕΤΑΞΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τα πρώτα βήματα της μεταξοβιομηχανίας στο ελληνικό κράτος, και ειδικότερα στον τομέα της αναπήνισης (ξετύλιγμα της κλωστής από το κουκούλι και τύλιγμα στις ανέμες)[1], γίνονται τις πρώτες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση, στη Σπάρτη (1837), τον Πειραιά (1844) και την Αθήνα (1854). Στον βορειοελλαδικό χώρο παρόμοιες προσπάθειες έγιναν μερικές δεκαετίες αργότερα από τους Allatini στην Πυλαία της Θεσσαλονίκης, πριν από το 1885, και μόλις το 1909 στο Σουφλί από τον οίκο Ceriano του Μιλάνου[2].

Η σηροτροφία ήταν γνωστή στη Μακεδονία από την εποχή του Βυζαντίου και η επεξεργασία του μεταξιού αποτελούσε μια από τις συμπληρωματικές απασχολήσεις των κατοίκων της. Όσον αφορά την ευρύτερη περιοχή της Γουμένισσας, είναι άγνωστος ο βαθμός ανάπτυξης της σηροτροφικής παραγωγής μέχρι το 1860. Τότε εμφανίστηκε και στην Ελλάδα η αρρώστια της πεπερίνης, η οποία προκάλεσε την κάθετη μείωση της παραγωγής των κουκουλιών. Η σηροτροφία ανέκαμψε ύστερα από μια μακρά περίοδο παρακμής, όταν το 1880 άρχισαν πλέον να χρησιμοποιούνται μεταξόσποροι ανοσοποιημένοι με τη μέθοδο Παστέρ. Αυτήν ακριβώς την περίοδο, η Γουμένισσα εξελίχθηκε σε σημαντικό σηροτροφικό κέντρο. Το ίδιο συνέβη και στον γειτονικό καζά της Γευγελής, στον οποίο μέχρι το 1912 η παραγωγή των νωπών κουκουλιών έφτανε τα 2 εκατομμύρια κιλά[3]. Την ανάπτυξη της σηροτροφίας στη Γουμένισσα ευνοούσαν οι κλιματολογικές και εδαφολογικές

Τοπογραφικό διάγραμμα του οικισμού της Γουμένισσας. Υποδεικνύεται η θέση των κυριότερων μεταξουργείων της:
1. Χρυσαλλίς.
2. Ιωακειμίδη.
3. Χοτοτιάν
Χρ. Ίντος (επιμ.), *Γουμένισσα* (Πηγή: ΕΣΥΕ)

συνθήκες, που επέτρεπαν την ανάπτυξη της μουριάς, αλλά και το γεγονός ότι οι μορεώνες βρίσκονταν πολύ κοντά στην κωμόπολη, γεγονός ιδιαίτερα βολικό κατά την περίοδο που απαιτούνταν μεταφορά μεγάλης ποσότητας μορεόφυλλων στα σπίτια[4].

Η εγκατάσταση των προσφύγων και στην περιοχή της Γουμένισσας, μετά το 1922, αναζωογόνησε τη σηροτροφία. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για καλλιέργεια μορεόδεντρων οργανώνοντας ειδικά φυτώρια και εισάγοντας νέες ποικιλίες για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη εκτροφή κουκουλιών. Η απογείωση της σηροτροφίας στην περιοχή αποδεικνύεται από την άνοδο της ετήσιας παραγωγής κουκουλιών, η οποία μετά την άφιξη και την εγκατάσταση των προσφύγων άγγιξε κατά μέσο όρο τα 3 εκατομμύρια κιλά. Ας σημειωθεί ότι, πριν από το 1910, η ετήσια παραγωγή κυμαινόταν στο επίπεδο των 500 χιλιάδων κιλών, ενώ μετά το 1918 στο επίπεδο των 1,3 εκατομμυρίων κιλών. Η πρόοδος της σηροτροφίας τη συγκεκριμένη περίοδο εξηγείται από την αυστηρή δασμολογική πολιτική του κράτους, η οποία συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Έτσι, το 1931, η ελληνική κυβέρνηση απαγόρευσε την εισαγωγή κουκουλιών από το εξωτερικό, αν προηγουμένως δεν είχε εξαντληθεί η εγχώρια παραγωγή. Η απόφαση είχε ως συνέπεια την αύξηση της τιμής των κουκουλιών και συνακόλουθα της σηροτροφικής παραγωγής. Το 1933,

Γουμένισσα, δεκαετία του '30

Εργάτες και εργάτριες του μεταξουργείου τη δεκαετία του '30

ψηφίστηκε ο νόμος 3408 «περί προαγωγής της σηροτροφίας», σύμφωνα με τον οποίο καταργούνταν ο εξαγωγικός φόρος των κουκουλιών, ενώ επιβαλλόταν στα εισαγόμενα κουκούλια δασμός 15%. Το 1937, το υπουργείο Γεωργίας καθόρισε κατώτατη τιμή πώλησης των κουκουλιών. Ωστόσο, την ίδια εποχή κάνει την εμφάνισή του στο παγκόσμιο οικονομικό προσκήνιο το τεχνητό μετάξι, το οποίο βαθμιαία άρχισε να αντικαθιστά το φυσικό και να κυριαρχεί στην παγκόσμια αγορά[5].

Η μητρική εταιρεία της «Χρυσαλλίδος» ιδρύθηκε στον Πειραιά, το 1898, από τον Στυλιανό Η. Παπαδόπουλο. Ήταν το μόνο οργανωμένο εργοστάσιο με σύγχρονα μηχανήματα. Η εξέλιξη της επιχείρησης ήταν τέτοια, ώστε ο ίδιος ο επιχειρηματίας ίδρυσε το 1906 στο Νέο Φάληρο δεύτερη μονάδα, αναπηνιστήριο και υφαντουργείο 35 ιστών. Το συγκεκριμένο εργοστάσιο αγοράστηκε το 1928 - 1929 από τον Ι. Γαβριήλ. Τρίτη μονάδα ιδρύθηκε το 1925 στον Ποδονίφτη (Νέα Χαλκηδόνα) και μέσα στην ίδια δεκαετία νέα μεγάλη μονάδα στη Γουμένισσα του Νομού Κιλκίς. Το 1938, στην Ελλάδα λειτουργούσαν συνολικά 12 μεταξοϋφαντουργεία, εκ των οποίων μόνο 3 στη Βόρεια Ελλάδα (ο «Ήλιος» του Κ.Σ. Κωνσταντινίδη στη Θεσσαλονίκη, η «Ευτέρπη» των αδελφών Τζίβρε στο Σουφλί και φυσικά η «Χρυσαλλίς» του Στυλιανού Η. Παπαδόπουλου στη Γουμένισσα)[6].

Η ΚΩΜΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑΣ- Η ΜΕΤΑΞΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

Η Γουμένισσα, κτισμένη στους πρόποδες του όρους Πάικου, σε υψόμετρο 250 μέτρων, είναι η πρωτεύουσα της επαρχίας Παιονίας του Νομού Κιλκίς. Αριθμεί 4.000 περίπου κατοίκους και απέχει 77 χιλιόμετρα από τη Θεσσαλονίκη, 50 από το Κιλκίς και 22 από τα Γιαννιτσά. Η ίδρυση του οικισμού ανάγεται στην πρώιμη τουρκοκρατία, περίπου τον 15ο αιώνα, με τη συνένωση μικρών αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών. Πολύ γρήγορα εξελίχθηκε σε σημαντικό οικονομικό και θρησκευτικό κέντρο της Κεντρικής Μακεδονίας. Ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος το 1912. Η εγκατάσταση προσφύγων από την Ανατολική Ρωμυλία (1919), από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία (1922) αποτέλεσε σταθμό για την ανάπτυξη και τον χαρακτήρα του οικισμού. Ιδιαίτερα οι Ανατολικορωμυλιώτες προέρχονταν από μέρη που είχαν παράδοση στη σηροτροφία και την αμπελουργία, προϊόντα που παράγονταν και ήταν χαρακτηριστικά του νέου τόπου εγκατάστασής τους, της Γουμένισσας[7].

Η ενασχόληση των κατοίκων με τη σηροτροφία επηρέασε και την αρχιτεκτονική της περιοχής. Πολλές από τις παραδοσιακές κατοικίες, οι περισσότερες από τις οποίες διασώζονται και προστατεύονται από το υπουργείο Πολιτισμού ως παραδοσιακά κτίσματα, διέθεταν κατάλληλους χώρους για την εκτροφή κουκουλιών. Η παραγωγή μεταξιού συνδέεται στενά με την οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη της κωμόπολης. Αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας της και βασικό στοιχείο της πολιτισμικής της κληρονομιάς. Το μετάξι θεωρείται, σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες της περιοχής, ευλογημένο από την Παναγιά, την προστάτιδα της Γουμένισσας. Ο μύθος λέει πως, κατά τη μεταφορά του Ιησού από τον Σταυρό στον τάφο, η Παναγία είδε ένα χελωνάκι να κατρακυλά στον γκρεμό και χαμογέλασε. Μετανιωμένη για το χαμόγελό της, τη στιγμή της μεγά-

λης θλίψης της, πήρε ένα φύλλο μουριάς και σκούπισε το χαμόγελό της ευχόμενη να σκουληκιάσει. Πέταξε το φύλλο κάτω, ευλογώντας να τραφεί όλος ο κόσμος από αυτό. Τα σκουλήκια τράφηκαν από το φύλλο της μουριάς και δημιούργησαν το μετάξι. Σύμφωνα πάλι με την ντόπια λαϊκή παράδοση, το μετάξι θεωρείται φυλαχτό για το «κακό μάτι» και τη «μαγεία», ενώ, παλαιότερα, στους γάμους ράβονταν μεταξωτές κλωστές στο πουκάμισο του γαμπρού και το νυφικό, καθώς επίσης στα στεφάνια, για καλή τύχη[8].

Η πολεοδομική οργάνωση της Γουμένισσας βασίζεται στον τύπο της οργανικής ανάπτυξης οικισμών. Τα τρία κέντρα - πλατείες του οικισμού πλαισιώνονται από περιοχές - οικιστικούς τομείς, με σαφή διαχωρισμό, ιδίως παλαιότερα, των κατοίκων ανάλογα με την προέλευσή τους (ντόπιοι, Τσιγγάνοι, Ανατολικοθρακιώτες και Πόντιοι). Από τις πλατείες αυτές, οι οποίες συγκέντρωναν και συγκεντρώνουν ακόμη και στις μέρες μας εμπορικές χρήσεις, διέρχονταν και διέρχονται οι κύριοι οδικοί άξονες που συνδέουν τη Γουμένισσα με τα γύρω αστικά κέντρα (Θεσσαλονίκη, Κιλκίς και Γιαννιτσά). Στη Γουμένισσα της δεκαετίας του 1920, στην ανατολική είσοδο του οικισμού, κατασκευάστηκαν τα δύο πιο σημαντικά βιομηχανικά του κτίσματα: το πιο μεγάλο της εταιρείας «Χρυσαλλίς» και το μικρότερο ιδιοκτησίας Ιωακειμίδη. Την εποχή της εγκατάστασής τους περιβάλλονταν από μεγάλες εκτάσεις μορεώνων. Στη δυτική πλευρά της κωμόπολης, σε δρόμο πολύ μικρότερης σημασίας, που οδηγεί στον ορεινό όγκο του Πάικου προς τα χωριά Γρίβα και Καστανερή, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, κτίστηκε το τρίτο και τελευταίο αναπηνιστήριο της Γουμένισσας, ιδιοκτησίας Αρτίν Χοτοτιάν. Το μεταξουργείο Ιωακειμίδη είχε ξύλινες ανέμες κατασκευασμένες στην Ελλάδα και λειτούργησε μέχρι τη δεκαετία του 1960. Τα δύο αυτά κτίρια έμοιαζαν μορφολογικά με τα βιομηχανικά κτίρια της Ευρώπης και του ελλαδικού χώρου των τελών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Χαρακτηρίζονταν από τους ορθογώνιους όγκους, τις διάτρητες από τα μεγάλα ανοίγματα όψεις και τα απλά αετώματα που δημιουργούσαν δίρριχτες στέγες. Τα παράθυρα είχαν χαρακτηριστική μορφή: κάθετο ορθογώνιο σχήμα με τόξο και υπέρθυρο από πέτρα, που τόνιζε το σχήμα του παραθύρου, και μια λοξή κλείδα κτισμένη στο κέντρο του τόξου, η οποία μιμούνταν κλασικά πρότυπα[9].

Η ύπαρξη της «Χρυσαλλίδος» και η απασχόληση μεγάλου αριθμού εργατών, εργατριών και τεχνιτών συνέβαλαν στην ταξική συνειδητοποίηση και συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων. Ο «Σύνδεσμος Εθνικοφρόνων Εργατών, Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης» ιδρύθηκε στις 30 Μαρτίου 1947, με έδρα φυσικά τη Γουμένισσα[10]. Σκοπός του συνδέσμου ήταν η συνένωση των μελών του *προς προστασίαν και προαγωγήν των οικονομικών και επαγγελματικών αυτών συμφερόντων*. Μέλη του συνδέσμου μπορούσαν να γίνουν, όπως φαίνεται και από την επωνυμία του, εργάτες, εργάτριες και τεχνίτες μεταξουργίας που εξασκούσαν το επάγγελμα στη Γουμένισσα. Ο σύνδεσμος διοικούνταν από ενδεκαμελές Διοικητικό Συμβούλιο, του οποίου η θητεία ήταν μονοετής. Συνεδρίαζε, μάλιστα, τακτικά, μία φορά την εβδομάδα. Η σφραγίδα του συνδέσμου ήταν

Άποψη της Γουμένισας τη δεκαετία του 1970, με το μεταξουργείο σε πρώτο πλάνο

κυκλική, έφερε κυκλικά τις λέξεις: «Σύνδεσμος Εθνικοφρόνων Εργατών, Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης», ενώ στο μέσο της έφερε το σήμα των δύο ελληνικών σημαιών, ξηράς και θάλασσας, και το έτος ίδρυσής της, 1947. Εορτή του συνδέσμου καθορίστηκε η εορτή των Τριών Ιεραρχών, ημέρα που αποφασίστηκε η ίδρυσή του. Στις 26 Ιανουαρίου 1958, ο σύνδεσμος μετονομάστηκε σε «Εθνικόν Σωματείον Εργατοϋπαλλήλων Γουμενίσσης», ενώ παράλληλα τροποποιήθηκαν ορισμένα άρθρα του καταστατικού. Όπως γίνεται φανερό από τον νέο τίτλο, ο σύνδεσμος ανοιγόταν στην τοπική κοινωνία της Γουμένισσας, με σκοπό να συμπεριλάβει τους εργάτες και τους τεχνίτες οποιουδήποτε είδους εργασίας, οι οποίοι εξασκούσαν, βεβαίως, το επάγγελμά τους στη Γουμένισσα. Το νέο Διοικητικό Συμβούλιο ήταν επταμελές με διετή θητεία, ενώ η τακτική συνεδρίασή του παρέμεινε μία φορά την εβδομάδα. Η σφραγίδα ήταν, σχεδόν, ίδια με την προηγούμενη, καθώς άλλαξε μόνο ο λογότυπος. Το νέο καταστατικό υπογράφηκε από 121 μέλη του συνδέσμου.

ΜΕΤΑΞΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΕΙΟ «Η ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ» ΣΤΗ ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑ

Α) Η επιχείρηση

Η εταιρεία του μεταξοϋφαντουργείου «Η Χρυσαλλίς» ιδρύθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στον Πειραιά από τον Στ. Παπαδόπουλο και εξελίχθηκε σε μια από τις μεγαλύτερες μεταξοϋφαντουργικές επιχειρήσεις της Ελλάδας, με τρεις εγκατεστημένες μονάδες στην περιοχή της πρωτεύουσας και του Πειραιά ως το 1925. Το 1930, η εταιρεία εγκατέστησε εργοστάσιο μεταξουργίας, *παραγωγής κλωστομετάξης*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, στη Γουμένισσα[11]. Η ίδρυση εργοστασίου στη Γουμένισσα κρίθηκε συμφέρουσα από την εταιρεία *καθόσον ευρίσκεται πλησίον των κυριοτέρων σηροτροφικών περιφερειών*. Από την ίδρυσή του ως και το 1937, παρουσίαζε ανοδική πορεία με αποτέλεσμα την κατασκευή επεκτάσεων και την προσθήκη μηχανημάτων. Έτσι, έφτασε να απασχολεί περίπου 400 άτομα, που προέρχονταν από τη Γουμένισσα αλλά και από την ευρύτερη περιοχή, και να διαθέτει 174 αναπηνιστικές λεκάνες, 3 ηλεκτρικούς κινητήρες και μία ατμομηχανή. Η δυσανάλογη, όμως, με την κατανάλωση παραγωγή, το απόθεμα που είχε ήδη δημιουργηθεί, οι περιοριστικοί όροι των διαφόρων κρατών για την εισαγωγή μεταξιού, καθώς επίσης οι ιδιαίτερες συνθήκες κατά την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου οδήγησαν στην αναστολή της λειτουργίας του εργοστασίου έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Το 1956, οι εγκαταστάσεις πουλήθηκαν στον Ηλία Μιχαηλίδη, ενώ το 1958 η εταιρεία Ε.Γ.Α.Β.Ε. αγόρασε από τον Ηλία Μιχαηλίδη το μεταξοϋφαντουργείο, το οποίο μεταβιβάστηκε το 1960 στους αδελφούς Ιωάννη και Γεώργιο Αθανασιάδη. Το 1964, κύριος του εργοστασίου έγινε ο Γεώργιος, ο οποίος ίδρυσε ομόρρυθμη εταιρεία, με την επωνυμία «Αναπηνιστήριον Μετάξης Η Χρυσαλλίς Γ. Μ. Αθανασιάδης και Υιός Α.Ε.», με έδρα στην Αθήνα και σκοπό τη *βιομηχανική επεξεργασία κουκουλιών, την αναπήνισιν αυτών εις μέταξαν, την αγοραπωλησίαν κουκουλιών και πάσαν συναφήν με αυτά εργασίαν η οποία θα συντελείται αποκλειστικώς και μόνον διά της εκμεταλλεύσεως του εν Γουμενίσση Μακεδονίας Εργοστασίου...* Διευθυντής της εταιρείας ήταν ο Γεώργιος Αθανασιάδης, ενώ ο γιος του Μελέτιος ανέλαβε τη διεύθυνση του εργοστασίου, με την υποχρέωση να παραμείνει μονίμως στη Γουμένισσα. Μετά την ανακαίνισή της, η «Χρυσαλλίς» λειτούργησε κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και έως το 1981 λειτούργησε εποχιακά. Το 1988, μετά τον θάνατο του Μελέτιου Αθανασιάδη, η αναστολή της λειτουργίας του γίνεται πλέον οριστική. Ιδιοκτήτρια του εργοστασίου είναι σήμερα η Ελένη Αθανασιάδη, κόρη του Γεώργιου και αδελφή του Μελέτιου Γ. Αθανασιάδη, που κατοικεί στο εξωτερικό[12].

Β) Το εργοστάσιο

Η μονάδα στη Γουμένισσα κατασκευάστηκε κατά την περίοδο 1927 - 1930 από την ανώνυμη εταιρεία «Μεταξοϋφαντουργείον η Χρυσαλλίς Στυλ. Η. Παπαδόπουλου Α.Ε.» σε οικόπεδο έκτασης 12.628 τετρ. μέτρων, που προέκυψε από την

αγορά και τη συνάθροιση οικοπέδων διαφόρων ιδιοκτητών. Η απόστασή του τότε από τα τελευταία σπίτια του οικισμού ήταν περίπου 60 μέτρα. Πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τον ακριβή χρόνο θεμελίωσης της «Χρυσαλλίδος» μας δίνει η εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Μακεδονικά Νέα*[13]. Σύμφωνα, λοιπόν, με την εφημερίδα η τελετή θεμελίωσης του εργοστασίου πραγματοποιήθηκε στις 12 Μαΐου 1927. Ο προϋπολογισμός για την ανέγερση του κτιρίου, κατά τους αρχικούς υπολογισμούς, θα έφτανε και ίσως θα ξεπερνούσε τα 15 εκατομμύρια δραχμές. Το εγχείρημα του επιχειρηματία Στυλιανού Παπαδόπουλου στηριζόταν οικονομικά από την Εθνική Τράπεζα και την Τράπεζα Αθηνών. Στην τελετή θεμελίωσης παρευρέθηκαν ο ιδιοκτήτης Σ. Παπαδόπουλος μαζί με τη σύζυγό του, όπως επίσης εκπρόσωποι των συμμετεχουσών τραπεζών, οι οποίοι έφτασαν στη Γουμένισσα μία μέρα νωρίτερα, δηλαδή στις 11 Μαΐου. Στην τελετή παρευρέθηκαν, επίσης, ο γενικός διοικητής Μακεδονίας Αχ. Καλεύρας, ο αστυνομικός διευθυντής Θεσσαλονίκης Καλοχριστιανάκης, ο διευθυντής των Μακεδονικών Σιδηροδρόμων Μελισσηνός, ο πρόεδρος του Εμπορικού και Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης και πολλοί άλλοι επίσημοι, κυρίως από τη Θεσσαλονίκη. Ο αρχιερατικός επίτροπος Παπαβούζας τέλεσε τον αγιασμό, παρουσία όλων των παραπάνω επισήμων, των τοπικών αρχών, των σχολείων της περιοχής και πλήθους κόσμου. Λόγο εκφώνησε ο γενικός διοικητής Μακεδονίας Αχ. Καλεύρας, ο οποίος τόνισε τη σημασία επέκτασης των βιομηχανικών δραστηριοτήτων στις βόρειες επαρχίες της Ελλάδας, *αι οποίαι είνε η καρδιά και οι πνεύμονες της όλης Ελλάδος*. Τον λόγο έπειτα έλαβε ο ιδιοκτήτης Σ. Παπαδόπουλος, ο οποίος δήλωσε ότι *εκτός των ημερομισθίων των οι εργάται του εργοστασίου θα λαμβάνουν και 15 τοις εκατόν εκ των καθαρών κερδών καθιστάμενοι ούτω μέτοχοι εις την επιχείρησιν διά του συνεταιρισμού εργασίας και κεφαλαίου*. Αμέσως μετά, ο κοινοτάρχης Γουμένισσας Γ. Σαμαράς ανακοίνωσε την απόφαση του κοινοτικού συμβουλίου να ανακηρύξει τον Σ. Παπαδόπουλο επίτιμο μέλος της κοινότητας. Εξέφρασε, μάλιστα, τη βούληση της κοινοτικής αρχής να δώσει σε μια από τις κεντρικές οδούς της Γουμένισσας το όνομα του βιομηχάνου. Χαιρετισμούς, επίσης, απηύθυναν οι εκπρόσωποι των τραπεζών και ο πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης. Μετά το πέρας της εκδήλωσης παρατέθηκε πλούσιο γεύμα, στο οποίο παρεκάθησαν περίπου 300 άτομα. Το γεύμα, λόγω της βροχής, παρατέθηκε στη βίλα του Χρήστου Ιωακειμίδη, ο οποίος με τη βοήθεια του γαμπρού του, Στρατάκη, εκτέλεσε πρόθυμα χρέη οικοδεσπότη. Στο γεύμα, το οποίο κράτησε μέχρι αργά το απόγευμα, *ο ζύθος και ο καμπανίτης έρρευσαν αφθόνως...*

Το νέο εργοστάσιο περιλάμβανε τμήματα παραλαβής, διανομής και απόπνιξης κουκουλιών, αναπηνιστήριο, «αίθουσα μετάξης» (κλωστήριο), μηχανοστάσιο, αποθήκες αλλά και μαγειρείο, τραπεζαρία και δύο κατοικίες. Τα επιμέρους τμήματα διατάσσονταν σε σχήμα Π, διαμορφώνοντας μια εσωτερική αυλή, το κέντρο της οποίας καταλάμβαναν τα κτίρια του λεβητοστασίου και του μηχανοστασίου. Από εκθέσεις και αναφορές του Γραφείου Αρχιμηχανικού Σιδηροδρόμων Μακε-

Το μεταξουργείο στο Νέο Φάληρο (Πηγή: *Η Σηροτροφία στο Σουφλί*, ΠΤΙ-ΕΤΒΑ, Αθήνα 1993)

δονίας - Θράκης της εποχής, φαίνεται ότι το συγκρότημα ήταν *καλώς κατασκευασμένον εκ λίθου και οπτοπλινθοδομής* και διέθετε δύο κινητήριες μηχανές: έναν πετρελαιοκινητήρα Semi - Diesel 8 Hp, 500 στροφών και μία ατμομηχανή 13 Hp. Το 1933, η εταιρεία εγκατέστησε μια δεύτερη πετρελαιομηχανή Semi - Diesel, κατασκευής 1912, δύναμης 10 ίππων. Ταυτόχρονα αντικατέστησε τον παλιό βελγικό ατμολέβητα του 1907 με νέο, αμερικάνικο. Σχετικά με τη δυναμικότητα του εργοστασίου αυτήν την πρώτη περίοδο, αναφέρεται σε έγγραφα του 1933 ο αριθμός των 66 λεκανών αναπήνισης, από τις οποίες οι 4, σε ξύλινα τραπέζια, ήταν εγχώριας κατασκευής. Σημαντική επέκταση του εργοστασίου πραγματοποιήθηκε το 1934, οπότε και προστέθηκε νέα μεγάλη πτέρυγα αναπήνισης στα ανατολικά της υπάρχουσας. Το νέο κτίριο κατασκευάστηκε ως συνέχεια του αναπηνιστηρίου με τα ίδια υλικά και την ίδια μορφολογία. Με τη νέα προσθήκη, η πτέρυγα του αναπηνιστηρίου απέκτησε το εξαιρετικό μήκος των 110 μέτρων. Η νέα πτέρυγα στέγασε 60 νέες λεκάνες αναπήνισης, που μεταφέρθηκαν από το εργοστάσιο της εταιρείας στην Αθήνα, καθώς επίσης 16 λεκάνες από τις υπάρχουσες στην αρχική αίθουσα[14].

Στο μεταξουργείο εργάζονταν, κατά τη δεκαετία του 1930, περίπου 400 εργάτριες, ενώ απασχολούνταν επίσης ορισμένοι εργάτες. Το εργατικό δυναμικό προερχόταν από τη Γουμένισσα και είχε εκπαιδευτεί από ειδικούς στη μεταξουργία, που είχαν σταλεί από την Αθήνα στη Γουμένισσα γι' αυτόν τον σκοπό. Η καλλιέργεια των μορεόδεντρων αυξήθηκε περισσότερο, όπως και η παραγωγή κουκουλιών, αφού η εταιρεία τα προμηθευόταν σε συμφέρουσες τιμές, αρχικά με 80 δραχμές την οκά. Η λειτουργία του εργοστασίου διακόπηκε προσωρινά κατά την Κατοχή. Η τελευταία άδεια λειτουργίας χορηγήθηκε στη «Χρυσαλλίδα» το 1940. Η μητρική εταιρεία βίωσε δύσκολες μέρες, που τελικά οδήγησαν στη χρεοκοπία

Εξωτερική όψη του μεταξουργείου

Τμήμα εξωτερικής όψης αίθουσας αναπηνιστηρίου. Τα μεγάλα, διπλά καθ' ύψος, μεταλλικά ορθογωνικά παράθυρα των πλευρικών όψεων του κτιρίου διατάσσονται συμμετρικά στις κύριες όψεις του και έχουν σημαντικό συνολικό ύψος (περί τα 5 μέτρα)

Εξωτερική όψη του μεταξουργείου

και την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, μεταπολεμικά, όπως εκθέσαμε παραπάνω. Από μελέτη και υπόμνημα που συνέταξε, το 1963, ο μηχανολόγος - ηλεκτρολόγος της Θεσσαλονίκης Σπυρίδων Αρσένης, φαίνεται ότι το εργοστάσιο διέθετε τότε 130 λεκάνες αναπήνισης. Σύμφωνα με το υπόμνημα, το εργοστάσιο απασχολούσε 130 άτομα και παρήγε 100 κιλά μεταξιού ημερησίως, αλλά η λειτουργία του ήταν εποχιακή[15].

Γ) Ο κύκλος εκτροφής των μεταξοσκωλήκων - Η μεταποίηση του κουκουλιού

Η εκτροφή των μεταξοσκωλήκων αποτελείται από δύο στάδια: α) την καλλιέργεια της μουριάς και β) την εκτροφή των μεταξοσκωλήκων, που αρχίζει με την εκκόλαψη του σπόρου και τελειώνει με το μάζεμα των κουκουλιών από τα κλαδιά. Ο μεταξοσκώληκας ως μεταξογόνο έντομο, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής του, αλλάζει συνολικά 4 φορές μορφή. Από το αυγό προέρχεται η προνύμφη (κάμπια), η οποία μετά περίπου ένα μήνα εκτροφής με μορεόφυλλα αναπτύσσεται πλήρως. Μεταμορφώνεται σταδιακά σε χρυσαλλίδα, μέσα στο κουκούλι που κατασκευάζει από μεταξωτή κλωστή. Μόλις ολοκληρώνεται η εκκόλαψη του σπόρου, οι νεαροί μεταξοσκώληκες, μήκους 2-3 χιλιοστών περίπου, μεταφέρονται πάνω σε φύλλα μουριάς και τοποθετούνται σε ειδικά για την εκτροφή «κρεβάτια». Τέσσερα ξύλα, δύο μεγάλα και δύο μικρότερα, τοποθετημένα έτσι ώστε να σχηματίζουν ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, αποτελούν το πλαίσιο του κρεβατιού. Τα κρεβάτια τοποθετούνται σε καθ' ύψος σειρές, απλώνονται κατά μήκος και καταλαμβάνουν όσο προχωρεί η εκτροφή όλο τον διαθέσιμο χώρο. Η πλήρης εκτροφή ολοκληρώνεται σε 5 ηλικίες και 4 στάδια ύπνου, με συνολική διάρκεια 30-40 ημέρες.

Σε κάθε στάδιο οι σηροτρόφοι αραιώνουν τους μεταξοσκώληκες, μεταφέροντάς τους πάνω σε βλαστάρια μουριάς σε άλλα κρεβάτια που έχουν ήδη τοποθετήσει. Στον τέταρτο ύπνο, που είναι ο πιο βαρύς από τους προηγούμενους, οι μεταξοσκώληκες έχουν ανάγκη από τη συνεχή και εντατική φροντίδα των σηροτρόφων. Μέρα - νύχτα εργάζονται όλοι για να προλάβουν το τάισμά τους, καθώς σε αυτό το στάδιο καταναλώνουν τεράστιες ποσότητες μορεόφυλλων. Για την εκτροφή ενός κουτιού μεταξόσπορου 25 γραμμαρίων απαιτούνται 700 κιλά μορεόφυλλα. Στο τέλος, οι μεταξοσκώληκες, που έχουν ήδη φτάσει τα 8 - 9 εκατοστά, παύουν να τρέφονται και γίνονται διαφανείς. Σε αυτό το στάδιο περιέχουν στο σώμα τους μόνο μετάξι και είναι έτοιμοι να φτιάξουν το κουκούλι, δηλαδή να «κλαδώσουν».

Οι μεταξοσκώληκες μέσα σε 48 ώρες από το τέλος της εκτροφής τους αναζητούν την κατάλληλη θέση στα κλαδιά για να αρχίσουν το πλέξιμο του κουκουλιού. Στην αρχή ρίχνουν αραιά μεταξονήματα για να στερεωθεί το κουκούλι στα κλαδιά. Το πλέξιμο γίνεται από έξω προς τα μέσα και ο μεταξοσκώληκας κλείνεται σιγά - σιγά σε αυτό για να εξαφανισθεί τελείως σε 50 περίπου ώρες. Όταν περάσουν 7 - 8 ημέρες από το κλάδωμα, αρχίζει το «ξεκλάδωμα», το μάζεμα δηλαδή των κουκουλιών από τα κλαδιά. Τα κουκούλια που πρόκειται να αναπηνιστούν, να ξετυλίξουν δηλαδή το μετάξι τους, πρέπει πρώτα να αποπνιγούν, να θανατωθεί δηλαδή η πεταλούδα που βρίσκεται μέσα σε αυτά. Η απόπνιξη ή το «ψήσιμο» των κουκουλιών είναι απαραίτητη, καθώς σε διαφορετική περίπτωση η πεταλούδα τρυπάει τις μεταξωτές κλωστές για να απελευθερωθεί[16].

Η αγορά των κουκουλιών γινόταν από τον Μάιο μέχρι τον Ιούνιο. Τα κουκούλια προέρχονταν κυρίως από τους ντόπιους παραγωγούς αλλά και από το Σουφλί. Το φορτίο αποθηκευόταν στο ισόγειο της βόρειας πτέρυγας, πριν βεβαίως την απόπνιξή του, που γινόταν στον κλίβανο. Τα κουκούλια τοποθετούνταν σε τελάρα μέσα στον κλίβανο, όπου με τον ατμό του βραστού νερού πέθαινε το σκουλήκι. Τα τελάρα μεταφέρονταν από και προς τον κλίβανο με τη βοήθεια βαγονέτων. Στη συνέχεια, τα κουκούλια απλώνονταν σε κρεβάτια του ορόφου της ίδιας πτέρυγας, όπου στέγνωναν. Έπειτα, τοποθετούνταν σε μεγάλα τσουβάλια και μεταφέρονταν στον όροφο της νότιας πτέρυγας, όπου γινόταν η διαλογή. Διαλέγονταν τα καλά κουκούλια από τα τρύπια, τα βρώμικα και τα διπλά. Τα καλά κουκούλια περνούσαν από το μηχάνημα διαλογής, για να διαχωριστούν οι ποιότητες ανάλογα με το μέγεθός τους και να προωθηθούν για την αναπήνιση. Στον χώρο του αναπηνιστηρίου, στη νότια πτέρυγα, οι βοηθοί μούλιαζαν τα κουκούλια στις στρογγυλές λεκάνες για να μαλακώσουν και με τη βοήθεια μιας βούρτσας έβρισκαν την άκρη της κλωστής. Η μαστόρα (αναπηνίστρια) έπρεπε να τοποθετεί την άκρη της κλωστής στις υποδοχές που βρίσκονταν πάνω από τις μακρόστενες λεκάνες. Σε αυτές τις υποδοχές έπρεπε να μπαίνουν 8 ή 12 κλωστές, ανάλογα με την ποιότητα του νήματος που ήθελαν. Έπρεπε να προσέχει συνεχώς να υπάρχει ο σωστός αριθμός κλωστών στις υποδοχές, ώστε να εξασφαλίσει το σωστό μέγεθος. Αν ξέφευγε έστω και μία κλωστή, το νήμα θα έβγαινε πιο λεπτό και επομένως άχρηστο.

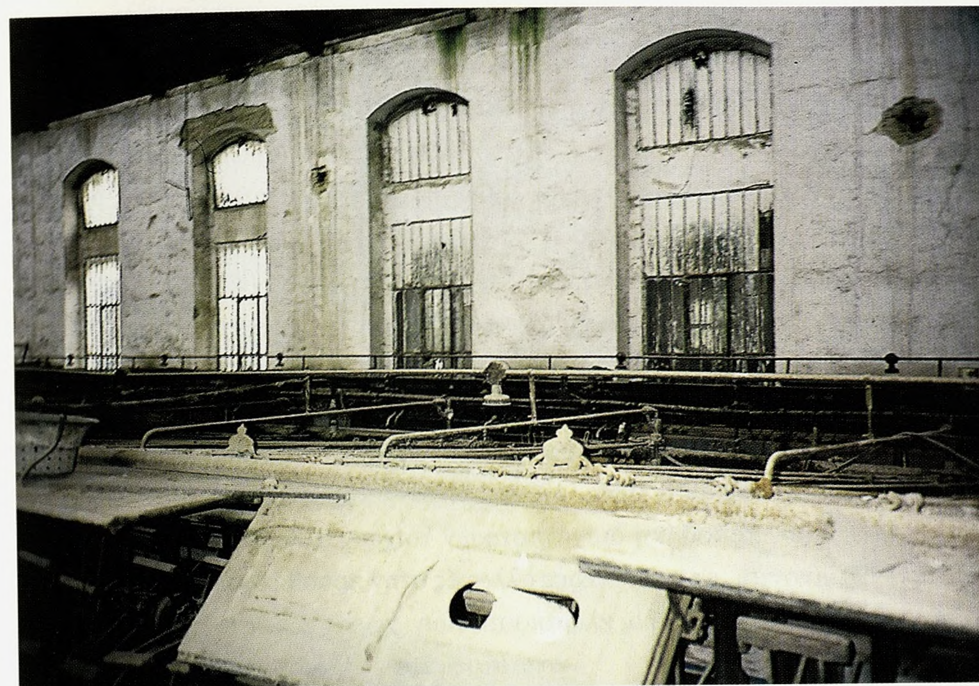

Ένας βοηθός παρατηρούσε όλες τις μηχανές και έδενε όσες κλωστές κόβονταν[17].

Το νήμα στη συνέχεια στριβόταν και περνούσε στις ανέμες, απ' όπου έβγαινε σε μορφή κουλούρας. Ύστερα μεταφερόταν στη μεταξοκάμαρα, στο ισόγειο της ίδιας πτέρυγας, όπου γινόταν η διαλογή, το καθάρισμα και το ρέλιασμα του μεταξιού. Το προϊόν σε μορφή κούκλας συσκευαζόταν και έβγαινε στο εμπόριο ως ακατέργαστο μετάξι. Το μετάξι που παρέμενε στο εργοστάσιο για να υφανθεί μαλάκωνε σε σαπουνάδα για να μπορεί να δουλευτεί σε αργαλειούς, οι οποίοι βρίσκονταν στο ισόγειο της βόρειας πτέρυγας. Αυτά τα μεταξωτά διοχετεύονταν στην τοπική αγορά. Τα υπόλοιπα του μεταξιού, αποκούκουλια ή τσεπέζια, που περίσσευαν από την αναπήνιση, βράζονταν σε καζάνι και μετατρέπονταν σε ένα ενιαίο σώμα, το οποίο κοβόταν κομμάτια, τιναζόταν και απλωνόταν για να στεγνώσει. Αυτά τα υποπροϊόντα του μεταξιού πωλούνταν στο εξωτερικό, όπου με ειδικά μηχανήματα τα ύφαιναν. Ακόμη και τα σκουλήκια ήταν χρήσιμα. Τα αποξηραμένα σκουλήκια χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή καλλυντικών στην Ευρώπη. Η κίνηση των μηχανών τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του εργοστασίου γινόταν από ατμομηχανή. Η θέρμανση του νερού γινόταν από βελγικό ατμολέβητα κατασκευής 1908. Στη συνέχεια τοποθετήθηκε και ένας αμερικανικός ατμολέβητας. Σταδιακά, η ατμομηχανή αντικαταστάθηκε από πετρελαιοκινητήρα Deutz - Otto του 1912 και ο αμερικανικός ατμολέβητας μετατράπηκε σε πετρελαίου. Ο εφοδιασμός τους γινόταν αρχικά από τις κυλινδρικές και αργότερα από τις ορθογώνιες δεξαμενές[18].

Δ) Οι εγκαταστάσεις

Το μεταξουργείο «Χρυσαλλίς» σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση και αποτελεί ένα αξιόλογο βιομηχανικό κτίριο των αρχών του 20ού αιώνα, με ιδιαίτερο ιστορικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Το κτίριο αποτελείται από τρεις πτέρυγες, που ενώνονται μεταξύ τους σε μορφή ασύμμετρου Π, με τη νότια πτέρυγα μεγαλύτερη να φτάνει τα 110 μέτρα. Σε αυτήν την πτέρυγα, η οποία είναι μονώροφη εκτός από τη δυτική γωνία της, με υπερυψωμένη κεραμοσκεπή στέγη με μεταλλικούς φεγγίτες, βρίσκεται το αναπηνιστήριο, όπου ξετυλιγόταν η κλωστή του μεταξοσκώληκα. Στη βόρεια πτέρυγα, η οποία ήταν διώροφη με ξύλινο πάτωμα, υπήρχαν κρεβάτια, τα οποία χρησίμευαν στο στέγνωμα των κουκουλιών, κατάλληλοι αργαλειοί για την ύφανση του μεταξιού και αποθηκευτικοί χώροι. Στη δυτική πτέρυγα, όπου βρισκόταν η κεντρική είσοδος του συγκροτήματος, υπήρχαν γραφεία - χώροι όπου φιλοξενούνταν οικογένειες εργατών και η κατοικία του τελευταίου ιδιοκτήτη. Οι τρεις αυτές πτέρυγες σχηματίζουν εσωτερική αυλή, στη νότια πλευρά της οποίας υπάρχουν κτίσματα μονώροφα που στεγάζουν το μηχανοστάσιο και το λεβητοστάσιο του εργοστασίου. Κοντά στην κεντρική είσοδο του οικοπέδου υπάρχει πηγάδι, από όπου γινόταν η άντληση του νερού για όλο το συγκρότημα με ειδικό μηχανισμό, ο οποίος διασώζεται μέχρι σήμερα. Στην εκ διαμέτρου αντίθετη γωνία και σε αρκετά μεγάλο υψόμετρο βρίσκεται η δεξαμενή η οποία τροφοδοτούσε το εργοστάσιο με νερό.

Εσωτερική όψη
του μεταξουργείου

Η κατασκευή του κτιρίου είναι σύμμεικτη. Οι φέροντες τοίχοι αποτελούνται από μια ζώνη αμιγούς λιθοδομής ύψους περίπου ενός μέτρου, πάνω από την οποία υπάρχει λιθοδομή και οπτοπλινθοδομή ταυτόχρονα. Οι εσωτερικοί μη φέροντες τοίχοι είναι από αμιγή οπτοπλινθοδομή. Το κτίριο καλύπτεται με ξύλινες ή μεταλλικές στέγες, που έχουν ως υλικό πλήρωσης γαλλικά κεραμίδια. Η κατάσταση του κελύφους χαρακτηρίζεται καλή. Δεν υπάρχουν στατικά προβλήματα, αλλά χρειάζεται να γίνουν εργασίες αποκατάστασης των επιχρισμάτων, των κουφωμάτων, των πατωμάτων και των οροφών - στεγών. Στη βόρεια πτέρυγα, η οποία κάηκε πρόσφατα, σώζονται μόνο οι τοίχοι. Τέλος, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο μηχανολογικός εξοπλισμός του κτιρίου, καθώς αποτελείται από μοναδικά δείγματα στον ελληνικό χώρο με δυνατότητα μερικής λειτουργίας τους. Ανάμεσα σε αυτά σώζεται μεγάλος αριθμός αναπηνιστικών λεκανών από χυτοσίδηρο και αντίστοιχος αριθμός ανέμων κατασκευής προ του 1935, μια ατμομηχανή προ του 1930, ένας βελγικός ατμολέβητας του 1907, ένας αμερικανικός λέβητας ατμάμαξας προ του 1930, μηχάνημα διαλογής κουκουλιών, ξηραντήριο σκωλήκων και πέντε μεταλλικοί αργαλειοί. Για όλους τους παραπάνω λόγους και ύστερα από εισήγηση της 4ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων, το 1985, το συγκρότημα κηρύχθηκε διατηρητέο μαζί με όλο τον εξοπλισμό του και με ζώνη προστασίας 20 μέτρων γύρω από αυτό[19].

Ε) Φάσεις του κτιρίου - Αρχικές κατασκευαστικές λεπτομέρειες

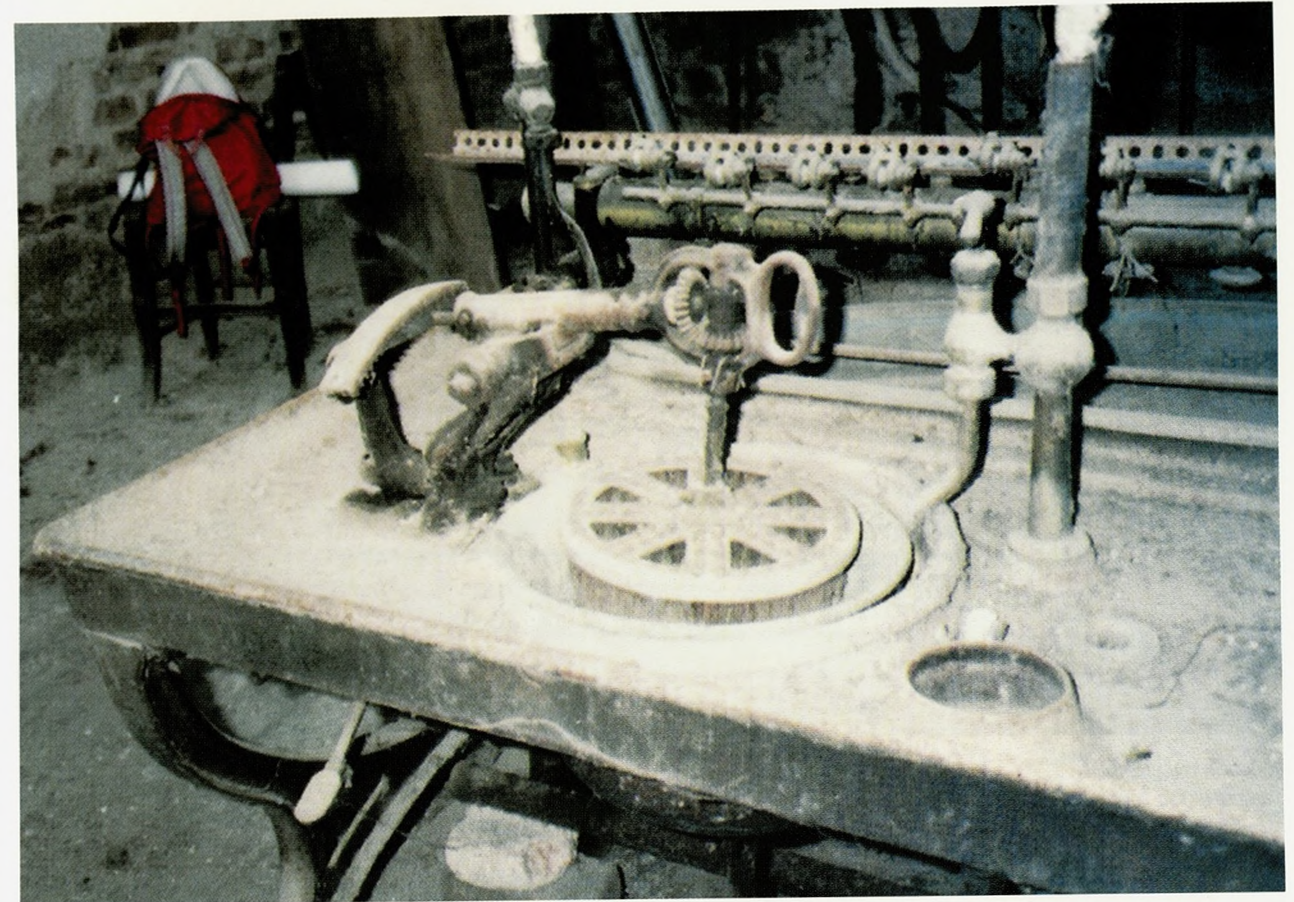
Λαμβάνοντας υπόψη το είδος και τον τρόπο των διαφόρων κατασκευών, καθώς και την έρευνα σε σχετικά έγγραφα που έχουν διασωθεί στο Τμήμα Βιομηχανίας της Νομαρχίας Κιλκίς, έγινε εφικτή η καταγραφή και η χρονολόγηση των δια-

φόρων φάσεων του κτιρίου. Το 1933, σε πρώτη φάση παρουσιάζονται μικρές κατασκευαστικές αλλαγές, όπως το κλείσιμο - συμπλήρωση των χώρων που βρίσκονται ανάμεσα στην αίθουσα του αναπηνιστηρίου και του λεβητοστασίου. Οι καινούργιοι τοίχοι και τα ανοίγματα διατηρούν την ίδια μορφολογία με τα ήδη υπάρχοντα. Η επόμενη περίοδος περιλαμβάνει όλες τις μετατροπές που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 1933 - 1961 και δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακριβή χρονολογία. Παρατηρείται η αλλαγή της στέγης του αναπηνιστηρίου από απλή δίρριχτη σε δίρριχτη με μεταλλικούς φεγγίτες και η προσθήκη υπόστεγου στο τέλος της βόρειας πτέρυγας. Το 1934, κατασκευάζεται νέα πτέρυγα σε συνέχεια της αρχικής νότιας, με απλούστερη μορφολογία και διαφορετική κατασκευαστική λογική. Έτσι, ο φέρων οργανισμός της επέκτασης κατασκευάζεται από σκυρόδεμα. Κατά την περίοδο 1935 - 1937, γίνονται μικρές αλλαγές στο εσωτερικό του κτιρίου, όπως προσθήκη διαχωριστικών τοίχων, αλλαγές κουφωμάτων κ.ά. Από το 1980 γίνονται, επίσης, μικρές αλλαγές στην προσθήκη του 1934, λόγω αλλαγής χρήσης, όπως προσθήκη κλιμακοστασίων, χωρισμάτων κ.ά. Τέλος, το 1999, καταστρέφεται σχεδόν ολοσχερώς η βόρεια πτέρυγα από πυρκαγιά, από την οποία σώζονται μόνο οι τοίχοι[20].

Μηχάνημα διαλογής κουκουλιών, όπως διασώζεται σήμερα σε χώρο του ισογείου, ανατολικά του λεβητοστασίου

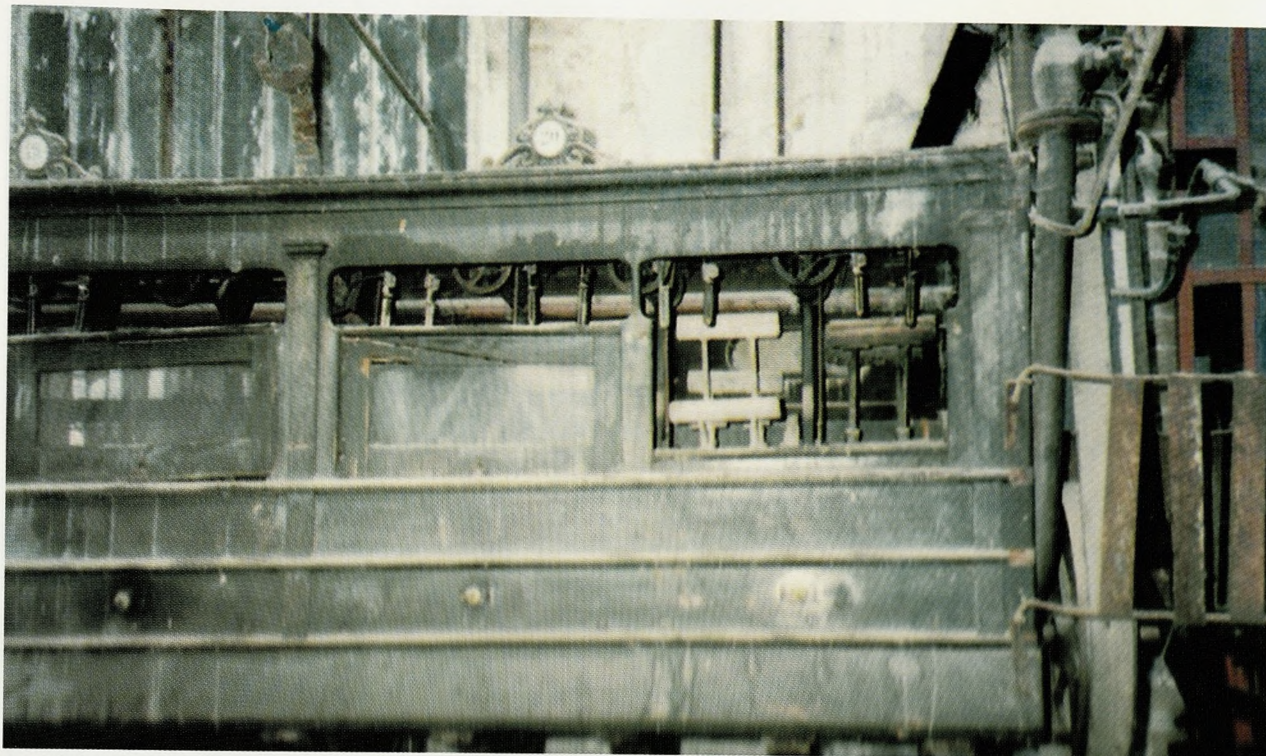

Οι εξωτερικοί τοίχοι, οι οποίοι είναι και φέροντες, αποτελούν μεικτή κατασκευή από πέτρα και συμπαγές τούβλο. Στο κάτω μέρος υπάρχει ζώνη αμιγούς λιθοδομής, η οποία ξεχωρίζει από τη μεικτή κατασκευή με ένα πέτρινο περιμετρικό γείσο. Στη δυτική πτέρυγα μόνο εμφανίζεται και σκελετός από οπλισμένο σκυρόδεμα (πλάκες, δοκάρια, υποστυλώματα). Ζωνάρια από σκυρόδεμα τρέχουν πάνω από τα ανοίγματα και κατά διαστήματα ζωνάρια από τούβλα. Οι τοίχοι είναι επιχρισμένοι, εκτός από το τμήμα της αμιγούς λιθοδομής, και βρίσκονται σε καλή κατάσταση, καθώς δεν εμφανίζουν ρωγμές ούτε ίχνη υγρασίας. Όλα τα επιχρίσματα είναι από ασβεστοκονίαμα και παρουσιάζουν εκτεταμένες φθορές. Στις όψεις, περιμετρικά από τα ανοίγματα, υπάρχουν διακοσμητικές ταινίες από ασβεστοκονίαμα. Η κατάσταση του κελύφους χαρακτηρίζεται γενικότερα καλή, χωρίς ιδιαίτερα στατικά προβλήματα εκτός από τη βόρεια πτέρυγα, η οποία κάηκε πρόσφατα και σώζονται μόνο οι τοίχοι. Η φέρουσα κατασκευή στα ισόγεια δάπεδα είναι από σκυρόδεμα, ενώ στα δάπεδα

Μονάδα λεκανών αναπήνισης του παλαιότερου τμήματος του αναπηνιστηρίου, όπως διατηρείται μέχρι σήμερα. Ανήκει στο συγκρότημα των 40 λεκανών που μεταφέρθηκε από το εργοστάσιο της «Χρυσαλλίδος» στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό ανάγει την παλαιότητα των μηχανημάτων στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα και πάντως πριν από το 1925, οπότε και ιδρύθηκε το τελευταίο εργοστάσιο της «Χρυσαλλίδος» στην Αθήνα. Η τυπολογία και ο τρόπος κατασκευής των μηχανημάτων, σε συνδυασμό με τη διατήρηση της αρχικής τους αρίθμησης, μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι προέρχονται από το ίδιο εργοστάσιο της «Χρυσαλλίδος» στην Αθήνα, από το οποίο προήλθαν και τα μηχανήματα του εργοστασίου Χοτοτιάν. Το εργοστάσιο που τα κατασκεύασε είναι επίσης το ίδιο: Officina Meccanica/Ditta L. Pontiggia/Varese (Lombardia)

του ορόφου εκτός από σκυρόδεμα παρουσιάζεται και ξύλο. Το υλικό πλήρωσης στο ισόγειο διαφοροποιείται ανάλογα με τη χρήση του χώρου. Έτσι, υπάρχει σκυρόδεμα (μηχανοστάσιο, αποθηκευτικοί χώροι), μωσαϊκό (κατοικία) και συμπαγές τούβλο 10Χ22 εκατοστών σε σειρά (αναπηνιστήριο). Αντίθετα, το υλικό πλήρωσης του ορόφου είναι πάντα ξύλινες σανίδες. Οι εσωτερικοί χώροι είναι από αμιγή οπτοπλινθοδομή και επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Οι μεταγενέστεροι εμφανίζουν ρωγμές στις ενώσεις με τους αρχικούς. Τα κουφώματα της πτέρυγας του ξενώνα είναι ξύλινα, ενώ του υπόλοιπου κτιρίου μεταλλικά και έχουν αποτυπωθεί λεπτομερώς. Θα αποκατασταθούν τα αρχικά χρώματα των επιχρισμάτων και των κουφωμάτων. Η στέγη φέρεται είτε σε ξύλινα ζευκτά με μεταλλικούς ελκυστήρες με κυκλική διατομή είτε σε μεταλλικά ζευκτά διατομής διπλού Γ, εκεί όπου υπάρχουν φεγγίτες (αναπηνιστήριο). Όλη η κατασκευή πατάει πάνω σε εσοχή των εξωτερικών τοίχων. Το υλικό πλήρωσης είναι γαλλικά πτυχωτά κεραμίδια

Μονάδα ανεμών του παλαιότερου τμήματος του αναπηνιστηρίου

από το εργοστάσιο Αλλατίνη της Θεσσαλονίκης. Οι στέγες είναι εμφανείς σε όλες τις πτέρυγες, εκτός από το μηχανοστάσιο και τη δυτική πτέρυγα, όπου παρουσιάζονται οροφές από σκυρόδεμα με μπουντρέλια και μπαγδατί αντίστοιχα[21].

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το εργοστάσιο της «Χρυσαλλίδος» στη Γουμένισσα αποτελεί σήμερα ένα από τα τρία μεγάλα διατηρούμενα συγκροτήματα μεταξοϋφαντουργείων στον βορειοελλαδικό χώρο, μαζί με αυτό του Τζιβρέ στο Σουφλί (1910) και του «Ήλιου» στη Νεάπολη Θεσσαλονίκης (1931). Σήμερα, ενδιαφέρεται για το κτίριο, την αποκατάσταση και την εκμετάλλευσή του τόσο η 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων όσο και ο δήμος της κωμόπολης στην οποία ανήκει. Ωστόσο, ελάχιστα πράγματα έχουν γίνει προς αυτήν την κατεύθυνση. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η περιοχή προωθείται αγροτουριστικά. Ο αγροτουρισμός, εξάλλου, δεν είναι μια μονοδιάστατη διαδικασία. Απαιτεί την αναμόρφωση και την ανάπλαση χώρων που αναδεικνύουν την ιστορική φυσιογνωμία μιας περιοχής. Με σκοπό την ανάδειξη ολόκληρου του δήμου και της πλούσιας πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που διαθέτει, κρίνεται σημαντική και αναγκαία η αποκατάσταση του κτιρίου, το οποίο είναι συνυφασμένο με την οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική και συνδικαλιστική ιστορία της Γουμένισσας. Η Γουμένισσα, πέρα από κωμόπολη των κρασιών και των χάλκινων, είναι η μοναδική ίσως κωμόπολη του ελληνικού Βορρά, μαζί βεβαίως με το Σουφλί, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως πόλη του μεταξιού και του πολιτισμού που φέρει η διαδικασία παραγωγής του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τα κύρια στάδια της μεταξουργίας, από την κατεργασία των κουκουλιών ως την ύφανση, βλ. Ο. Τραγανού - Δεληγιάννη, «Βιομηχανική μεταξουργία - Μεταξοϋφαντουργείο "Η Χρυσαλίς" στη Γουμένισσα», στο λεύκωμα *Ιστορικός Βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1998, σελ. 213.
2. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 214.
3. Το σύνολο της προ του 1912 οθωμανικής παραγωγής νωπών κουκουλιών ήταν 16 - 18 εκατομμύρια κιλά, από τα οποία τα 4,5 από την Ευρωπαϊκή Τουρκία. Από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης γινόταν η εξαγωγή τους προς τη Μασσαλία και από εκεί στη Λυών και το Μιλάνο.
4. Σε ένα στρέμμα γης φυτεύονταν 50 - 60 μουριές, σε απόσταση περίπου 4 μέτρων η μια από την άλλη. Χρειάζονταν 5 - 6 χρόνια καλλιέργειας και περιποίησης των δένδρων προκειμένου, να αποδώσουν την αναμενόμενη ποσότητα μορεόφυλλων. Για την εκτροφή ενός κουτιού μεταξόσπορου (25 γραμ.) απαιτούνταν περίπου ένα στρέμμα με μορεόδεντρα, που απέδιδε 1000 - 1500 κιλά φύλλα. Βλ. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 214.
5. Θ. Βαφειάδης - Ά. Τζάκου, *Λεύκωμα: Πολεοδομική εξέλιξη - Αξιόλογα κτίρια της περιοχής Γουμένισσας*, Έκδοση Δήμου Γουμένισσας - Αναπτυξιακής Κιλκίς, Κιλκίς 2002, σελ. 86.
6. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 214-215.
7. Για τη Γουμένισσα, βλ. Χρ. Ίντος (επιμ.), *Γουμένισσα*, έκδοση Δήμου Γουμένισσας 1995 και Ο. Ιακωβίδου, Α. Βαλαβανίδου, Γ. Κατσάγγελος, *Πάϊκο - Το βουνό και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 1995.
8. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 132.
9. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 217 και Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 106.
10. ΓΑΚ / ΙΑΜ : Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, Καταστατικό «Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Εργατών, Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης».
11. Η αίτηση για την άδεια λειτουργίας υποβλήθηκε στις 22 Σεπτεμβρίου 1930, στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας / Επιθεώρηση Σιδηροδρόμων, στη Θεσσαλονίκη. Οι άδειες εγκατάστασης και λειτουργίας, προσωρινής και οριστικής, χορηγήθηκαν από το υπουργείο Συγκοινωνιών μεταξύ Δεκεμβρίου 1930 και Μαΐου 1932. Τα σχετικά έγγραφα βρίσκονται στο Αρχείο του Τμήματος Βιομηχανίας της Νομαρχίας Κιλκίς, Φ. Α/3.163 («Γ. Αθανασιάδης & Υιός»).
12. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 218-219 και Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 182.
13. *Μακεδονικά Νέα*, 18 Μαΐου 1927, σελ. 3. Την ανταπόκριση υπογράφει ο Ι. Κρίτης, μόνιμος συνεργάτης της εφημερίδας από τη Γουμένισσα.
14. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 219-221.
15. Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 221 και Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 107.
16. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 87.
17. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 183.
18. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 184.
19. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 184-185 και Τραγανού - Δεληγιάννη, *ό.π.*, σελ. 221.
20. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 186.
21. Βαφειάδης - Τζάκου, *ό.π.*, σελ. 186-187.

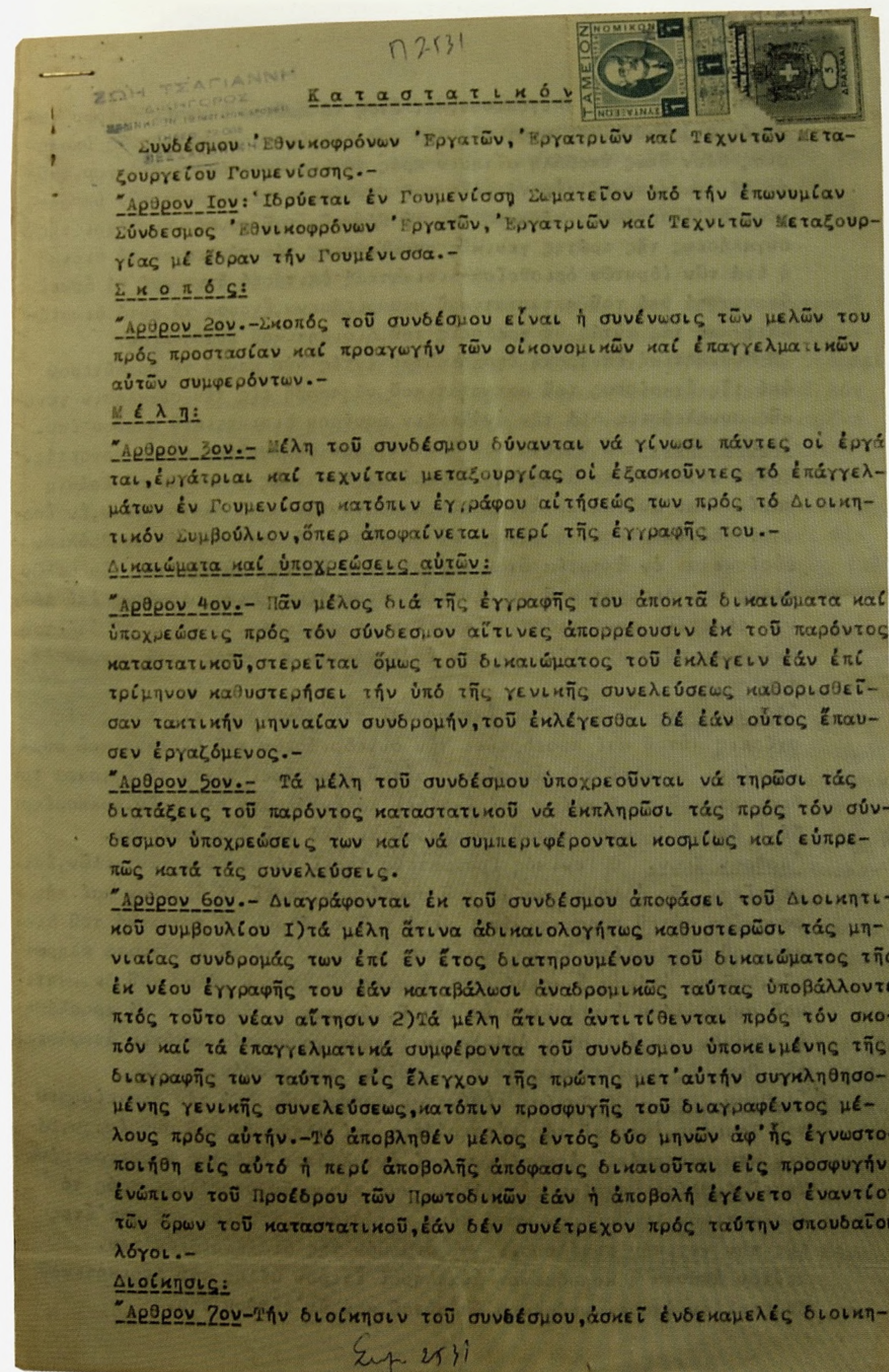
ΠΗΓΕΣ

- Αρχείο του Τμήματος Βιομηχανίας της Νομαρχίας Κιλκίς, Φ. Α/3.163 («Γ. Αθανασιάδης & Υιός»).
- ΓΑΚ / ΙΑΜ: Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, Καταστατικό «Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Εργατών, Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης».
- Εφημερίδα *Μακεδονικά Νέα*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θ. Βαφειάδης - Ά. Τζάκου, *Λεύκωμα: Πολεοδομική εξέλιξη - Αξιόλογα κτίρια της περιοχής Γουμένισσας*, Έκδοση Δήμου Γουμένισσας - Αναπτυξιακής Κιλκίς, Κιλκίς 2002.
- Ο. Ιακωβίδου, Α. Βαλαβανίδου, Γ. Κατσάγγελος, *Πάϊκο - Το βουνό και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Χρ. Ίντος (επιμ.), *Γουμένισσα*, έκδοση Δήμου Γουμένισσας 1995.
- Ο. Τραγανού - Δεληγιάννη, «Βιομηχανική μεταξουργία - Μεταξοϋφαντουργείο "Η Χρυσαλίς" στη Γουμένισσα», στο λεύκωμα *Ιστορικός Βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1998, σελ. 211-223.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Οι φωτογραφίες προέρχονται από τα έργα: Ο. Τραγανού - Δεληγιάννη, «Βιομηχανική μεταξουργία - Μεταξοϋφαντουργείο "Η Χρυσαλίς" στη Γουμένισσα», στο λεύκωμα *Ιστορικός Βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1998, σελ. 211-223 και Θ. Βαφειάδης - Ά. Τζάκου, *Λεύκωμα: Πολεοδομική εξέλιξη - Αξιόλογα κτίρια της περιοχής Γουμένισσας*, Έκδοση Δήμου Γουμένισσας - Αναπτυξιακής Κιλκίς, Κιλκίς 2002.

Π 2531

ΖΩΗ ΤΣΑΓΙΑΝΝΗ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

ΤΑΜΕΙΟΝ ΝΟΜΙΚΩΝ

Κ α τ α σ τ α τ ι κ ό ν

Συνδέσμου Ἐθνικοφρόνων Ἐργατῶν, Ἐργατριῶν καί Τεχνιτῶν Μεταξουργείου Γουμενίσσης.-

Ἄρθρον Ιον: Ἱδρύεται ἐν Γουμενίσσῃ Σωματεῖον ὑπό τήν ἐπωνυμίαν Σύνδεσμος Ἐθνικοφρόνων Ἐργατῶν, Ἐργατριῶν καί Τεχνιτῶν Μεταξουργίας μέ ἕδραν τήν Γουμένισσα.-

Σ κ ο π ό ς:

Ἄρθρον 2ον.-Σκοπός τοῦ συνδέσμου εἶναι ἡ συνένωσις τῶν μελῶν του πρός προστασίαν καί προαγωγήν τῶν οἰκονομικῶν καί ἐπαγγελματικῶν αὐτῶν συμφερόντων.-

Μ έ λ η:

Ἄρθρον 3ον.- Μέλη τοῦ συνδέσμου δύνανται νά γίνωσι πάντες οἱ ἐργάται, ἐργάτριαι καί τεχνῖται μεταξουργίας οἱ ἐξασκοῦντες τό ἐπάγγελμάτων ἐν Γουμενίσσῃ κατόπιν ἐγγράφου αἰτήσεώς των πρός τό Διοικητικόν Συμβούλιον, ὅπερ ἀποφαίνεται περί τῆς ἐγγραφῆς του.-

Δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις αὐτῶν:

Ἄρθρον 4ον.- Πᾶν μέλος διά τῆς ἐγγραφῆς του ἀποκτᾶ δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις πρός τόν σύνδεσμον αἵτινες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ παρόντος καταστατικοῦ, στερεῖται ὅμως τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν ἐάν ἐπί τρίμηνον καθυστερήσει τήν ὑπό τῆς γενικῆς συνελεύσεως καθορισθεῖσαν τακτικήν μηνιαίαν συνδρομήν, τοῦ ἐκλέγεσθαι δέ ἐάν οὗτος ἔπαυσεν ἐργαζόμενος.-

Ἄρθρον 5ον.- Τά μέλη τοῦ συνδέσμου ὑποχρεοῦνται νά τηρῶσι τάς διατάξεις τοῦ παρόντος καταστατικοῦ νά ἐκπληρῶσι τάς πρός τόν σύνδεσμον ὑποχρεώσεις των καί νά συμπεριφέρονται κοσμίως καί εὐπρεπῶς κατά τάς συνελεύσεις.

Ἄρθρον 6ον.- Διαγράφονται ἐκ τοῦ συνδέσμου ἀποφάσει τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου Ι) τά μέλη ἅτινα ἀδικαιολογήτως καθυστερῶσι τάς μηνιαίας συνδρομάς των ἐπί ἕν ἔτος διατηρουμένου τοῦ δικαιώματος τῆς ἐκ νέου ἐγγραφῆς του ἐάν καταβάλωσι ἀναδρομικῶς ταύτας ὑποβάλλοντες πρός τοῦτο νέαν αἴτησιν 2) Τά μέλη ἅτινα ἀντιτίθενται πρός τόν σκοπόν καί τά ἐπαγγελματικά συμφέροντα τοῦ συνδέσμου ὑποκειμένης τῆς διαγραφῆς των ταύτης εἰς ἔλεγχον τῆς πρώτης μετ' αὐτήν συγκληθησομένης γενικῆς συνελεύσεως, κατόπιν προσφυγῆς τοῦ διαγραφέντος μέλους πρός αὐτήν.-Τό ἀποβληθέν μέλος ἐντός δύο μηνῶν ἀφ' ἧς ἐγνωστοποιήθη εἰς αὐτό ἡ περί ἀποβολῆς ἀπόφασις δικαιοῦται εἰς προσφυγήν ἐνώπιον τοῦ Προέδρου τῶν Πρωτοδικῶν ἐάν ἡ ἀποβολή ἐγένετο ἐναντίον τῶν ὅρων τοῦ καταστατικοῦ, ἐάν δέν συνέτρεχον πρός ταύτην σπουδαῖοι λόγοι.-

Διοίκησις:

Ἄρθρον 7ον-Τήν διοίκησιν τοῦ συνδέσμου, ἀσκεῖ ἑνδεκαμελές διοικη-

Καταστατικό του «Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Εργατών, Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης», 30.3.1947

τικόν συμβούλιον ἐκλεγόμενον,κατ'ἔτος τό πρῶτον δεκαπενθήμερον μηνός,διά καθολικῆς μυστικῆς διά ψηφοδελτίων ψηφοφορίας.Πᾶς ὑποψήφιος δέον ὅπως ὑποβάλη αἴτησιν πρός τό διοικητικόν συμβούλιον,τοῦτο δέ γνωστοποιεῖ εἰς τά μέλη τοῦ συνδέσμου τά ὀνόματα τῶν ὑποψηφίων δι'ἀναρτήσεως πίνακος εἰς τά Γραφεῖα τοῦ συνδέσμου.Μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς πρώτης γενικῆς συνελεύσεως τόν σύνδεσμον θά διοικῆ ἡ διά τῶν ἱδρυτῶν ὁρισθεῖσα διοικητική ἐπιτροπή ἥτις καί θά ἀσκεῖ ἅπαντα τά ὑπό τοῦ καταστατικοῦ καθοριζόμενα,ἔχουσα τά αὐτά δικαιώματα καί τάς αὐτάς ὑποχρεώσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.
'Η διοικητική ἐπιτροπή ὑποχρεοῦται ἐντός δύο μηνῶν τό βραδύτερον ἀπό τῆς ἐγκρίσεως τοῦ καταστατικοῦ νά προβῆ εἰς τήν σύγκλησιν γενικῆς συνελεύσεως διά τήν ἀνάδειξιν μονίμου διοικητικοῦ συμβουλίου.

"Αρθρον 8ον.- 'Η θητεία τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἶναι μονοετής. Τοῦτο συνεδριάζει ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος τακτικῶς,ἐκτάκτως δέ ὁσάκις παρίσταται ἀνάγκη.Αἱ ἀποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφίαν,ἐν ἰσοψηφία δέ ὑπερτερεῖ ἡ ψῆφος τοῦ Προέδρου.Τό Διοικητικόν συμβούλιον εὑρίσκεται ἐν ἀπαρτία ὅταν παρίστανται ἕξ (6)τοὐλάχιστον τῶν μελῶν. Μέλος τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου ἀπουσιάζων ἀδικαιολογήτως ἐπί πέντε συνεχεῖς συνεδριάσεις θεωρεῖται παραιτηθέν.Καλεῖται δέ ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἐκ τῶν ἐπιλαχόντων ὁ πρῶτος κατά σειράν ἐπιτυχίας.-

"Αρθρον 9ον- 'Ο Πρόεδρος ἐκπροσωπεῖ τόν σύνδεσμον εἰς πάσας τάς σχέσεις αὐτοῦ καί προεδρεύει τῶν συνεδριάσεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.'Εκτελεῖ τάς ἀποφάσεις αὐτοῦ,ὑπογράφει πάντα τά ἔγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καί ἐκδίδει τά ἐντάλματα πληρωμῶν.Κολυομένοι δέ ἤ ἀπουσιάζοντος αὐτοῦ ἀναπληροῦται ὑπό τοῦ ἀντιπροέδρου.

"Αρθρον IOον. 'Ο Γενικός Γραμματεύς τηρεῖ τό μητρῶον τῶν μελῶν,ἐπιμελεῖται τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ συνδέσμου,τηρεῖ τό ἀρχεῖον καί τήν σφραγῖδα αὐτοῦ προσυπογράφει μετά τοῦ προέδρου τά πρακτικά τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἅτινα συντάσσει ὁ ἴδιος καί τά ἐντάλματα πληρωμῶν.Τοῦτον ἀπόντα ἤ κολυόμενον ἀναπληροῖ ἕτερον μέλος τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου ὁριζόμενον ὑπ'αὐτοῦ.Δύναται ὁ σύνδεσμος νά προσλάβη ὡς βοηθόν του ἔμμισθον ὑπάλληλον ἰδικόν γραμματέα κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Γενικῆς συνελεύσεως ἥτις καθορίζει τόν μισθόν.

"Αρθρον IIον.- 'Ο Ταμίας εὐθύνεται προσωπικῶς διά τήν διαχείρησιν τοῦ Ταμείου,ἐνεργεῖ τάς εἰσπράξεις καί πληρωμάς τοῦ συνδέσμου,βάσει κεκανονισμένων ἀποδείξεων καί ενταλμάτων δεόντως ὑπογεγραμμένων Τηρεῖ βιβλίον Ταμείου εἰσπράξεως καί πληρωμῶν,ὑποβάλλει πρός τό Διοικητικόν Συμβούλιον κατά μῆνα κατάστασιν Ταμείου καί κατ'ἔτος εἰς τήν γενικήν συνέλευσιν λογαριασμόν τῆς διαχειρίσεώς του. Τοῦτον ἀπόντα ἤ κολυόμενον ἀναπληροῖ ἕτερον μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ὑποδεικνυόμενον ὑπ'αὐτοῦ καί ὑπ'εὐθύνη του.

"Οταν τό εἰς χεῖρας του ποσόν ὑπερβαίνει τό ποσόν τῶν IOO.000 δρχ ὑποχρεοῦται ὅπως τό ἐπί πλέον ποσόν καταθέτει εἰς τήν 'Εθνικήν Τράπεζαν 'Ελλάδος καί 'Αθηνῶν ἤ Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον.Τά παρά τῆς Τραπέζης κατατιθέμενα ποσά ἀναλαμβάνονται τῆ ὑπογραφῆ τοῦ Προέδρου καί τοῦ Ταμίου,συνοδευομένων δι'ἀποσπάσματος πρακτικοῦ τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου.-

'Εξελεγκτική ἐπιτροπή:

"Αρθρον I2ον: Κατ'ἔτος ἐκλέγεται συγχρόνως μετά τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καί ἐξελεγκτική ἐπιτροπή ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν(3)τακτικῶν καί τριῶν(3)ἀναπληρωματικῶν μελῶν.Αὕτη καθ'ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους καί ὁσάκις κρίνει σκόπιμον,ἐνεργεῖ τόν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν τοῦ συνδέσμου δυναμένη νά παρίσταται μετά γνώμης εἰς τάς συνεδριάσεις τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου διά τοῦ Γραμματέως της ἀλλ'ἄνευ ψήφου.'Η ἐξελεγκτική ἐπιτροπή προβαίνει εἰς ἀνακοινώσεις ἐπί τοῦ ἔργου της ἐνώπιον τῆς γενικῆς συνελεύσεως ὁσάκις κρίνει τοῦτο ἀναγκαῖον ὑποβάλλει δέ τήν ἔκθεσίν της ἐπί τοῦ ἐτησίου ἀπολογισμοῦ τῆς διαχειρίσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Γενικαί συνελεύσεις.-

"Αρθρον I3ον.- 'Η γενική συνέλευσις συνέρχεται τακτικῶς μέν κατ ἔτος,ἐκτάκτως δέ ὁσάκις κρίνει ἀναγκαῖον τοῦτο τό διοικητικόν συμβούλιον ἤ ζητηθῆ ἐγγράφως ἀπό τό I/20 τοὐλάχιστον τῶν μελῶν τοῦ συνδέσμου τῶν ἐκπληρωσάντων τάς οἰκονομικάς ὑποχρεώσεις πρός τόν σύνδεσμον καί δι'ὡρισμένα θέματα.Κατά τήν γενικήν συνέλευσιν ὑποβάλλεται ὑπό τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου,λογοδοσία ἐπί τοῦ Διοικητικοῦ καί διαχειριστικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ λήξαντος ἔτους ὁμοῦ μετά σχετικῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς καί προϋπολογισμόν ἐσόδων τοῦ τρέχοντος ἔτους.-Διά τήν ἀπαρτίαν τῆς γενικῆς συνελεύσεως ἰσχύουσι ὑπό τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος ὁριζόμενα.'Η μυστική ψηφοφορία ἐνεργεῖται διά ψηφοδελτίων,ἡ δέ φανερά δι'ἀνατάσεως τῶν χειρῶν.

Πόροι τοῦ συνδέσμου.-

"Αρθρον I4ον. Πόροι τοῦ συνδέσμου εἶναι I)Τό καταβλητέον ὑπό τῶν μελῶν ποσόν πρός ἐγγραφήν καί τακτικαί μηνιαῖαι συνδρομαί αὐτῶν ἅτινα καθορίζονται δι'ἀποφάσεως τῆς γενικῆς συνελεύσεως 2)Διάφοραι χορηγήσεις καί δωρεαί.

"Αρθρον I5ον.- 'Η σφραγίς τοῦ συνδέσμου εἶναι κυκλική,φέρουσα γύρωθεν τάς λέξεις:Σύνδεσμος 'Εθνικοφρόνων 'Εργατῶν καί 'Εργατριῶν,Τεχνιτῶν Μεταξουργίας.Εἰς τό μέσον δέ αὐτῆς φέρει τό σῆμα δύο(2)'Ελληνικῶν σημαιῶν ξηρᾶς καί θαλάσσης,καθώς καί τό ἔτος ἱδρύσεως I947.-

(4)

Ἄρθρον Ι6ον:Τό παρόν καταστατικόν δύναται νά τροποποιηθῆ δι' ἀποφάσεως είδικῶς πρός τοῦτο συγκαλουμένης γενικῆς συνελεύσεω[ς] ἀποφαινομένης διά πλειοψηφίας τοῦ ἡμίσεως τῶν ἐχόντων τό δικαίωμα ψήφου,πλείονες τοῦ ἑνός.-

Ἄρθρον Ι7ον.- 'Ο σύνδεσμος διαλύεται Ι)'Εφ'ὅσον ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν αὐτοῦ περιορισθῆ εἰς μέλη κάτω τῶν δέκα(ΙΟ) καί 2)Εἰς τάς ὑπό 'Αστικοῦ Κώδικος προβλεπομένας περιπτώσεις ἡ δέ τυχόν ὑπάρχουσα περιουσία αὐτοῦ περιέρχεται εἰς τό ἵδρυμα Κοινωνικῶν'Ασφαλίσεων.-

Ἄρθρον Ι8ον: Πᾶσα ἀσάφεια τοῦ παρόντος καταστατικοῦ διευκρινίζεται ὑπό τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου συμφώνως πρός τόν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν τοῦ συνδέσμου καί τάς διατάξεις τοῦ 'Αστ.Κώδικος, μέ τήν ὑποχρέωσιν ἀνακοινώσεως ταύτης εἰς τήν πρώτην συγκληθησομένην γενικήν συνέλευσιν.

Ἄρθρον Ι9ον.- 'Ως ἑορτή τοῦ συνδέσμου καθορίζεται ἡ ἑορτή τῶν τριῶν 'Ιεραρχῶν ἥτις τυγχάνει ἡμέρα ἱδρύσεώς του.-

'Εν Γουμενίσσῃ τῇ 30-3-Ι947

Οἱ 'Ιδρυταί

'Ακριβές ἀντίγραφον

'Ενεκρίθη καί ἐξεδόθη ἡ ὑπ'ἀριθ.Ι723/47 ἀπόφασις τοῦ Πρωτοδικείου Θεσ/νίκης.-

'Εν Θεσ/νίκῃ τῇ 25ῃ 'Ιουλίου Ι947

'Η Δικ.Γραμματεύς

Τ.Σ.'Υπογραφή

Χατζῆ

"Οτι ἀκριβές ἀντίγραφον ἐκ τοῦ εἰς χεῖρας μου κεκυρωμένου τοιούτου, [illegible]

[illegible]

'Εν Θεσσαλονίκῃ τῇ 7ῃ Μαρτίου Ι959

'Η Πληρεξούσιος Δικηγόρος

(Α.Μ.ΙΟ96)

ΔΙΑΓΡΑΦΕΤΑΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Τῆς 6ης 'Εκτάκτου Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 26ης 'Ιανουαρίου 1958 τῶν μελῶν τοῦ ἐν Γουμενίσσῃ ἑδρεύοντος ἀνεγνωρισμένου Σωματείου ὑπό τήν ἐπωνυμίαν "Σύνδεσμος 'Εθνικοφρόνων 'Εργατῶν καί 'Εργατριῶν καί Τεχνιτῶν Μεταξουργείου Γουμενίσσης".-

----

'Εν Γουμενίσσῃ σήμερον τήν 26ην τοῦ μηνός 'Ιανουαρίου 1959 ἡμέραν Κυριακήν καί ὥρα 11 π.μ. καί ἐν τοῖς Γραφείοις τοῦ Συνδέσμου συνῆλθον τά μέλη αὐτοῦ κατόπιν τῆς ὑπ'ἀριθ. 5/19/1/1958 ἀποφάσεως τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Συνδέσμου 'Εθνικοφρόνων 'Εργατῶν καί 'Εργατριῶν καί Τεχνιτῶν Μεταξουργείου Γουμενίσσης καί εἰς ἐκτέλεσιν νομίμως κοινοποιηθείσης προσκλήσεως συνῆλθον τά μέλη εἰς ἔκτακτον Γενικήν Συνέλευσιν,ἵνα συζητήσωσι καί λάβωσι ἀπόφασιν ἐπί τοῦ κάτωθι θέματος τῆς ἡμερησίας διατάξεως.-
1)Συζήτησις καί λῆψις ἀποφάσεως περί τροποποιήσεως τῶν ἄρθρ. 1,3,7,8,12,15,16,17 καί προσθήκη ἑνός ἄρθρου 20ου.-

Τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως οὔσης ἐν ἀπαρτίᾳ παρόντων 121 ταμειακῶς ἐν τάξει μελῶν ἐκ τῶν 180 ἐγγεγραμμένων τοιούτων τήν ἔναρξιν τῆς συζητήσεως ἐκήρυξεν ὁ Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου.'Η Γενική Συνέλευσις κατόπιν συμφώνου γνώμης ἁπάντων τῶν παρόντων καί ταμειακῶς ἐν τάξει μελῶν ἀπεφάσισε 1)τήν τροποποίησιν τῶν ἄρθρ. 1,3,7,8,12,16 καί 17 τοῦ ἰσχύοντος καταστατικοῦ 2)τήν προσθήκην ὁμοῦ ἄρθρου 20ου καί 3)τήν κωδικοποίησιν εἰς ἑνιαῖον κείμενον τοῦ οὕτω διαμορφωθέντος καταστατικοῦ ὅπερ ἐφεξῆς θά ἔχει ὡς κάτωθι:

Ἄρθρον 1ον.-'Ιδρύεται ἐν Γουμενίσσῃ Σωματεῖον ὑπό τήν ἐπωνυμίαν 'Εθνικόν Σωματεῖον 'Εργατοϋπαλλήλων Γουμενίσσης μέ ἕδραν τήν Γουμένισσαν.-

_Ἄρθρον 3ον.-_Μέλη τοῦ Σωματείου δύνανται νά γίνωσιν πάντες οἱ ἐργάται,ἐργάτριαι καί τεχνῖται οἱασδήποτε ἐργασίας,οἱ ἐξασκοῦντες τό ἐπάγγελμά των ἐν Γουμενίσσῃ κατόπιν ἐγγράφου αἰτήσεως των

Πρακτικά της 6ης Έκτακτης Γενικής Συνέλευσης των μελών του «Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Εργατών και Εργατριών και Τεχνιτών Μεταξουργείου Γουμενίσσης», 26.1.59

Ελάχιστες πόλεις

στην **ιστορία** *του πολιτισμένου κόσμου*

έχουν τη διαχρονική ακτινοβολία

της ***Αλεξάνδρειας***

και της ***Κωνσταντινούπολης.***

Όχι μόνο ειδικοί ερευνητές

αλλά και μυθιστοριογράφοι **εμπνέονται** *και ασχολούνται*

με περισσότερο ή λιγότερο

γνωστές πτυχές της ιστορίας

αυτών των ***εμβληματικών πόλεων*** *και των ανθρώπων*

που τις έζησαν κατά καιρούς.

βιβλιο ΔΙΑΛΟΓΗΤήΡΙΟ

γράφει

ο Γιώργος Κορδομενίδης

<entefkririo@translatio.gr>

Πόλεις, *αφηγηθείτε* την ιστορία σας!

ΜΑΪΚΛ ΧΑΑΓΚ

Αλεξάνδρεια: Η πόλη της μνήμης
Φόρστερ, Καβάφης, Ντάρρελ

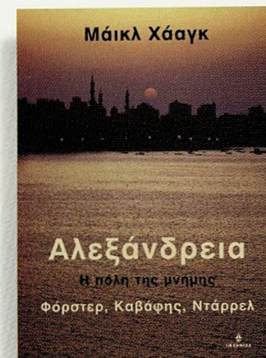
Μετάφραση: Δημήτρης Γ. Στεφανάκης
Αθήνα, Εκδόσεις Ωκεανίδα 2005, 527 σελ. + εικόνες

Κάθε καινούργιο βιβλίο που έρχεται να προστεθεί στα ήδη πολυάριθμα που έχουν γραφτεί για την Αλεξάνδρεια αναθερμαίνει το ενδιαφέρον γι' αυτήν την «πόλη της μνήμης», όπως τη χαρακτηρίζει ο Μάικλ Χάαγκ. Το πολυπολιτισμικό αλλά και ταραγμένο παρελθόν της, η πολύχρωμη καθημερινή της ζωή μέσα στους αιώνες είναι από τα στοιχεία που τροφοδοτούν διαρκώς τόσο το συγγραφικό όσο και το αναγνωστικό ενδιαφέρον για την Αλεξάνδρεια, «πριγκίπισσα και πόρνη, βασιλική πολιτεία και anus mundi» κατά τον Λώρενς Ντάρρελ, συγγραφέα που τη μυθολόγησε και τη μυθοποίησε στη σύγχρονη λογοτεχνία. Άλλωστε, από το φημισμένο μυθιστόρημα του Ντάρρελ *Αλεξανδρινό Κουαρτέτο* αντλεί ο Χάαγκ τη φράση που βάζει ως μότο στο βιβλίο: «Τι είναι στην ουσία η πόλη μας; Τι συνοψίζεται στη λέξη Αλεξάνδρεια;».

ΣΤΟΥΣ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΥΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Κοσμοπολίτικη από την ίδρυσή της, όραμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η πόλη πέρασε διαδοχικά από τα χέρια των Ελλήνων ηγεμόνων στους Ρωμαίους, τους Βυζαντινούς, τους Άραβες, τους Μαμελούκους. Γνώρισε δύο «χρυσές εποχές», πρώτα ως η πνευματική πρωτεύουσα του κλασικού κόσμου στα χρόνια του Πτολεμαίου· και μετά ως το σπουδαιότερο λιμάνι της Ανατολικής Μεσογείου στον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού, υπό την ηγεμονία του Μωχάμετ Άλι, του φιλόδοξου και οραματιστή Οθωμανού από την Καβάλα (τα παιδικά χρόνια του οποίου μυθιστόρησε ο Διαμαντής Αξιώτης στο βιβλίο του *Το ελάχιστον της ζωής του,* 1999)· ο Μωχάμετ Άλι οραματίστηκε ήδη από το 1820 την κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια, που, όπως γράφει ο Χάρης Τζάλας, «χτίστηκε ισοπεδώνοντας ό,τι ερείπιο είχε απομείνει από το μεσαιωνικό παρελθόν».

Ανάμεσα στην έρημο και τη θάλασσα, με την Ευρώπη τόσο κοντά, ώστε να λειτουργεί ταυτόχρονα ως διέξοδος αλλά και απειλή, η σύγχρονη Αλεξάνδρεια αποτελεί δημιούργημα του Μωχάμετ Άλι, ο οποίος «ανέστησε» την Αίγυπτο μεταξύ 1804-1849. Εκείνος άρχισε μια πολιτική προσέλκυσης των Βρετανών, των Γάλλων, των Ιταλών και των Ελλήνων να εγκατασταθούν στην Αλεξάνδρεια, την οποία ο ίδιος καθιέρωσε ως θερινή του πρωτεύουσα. Ανάμεσα στην αποβίβαση των βρετανικών στρατευμάτων στην πόλη, το 1882, και την αναχώρηση του δισέγγονου του Μωχάμετ Άλι, βασιλιά Φαρούκ, το 1952, η Αλεξάνδρεια υπήρξε μία από τις πιο εξελιγμένες πόλεις της Μεσογείου.

Σταυροδρόμι πολιτισμών και φυλών, ήταν επίσης μια γλωσσική βαβέλ. Τα ισπανικά ήταν η γλώσσα των σεφαραδιτών Εβραίων. Τα γαλλικά η γλώσσα των δρόμων και των σαλονιών. Τα αγκυροβολημένα στο λιμάνι βρετανικά θωρηκτά θύμιζαν ποιος κάνει κουμάντο στην Αίγυπτο. Οι πλάκες στους δρόμους της Αλεξάνδρειας ήταν ιταλικές, τοποθετημένες από τα χέρια Σικελών μεταναστών. Οι Έλληνες πρωτοστατούσαν στο εμπόριο. Οι Αιγύπτιοι παρείχαν τη δομή του κράτους και τα φτηνά εργατικά χέρια.

Αυτής της πολιτείας το πορτραίτο φιλοτέχνησε με γνώση και ευστοχία ο Χάαγκ, συγγραφέας και φωτογράφος, που ξέρει όσο λίγοι τις εγκαταλειμμένες βίλες και τους ρημαγμένους κήπους της Αλεξάνδρειας και παρουσιάζει μια διεθνή μεγαλούπολη τον καιρό ακριβώς που η ιστορία κοσμοπολίτικων αστικών κέντρων έρχεται να θέσει σε δεύτερη μοίρα την ιστορία των εθνικών κρατών. Το βιβλίο του, μεταφρασμένο υποδειγματικά από τον Δημήτρη Γ. Στεφανάκη, συλλαμβάνει με καίριο τρόπο την ατμόσφαιρα και την καλλιτεχνική και πνευματική ζωή, τον κοινωνικό χαρακτήρα και τη λογοτεχνία, με ευρεία και εμπνευσμένη θεώρηση του πεδίου. Και συνθέτει με αποτελεσματικότητα μια πολιτική και κοινωνική ιστορία της Αλεξάνδρειας για περίπου μισόν αιώνα (χοντρικά, από το 1915 μέχρι το 1960), που θεωρείται η ακμή της κοσμοπολίτικης Αλεξάνδρειας, χρησιμοποιώντας γραπτές αλλά και προφορικές μαρτυρίες.

Ο Χάαγκ τοποθετεί την ακμή της πόλης μεταξύ 1882 και 1936, περίοδο που συμπίπτει με τον (ποικίλλοντος βαθμού) βρετανικό έλεγχο επί της Αιγύπτου. Και μιλώντας για «κοσμοπολίτικο» χαρακτήρα της Αλεξάνδρειας, ο συγγραφέας αναφέρεται στις ξένες κοινότητες της πόλης εκείνη την εποχή, κοινότητες που δεν είχαν ως lingua franca τα αγγλικά αλλά τα ιταλικά κυρίως και δευτερευόντως τα γαλλικά.

Η κατά τον Χάαγκ ιστορία της Αλεξάνδρειας βασίζεται σε άγνωστο, κυριολεκτικά ανέκδοτο υλικό (ημερολόγια, απομνημονεύματα, αλληλογραφίες και προφορικές μαρτυρίες αλλά καί φωτογραφίες, ακόμη και εισιτήρια του τραμ) προσώπων που έζησαν, δούλεψαν και κυρίως ανέπνευσαν τη μοναδική, μαγική «αύρα» της προπολεμικής πόλης.

Η αφήγηση ξεκινάει στις 20 Νοεμβρίου του 1915, όταν ο Βρετανός συγγραφέας Ε. Μ. Φόρστερ (1879-1970) έφτανε στην Αλεξάνδρεια ως απεσταλμένος του Ερυθρού Σταυρού, για μια επίσκεψη που τελικά θα κρατούσε πάνω από τρία χρόνια και θα τον έφερνε σε επαφή με σημαίνοντα πρόσωπα της ελληνικής κοινότητας - κατεξοχήν με τον Καβάφη, τον οποίο ύστερα από μερικά χρόνια ο Φόρστερ θα σύστηνε στο ευρωπαϊκό αναγνωστικό κοινό με άρθρο του στο περιοδικό *Atheneum* (1919). Ο Φόρστερ, άλλωστε, ο Καβάφης και ο άλλος Βρετανός που αγάπησε με πάθος την Αλεξάνδρεια, ο Ντάρρελ, είναι οι τρεις συγγραφείς

που τροφοδοτούν την έμπνευση του Χάαγκ, ο οποίος θέλησε με το βιβλίο του να δείξει ότι η Αλεξάνδρεια δεν υπήρξε εφεύρημα των συγγραφέων που έγραψαν γι' αυτήν, αλλά ήταν πραγματική μέσα στον κοσμοπολιτισμό της.

«Οι Έλληνες», γράφει ο Χάαγκ, «αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των Ευρωπαίων της Αλεξάνδρειας, ελέγχοντας με το εμπορικό τους δαιμόνιο τη διακίνηση των οπωροκηπευτικών, τα επεξεργασμένα τρόφιμα, τη βιομηχανία των αναψυκτικών, τα οινοπνευματώδη και τα τσιγάρα, τον εκκοκκισμό και την εξαγωγή βάμβακος. Αλλά η πόλη οικοδομήθηκε από Ιταλούς, που, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινότητα, ήταν οι αρχιτέκτονες και οι μηχανικοί της σύγχρονης Αλεξάνδρειας».

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

Κοινός παρονομαστής στο έργο αλλά και στις βιογραφίες του Καβάφη, του Φόρστερ και του Ντάρρελ υπήρξε η ερωτική πλευρά της Αλεξάνδρειας ή, ορθότερα, οι άντρες και οι γυναίκες που έκαναν αυτούς τους συγγραφείς να νιώσουν τη βαθύτερη ουσία της πόλης. Ο Χάαγκ εστιάζει στις συναισθηματικές και ερωτικές σχέσεις τους, ενώ παράλληλα φωτίζει τους δρόμους, τις πλατείες, τα καφέ, τις μονοκατοικίες ή τα διαμερίσματα στα οποία αναπτύχθηκαν αυτές οι σχέσεις. Δείχνει επίσης πώς καθρεφτίστηκαν οι έρωτες αυτοί στο έργο των τριών συγγραφέων. Οι ερωτικές επιλογές του Καβάφη (1863-1933) είναι γνωστές: Αναζητούσε τον πληρωμένο έρωτα στις φτωχογειτονιές της Αλεξάνδρειας, ανάμεσα στους νεαρούς Έλληνες, που δούλευαν για ένα κομμάτι ψωμί σαν εργάτες, τσιράκια μανάβηδων και γκαρσόνια στις ταβέρνες. Η εικόνα αυτούσια υπάρχει στο ποίημά του «Μέρες του 1909, '10 και '11» (1928): «[...] Το βραδυνό, σαν έκλειε το μαγαζί, / αν ήταν τίποτα να επιθυμεί πιο πολύ, / [...] κανένα ωραίο πουκάμισο μαβί, / το σώμα του για ένα τάλιρο ή δυο πουλούσε. // Διερωτώμαι αν στους αρχαίους καιρούς / είχεν η ένδοξη Αλεξάνδρεια νέον πιο περικαλλή, / πιο τέλειο αγόρι από αυτόν - [...] / δεν έγινε, εννοείται, άγαλμά του ή ζωγραφιά· / στο παλιομάγαζο ενός σιδερά ριχμένος, / γρήγορ' απ' την επίπονη δουλειά, / κι από λαϊκή κραιπάλη, ταλαιπωρημένη, είχε φθαρεί».

Ο Χάαγκ δεν διστάζει πάντως να σκιτσάρει την καθημερινότητα του ποιητή που, κατά τον Φόρστερ, ενσάρκωνε το παρελθόν και το παρόν της Αλεξάνδρειας: «Γυρνώντας στο σπίτι από την οδό Μισσάλα, ο Καβάφης περνούσε από δύο αγαπημένα του στέκια, το Καφέ Ας Σαλάμ και το Billiards Palace. Το τελευταίο δικαίωνε το όνομά του τόσο με τα μαρμάρινα τραπέζια στην πρόσοψη, όπου νεαροί πηγαινοέρχονταν ανάμεσά τους, όσο και με τα δεκαέξι τραπέζια αμερικάνικου μπιλιάρδου και τέσσερα γαλλικού στο βάθος. Σε τέτοια μέρη περνούσε συχνά την ώρα του πίνοντας πορτό ή ρακί και τσιμπώντας χουρμάδες, με τις σκέψεις του να

Η πλατεία Μωχάμετ Άλι της Αλεξάνδρειας σε καρτ ποστάλ. Στα δεξιά του αγάλματος με τον έφιππο Μωχάμετ Άλι βρίσκονται τα Μεικτά Δικαστήρια, στο βάθος το Χρηματιστήριο Βάμβακος και το Χρηματιστήριο Αξιών και στα αριστερά, πίσω από τα δέντρα, η αγγλικανική εκκλησία του Αγίου Μάρκου (από την *Αλεξάνδρεια* του Μάικλ Χάαγκ)

αιωρούνται κάπου ανάμεσα στην ονειροπόληση και τη λαγνεία». Αλλά και η ποιητική του Καβάφη έχει μελετηθεί και σχολιαστεί συστηματικά, επίσης ο πολιτικός χαρακτήρας της ποίησής του, που θα ήταν ανέφικτος στη σύγχρονή του Αθήνα. Η Αλεξάνδρεια πάντως ήταν η πρωτεύουσα της φαντασίας του Καβάφη: «Η πόλις η διδάσκαλος, η πανελλήνια κορυφή, / εις κάθε λόγο, εις κάθε τέχνη η πιο σοφή», θα γράψει στο ποίημά του «Η δόξα των Πτολεμαίων».

Ο Ε. Μ. Φόρστερ γνώρισε την Αλεξάνδρεια και κατόπιν έγραψε γι' αυτή μέσα από τον έρωτά του για τον Μωχάμετ ελ-Αντλ, ένα νεαρό εισπράκτορα του τραμ, που πρόλαβε να αγαπηθεί με τον Φόρστερ, λίγο αργότερα να κάνει δυο παιδιά και να πεθάνει σε ηλικία 23 ετών!

Αν ο Καβάφης αναζητούσε την ηδονή στα λαϊκά αγόρια κι ο Φόρστερ γοητεύτηκε από έναν ντόπιο νεαρό, ο Ντάρρελ (1912-1990), ζώντας την πόλη και τους γάμους του με δύο Αλεξανδρινές (την Εύα Κοέν και την Κλωντ Βενσαντόν), έγραψε γι' αυτήν το τετράτομο *Αλεξανδρινό Κουαρτέτο* του. Ο Ντάρρελ έφτασε στην πόλη το 1942, για να υπηρετήσει στο γραφείο Τύπου της Βρετανικής Στρατιωτικής Διοίκησης, και γρήγορα έγινε περιζήτητος στα σαλόνια, στις φιλολογικές συντροφιές αλλά περισσότερο στις παρέες των κυριών της αλεξανδρινής καλής κοι-

γωνίας, ενώ τριγύρω τους μαίνονταν οι μάχες και ο Ρόμελ βρυχόταν στην έρημο.

Γράφει στον πρόλογό του ο Χάαγκ: «Όχι μόνο ο Ντάρρελ αλλά και ο Καβάφης με τον Φόρστερ είχαν διφορούμενη στάση απέναντι στην Αλεξάνδρεια. Πάντως, η πόλη βασάνιζε και τους τρεις, αυτή η κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια που θεμελιωνόταν ξανά στα εύθραυστα μνημονικά ίχνη του παρελθόντος. Αντίθετα από τη Ρώμη και την Αθήνα, με τα σωζόμενα μνημεία τους, η Αλεξάνδρεια ήταν γεμάτη υπονοούμενα: εδώ (σε κάποιο σημείο) ενταφιάστηκε ο Αλέξανδρος· εδώ αγαπήθηκαν ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα· εδώ η Βιβλιοθήκη, το Σεραπείον, και ούτω καθεξής - κι όμως, τίποτα δεν είναι χειροπιαστό. Αν από αυτή την πόλη είχε διασωθεί κάτι περισσότερο, δεν θα ήταν τόσο βασανιστική, αλλά η φαντασία εγκαταλείπεται στο όνειρο, και το όνειρο για κάποιους γίνεται κάτι απτό, αισθησιακό και πραγματικό».

Η Αλεξάνδρεια είναι πόλη της μνήμης κατά τον Χάαγκ ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο· καθώς ελάχιστα είναι τα υπέργεια υπολείμματα του ένδοξου αρχαίου παρελθόντος, η πόλη παραμένει στη συλλογική φαντασία περισσότερο από όσο η Ρώμη ή η Κωνσταντινούπολη. Η μνήμη κυριαρχεί στο έργο και των τριών συγγραφέων - οδηγών του Χάαγκ. Οι βιογραφίες τους άλλωστε συνδέθηκαν από την ίδια αλεξανδρινή τοπογραφία, την ίδια ομάδα καλλιεργημένων Αλεξανδρινών που τους διασκέδασε, κυρίως όμως από την ίδια αναμέτρηση του αιγυπτιακού εθνικισμού με τη βρετανική αποικιοκρατία.

Όπως σχολίασε ο Φίλιπ Μάνσελ στην κριτική του για το βιβλίο που δημοσιεύτηκε στον βρετανικό *Guardian*, «και οι τρεις συγγραφείς ήταν πλάσματα της βρετανικής αυτοκρατορίας. Ο Καβάφης ήταν Βρετανός υπήκοος που έγραψε τις απόψεις του για τα ποιήματά του στα αγγλικά· ο Φόρστερ υπηρέτησε στη στρατιωτική λογοκρισία κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο· κι ο Ντάρρελ στο τμήμα πληροφοριών της Βρετανικής Πρεσβείας κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ενώ η ζωή στην Αλεξάνδρεια έκανε τον Φόρστερ αντι-ιμπεριαλιστή, η ζωή στην ίδια πόλη έκανε τον Ντάρρελ να αισθάνεται σαν σταυροφόρος, που μισούσε την τάση των Αιγυπτίων να νιώθουν φύλακες της Μέκκας».

Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΜΕΤΡΗΣΗ

Αλλά η Βρετανική Αυτοκρατορία αναμόχλευε τα πάθη όσο και ο αναδυόμενος αιγυπτιακός εθνικισμός. Η συνδυασμένη αγγλο-γαλλο-ισραηλινή επίθεση στην Αίγυπτο το 1956 είχε ως συνέπεια να εκδιωχθούν, με τη βία, γεμάτοι φόβο, οι περισσότεροι από τους Άγγλους, Γάλλους και Εβραίους κατοίκους της Αλεξάνδρειας. Το κύμα πήρε, πλην εξαιρέσεων, τους Έλληνες και τους Σύρους επίσης. Η μεγάλη φραγκολεβαντίνικη πόλη έγινε αιγυπτιακή, όχι επειδή επεκτάθηκαν οι αιγυπτιακές εργατικές περιοχές αλλά με επίσημα διατάγματα της κυβέρνησης στο Κάιρο.

Η οδός Σερίφ Πασά, η Μποντ Στρητ της Αλεξάνδρειας. Εδώ γεννήθηκε ο Καβάφης, προτού όμως η οδός γίνει εμπορικός δρόμος (από την *Αλεξάνδρεια* του Μάικλ Χάαγκ)

Ο εθνικισμός όμως είχε αρχίσει να μολύνει την Αλεξάνδρεια ήδη από την περίοδο των σχετικά ανεκτικών βασιλιάδων Φουάντ και Φαρούκ. Το 1921 η επίθεση ενός «ιθαγενούς όχλου» (κατά τη διατύπωση τοπικής ελληνικής εφημερίδας) άφησε πίσω της 50 νεκρούς. Ο Αιγύπτιος πρωθυπουργός Ismail Sadqi υπέδειξε στον Αλεξανδρινό συγγραφέα Gaston Zananiri, που είχε μιλήσει στην κηδεία του Καβάφη, να εγκαταλείψει την πόλη, αφού δεν είχε κανένα μέλλον εκεί. Και το 1938 η *Egyptian Gazette* έγραψε πως «η Αλεξάνδρεια αποχωρεί». Αν και οι πλούσιοι συνέχιζαν σχεδόν αμέριμνοι τη ζωή τους, λίγοι πίστευαν πια στην πόλη.

Οι Έλληνες, λέει ο Χάαγκ, παρέμεναν αφοσιωμένοι στην πατρίδα τους και συνεισέφεραν υπέρ του πολέμου της, σε μια νύχτα του 1940, περισσότερα χρήματα από όσα ξόδευε η Αίγυπτος για την άμυνά της σε έναν ολόκληρο χρόνο. Οι Βρετανοί ήταν περιορισμένης αντίληψης. Κι ακόμη, τον Ιούλιο του 1942, όταν οι στρατιώτες του Ρόμελ απείχαν μόλις 60 μίλια, οι Ιταλοί της Αλεξάνδρειας έπιασαν θέσεις στα μπαλκόνια για να δουν τους «δικούς τους», καθώς θα έμπαιναν στην πόλη.

Αυτό που κάνει ξεχωριστό και ιδιαίτερα αξιανάγνωστο το βιβλίο του Χάαγκ είναι πως όχι μόνο όταν μιλάει για κοσμικές συγκεντρώσεις, δρόμους και γειτονιές ή μπουρδέλα, αλλά ακόμη κι όταν αναφέρεται σε καθαυτό ιστορικά γεγονότα, όπως είναι οι μάχες στο Ελ Αλαμέιν λόγου χάρη, το κάνει μέσω των προσώπων που επέλεξε να έχει για οδηγούς. Γράφει ο Χάαγκ: «Από το καλοκαίρι του 1940 περισσότεροι από δύο εκατομμύρια στρατιώτες και αεροπόροι είχαν περάσει από την Αίγυπτο, και μετά τη δεύτερη μάχη στο Ελ Αλαμέιν η Αλεξάνδρεια είχε αλλάξει: "Είναι δύσκολο να θέλεις να μην χάσεις τον μπούσουλα;" αναρωτιέται η Κλέα στο *Κουαρτέτο*. "Να αποφεύγεις αυτή την ερωτική συμφόρηση στο κεφάλι που έρχεται με τον πόλεμο, ανάβοντας αφόρητα τις γυναίκες; Δεν θέλω να είμαι μέρος αυτής της διανοητικής ακολασίας, με τα κοσμοπλημμυρισμένα μπορντέλα. Και όλοι αυτοί οι κακόμοιροι άντρες που συνωστίζονται εδώ. Η Αλεξάνδρεια έχει γίνει ένα τεράστιο ορφανοτροφείο, και ο καθένας αρπάζεται από την τελευταία ευκαιρία της ζωής"».

Όπως καταλαβαίνει κανείς, ο Καβάφης, ο Φόρστερ και ο Ντάρρελ δεν είναι τα μόνα πρόσωπα που κυκλοφορούν στην Αλεξάνδρεια του Χάαγκ. Υπάρχουν δεκάδες άλλα, κι ανάμεσά τους ο Μιχάλης Συναδινός (της οικογένειας των βαμβακεμπόρων, πρόεδρος της ελληνικής κοινότητας)· ο φίλος του Καβάφη, Αντώνης Μπενάκης· ο Ρόμπιν Φέρνες (επικεφαλής της -βρετανικής- Υπηρεσίας Λογοκρισίας του Τύπου)· ο Τζωρτζ Αντόνιους (Αλεξανδρινός από παλαιστινιακή οικογένεια)· ο Περικλής Αναστασιάδης (βαμβακέμπορος, παλαιός φίλος του Καβάφη)· η Αΐντα Μπορκγκρέβινκ (Αμερικανίδα στην καταγωγή, χήρα Νορβηγού που εν ζωή ήταν γενικός πληρεξούσιος στα Μεικτά Δικαστήρια της Αιγύπτου)· κι άλλοι, κι άλλοι, Έλληνες, Άγγλοι, Γάλλοι, Εβραίοι, Λιβανέζοι, Αμερικανοί, παιδιά και κτήτορες της Αλεξάνδρειας που αργότερα διασκορπίστηκαν σε Ευρώπη και Αμερική, επειδή έτσι το είχε αποφασίσει ο Νάσερ.

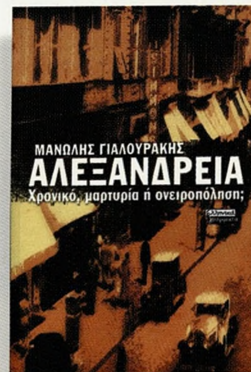
«Οι κακοί υπολογισμοί της αγγλογαλλικής επέμβασης και η ατιμωτική υποχώρηση που ακολούθησε προκάλεσαν την περιφρόνηση και αποτέλεσαν θρίαμβο για τον Νάσερ, του οποίου η θέση ισχυροποιήθηκε αφάνταστα στο εσωτερικό της χώρας και σε όλο τον αραβικό κόσμο», θυμίζει ο Χάαγκ. «Το 1957, όσοι Βρετανοί και Γάλλοι πολίτες είχαν μείνει απελάθηκαν από την Αίγυπτο· το ένα τρίτο των Εβραίων, και κυρίως όσοι είχαν ξένη υπηκοότητα, εξωθήθηκαν στην εξορία από την παρενόχληση της αστυνομίας και τις οικονομικές πιέσεις· οι υπόλοιποι αλλοδαποί έφθιναν ως βιομήχανοι και εξαγωγείς, και στο τέλος αφομοιώθηκαν από το αιγυπτιακό στοιχείο. Σε κλίμα τρόμου και οργής, η παλιά κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια καταστράφηκε [...] Όμως δεν έφυγαν όλοι οι κάτοικοι της κοσμοπολίτικης Αλεξάνδρειας· μερικοί παρέμειναν πίσω στα ελληνικά, εβραϊκά, προτεσταντικά, συριακά, καθολικά και λατινικά κοιμητήριά της κοντά στην Πύλη του Ηλίου. Εδώ αναπαύονται οι Σαλβάγοι, οι Μπενάκηδες, οι Σουάρες και οι Μενάσκ· εδώ και οι Μπακός, οι Λόρια, οι Μπαντάρο και οι Ζογέμπ· εδώ κείται και ο Κωνσταντίνος Καβάφης. Στην επιτύμβια πλάκα του φέρει την απλή επιγραφή "Ποιητής"».

«Ανάμεσα στα κοιμητήρια βρίσκεται ένας αρχαίος πτολεμαϊκός τάφος. Ο τάφος ίσως του Αλέξανδρου, όπως πιστεύουν σήμερα κάποιοι αρχαιολόγοι. Και αν δεν είναι εκεί, τότε κάπου αλλού θα βρίσκεται, αν βρίσκεται τελικά, ο ιδρυτής της πόλης η οποία φέρει το όνομά του, ο πρώτος από τους Αλεξανδρινούς θαμμένος ανάμεσα στους τελευταίους».

ΜΑΝΩΛΗΣ ΓΙΑΛΟΥΡΑΚΗΣ

Αλεξάνδρεια: Χρονικό, μαρτυρία ή ονειροπόληση;

Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα 2002, 192 σελ.

Ωστόσο, στην ανιστόρηση της σύγχρονης Αλεξάνδρειας έχει προηγηθεί, εδώ και σαράντα χρόνια, Αλεξανδρινός ο ίδιος, ο Μανώλης Γιαλουράκης (1921-1987). Με καταγωγή από την Κρήτη, ο Γιαλουράκης, λίγο πριν πάρει, μαζί με τους άλλους Έλληνες, τον δρόμο για να εγκαταλείψει την Αίγυπτο, στις αρχές της δεκαετίας του '60, κάνει μια τελευταία βόλτα στους δρόμους και στις γειτονιές της γενέτειράς του, ανακαλώντας τους μύθους με τους οποίους μεγάλωσε. Στο επίκεντρο της αφήγησής του βρίσκεται η ελληνική παροικία από το 1803 και μετά, όταν στην Αλεξάνδρεια ζούσαν σαράντα ελληνικές οικογένειες και «μερικοί καραβοκύρηδες, έμποροι ή καλόγεροι - στρατιώτες της ελληνικής λεγεώνας που πολέμησαν με τον Βοναπάρτη και ξέμειναν».

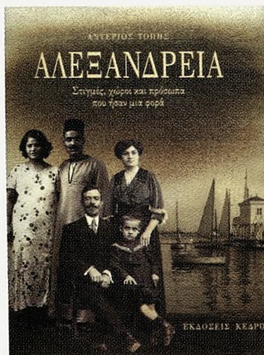
Στις σελίδες του χρονικού του, που πρωτοεκδόθηκε το 1963 από το αλεξανδρινό «Τυπογραφείο του Εμπορίου» των Χρ. Οικονομίδη και Στ. Μυλωνάκη, ζωντανεύουν πρόσωπα και παρουσιάζεται ένας πλούτος πληροφοριών για νοσοκομεία, σχολεία, εκκλησίες της κοινότητας αλλά και για την κοινωνική και κοσμική ζωή της εποχής.

Γράφει ο Γιαλουράκης: «... Αναζητώ να βρω το νήμα που δένει τα χτεσινά με τα τωρινά. Μια ζωή που δεν την έζησε η γενιά μας προβάλλει να μου τυραννά τη σκέψη. Η Αλεξάνδρεια, πόλη εμπορική με τριακόσιες χιλιάδες, νά 'χει συγκοινωνία με τον Πειραιά φτηνότερη απ' εκείνη με το Κάιρο! [...] Ο ελληνισμός έσφυζε στο Παλιό Τελωνείο, στην Μπαμπ Σίντρα παίζανε βόλους στους δρόμους τα κουτσούβελά του, στην οδό Αναστάση το Μαρικάκι πουλούσε τα κάλλη του, στο στε-

νοσόκακο της Μάλτας ο Παναΐτ Ιστράτι με τη λερή ποδιά του ταβερνιάρη κερνούσε κρασί στους καραβοκυραίους. [...] Λησμονηθήκανε οι μπιραρίες της Πλατείας με την μπίρα που φέρνανε κατευθείαν απ' το Μόναχο, ποιος τα στοχάζεται τα καπελειά του Αναστάση και τα εξοχικά πέρα από τη Μαχμουντία; Ποιος τα θυμάται τα καφέ-αμάν με τις Τουρκάλες που δείχνανε ξελιγωμένα τις άτριχες μασχάλες τους, κι εκείνες τις Σμυρνιές τις ξεπεσμένες που τραγουδούσανε βραχνά το μεγάλο τους σεβντά: *Αμάν, αμάν, Σμύρνη / Τούρκος να μη μείνει...»*.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΤΟΠΗΣ
Αλεξάνδρεια: Στιγμές, χώροι και πρόσωπα που ήσαν μια φορά

Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος 2002, 224 σελ.

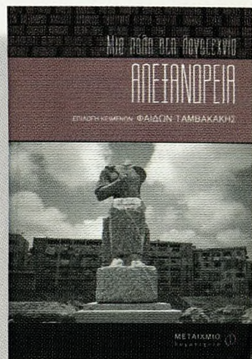

Ο Αστέριος Τόπης, που διετέλεσε για ένα διάστημα διευθυντής στο παράρτημα Αλεξάνδρειας του Ελληνικού Ιδρύματος Πολιτισμού, συγκέντρωσε σε ένα λεύκωμα φωτογραφίες που χρονολογούνται από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60, προέρχονται από τα φωτογραφικά ατελιέ της πόλης και αποτυπώνουν τις μεταμορφώσεις της, δείχνοντας ταυτόχρονα πώς εξελίχθηκε η τέχνη της φωτογραφίας στην Αλεξάνδρεια, με πρωτοπόρους τον Κεφαλλονίτη Αντώνη Μηλιώνη (1881-1941) και τον Ρουμελιώτη Κωνσταντίνο Ρήττα (1895-1976). Το σπάνιο και άγνωστο αυτό υλικό ανασταίνει τη «χρυσή εποχή» της κοσμοπολίτισσας Αλεξάνδρειας, όταν στην οικονομική και στην κοινωνική της ζωή έλαμπε το άστρο της ελληνικής παρουσίας. Οι φωτογραφίες παρουσιάζονται σε θεματικές ενότητες: Η πόλη (κτίσματα, μνημεία, δρόμοι). Τα πρόσωπα (αφανείς και επιφανείς, Έλληνες πρωτίστως, συγγραφείς, παράγοντες της οικονομικής ζωής και άλλοι).

Προτάσσεται σύντομο αλλά κατατοπιστικό κείμενο για την ιστορία της πόλης από την ίδρυσή της μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα.

ΦΑΙΔΩΝ ΤΑΜΒΑΚΑΚΗΣ (επιμέλεια)
Μια πόλη στη λογοτεχνία: Αλεξάνδρεια

Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο 2002, 306 σελ.

Στον αντίποδα του Μάικλ Χάαγκ, ο Φαίδων Ταμβακάκης (γενν. Αλεξάνδρεια, 1960), ο οποίος επέλεξε τα κείμενα που συνθέτουν το λογοτεχνικό πορτραίτο της γενέτειράς του στην πετυχημένη σειρά του «Μεταίχμιου», δεν πιστεύει ότι μαθαίνει κανείς μια πόλη μέσα από τις αφηγήσεις συγγραφέων που έγραψαν γι' αυτή. Με ανάλογη αποστροφή «ανοίγει» το εισαγωγικό του κείμενο στον τόμο: «Ξέρει κανείς Αλεξανδρινό που να αναγνωρίζει την πόλη στα γραπτά διάσημων συγγραφέων;». Ούτε ο Ντάρρελ ούτε ο Τσίρκας ούτε ο Φόρστερ τον ικανοποιούν: «αλλιώς ήταν η δική μας Αλεξάνδρεια. Το ίδιο ισχυρίζεται ο Έλληνας, ο Ιταλός, ο Γάλλος, ο Ισραηλίτης, ο Άγγλος. Μήπως γι' αυτό υπάρχει τέτοια πληθώρα συγγραμμάτων από ερασιτέχνες που δεν διεκδικούν τις δάφνες των μεγάλων, αλλά με την αλήθεια τους προσπαθούν να εξωραΐσουν την τέχνη; Η Αλεξάνδρεια, το χωνευτήρι, το μοναδικό σκηνικό, έχει βυθισθεί, για δεύτερη φορά, κάτω από την πλήξη του Ισλάμ, και οι εραστές της, σαν τους εργάτες του Αμπού Σιμπέλ, μεταφέρουν ο καθένας το κομμάτι του για να το επαναφέρουν στο φως».

Ανθολογώντας 117 κείμενα 37 συγγραφέων, Αλεξανδρινών και Ελλαδιτών, Κύπριων και ξένων, από τον Όμηρο έως τον Καβάφη και τον Τσίρκα, από τον Μαργαρίτη Δήμιτσα μέχρι τη Δάφνη Αλεξάνδρου, από τον Φόρστερ ίσαμε τον Ναγκίμπ Μαχφούζ, ο Ταμβακάκης διασχίζει τους αιώνες και μας πηγαινοφέρνει στις γειτονιές και στα αξιοθέατα της πόλης του.

Αντιγράφω τον Ντάρρελ: «Νομίσματα που πέφτουν κουδουνίζοντας στα τενεκεδένια κουτιά των ζητιάνων. Θρύμματα από κάθε γλώσσα, αρμένικα, ελληνικά, αμχαρικά, μαροκινά, αράπικα· Εβραίοι από τη Μικρασία, τον Πόντο, τη Γεωργία: μητέρες γεννημένες στις ελληνικές παροικίες της Μαύρης Θάλασσας, κοινότητες κομμένες σαν δεντρόκλωνα, χωρισμένες από το συγγενικό κορμό τους, που ονειρεύονται τον Παράδεισο. Αυτές είναι οι φτωχογειτονιές της λευκής πολιτείας: δεν έχουν καμιά ομοιότητα μ' εκείνους τους ωραίους δρόμους που φτιάχτηκαν και διακοσμήθηκαν από τους ξένους κι όπου οι χρηματομεσίτες έρχονται να καθήσουν για να διαβάσουν τις πρωινές εφημερίδες τους. Ακόμη και το λιμάνι δεν υπάρχει για μας εδώ. Σπάνια κάποτε το χειμώνα να συμβεί ν' ακούσεις το ουρλιαχτό κάποιας σειρήντας - αλλ' έρχεται από άλλη χώρα. Α! Η μιζέρια των λιμανιών και τα ονόματα που ανακαλούν όταν δεν έχετε πουθενά να πάτε. Είναι σαν θάνατος - θάνατος του εαυτού μας κάθε φορά που προφέρουμε τη λέξη *Αλεξάνδρεια,*

Αλεξάνδρεια!» (Λώρενς Ντάρρελ, *Αλεξανδρινό Κουαρτέτο, Α΄Ιουστίνη*, μετ.: Αιμ. Χουρμούζιος, Αθήνα 1963).

Αλλά να και η φωνή ενός Αιγυπτίου, του νομπελίστα πεζογράφου Ναγκίμπ Μαχφούζ (γενν. Κάιρο, 1911): «... Μια αλλιώτικη Αλεξάνδρεια με υποδέχτηκε, γαληνεμένη ύστερ' από την μπόρα, παραδομένη στις χρυσές αχτίδες του ήλιου. Χάζεψα ώρα πολλή τα κύματα που σπάζανε νωχελικά στην προκυμαία, στον ουρανό τ' ανάρια μπαμπακένια συννεφάκια. Μετά έπιασα τη θέση μου στο Τριανόν και παράγγειλα το συνηθισμένο μου καφέ με γάλα, όπως τις παλιές καλές μέρες που έκανα παρέα με τον Γκαρμπλή Πασά, τον Σεΐχ Ντερβίς και τη Μαντάμ Λομπράσκα [...]» (*Μιραμάρ*, μετ.: Μαρία Χωρεάνθη, Αθήνα 1990).

Ελληνικά καταστήματα στη Μεγάλη Οδό του Πέραν, δεκαετία του 1930 (φωτ. Σ. Γκιζ, *Επτά Ημέρες / Καθημερινή*, 10.9.1995)

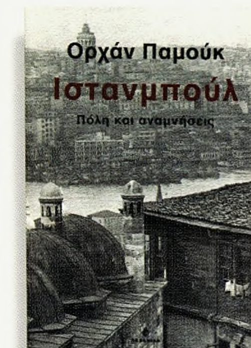
Η ακτινοβολία της ***Κωνσταντινούπολης***
μαρτυρείται, μεταξύ άλλων, και από την ***πληθώρα των ονομάτων***
που της προσέδωσαν ποικίλοι λαοί σε διάφορες γλώσσες
και σε ***διαφορετικές ιστορικές στιγμές:***
Ισταμπούλ, Ισλαμπόλ, Σταμπούλ, Κούστα, Τσάριγκραντ, Ρουμίιγα αλ Κούμπρα·
κι ακόμη: Νέα Ρώμη, Νέα Ιερουσαλήμ, Πόλη του Προσκυνήματος, Οίκος του Χαλιφάτου, Θρόνος του Σουλτανάτου, Πύλη της Ευτυχίας, Οφθαλμός του Κόσμου, Καταφύγιο της Οικουμένης - με μια λέξη:
Πόλη!

ΟΡΧΑΝ ΠΑΜΟΥΚ
Ιστανμπούλ: Πόλη και αναμνήσεις

Μετάφραση: Στέλλα Βρετού
Αθήνα, Εκδόσεις Ωκεανίδα 2005, 589 σελ.

Σ' αυτήν την Πόλη ανέλαβε να μας ξεναγήσει, από τη δική του σκοπιά, το διακεκριμένο τέκνο της, ο πεζογράφος Ορχάν Παμούκ (γενν. 1952), με ένα ογκώδες βιβλίο που κινείται μεταξύ αυτοβιογραφίας και οδοιπορικού σε μια πόλη-αντικείμενο πόθου μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Δεν πρόκειται μόνο για το πορτραίτο μιας επίζηλης πόλης, όπως το φιλοτέχνησε ένας χαρισματικός αφηγητής, συναιρώντας το δημόσιο με το ιδιωτικό, αλλά και για μια χρονογραφία των δεκαετιών 1960-1980 και μαζί ένα δοκίμιο που αποδίδει στον χώρο την πνευματική, σχεδόν μεταφυσική του υπόσταση. Γιατί η Πόλη του Παμούκ είναι μια πόλη σε παρακμή, βαθιά μελαγχολική: «Όταν ο Φλομπέρ ήρθε στην Ιστανμπούλ, εκατόν δύο χρόνια πριν από τη γέννησή μου, και επηρεάστηκε από την ιδιαιτερότητα και τον πληθυσμό της πόλης, έγραψε σ' ένα γράμμα του ότι πίστευε πως η Κωνσταντινούπολη εκατό χρόνια μετά θα γινόταν η πρωτεύουσα του κόσμου. Με την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έγινε ακριβώς το αντίθετο. Όταν γεννήθηκα, η Ιστανμπούλ ήταν πιο αδύναμη, πιο φτωχική, πιο απομονωμένη, πιο μοναχική απ' όσο υπήρξε ποτέ στη δύο χιλιάδων χρόνων ιστορία της. Το αίσθημα παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η φτώχεια και η μελαγχολία των χαλασμάτων που γέμιζαν την πόλη, έγιναν τα χαρακτηριστικά που, σε όλη μου τη ζωή, προσδιορίζουν την πόλη. Η ζωή μου πέρασε πολεμώντας αυτή τη μελαγχολία, ή τελικά αφομοιώνοντάς την όπως όλοι οι κάτοικοι της Ιστανμπούλ».

Προσωπικός και βιωματικός είναι, σε μεγάλο βαθμό, ο τρόπος που επιλέγει ο Παμούκ, προκειμένου να μιλήσει για τη δική του Ιστανμπούλ-Κωνσταντινούπολη (η ονομασία «παίζει» ανάλογα με τα συμφραζόμενα), όπως την έβλεπε να αλλάζει, καθώς ο ίδιος μεγάλωνε. Ξεκινά από το πατρικό του σπίτι, την «Πολυκατοικία Παμούκ», («Οι δικοί μου [...] το 1951 είχαν χτίσει τη "μοντέρνα" πολυκατοικία, που στον τέταρτο όροφό της μένουμε τώρα εμείς, γράφοντας, όπως ήταν τότε της μόδας, με πολύ καμάρι, πάνω από την εξώπορτα Πολυκατοικία Παμούκ»), μιλά μετά για τη συνοικία Νισάντας, όπου βρισκόταν αυτή η πολυκατοικία, σιγά σιγά προχωρεί στην υπόλοιπη Ιστανμπούλ όπως τη γνώρισε καθώς μεγάλωνε: «Στα απόκεντρα στενά στο Τεπέμπασι, στο Τζιχανγκίρ, στο Γαλατά, στο Φατίχ και στο Ζεγρέκ, και σε μερικά χωριά στο Βόσπορο και στο Σκούταρι [...] Τα γεμάτα ομίχλη και καπνούς πρωινά, οι βροχερές νύχτες με τους αέρηδες, οι καθισμένοι στους τρούλους των τζαμιών γλάροι, ο μολυσμένος αέρας, τα μπουριά της σόμπας που εκτείνονται από τα σπίτια στα σοκάκια σαν κάννες από κανόνια και φυσάνε βρόμικο καπνό [...] απευθύνονται στο ασπρόμαυρο αυτό συναίσθημα μέσα μας που σαλεύει σαν μια μορφή θλιμμένης ευτυχίας».

Ιδιαίτερη θέση στην Ιστανμπούλ του Παμούκ έχει ο Βόσπρος, που είναι «ένα με την πίστη στη ζωή, τη λαχτάρα για τη ζωή, την ευτυχία. Η ψυχή της Ιστανμπούλ, η δύναμή της πηγάζουν από τον Βόσπορο», γράφει σ' αυτό το βιβλίο των αναμνήσεων, το οποίο αποτελεί μια πρόωρη απογραφή της προσωπικής του ζωής αλλά και καταγραφή μιας περιόδου της ζωής της γενέτειράς του. «Η μοίρα της Ιστανμπούλ» -θα πει αλλού- «είναι και δική μου μοίρα· είμαι αφοσιωμένος στην πόλη επειδή σ' αυτήν οφείλω αυτό που είμαι».

Παρ' ότι γράφει για τη σύγχρονή του Κωνσταντινούπολη, ο Παμούκ δεν παραβλέπει τα βυζαντινά «παράσημα» της πόλης και τη συγκατοίκηση των Τούρκων με τους προκομμένους μεν πλην κατατρεγμένους Ρωμιούς. Η ματιά του πάνω στον ελληνισμό της Πόλης έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον: «Όπως τους περισσότερους Τούρκους της Ιστανμπούλ, το Βυζάντιο μ' ενδιέφερε πάρα πολύ λίγο στα παιδικά μου χρόνια. [...] Η λέξη *Βυζάντιο* μου έφερνε στο νου τα τρομακτικά ρούχα και γένια των Ρωμιών ορθόδοξων παπάδων, τα βυζαντινά τόξα και τις καμάρες στα διάφορα μέρη της πόλης, τις παλιές εκκλησίες [...] και την Αγιασοφιά. Όλα αυτά ανήκαν σε μια τόσο παλιά εποχή που δεν υπήρχε λόγος να την ξέρουμε. Ακόμη και οι Οθωμανοί που κατέκτησαν το Βυζάντιο μου φαίνονταν πολύ μακρινοί. [...]

Οι Βυζαντινοί είχαν εξαφανιστεί με την άλωση. Και οι εγγονοί των εγγονών των εγγονών τους ήταν ιδιοκτήτες των ζαχαροπλαστείων και των καταστημάτων που πουλούσαν ρούχα και παπούτσια στο Μπέγιογλου». Και λίγο πιο κάτω: «Το 1955 όταν οι Εγγλέζοι ετοιμάζονταν να φύγουν από την Κύπρο και οι Έλληνες ν' αναλάβουν ολοκληρωτικά τη διακυβέρνηση του νησιού, ένας πράκτορας των τουρκικών μυστικών υπηρεσιών έβαλε βόμβα στο σπίτι που γεννήθηκε ο Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Όταν οι εφημερίδες με έκτακτες εκδόσεις και μεγαλοποιώντας το περιστατικό κυκλοφόρησαν την είδηση, το εχθρικό προς τις μη μουσουλμανικές μειονότητες πλήθος που μαζεύτηκε στην πλατεία Ταξίμ έκαψε, γκρέμισε και λεηλάτησε μέχρι το πρωί, πρώτα τα καταστήματα απ' όπου ψωνίζαμε με τη μητέρα μου στο Μπέγιογλου κι έπειτα όλη την πόλη».

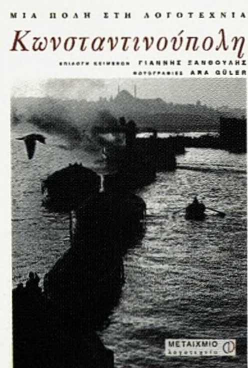
Η *Ιστανμπούλ* του Παμούκ είναι ένα βιβλίο ενηλικίωσης, όπου συνυπάρχουν οι αναμνήσεις και οι ονειροπολήσεις, οι πραγματικές και οι φαντασιακές διαδρομές ενός ευαίσθητου καταγραφέα στην επιφάνεια και στα σπλάχνα της πόλης όπου γεννήθηκε και έζησε για μισόν αιώνα, για την οποία τώρα γράφει με τα εφόδια του συγγραφέα που απομύζησε τη Βιρτζίνια Γουλφ και τον Φραντς Κάφκα και διαμορφώθηκε από αυτά τα δυτικοευρωπαϊκά λογοτεχνικά του πρότυπα.

Ωστόσο, στο βιβλίο αυτό η Ισταμπούλ δεν είναι μόνο η πόλη του Παμούκ αλλά και η πόλη, όπως αποτυπώθηκε στις περιγραφές περιηγητών, λογοτεχνών, ζωγράφων και σκηνοθετών· κι είναι ακόμη τα κρυμμένα και φανερά συναισθήματα, οι μυστικές φωνές, το βυζαντινό παρελθόν και η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η σύγχρονη τουρκική πραγματικότητα, είναι η εμμονή ενός ανθρώπου για τον τόπο του που τον νιώθει να απειλείται.

Την αφήγηση πλουτίζουν καρτ ποστάλ, σχέδια, γκραβούρες, πίνακες αλλά και φωτογραφίες από το άλμπουμ της οικογένειας Παμούκ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΑΝΘΟΥΛΗΣ (επιμέλεια)
Μια πόλη στη λογοτεχνία: Κωνσταντινούπολη

Φωτογραφίες: Ara Güler
Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο 2004, 306 σελ.

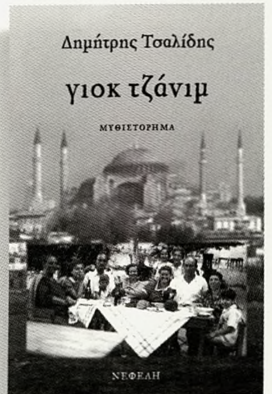

«Πολύπαθη, πολύβουη, πολύμορφη, πανέμορφη, ελκυστικής ασχήμιας, αξεπέραστη, βασιλεύουσα, "Aziz Istanbul", τελικά μία απ' τις πέντε συγκλονιστικές πολιτείες που έστησαν οι άνθρωποι για να εμπαίξουν αναιδώς το Θείον δέος... και τα κατάφεραν. [...] Αυτήν ακριβώς την αίσθηση άπειροι σημαντικοί και μικρόνοες ποιητές και συγγραφείς προσπάθησαν να αποτυπώσουν σε κείμενα αληθινής όσο και εσφαλμένης κατάθεσης. Γιατί η Πόλη αυτή διαρκώς αναγεννάται και μεταλλάσσεται επιβλητικά απρόσιτη ξεγελώντας την κοινή λογική και την περιχαρακωμένη σοφία των λογίων», γράφει ο Γιάννης Ξανθούλης, προλογίζοντας την ανθολογία κειμένων για την Κωνσταντινούπολη που επιμελήθηκε, στην πετυχημένη σειρά του «Μεταίχμιου». Ο Ξανθούλης (γενν. Αλεξανδρούπολη, 1947) προφανώς ήρθε σε επαφή με τη βιβλιογραφία για την Κωνσταντινούπολη γράφοντας τα δύο τελευταία μυθιστορήματά του, *Ο Τούρκος στον κήπο* (2001) και *Ο θείος Τάκης* (2005).

Στα κείμενα που συγκεντρώνονται εδώ είναι έκτυπη η αινιγματική γοητεία που ασκεί η Πόλη σε όσους τη γνώρισαν, είτε περισσότερο σε όσους γεννήθηκαν και έζησαν εκεί είτε λιγότερο σε όσους την επισκέφθηκαν. Οι συνοδευτικές λήψεις του διάσημου Τούρκου φωτογράφου Άρα Γκιουλέρ υπογραμμίζουν την αίσθηση ενός τόπου μυστηριακού, επικίνδυνου με κάποιο τρόπο, που μπορεί να γοητεύσει διά βίου τον περιστασιακό επισκέπτη της. Η Κωνσταντινούπολη είναι από τις πόλεις που κρύβουν και φανερώνουν ταυτόχρονα το παρελθόν τους, διατηρώντας σχεδόν ανέπαφη από τον χρόνο την αγέρωχη γοητεία τους ως μνήμη, αίσθηση χρωμάτων και οσμών, ως βίωμα εσωτερικό. Στις σελίδες της ανθολογίας αυτής συναντώνται τα πιο ετερόκλητα ονόματα, Ελλήνων και Τούρκων, Ευρωπαίων και Αμερικανών, μειζόνων αλλά και ελασσόνων συγγραφέων: Βασιλική Παπαγεωργίου, Τζον Φρίλι, Ουμπέρτο Έκο, Μαριάννα Γερασίμου, Θεόφιλος Γκωτιέ, Ζουλφού Λιβανελί, Μαρία Ιορδανίδου, Γεώργιος Ζαρίφης, Θωμάς Κοροβίνης, Γιώργος Θεοτοκάς, Ελένη Χαλκούση, Αζίζ Νεσίν, Σούλα Μπόζη, Νεντίμ Γκιουρσέλ, Ορχάν Παμούκ κ.ά. αποτυπώνουν στα κείμενά τους τη δική του ο καθένας αίσθηση για την πολυπρόσωπη Πόλη, που διαρκώς αναγεννάται και μεταλλάσσεται.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΛΙΔΗΣ
Γιοκ τζάνιμ

Μετάφραση: Στέλλα Βρετού
Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη 2005, 299 σελ.

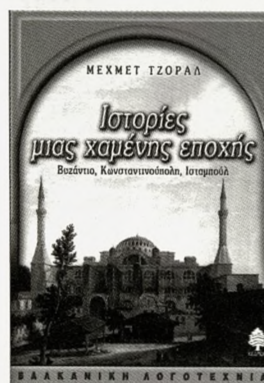

Το πρώτο αυτό μυθιστόρημα του δημοσιογράφου το επάγγελμα Δημήτρη Τσαλίδη, γραμμένο στο τοπικό ιδίωμα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, μιλώντας για δύο οικογένειες που κατοικούν στα δύο άκρα της Πόλης, αναπαριστά την εκεί καθημερινή ζωή από τις αρχές του περασμένου αιώνα μέχρι τα τραγικά γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955 και τον τελικό αφανισμό του ελληνισμού μετά το 1964. Κεντρικό πρόσωπο είναι μια λαϊκή, αυταρχική και γλυκιά ταυτόχρονα, γυναίκα, που ακούει στο όνομα Αγγέλκω και κατέχει όσο λίγοι τη δύσκολη τέχνη της επιβίωσης κάτω από αντίξοες συνθήκες. Στο φόντο της αφήγησης του Τσαλίδη αχνοφαίνονται τα σύννεφα που ήρθαν κάποια στιγμή να κάνουν γκρίζες τις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία και να οδηγήσουν, με τον καιρό, σε μια από τις μεγαλύτερες καταιγίδες στη μεταπολεμική ιστορία των δύο χωρών.

Η ιδιαιτερότητα του *Γιοκ τζάνιμ* συνίσταται στο ότι δεν τοποθετεί στο κέντρο της αφήγησης την αστική τάξη, όπως συμβαίνει συνήθως στα μυθιστορήματα που η πλοκή τους διαδραματίζεται στην Πόλη, αλλά τα λαϊκά στρώματα, τους ανθρώπους της εργατικής τάξης, με την πολύχρωμη και βουερή καθημερινότητά τους, τον χυμώδη λαϊκό λόγο, τη θερμότητα και την ειλικρίνεια των αισθημάτων. Ταυτόχρονα αναδύονται οι φόβοι, οι αγωνίες και τα όνειρα των Ρωμιών, οι οποίοι, αν και ζουν σε ένα εχθρικό περιβάλλον, κατορθώνουν να επιβληθούν και να επικρατήσουν παρά τις όποιες αντιξοότητες.

Στο βιβλίο του Τσαλίδη κυρίαρχο ρόλο κρατούν οι αναμνήσεις, που κατακλύζουν τον αφηγητή και τους ήρωες αλλά και ευρύνουν τον χρονολογικό και θεμα-

τικό ορίζοντα της αφήγησης, που γίνεται πολυπρόσωπη και τείνει να πάρει διαστάσεις τοιχογραφίας εποχής. Δεν πρόκειται ωστόσο για ένα κείμενο νοσταλγίας. Αν κάτι κυρίως χαρακτηρίζει το *Γιοκ τζάνιμ*, είναι η αποτύπωση της πραγματικής ζωής στην πιο αυθεντική εκδοχή της.

ΜΕΧΜΕΤ ΤΖΟΡΑΛ
Ιστορίες μιας χαμένης εποχής: Βυζάντιο, Κωνσταντινούπολη, Ισταμπούλ

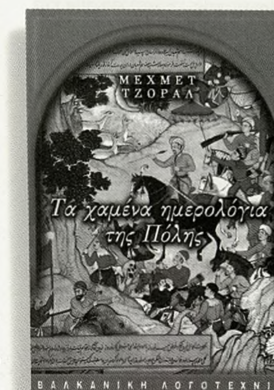
Μετάφραση από τα τουρκικά: Νίκη Σταυρίδη
Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος 2002, 240 σελ.

Τα χαμένα ημερολόγια της Πόλης

Μετάφραση από τα τουρκικά: Νίκη Σταυρίδη
Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος 2005, 192 σελ.

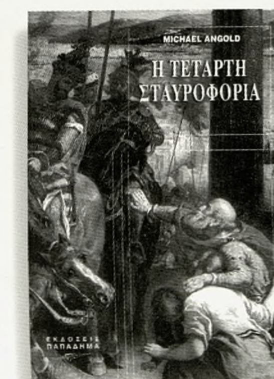
Γεννημένος στη Σμύρνη το 1947, ο Μεχμέτ Τζοράλ ζει στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία και αφιέρωσε μία τριλογία, που τα δύο πρώτα μέρη της κυκλοφορούν ήδη και στα ελληνικά. Περιλαμβάνουν μικρά αφηγήματα, με τα οποία ο Τζοράλ δίνει τον σφυγμό της πόλης, «σαν ένα ηλεκτρογράφημα σε μία μακρά περίοδο χρόνου», όπως τα προσδιόρισε ο ίδιος (συνέντευξη στον Νίκο Βατόπουλο, εφημ. *Η Καθημερινή*, 1.6.2005).

Στο πρώτο μέρος της τριλογίας το βάρος πέφτει στο βυζαντινό παρελθόν της πόλης· εδώ ο Τζοράλ, σε 15 «επεισόδια» μεταξύ ιστορίας και μυθοπλασίας, χρησιμοποιεί έναν πολυπρόσωπο «αφηγηματικό θίασο» με αυτοκράτορες, αυλικούς, ιερωμένους και λαϊκούς, για να οδηγήσει τον αναγνώστη στις χαμένες ζωές της Πόλης, στα παλάτια και στις πλατείες της, στον ιππόδρομο και στην τελική της πτώση στα χέρια των Οθωμανών. Αντιγράφω, σχεδόν στην τύχη, ένα απόσπασμα: «[...] τη Χρυσή Πύλη [...], το μεγαλοπρεπές αυτό μνημείο νίκης είχε χτίσει έξω από την πόλη ο Μέγας Θεοδόσιος το 390, μετά από τη νίκη του ενάντια στους βαρβάρους. Τριάντα χρόνια μετά ο συνονόματός του Θεοδόσιος Β΄, πλάτυνε τα τείχη της πόλης χτίζοντας καινούργια, όπου συμπεριέλαβε και το μνημείο αυτό στα νέα τείχη σαν πύλη εισόδου από την Εγνατία Οδό στην πόλη. Λεγόταν ότι όμοιό του δεν υπήρχε στον κόσμο πουθενά. Δίπλα στη μεσαία μεγαλειώδη αυτοκρατορική πύλη ήταν δύο μικρότερες πύλες με τόξα. Η πρόσοψη ήταν καλυμμένη με χρυσές πλάκες. Τα γείσα πάνω από τις πόρτες στολίζονταν από διάφορα μαρμάρινα, χάλκινα και φιλντισένια αγάλματα».

Στην οθωμανική περίοδο της πόλης, αμέσως μετά την Άλωση και τη σφαγή, αναφέρεται το δεύτερο μέρος της τριλογίας, *Τα χαμένα ημερολόγια της Πόλης*. Το πώς αλώθηκε η Κωνσταντινούπολη είναι γνωστό, αλλά η λιτή και πυκνή αφήγηση του Τζοράλ δίνει μια άλλη διάσταση. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής, λέει, αγαπά μια χριστιανή. Όταν ο Πάπας Πίος ο Β΄ του διαμηνύει να γίνει χριστιανός, για να μη βρίσκει αντίσταση στις επιδρομές του κατά των χωρών της Δύσης, και να τον ανακηρύξει αυτοκράτορα της Ανατολής και της Ρωμανίας, ο Μωάμεθ απαντά με σχεδόν δημόσιο αποκεφαλισμό της χριστιανής ερωμένης του. Σε μια άλλη ιστορία, ο Πορθητής δίνει εντολή να εκτελεστεί ο αρχιτέκτονας της Αυλής, γιατί έχτισε ένα τέμενος που δεν κατάφερε να υπερβεί το ύψος της Αγια-Σοφιάς.

Κυρίαρχη θέση του Τζοράλ σ' αυτό το βιβλίο είναι ότι ο Μωάμεθ ο Πορθητής, στη διάρκεια της αξιοσημείωτης ζωής του, μετέτρεψε ένα νομαδικό σουλτανάτο της στέπας σε οικουμενική αυτοκρατορία. Όταν ο Μωάμεθ κατακτούσε την Κωνσταντινούπολη, αυτό σήμαινε ότι δεν κατακτούσε μόνο μια επιφάνεια γης μικρότερη από δεκατέσσερα τετραγωνικά χιλιόμετρα, αλλά ότι κατέλυε τελειωτικά και την έννοια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που πάνω από 2.000 χρόνια διοικούσε το μεγαλύτερο μέρος του μέχρι τότε γνωστού κόσμου. «Η Πόλη», γράφει ο Τζοράλ, «πέρα από το να είναι η πρωτεύουσα όπου η χριστιανική θρησκεία έγινε για πρώτη φορά αποδεκτή ως επίσημη θρησκεία κράτους, ενσάρκωνε και ένα σωρό ακόμα σύμβολα και κοσμοθεωρίες με θεμελιώδη σημασία για τον δυτικό κόσμο».

MICHAEL ANGOLD
Η Τέταρτη Σταυροφορία

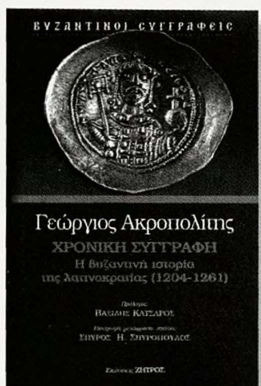
Μετάφραση: Αθανάσιος Ν. Κονδύλης
Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα 2006, 368 σελ.

Τα γεγονότα και το ιστορικό πλαίσιο. Με πρόλογο του συγγραφέα στην ελληνική έκδοση, 6 χάρτες και 11 εικόνες εκτός κειμένου.

ΤΖΟΝΑΘΑΝ ΦΙΛΛΙΠΣ
Η Τέταρτη Σταυροφορία και η λεηλασία της Κωνσταντινούπολης

Μετάφραση: Λεωνίδας Καρατζάς
Αθήνα, Εκδόσεις Ωκεανίδα 2005, 660 σελ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
Χρονική Συγγραφή

Πρόλογος: Βασίλης Κατσαρός.
Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Σπύρος Ηλ. Σπυρόπουλος
Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος 2004, 684 σελ.

Δυόμισι αιώνες και πλέον πριν από την οριστική πτώση της Πόλης στα χέρια των Οθωμανών, το Βυζάντιο διήνυε μια παρατεταμένη περίοδο κρίσης και παρακμής, έχοντας χάσει την ηγεμονία στη θάλασσα, τις ιταλικές του κτήσεις αλλά και τη Μικρά Ασία· το κράτος ήταν ανίσχυρο και ο πληθυσμός, κυρίως των επαρχιών, λιμοκτονούσε υπό το βάρος της φορολογίας.

Ο Μάικλ Άνγκολντ, ένας από τους πιο γνωστούς σύγχρονους Βρετανούς βυζαντινολόγους, καθηγητής βυζαντινής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, συγγραφέας, μεταξύ άλλων, του βιβλίου *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204* (που επίσης κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Παπαδήμα), εστιάζει σε ένα από τα κεντρικά γεγονότα του Μεσαίωνα, την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Βενετούς και τους στρατιώτες της Τέταρης Σταυροφορίας τον Απρίλιο του 1204, κάτι που σήμαινε πως οι ημέρες του Βυζαντίου ως μεγάλης δύναμης είχαν τελειώσει και πως οι Δυτικοί θα κυριαρχούσαν στο εξής στην Ανατολή, δηλαδή στις περιοχές της παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Άνγκολντ δεν μασάει τα λόγια του, και στον πρόλογό του στην ελληνική έκδοση χαρακτηρίζει την πτώση της Κωνσταντινούπολης «έγκλημα εναντίον του πολιτισμού, δεδομένου ότι οι Σταυροφόροι λεηλάτησαν την Πόλη και απόλαυσαν να καταστρέφουν αυτά που θεωρούσαν σημάδια της βυζαντινής ανωτερότητας και διαφορετικότητας. [...] Όταν ανέκτησαν οι Βυζαντινοί την Κωνσταντινούπολη, το 1261, η Πόλη είχε μετατραπεί ακριβώς σε ένα άδειο κέλυφος του προηγούμενου εαυτού της».

Ο Άνγκολντ έχει την πρόνοια να μην εξετάσει το ζήτημα της Δ΄ Σταυροφορίας μόνο μέσα από δυτική οπτική γωνία αλλά προσπαθεί να το προσεγγίσει μέσα από μια βυζαντινή προοπτική. Η άποψή του διαφέρει από τις ερμηνείες άλλων, Ελλήνων και ξένων ιστορικών, κατά το ότι τοποθετεί στο επίκεντρο της έρευνάς του την ιστορία των νοοτροπιών και των αντιλήψεων· δηλαδή προσπαθεί, όπως επισημαίνει σε σημείωμά του ο βυζαντινολόγος Νίκος Νικολούδης, «να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους συμβιβάστηκαν με την καταστροφή μιάς χριστιανικής αυτοκρατορίας οι σύγχρονοι (Βυζαντινοί και Δυτικοί) και οι αμέσως μεταγενέστεροί τους, εν γνώσει του γεγονότος ότι η συγκεκριμένη σταυροφορία αποτελούσε παρέκκλιση του σταυροφορικού ιδεώδους που απέβλεπε στην απελευθέρωση των Αγίων τόπων από τους “απίστους”. Παράλληλα, εξετάζει τις επιπτώσεις του γεγονότος στις προσπάθειες για την ένωση της Ορθόδοξης και της Καθολικής Εκκλησίας, στον τρόπο με τον οποίο αυτό επηρέασε τις αντιλήψεις των Βυζαντινών για τους Δυτικούς (και αντίστροφα), και στον τρόπο με τον οποίο συνέβαλε στη διαφοροποίηση της κοσμοθεωρίας της Βενετίας και της Γαλλίας, των δύο κρατών που επωφελήθηκαν, περισσότερο ή λιγότερο, από τη μετάπτωση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από οικονομικό και πνευματικό κέντρο του ευρωπαϊκού κόσμου σε δευτερεύουσα, περιφερειακή δύναμη».

Αντίθετα με τον Άνγκολντ, που δεν ανιστορεί αλλά ερμηνεύει την άλωση του 1204, ο Τζόναθαν Φίλλιπς (επίκουρος καθηγητής μεσαιωνικής ιστορίας στο Poyal Holloway / University of London) αφηγείται αυτήν την κρίσιμη περίοδο σαν μυθιστόρημα, χωρίς να προδίδει τα ιστορικά γεγονότα. «Τον Απρίλιο του 1204 οι στρατιές της Τέταρτης Σταυροφορίας κατέλαβαν και λεηλάτησαν την Κωνσταντινούπολη. [...] Οι πιο γλαφυρές πηγές για τη μελέτη της Σταυροφορίας είναι οι λεπτομερείς αφηγήσεις των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Το υλικό αυτό μεταδίδει στον αναγνώστη του πολλά και ποικίλα συναισθήματα: φόβο, υπερηφάνεια, αγαλλίαση, δικαίωση και, ορισμένες φορές, μια αίσθηση δέους γι' αυτό που προσπαθούσε να πετύχει η εκστρατεία και για τους λαούς, τα τοπία και τα όσα θαυμαστά αντίκρισαν οι Σταυροφόροι». Ο Φίλλιπς αναγνωρίζει ότι χρησιμοποίησε μεγάλο εύρος παράλληλων σταυροφορικών κειμένων, ώστε να καταφέρει να περιγράψει τις ελπίδες και τους φόβους όλων των σταυροφόρων (και των οικογενειών τους), καθώς ξεκινούσαν την καταπληκτική περιπέτειά τους. Πηγές του αποτέλεσαν ακόμη τα τραγούδια των τροβαδούρων και επίσημα έγγραφα.

Το Σύμφωνο της Βενετίας (1201), οι τελευταίες ετοιμασίες και η αναχώρηση, η άφιξη των σταυροφόρων στη Βενετία, η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1203, η μεγάλη πυρκαγιά τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς, η κατάκτηση και η λεηλασία της Πόλης το 1204 είναι μερικά από τα γεγονότα που γλαφυρά και παραστατικά αφηγείται ο Φίλλιπς, φωτίζοντας με μαεστρία έναν κόσμο γνωστό

στους ειδήμονες άγνωστο όμως στους πολλούς, με δολοπλοκίες, φονικά, καταστροφές αλλά και ευαισθησίες.

Σπαράσσω μερικές γραμμές από την αφήγηση του Φίλλιπς για τη λεηλασία της Πόλης: «Η Αγία Σοφία, το μεγαλύτερο και ενδοξότερο κτίσμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το πνευματικό της κέντρο, καταστράφηκε και βεβηλώθηκε. Αυτό συμβόλιζε, πάνω από όλα τα άλλα, την κατάρρευση ενός κάποτε ισχυρού πολιτισμού και την άφιξη μιας νέας, επιθετικής δύναμης, η οποία, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα, έδινε λίγη σημασία στη μεγαλοπρέπεια του αυτοκρατορικού παρελθόντος. Η Αγία Τράπεζα, ένα αριστούργημα τέχνης κατασκευασμένο από κράμα πολύτιμων μετάλλων τα οποία είχαν συντακεί σε ένα ενιαίο πολύχρωμο σύνολο, διαιρέθηκε σε κομμάτια για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις πολλών διεκδικητών. Η πνευματική και η καλλιτεχνική αξία ενός αντικειμένου δεν είχε καμία απολύτως σημασία μπροστά στην ασίγαστη δίψα της λείας. Θαρρείς και οι σταυροφόροι έπασχαν από το πιο ισχυρό και βασανιστικό σύνδρομο στέρησης - ένα σύνδρομο που μπορούσε να ικανοποιηθεί μόνο από πολύτιμα πετράδια και μέταλλα. [...] Μέσα σε ελάχιστες ώρες, ανυπολόγιστης αξίας αναθήματα αιώνων εξαφανίστηκαν. Και δεν πάρθηκαν μόνο αντικείμενα που μπορούσαν να μεταφερθούν. Ο ίδιος ο κατασκευαστικός ιστός της Αγίας Σοφίας υπέστη επίθεση».

Για τον Χωνιάτη, η πιο ανυπόφορη πλευρά της λεηλασίας της Κωνσταντινούπολης ήταν η βάρβαρη μεταχείριση των κατοίκων της. Οποιαδήποτε προσπάθεια λογικής συζήτησης με τους κατακτητές αντιμετωπιζόταν με το κρύο μέταλλο του στιλέτου και του ξίφους. Αυτούς που προσπαθούσαν να εγκαταλείψουν την πόλη, τους σταματούσαν και άρπαζαν ό,τι κουβαλούσαν με τα κάρα τους.

Η κατάληψη της Πόλης από τους σταυροφόρους κράτησε μέχρι το 1261, ωστόσο ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, στην προσπάθειά του να αναμορφώσει την αυτοκρατορική εξουσία, ήρθε σε σύγκρουση με τις νέες δυνάμεις που είχαν αναπτυχθεί στη βυζαντινή κοινωνία κατά την περίοδο της εξορίας του, αλλά δεν κατάφερε να απαλλάξει το Βυζάντιο από τη δυτική παρουσία, που συνέχισε να είναι αισθητή και στα χρόνια των διαδόχων του.

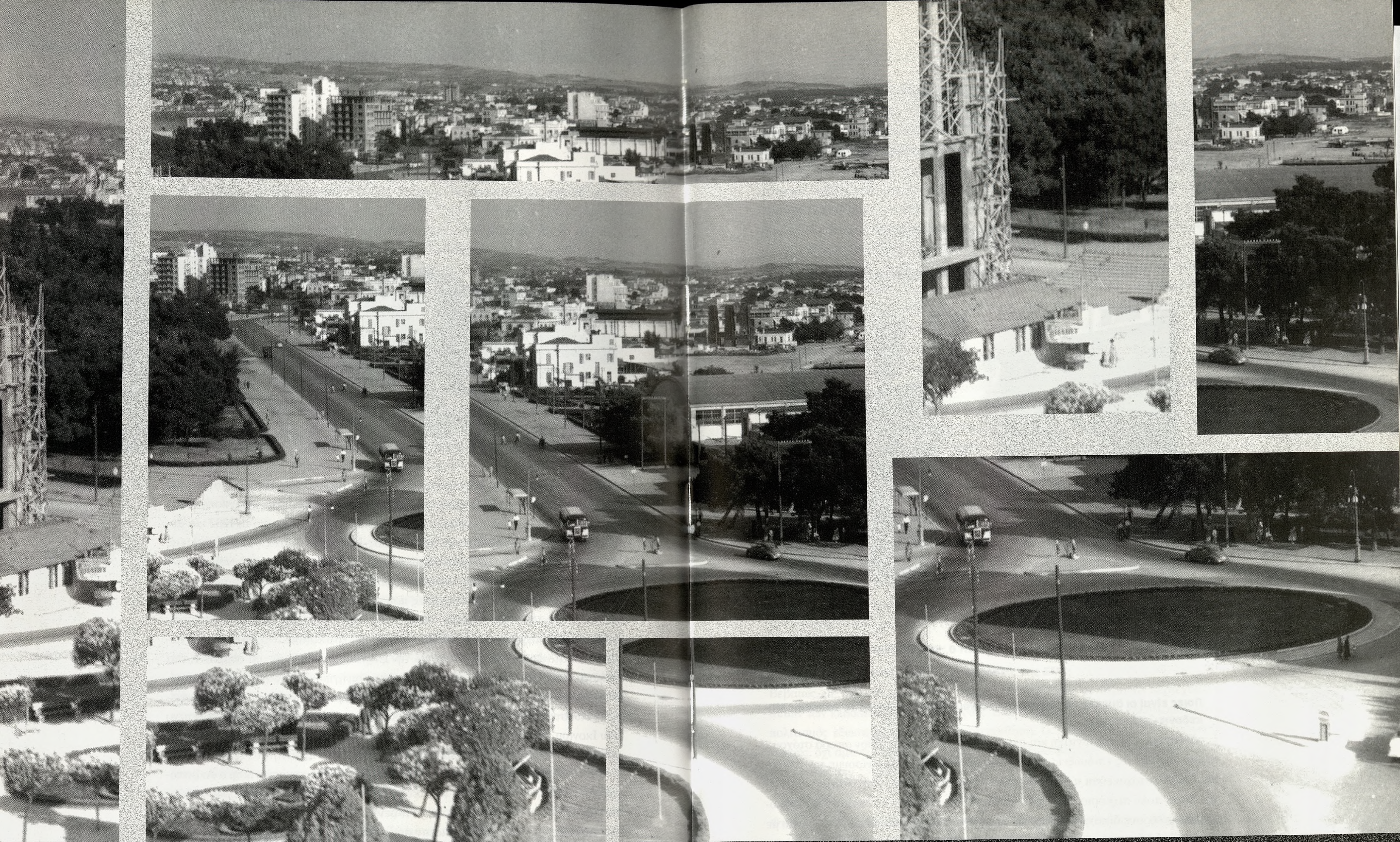
Για όλη αυτήν την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη διαθέτουμε μία ιδιαίτερα γλαφυρή, ατυχώς ημιτελή, εξιστόρηση από ένα Βυζαντινό συγγραφέα της εποχής, τον Γεώργιο Ακροπολίτη (1217 - 1282). Ο Ακροπολίτης καταγόταν από γνωστή οικογένεια της Κωνσταντινούπολης και έλαβε σημαντική παιδεία, ενώ κατόπιν κατέλαβε ανώτατα αξιώματα στην Αυλή των αυτοκρατόρων του 13ου αιώνα και συμμετείχε προσωπικά σε ιστορικά (πολιτικά, διπλωματικά, στρατιωτικά) γεγονότα, για τα οποία γράφει με σαφήνεια, χωρίς ρητορείες και με γλώσσα στιλάτη, συχνά «γραφειοκρατική», μερικές φορές ειρωνική. Η *Χρονική Συγγραφή* του καλύπτει την περίοδο 1203-1261 και θεωρείται ως συνέχεια του έργου του

Κωνσταντινούπολη, άποψη του Βοσπόρου (φωτ. Βάνας Χαραλαμπίδου)

Νικήτα Χωνιάτη, καθώς παρουσιάζει με αξιοπιστία και πληρότητα τα γεγονότα του κράτους της Νίκαιας (των εξόριστων Βυζαντινών στα χρόνια της Φραγκοκρατίας) με τη γνώση του αυτόπτη μάρτυρα: ο Ακροπολίτης υπηρέτησε, από το 1233 και μετά, στην Αυλή του αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη. Ο συγγραφέας σκιαγραφεί με αριστουργηματικό τρόπο τον περίπλοκο συσχετισμό δυνάμεων, μετά την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και τους ακατάπαυστους αγώνες που διεξήγαν όλοι εναντίον όλων, αγώνες που κράτησαν μέχρι το τέλος της βασιλείας του Θεοδώρου Α΄ Λάσκαρη. Με εξίσου ανάγλυφο τρόπο αφηγείται τη συστηματική διαδικασία της ανόρθωσης και τις πετυχημένες ανακτητικές επιχειρήσεις του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη στη Μικρά Ασία και την Ευρώπη. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα κείμενα άλλων Βυζαντινών ιστοριογράφων, η αφήγηση του Ακροπολίτη είναι σύντομη και σαφής, κι ο συγγραφέας φροντίζει να την εμπλουτίζει με σκηνές δοσμένες ρεαλιστικά - λόγου χάρη, με τη μονομαχία του Θεοδώρου Α΄ με τον σουλτάνο του Ικονίου κατά τη μάχη στην Αντιόχεια του Μαιάνδρου (1211)· ή με την προσωπική δράση του αυτοκράτορα Ιωάννη Γ΄ στη μάχη του Ποιμανηνού (1224).

Έκανα λόγο νωρίτερα για το χιούμορ που διανθίζει την αφήγηση: ο Ακροπολίτης μιλά για τους Γενουάτες κατακτητές που κατοικούν στα σπίτια των Ροδίων και κοιμούνται με τις γυναίκες τους, αν δεν είναι πολύ γριές ή πολύ άσχημες· για τον Δημήτριο Άγγελο που βρισκόταν στο σπίτι μιας παντρεμένης και για να ξεφύγει από τον σύζυγό της πήδησε από το παράθυρο, σπάνοντας το πόδι του και μένοντας έκτοτε κουτσός· για τον στρατηγό Κωνσταντίνο Μαργαρίτη, που καταγόταν από χωρικούς, «μεγάλωσε με κριθαρένιο ψωμί και πίτουρα» και γι' αυτό ξέρει μόνο να μουγκρίζει...

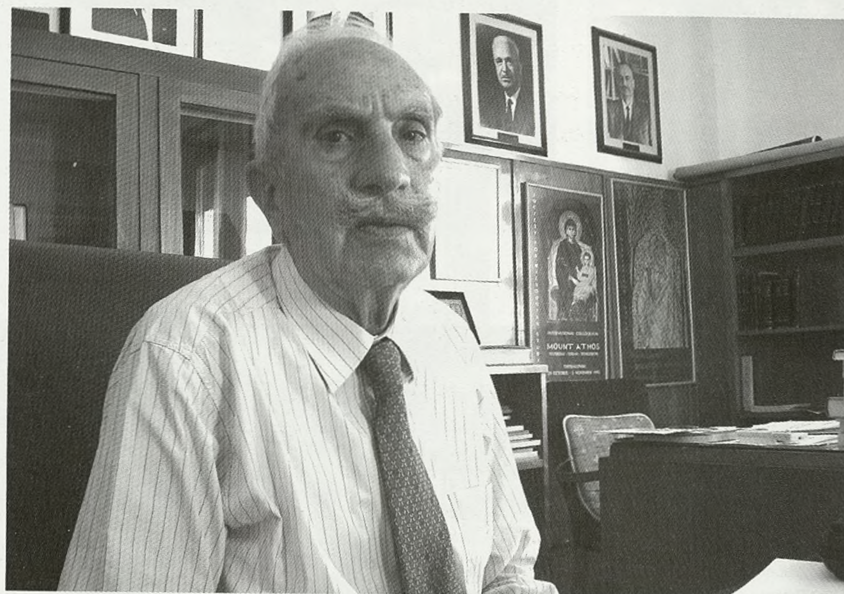
Το παρόν σαν ιστορία

• ΝΙΚΟΣ ΜΕΡΤΖΟΣ,
ο νέος πρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών

Ούτε αμυντικά ούτε επιθετικά αλλά με εξωστρέφεια

ΝΙΚΟΣ ΜΕΡΤΖΟΣ

Ο ΝΕΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ **ΓΙΑΝΝΗ Θ. ΚΕΣΣΟΠΟΥΛΟ**

Ποιες είναι οι άμεσες επιδιώξεις της καινούργιας διοίκησης της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών;

Επιδιώκουμε την ανασύνταξη και αναδιάρθρωση της ΕΜΣ, όσον αφορά στόχους, κτίρια και άμεσες επιδιώξεις. Ήδη προσπαθούμε να ανακαινίσουμε την υποδομή. Άμεσοι στόχοι είναι η διασύνδεση με το διαδίκτυο, που ήδη υπάρχει, αλλά είναι πάρα πολύ περιορισμένη σε δυνατότητες και υλικό, η εγκατάσταση συγχρόνου και πλήρους δικτύου ηλεκτρονικής υποστήριξης εργασιών συνδεδεμένου με τα κέντρα λήψης αποφάσεων της Μακεδονίας (δημάρχους, συλλόγους, νομάρχες, επιστημονικά σωματεία κ.ά.), με τους Μακεδόνες της Διασποράς και, σε αμέσως επόμενη φάση, η ψηφιοποίηση της βαρύτιμης βιβλιοθήκης της ΕΜΣ, ώστε οι πληροφορίες αυτές -που είναι ανεκτίμητες και πλήρως τεκμηριωμένες- να καταστούν κοινό κτήμα και μάλιστα δωρεάν. *Δωρεάν* ελάβομεν, *δωρεάν* δώμεν...

Επίσης, η μελέτη και η παρουσίαση της υφισταμένης σήμερα και άγνωστης εν πολλοίς πραγματικότητας των νομών της Μακεδονίας, με προτεραιότητα στους ακριτικούς νομούς και πρώτη εξ όλων τη Φλώρινα. Με εξωστρέφεια και βάθος επιστημονικό. Διότι, ακόμη και τα στοιχεία των επίσημων στατιστικών είναι πλασματικά, καθώς, όταν γίνεται η απογραφή, μεγάλος αριθμός που κατάγεται από εκεί δηλώνεται ότι ζει εκεί, ενώ κατοικεί στη Θεσσαλονίκη. Κι έτσι, αρχίζει η παραγωγή λανθασμένων συμπερασμάτων. Η μελέτη θα αφορά την οικονομία, την κοινωνία, τη δημογραφία, την ανθρωπογεωγραφία, τις υποδομές και την παιδεία σε έναν έκαστο νομό και τη διαχρονική εξέλιξή τους. Έτσι, θα έχουμε μια τεκμηριωμένη, αμάχητη εικόνα της πραγματικότητας. Γιατί πιστεύουμε, ως Εταιρεία, ότι η άσκηση διαφόρων εσωτερικών αλλά και εξωτερικών πολιτικών γίνεται επί χάρτου φανταστικού. Για παράδειγμα, αναφέρονται χωριά που είναι άδεια. Και στις απογραφές εμφανίζονται γεμάτα.

Προχωρούμε σε εκδόσεις, όπως «Η καταγωγή των αρχαίων Μακεδόνων» του αειμνήστου βουλευτή Καστοριάς Παναγιώτη Γκιόκα. Και είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στον πρόλογό του ο αείμνηστος Μακεδών, στις 2 Μαρτίου 1977, γράφει: «Ενώ εις τα όμορα κράτη κατασκευάζονται Μακεδονίαι χωρίς Μακεδόνας, είναι καιρός να ομιλήσουμε περί των αρχαίων και των συγχρόνων Ελλήνων Μακεδόνων και της καταγωγής τους». Δηλαδή, μια γενιά πριν, η Εταιρεία επεσήμανε τα συμβαίνοντα εις ώτα μη ακουόντων, στα κέντρα των αποφάσεων.

Ετοιμάζουμε μια δεύτερη βαρυσήμαντη έκδοση, του αειμνήστου Σέρβου καθηγητού Πόποβιτς, που έχει κυκλοφορήσει στη σερβική γλώσσα από τον Μεσοπόλεμο και αναφέρεται στους βλαχόφωνους Μακεδόνες. Ο Σέρβος αποδεικνύει, βάσει των επιτυμβίων και των μνημείων, ότι το κέντρο του Βελιγραδίου και τα ευαγή ιδρύματα τα δώρισαν βλαχόφωνοι Μακεδόνες. Είναι πολύτιμη μια τέτοια μαρτυρία, ως μαρτυρία τρίτου.

Έχουμε έτοιμη την έκδοση της αυτοβιογραφίας του προκατόχου μου καθηγητού Βαβούσκου[1].

Θα υποστηρίξετε περαιτέρω τις εκδόσεις της ΕΜΣ;

Βεβαίως, με βιβλιοπαρουσιάσεις, ημερίδες, σεμινάρια με θέμα το περιεχόμενο αυτών των εκδόσεων, όπου χρειάζεται. Εμείς πιστεύουμε ότι ο ελληνισμός είναι πολιτισμός εξωστρεφής και με αυτοπεποίθηση. Γι' αυτό επιλέγουμε ακριτικούς νομούς, όχι αμυντικά ούτε επιθετικά αλλά με εξωστρέφεια. Έχουμε ήδη ανοιχτεί στο κράτος των Σκοπίων και στην Αλβανία.

Δηλαδή;

Φτάνουν αυτά. Όταν θα δείτε τα έργα μας... Έχουμε αποκαταστήσει πλήρη συνεργασία με τα ομόρροπα ιδρύματα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, έτσι ώστε να μην υπάρχει αλληλοεπικάλυψη αλλά αλληλοϋποστήριξη, με την Ελληνική Εταιρεία Σλαβικών Μελετών και με τον ιστορικό φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός» της Αθήνας αλλά και με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Όλα αυτά χρειάζονται χρήματα. Πώς σκέφτεστε να αντιμετωπίσετε αυτό το θέμα;

Οι δαπάνες είναι πολύ μεγάλες. Η ΕΜΣ έχει δική της περιουσία και δικά της έσοδα. Αδρομερώς, τα λειτουργικά έξοδα ανέρχονται σε 516.000 ευρώ ετησίως. Τα πάγια έσοδά της από τα κτίριά της και τα κληροδοτήματα αγγίζουν τις 540.000 ευρώ. Έχουμε κι ένα κεφάλαιο περίπου 1.000.000 ευρώ στις τράπεζες. Είναι ήδη έτοιμη μελέτη για να αξιοποιήσουμε καλύτερα τις καταθέσεις μας.

Η ΕΜΣ είναι το μεγαλύτερο επιστημονικό ίδρυμα της Μακεδονίας και της Θράκης κι ένα από τα τρία μεγαλύτερα της Ελλάδος, με εξαίρεση βέβαια τα δημόσια πανεπιστήμια. Διαθέτει ενεργά περίπου 650 μέλη, εκ των οποίων 160 είναι καθηγητές πανεπιστημίου, 10 είναι αντεπιστέλλοντα μέλη της Ακαδημίας Αθηνών και πολλά άλλα είναι αντεπιστέλλοντα μέλη ακαδημιών της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Ευρώπης. Όλοι αυτοί είναι στη διάθεσή μας. Τώρα κάνουμε άνοιγμα στις νεότερες γενιές, στην κοινωνία και τον επιχειρηματικό κόσμο, από τον οποίο έχουμε πολύ θερμή ανταπόκριση.

Την επομένη των εκλογών, 3 Απριλίου, ήρθα να αναλάβω. Καθώς έμπαινα στο κτίριο, σταματάει ένα αυτοκίνητο έξω από την Εταιρεία και βγαίνει από μέσα ο Νίκος ο Ευθυμιάδης, πρόεδρος της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, για να με συγχαρεί και να μου πει: «ό,τι χρειαστείτε, είμαστε εδώ». Έχουν έρθει πάνω από δέκα επιχειρηματίες, οι οποίοι, εκτός του ότι ζήτησαν να γίνουν μέλη και βεβαίως είναι ευπρόσδεκτοι, ζήτησαν να γίνουν και χορηγοί! Αλλά εμείς δεν θέλουμε να εισπράξουμε στο ταμείο, αλλά να κατατεθούν στο συγκεκριμένο ad hoc έργο, π.χ. στις μελέτες, στις εκδόσεις, στις υποτροφίες κ.λπ.

Τον ρόλο της εταιρείας σε σχέση με το σκοπιανό πώς τον αντιλαμβάνεστε; Πιστεύετε ότι μπορεί να ανατραπεί η κυριαρχία των Σκοπιανών στον τομέα της προπαγάνδας;

Εμείς έχουμε πλήρη σχεδιασμό, αλλά χρειαζόμαστε χρηματοδοτήσεις. Εμείς δεν πρόκειται να συζητήσουμε το σκοπιανό. Θα απευθυνθούμε στα ξένα κέντρα αποφάσεων, όχι για να αποδείξουμε βάσει ιστορικών τεκμηρίων την καταγωγή των Μακεδόνων. Απεδείχθη μετά το '90 ότι οι ξένες δυνάμεις και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ γνώριζαν άριστα την Ιστορία, απλώς άλλαξαν πολιτική. Το μακεδονικό ζήτημα ανέκαθεν ήταν πολιτικό. Χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται ακόμη για λόγους γεωστρατηγικούς και ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων.

Επί παραδείγματι, έχουμε έτοιμη μια μελέτη για την κατάσταση του κράτους των Σκοπίων, σε συνεργασία με επιστημονικούς φορείς της γείτονος. Μια μελέτη που θα προκαλέσει συζήτηση γόνιμη και ειρηνική.

Σε τι πιστεύετε ότι μπορεί να βοηθήσει κάτι τέτοιο;

Θα βοηθήσει, ώστε πρώτον, η Ελλάδα αλλά και τα κέντρα αποφάσεων και διαμορφώσεως της κοινής γνώμης να καταλάβουν ποιοι είναι οι απέναντι -που δεν τους ξέρουν- δεύτερον, να συνειδητοποιήσουν οι ίδιοι οι Σκοπιανοί ποιοι είναι και τρίτον, να καταλάβουν οι ξένες δυνάμεις με ποιους έχουν να κάνουν, δηλαδή σε ποιο ταμπλό ποντάρουν. Είναι μαθηματικά βέβαιο, επί παραδείγματι, ότι με βάση τις δημογραφικές εξελίξεις, ανεξάρτητα από τις όποιες πολιτικές παρεμβάσεις, θα επικρατήσουν οι Αλβανοί. Σήμερα υπερβαίνουν επισήμως το ένα τέταρτο του πληθυσμού, είναι απαραίτητοι κυβερνητικοί σύμμαχοι (σημ.: η συνέντευξη δόθηκε στις 17 του περασμένου Μαΐου) στις εκλογές της 5ης Ιουλίου, είναι δυαδικό κράτος Σλαβομακεδόνων και Αλβανών και οι τελευταίοι, βάσει της συμφωνίας της Αχρίδας, έχουν αυτονομία και στα δημοτικά και τα δημόσια κτίρια έχουν αναρτημένη την εθνική σημαία της Αλβανίας. Κι όταν τους ρωτάμε, μας λένε: «τι μας νοιάζει εμάς το όνομα, εμείς είμαστε και δηλώνουμε Αλβανοί, κανονίστε τα με τους Σλάβους». Η δημογραφία δείχνει ότι σε διάστημα μιας γενεάς η πλειοψηφία του πληθυσμού θα είναι οι Αλβανοί. Η μεγαλύτερη αλβανική πόλη του κόσμου είναι τα Σκόπια. Έχει περισσότερους Αλβανούς και από τα Τίρανα και από την Πρίστινα.

Από την άλλη, διαθέτουμε μια μελέτη με επίσημα τεκμήρια -όχι τι λένε οργανώσεις κ.λπ.- που λένε ότι υπάρχει μία κατακερματισμένη Μακεδονία, αυτή που βρίσκεται υπό τους Αλβανούς κατακτητές (στην Πρέσπα και την Αχρίδα), τους κατακτητές Βουλγάρους της λεγομένης Μακεδονίας του Πιρίν και η Μακεδονία του Αιγαίου. Ποτέ δεν αναφέρεται ελληνική Μακεδονία, αλλά Μακεδονία του Αιγαίου, η οποία τελεί υπό καθεστώς διοικήσεως κατοχής των Ελλήνων. Οι αυτονομιστές που πήραν μέρος στον Εμφύλιο Πόλεμο, με σλαβομακεδονικά τάγματα -χωριστά του ΕΛΑΣ και του μετέπειτα λεγομένου Δημοκρατικού Στρατού υπό την ηγεσία του ΚΚΕ- παίρνουν σύνταξη από το 1944 στα Σκόπια ως μαχητές του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του μακεδονικού λαού για την απελευθέρωση της Μακεδονίας του Αιγαίου!!!

Αυτά δεν είναι για να αμυνθούμε, αλλά για να τα δείξουμε στους προστάτες τους, στους χρήστες -γιατί τους χρησιμοποιούν στη γεωστρατηγική σκακιέρα-, ότι αυτό το κράτος δεν μπορεί να επιβιώσει και αποτελεί μόνο παράγοντα αποσταθεροποίησης της περιοχής και συνεπώς υπονομεύει τα δικά τους σχέδια.

Απευθυνόμαστε στα κέντρα των αποφάσεων και στον μαχόμενο ελληνισμό της Διασποράς, όπου γίνεται μια κοσμογονία, σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο. Εμείς έχουμε συνηθίσει να τους βλέπουμε ντυμένους με παραδοσιακές στολές να παρελαύνουν. Δεν είναι έτσι! Είναι σπουδαίοι καθηγητές, σπουδαίοι μαχητές, σπουδαίοι συγγραφείς, όπως ο Νίκολας Γκέιτζ, οι οποίοι δίνουν τις μάχες τους μέσα στα πανεπιστήμια.

Πιστεύετε ότι η συντριπτική υπεροχή της σκοπιανής προπαγάνδας μπορεί να ανατραπεί;

Δεν χρειάζεται να ανατραπεί, αφού είναι γελοία. Όλοι ξέρουν ποιος ήταν ο Αλέξανδρος. Όλοι ξέρουν πού ανήκει η Μακεδονία. Αν δείτε το νόμισμα του Αφγανιστάν, από το 1939, με τα διάφορα καθεστώτα, απεικονίζει τον επίγονο βασιλέα της Βακτριανής με ελληνικά γράμματα! Σήμερα! Και είναι υπερήφανοι γι' αυτό! Αυτά είναι γνωστά στην πανεπιστημιακή κοινότητα.

Πώς εκτιμάτε τη σημερινή κατάσταση στα Βαλκάνια;

Την προσεχή Κυριακή (σημ.: 21 Μαΐου 2006) γίνεται δημοψήφισμα στο Μαυροβούνιο. Έχει πληθυσμό 650.000 ψυχές και είναι ορεινό. Αυτό θεωρείται ότι μπορεί να συστήσει κράτος. Γιατί; Διότι θα είναι κράτος εξαρτώμενο, προτεκτοράτο. Θέμα ανεξαρτητοποίησης εγείρεται και στη Σερβία, στην περιοχή της Βοϊβοντίνα, που κατοικείται στην πλειοψηφία της από Ούγγρους. Το Κοσσυφοπέδιο θα κηρυχθεί ανεξάρτητο κράτος, προτεκτοράτο. Τα Σκόπια, επίσημο προτεκτοράτο. Σε Βουλγαρία - Ρουμανία ανακοινώθηκαν οι συμφωνίες για αμερικανικές βάσεις με μέτωπο τη Μαύρη θάλασσα. Γιατί γίνεται αυτό; Διότι όλος αυτός ο κονιορτός των επαιτών-κρατών που κάνουν τις εκλογές τους με αμερικάνικες σημαίες είναι ο ταχύτερος γεωστρατηγικός διάδρομος της Δύσης προς την Ανατολή: από την Αδριατική στη Μαύρη Θάλασσα και από κει στην Κασπία και στο κλειδί της Ευρασίας, το Αφγανιστάν, την αρχαία Βακτριανή. Ο Αλέξανδρος ο Μέγας, ο Μακεδών δεν ήταν ανισόρροπος, όταν πολεμούσε στα βουνά διακινδυνεύοντας το κεφάλι του. Ήξερε ότι έτσι θα ελέγχει την Ευρώπη και την Ασία. Γι' αυτό πήγαν οι Αμερικάνοι στο Αφγανιστάν και στο Ιράν. Για να υπερκεράσουν, λοιπόν, την Τουρκία πρέπει να περάσουν από την ελληνική Μακεδονία.

Δεν ξέρω τελικά οι Τούρκοι ποιον δρόμο θα διαλέξουν, έχουν μια υστερία με την Ιστορία. Με τη γενοκτονία των Ποντίων κάνουν ολόκληρο θέμα και είναι πάρα πολύ σημαντική η δήλωση του Έλληνα πρωθυπουργού κ. Καραμανλή προς τον κ. Ερντογάν ότι «η Ιστορία δεν ξαναγράφεται», αλλά κυρίως έχουν υστερία με τη γενοκτονία των Αρμενίων. Αν δείτε στον αμερικανικό Τύπο, για πρώτη φορά είναι δυσμενή τα σχόλια για την Τουρκία, όσον αφορά στο θέμα αυτό και αυτό κάτι σημαίνει. Έχουν πρόβλημα δικό τους, εσωτερικό και πώς θα το λύσουν δεν ξέρω. Η Βαλκανική δεν έχει ηρεμήσει καθόλου, είναι σε πλήρη ρευστότητα και αναδιανομή, ένα ηφαίστειο!

Θα επιδιώξετε να αναπτύξετε κάποιες σχέσεις με το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών;

Η ΕΜΣ δεν ασκεί πολιτική, δεν παριστάνει τίποτε, έχει στη διάθεση της ελληνικής πολιτείας ό,τι της ζητήσει. Και, βέβαια, δεν θέλουμε σε καμία περίπτωση να έρθουμε σε αντίθεση με τα εθνικά συμφέροντα, τα οποία εκφράζει κατά τεκμήριο η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση.

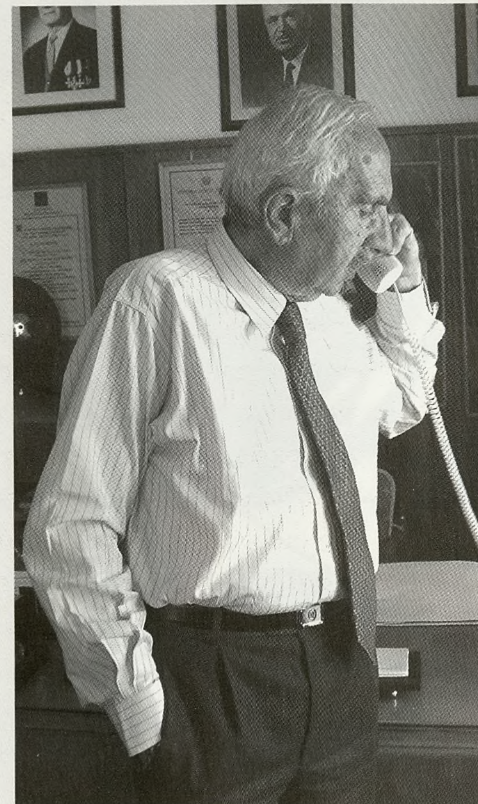
ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Βλ. *Θεσσαλονικέων Πόλις* 5 (Μάιος 2001) 35-46: Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Ο αεικίνητος πρόεδρος μιας ιστορικής εταιρείας»: Συνέντευξη στον Χρήστο Γρηγοριάδη και την Αλεξία Μηλοπούλου.

- Διατηρήθηκε, με ελάχιστες συντακτικές παρεμβάσεις, η προφορική μορφή της συνέντευξης.
- Οι φωτογραφικές λήψεις στη συνέντευξη έγιναν από τον Γ. Κεσσόπουλο.

ΝΙΚΟΣ Ι. ΜΕΡΤΖΟΣ

Πρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών από τις 3.4.2006. Γεννήθηκε το 1936 στο πατρογονικό του, το Νυμφαίο, από παλιά οικογένεια χρυσικών και εμπόρων, εγκατεστημένη ήδη στη Θεσσαλονίκη, όπου έζησε όλη του τη ζωή. Δικηγόρος, δημοσιογράφος και συγγραφέας 15 βιβλίων μέχρι το 2004[1]. Από το 1955 επιδόθηκε επαγγελματικά στη δημοσιογραφία, παράλληλα με τις σπουδές του στη Νομική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου. Πρωτοστάτησε στο φοιτητικό κίνημα και στους εθνικούς αγώνες για την Κύπρο, τη Μακεδονία και τη Θράκη. Αρχισυντάκτης από το 1966, εργάσθηκε σκληρά σε εφημερίδες, σε περιοδικά, στο ραδιόφωνο, στην τηλεόραση και στο Γαλλικό Πρακτορείο Ειδήσεων. Διακρίθηκε ιδιαίτερα στο χρονογράφημα, στο πολιτικό άρθρο και στην πολιτική ανάλυση, σε εφημερίδες της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας. Ειδικός στα βαλκανικά ζητήματα. Ταξίδεψε σε όλο σχεδόν τον κόσμο με επιτυχείς δημοσιογραφικές αποστολές. Εξ απορρήτων στενός συνεργάτης των αειμνήστων Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή και Ευαγγέλου Αβέρωφ - Τοσίτσα, σύμβουλος του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη στα εθνικά θέματα, 1990-1993. Διηύθυνε την ιστορική εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς* και το περιοδικό *Μακεδονική ζωή* καθ' όλο το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα. Μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα και της Μακεδονικής Επιτροπής διέτρεξε όλη την Ελλάδα, την Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Βόρεια Αμερική επί 30 χρόνια για τη Μακεδονία. Για την προσφορά του τιμήθηκε με δεκάδες διακρίσεις από την Εκκλησία, τις Ένοπλες Δυνάμεις, δήμους και οργανώσεις, την Κυπριακή Δημοκρατία, την ΕΟΚΑ, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, καθώς επίσης από τους δήμους Τορόντο και Σκάρμπορο του Καναδά. Από το 1995, εγκαταλείποντας σταδιακά τη δημοσιογραφία, αφιερώθηκε στο ερημωμένο πατρογονικό του, το Νυμφαίο, το οποίο ως πρόεδρος της κοινότητας επί τρεις θητείες το οδήγησε στην αναγέννηση και το ανέδειξε σε πανευρωπαϊκό πρότυπο ήπιας ανάπτυξης με σεβασμό στην πολιτισμική κληρονομιά και στη φύση. Γι' αυτό, το 2000 η Κοινότητα Νυμφαίου τιμήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση με την «Ευρωπαϊκή Διάκριση Αναγέννησης Χωριού 2000» και το 2004 εκπροσώπησε την Ελλάδα στη συνάντηση της ευρω-μεσογειακής συνεργασίας στις Συρακούσες της Σικελίας και το 2005 στη Σεβίλλη της Ισπανίας.

1. Έχει γράψει τα βιβλία: **«Βορεινά Υστερόγραφα», «Ο χρόνος που ζήσαμε μαζί», «Σβαρνούτ, το προδομένο αντάρτικο», «Ανασκόπηση», «Τα δέκα θανάσιμα αμαρτήματα του ΚΚΕ», «Νέα Πορεία», «Πράσινα Άλογα», «Εμείς οι Μακεδόνες», «Εγκώμια Θεσσαλονίκης», «Τα πατρώα», «Εξ απαλών», «Συμβόλαιο Νεβέσκτις», «Αρμάνοι, οι βλάχοι», «Ενθύμια Νυμφαίου» και «Ελληνικά».**

ΘΕΕ ΜΟΥ ! ΞΕΧΑΣΑ ΝΑ ΑΝΑΝΕΩΣΩ ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΜΟΥ ΣΤΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ!

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σε αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

ΕΛΛΗ ΓΚΑΛΑ-ΓΕΩΡΓΙΛΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΡ. ΓΟΛΗΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ

ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ Γ. ΚΑΡΑΜΠΑΤΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΕΣΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΔΟΜΕΝΙΔΗΣ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΥΛΩΝΑΚΗ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΙΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΤΙΜΗ 10 ΕΥΡΩ

ISSN 1108-5452